

T.C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

ESKİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

**PERS ORDU TEŞKİLATI VE HARP TARİHİ:
DÜZEN, STRATEJİ VE MUHAREBELER**

(DOKTORA TEZİ)

Deniz Serhad SEZER

BURSA 2024

T.C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

ESKİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

**PERS ORDU TEŞKİLATI VE HARP TARİHİ:
DÜZEN, STRATEJİ VE MUHAREBELER**

(DOKTORA TEZİ)

Deniz Serhad SEZER

**Danışman:
Doç. Dr. Kamil DOĞANCI**

BURSA 2024

Yemin Metni

Doktora tezi olarak sunduğum "Pers Ordu Teşkilatı ve Harp Tarihi: Düzen, Strateji ve Muharebeler" başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntıların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

Tarih ve  mza

09/05/2024

Adı Soyadı: Deniz Serhad SEZER

Öğrenci No: 711842002

Anabilim Dalı: Tarih Anabilim Dalı

Programı: Doktora Programı

ÖZET

Yazar adı soyadı	Deniz Serhad SEZER
Üniversite	Bursa Uludağ Üniversitesi
Enstitü	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim dalı	Tarih Anabilim Dalı
Bilim dalı	Eskiçağ Bilim Dalı
Tezin niteliği	Doktora Tezi
Mezuniyet tarihi	/...../....
Tez danışmanı	Doç. Dr. Kamil DOĞANCI

Pers Ordu Teşkilatı ve Harp Tarihi: Düzen, Strateji ve Muharebeler

Çalışmanın tarihi sınırları II. Kyros'un hükümdarlığından başlayarak (MÖ 559) son Pers Kralı III. Dareios'un tahttan indiği (MÖ 331) yılına kadar olan süreci kapsamaktadır. Bir başka deyişle bu zaman dilimi Akhaimenid Hanedanlığı dönemi olarak da ifade edilebilmektedir. Çalışmanın temel amacı: Pers ordusu ve harp tarihi ile ilgili bilgileri Antik kaynaklardan toplayarak, bunları arkeolojik ve nüvizmatik verilerle karşılaştırarak, modern kaynakların da katkısıyla bir Pers ordu teşkilatı içeriği oluşturabilmektir. Bu ana başlığın altında da Pers ordusunun teşkilat yapısının hangi düzende işlediği, ordunun kullandığı askeri stratejiler ve Pers ordusunun hangi savaşlarda, ne koşullarda bulunduğu açıklık getirebilmek çalışmanın diğer önemli hedeflerinden birisidir. Özellikle, Antik Yunan kaynaklarında geçen farklı asker sayıları hakkındaki çelişkili veriler; niteliksel ve niceliksel sorunlar meydana getireceğinden bunlar hakkında olası varsayımlar öne sürülmüştür. Pers ordu teşkilatının Assur ve Medlerin geleneklerinden etkilenecek oluşturulduğu ve yapısal olarak da bu halkların geleneklerini yansıttığı söylenebilir. Pers devleti kurulduktan sonra Büyük Kyros dönemi itibarıyla profesyonel bir ordu mevcut değil iken, sınırlar genişledikçe büyük ve profesyonel bir ordu biçimine dönüşmüştür. Komuta hiyerarşisinde Persler ve Medler her zaman üst kademelerde söz sahibi olmuştur. Özellikle, Yunanlar ile yapılan savaşlar sonrasında ise ağır zırhlı piyade eksikliği görülmüş, bu doğrultuda da başta Yunanlar olmak üzere paralı askerler de genişleyen Pers ordusu içerisinde görev yapmaya başlamıştır. Ordu profesyonelleştikten sonra kara birlikleri, piyade, süvari ve savaş arabaları şeklinde örgütlenirken; donanma ise Fenikeliler, Yunanlar ve Mısırlılar etrafında oluşturulmuştur. Bunun sebebi de Perslerin bir kara devleti oluşu, kendilerine ait bir deniz kültürlerinin olmayışı, gemi ve denizcilerinin de bulunmamasıdır.

Anahtar kelimeler: *Pers, Pers Ordusu, Granikos, Issos, Gaugamela*

ABSTRACT

Name & surname	Deniz Serhad SEZER
University	Bursa Uludağ University
Institute	Institute of Social Sciences
Field	History
Subfield	Ancient History
Degree awarded	Ph.D.
Date of degree awarded	/...../....
Supervisor	Assoc. Prof. Dr. Kamil DOĞANCI

The Persian Military Organization and History of Warfare: Order, Strategy and Battles

The historical boundaries of the study cover the period from the reign of Cyrus II (559 BC) to the abdication of the last Persian king Dareios III (331 BC). In other words, this period can also be referred to as the period of the Achaemenid Dynasty. The main purpose of the study: By collecting information about the Persian army and the history of warfare from ancient sources, comparing them with archaeological and numismatic data and with the contribution of modern sources, to create a Persian military organisation content. Under this main heading, one of the other important objectives of this study is to clarify the organisational structure of the Persian army, the military strategies used by the army, and the conditions under which the Persian army fought in which wars. In particular, the contradictory data on the different numbers of soldiers mentioned in the ancient Greek sources have been put forward as probable hypotheses, since they pose qualitative and quantitative problems. It can be said that the Persian military organisation was influenced by the traditions of Assyria and the Medes and structurally reflected the traditions of these peoples. After the establishment of the Persian state, while there was no professional army as of the period of Cyrus the Great, it turned into a large and professional army as the borders expanded. In the command hierarchy, Persians and Medes always had a say in the upper echelons. Especially after the wars with the Greeks, there was a shortage of heavily armoured infantry, and in this direction, mercenaries, especially Greeks, began to serve in the expanding Persian army. After the army became professionalised, land troops were organised as infantry, cavalry and chariots, while the navy was formed around the Phoenicians, Greeks and Egyptians. The reason for this is that the Persians were a land state, they did not have a maritime culture of their own, and they did not have ships and sailors.

Keywords: *Persian, Persian Military, Granicus, Issus, Gaugamela*

ÖN SÖZ

Aslında bu tezi yazma hedefim yüksek lisans öğrenciliğimin ilk yılına dayanıyor. O dönemlerden beri Persler ile ilgili kitaplarda karıştırdığım sayfalardan sonra aklımdaki planlama giderek netleşmişti. Doktora yeterlik sınavından sonra gerçeğe dönüşen hedefim, bu çalışma süreci ile doktora tezi olarak yazıya döküldü. Her ne kadar Perslerle ilgili yabancı dildeki kaynaklar görece yeterli sayılsa da Türkçe kaynakların hala çok yetersiz olduğu kanaatindeyim. Bu doğrultuda Türkiye’de Persler ile ilgilenen az sayıdaki hocamızın değerli çaba ve çalışmalarına bu tezle birlikte bir nebze olsun benim de katkı sunacağımı umuyorum.

Eskiçağ ile ilgili bir doktora tezi yazmak kuşkusuz uzun ve zorlu bir süreç. Bu konuyla ilgili yanımda olan ve üzerimde emeği geçen tüm hocalarıma teşekkürü bir borç bilirim. Öncelikle mesafe fark etmeksizin her zaman benimle iletişimde olan, hatalarımda daima güler yüzüyle teşvik ederek yol gösteren ve benim açımdan bir tez üzerinde danışmanın ne kadar önemli bir faktör olduğunu bir kez daha kanıtlayan değerli hocam Doç. Dr. Kamil DOĞANCI’ya, yüksek lisans sürecimden itibaren yanımda olan, yüksek lisans tez danışmanım ve TİK içerisinde yer alan Prof. Dr. Reyhan KÖRPE’ye, TİK içerisinde yer alan bir diğer hocam Doç. Dr. Serkan GÜNDÜZ’e de katkılarından dolayı müteşekkirim.

Sevgili ailem de benimle birlikte tezi yazdı veya yoruldu desem kuşkusuz abartılı olmayacaktır. Tezin oluşturulma süreçlerinde onlardan uzakta kaldığım ve onlara ayıramadığım vakitler için üzgünüm. Ancak unutulmaması gereken şey her süreç bir emek gerektirir. Emeğime ve hayatıma ortak olduğu için sevgili eşime, maddi/manevi uzun yıllardır yanımda olan ve akademik çalışmalarımı her zaman teşvik eden anneme ve babama da bu süreçte yanımda oldukları için sonsuz teşekkürler.

Deniz Serhad SEZER

01.02.2024

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
ABSTRACT.....	ii
ÖN SÖZ.....	iv
KISALTMALAR.....	viii
EKLER LİSTESİ.....	x
GİRİŞ.....	1
1. ANTİK VE MODERN KAYNAKLAR ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME.....	6
1. 1. Doğulu Antik Kaynakları (Kitabeler ve Yazıtlar).....	10
1. 2. Batılı Antik Dönem Kaynakları.....	13
1. 3. Modern Kaynaklar.....	29
2. SİYASİ VE ASKERİ AÇIDAN PERS TARİHİNİN ÖZETİ.....	32
2. 1. II. Kyros Dönemi (MÖ 559-MÖ 530).....	32
2. 2. II. Kambyzes Dönemi (MÖ 530-MÖ 522).....	39
2. 3. I. Dareios Dönemi (MÖ 522-MÖ 486).....	41
2. 4. I. Kserkses Dönemi (MÖ 486-MÖ 465).....	52
2. 5. I. Artakserkses Dönemi (MÖ 465-MÖ 425).....	58
2. 6. II. Dareios Dönemi (MÖ 423-MÖ 404).....	62
2. 7. II. Artakserkses Dönemi (MÖ 404-MÖ 359).....	63
2. 8. III. Artakserkses Dönemi (MÖ 359-MÖ 338).....	68
2. 9. Arses (IV. Artakserkses) Dönemi (MÖ 338-MÖ 336).....	70
2. 10. III. Dareios Dönemi (MÖ 336-MÖ 330).....	71
3. PERS ORDU TEŞKİLATI.....	81
3. 1. Genel Yapı.....	81
3. 2. Askeri Eğitim.....	81
3. 3. Askeri Düzen.....	87
3. 4. Komuta Yapısı ve Rütbeler.....	88
3. 5. Askeri Birliklerin Oluşturulma Süreci.....	91
3. 6. Asker Miktarı.....	93

3. 7. Maddi Kaynaklar.....	95
3. 8. Savaş Diplomasisi.....	96
3. 9. İkmal ve İaşe Durumu.....	98
3. 10. Yollar.....	101
3. 11. Yan Hizmetler.....	103
3. 12. Garnizonlar.....	105
3. 13. Sefer Esnasında Ordu Yapısı.....	107
3. 14. Donanım.....	110
3. 14. 1. Kıyafet Tipleri.....	110
3. 14. 2. Silah Çeşitleri ve Yapıları.....	115
3. 15. Askeri Birlikler.....	116
3. 15. 1. İranî Kökenli Kuvvetler.....	116
3. 15. 1. 1. Yaya Asker Sınıfları.....	117
3. 15. 1. 2. Mızraklı Muhafızlar.....	120
3. 15. 1. 3. Kardakes Birlikleri.....	121
3. 15. 1. 4. Hafif Birlikler.....	122
3. 15. 1. 5. Piyade Taktik ve Stratejisi.....	122
3. 15. 1. 6. Atlı Kuvvetler.....	123
3. 15. 1. 7. Atlı Kuvvetlerin Taktik ve Stratejisi.....	127
3. 15. 1. 8. Savaş Arabaları.....	128
3. 15. 2. Yan Unsurlar.....	131
3. 15. 2. 1. Satrap Kuvvetleri.....	131
3. 15. 2. 1. Donanma.....	132
3. 15. 3. Diğer Halklar ve Donanımları.....	135
3. 16. Arkeolojik Buluntular.....	140
4. SAVAŞLARDA PERS ORDUSU.....	143
4. 1. Kunaksa Savaşı (MÖ 401).....	143
4. 2. Granikos Savaşı (MÖ 334).....	147
4. 3. İssos Savaşı (MÖ 333).....	152
4. 4. Gaugamela Savaşı (MÖ 331).....	156
SONUÇ.....	162

KAYNAKÇA.....	167
EKLER.....	196

KISALTMALAR

AcHist	Achaemenid History.
AHA	Annales d'Histoire et d'Archeologie.
AHR	American Historical Review.
AJA	American Journal of Archaeology.
AMI	Archaeologische Mitteilungen aus Iran.
AP.	Artakserkses, Persepolis Yazıtı.
AS.	Artakserkses, Susa Yazıtı.
ATDD	Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi.
BC	Before Christ.
Bd.	Band.
Bkz.	Bakınız.
C.	Cilt.
CAH	Cambridge Ancient History.
CEDRUS	Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Dergisi.
CHI	Cambridge History of Iran.
CJ.	Classical Journal.
CQ.	Classical Quarterly.
Çev.	Çeviren.
DB.	Darius, Behistun Yazıtı.
dn.	Dipnot.
DN.	Dareios, Nakşi Rüstem Yazıtı.
DP. (h)	Dareios, Persepolis Yazıtı. (h, Apadana altın ve gümüş tabletleri)
DS.	Dareios, Susa Yazıtı.
DTCFD	Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi
DZ.	Dareios, Süveyş Yazıtı.
Ed.	Editör.
FGrH	F. Jacoby, Die Fragmente der griechischen Historiker
Fig.	Figür.

GRBS	Greek, Roman and Byzantine Studies.
Haz.	Hazırlayan.
Historia	Historia. Zeitschrift für Alte Geschichte.
HS.	History Studies
Iran	Iran Journal of the British Institute of Persian Studies.
IrAnt	Iranica antiqua.
JANES	Journal of the Ancient Near Eastern Society.
JAOS	Journal of the American Oriental Society.
JASR	Journal of Archaeological Science: Reports.
JHS	Journal of Hellenic Studies.
JNES	Journal of Near Eastern Studies.
km.	kilometre.
Loeb	Loeb Classical Library.
MJH	Mediterranean Journal of Humanities.
MÖ	Milattan Önce.
m.	Metre.
NEA	Near Eastern Archaeology.
OA	Oriens Antiquus.
OANNES	Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi
PFT.	Persepolis Fortification Tablets.
pp.	Pages.
PTT.	Persepolis Treasury Tablets.
S.	Sayı.
s.	Sayfa.
ss.	Sayfa Sayısı.
TAD	Tarih Araştırmaları Dergisi.
Trans.	Translate.
UTAD	Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi.
Vol.	Volume.
XP.	Kserkses, Persepolis Yazıtı.

HARİTA, RESİM VE TABLO LİSTESİ

HARİTALAR

- Harita 1:** Pers İmparatorluğu (Akhaimenid) Haritası
Harita 2: İran Coğrafyası
Harita 3: Pers Satraplıkları
Harita 4: Pers İmparatorluğu'nun Başlıca Yolları
Harita 5: Küçük Asya ve Doğu Akdeniz
Harita 6: Küçük Asya'nın Batısı, Ege Denizi, Trakya ve Yunanistan
Harita 7: Yunanistan Anakarası
Harita 8: Yunanistan
Harita 9: İonia İsyanı
Harita 10: Perslerin Yunanistan Seferi
Harita 11: Kserkses'in Yunan Seferi Güzergahı
Harita 12: Kserkses'in Yunan Seferi
Harita 13: Kserkses'in Yunan Seferi
Harita 14: Ege Denizi'nde Pers Donanması
Harita 15: Thermopylai Geçidi
Harita 16: Mykale Savaşı
Harita 17: Marathon Savaşı
Harita 18: Marathon Savaşı
Harita 19: Plataia Savaşı
Harita 20: Salamis Savaşı
Harita 21: Salamis Savaşı
Harita 22: Salamis Savaşı
Harita 23: Granikos ve Çevresi
Harita 24: Granikos Savaşı
Harita 25: Granikos Savaşı
Harita 26: İssos Savaşı
Harita 27: İssos Savaşı
Harita 28: Gaugamela Savaşı
Harita 29: Gaugamela Savaşı
Harita 30: Genç Kyros ve On Binlerin İzlediği Güzergah
Harita 31: Büyük İskender'in Doğu Seferi
Harita 32: Büyük İskender'in Granikos'tan İssos'a İzlediği Güzergah

RESİMLER

- Resim 1:** III. Dareios ve Büyük İskender Savaş Alanı Mozaği
Resim 2: Gemilerden Köprü Yapımı
Resim 3: Savaş Arabası-I. Dareios Silindir Mührü
Resim 4: Savaş Arabası- I. Dareios Silindir Mührü
Resim 5: İki Tekerlekli Savaş Arabası
Resim 6: Altından Yapılmış Araba Modeli
Resim 7: Savaş Arabası ve Nesea Atları
Resim 8: Bulla Üzerindeki Savaş Arabası
Resim 9: Pers Kraliyet Arabası

Resim 10: Caltrap Örneği
Resim 11: Akinakes
Resim 12: Akinakes
Resim 13: Çan Lahdi
Resim 14: Pers Süvari Heykelciği
Resim 15: Pers Süvarisi
Resim 16: Pers Süvarisi
Resim 17: Pers Askerleri
Resim 18: Akhaimenid Askerleri
Resim 19: “Ölümsüzler” Birlikleri
Resim 20: Okçular Frizi
Resim 21: Okçular Frizi
Resim 22: Pers Muhafızları
Resim 23: Pers Muhafızları
Resim 24: Pers Muhafızları
Resim 25: Kraliyet Sikke Örnekleri-1
Resim 26: Kraliyet Sikke Örnekleri-2
Resim 27: Pers Sikkesi-1
Resim 28: Pers Sikkesi-2
Resim 29: Pers Sikkesi-3
Resim 30: Pers Sikkesi-4
Resim 31: Pers Sikkesi-5
Resim 32: Pers Sikkesi-6

TABLÖLAR

Tablo 1: Pers Kralları Listesi

GİRİŞ

İran coğrafyasında hüküm süren Pers İmparatorluğu, kuşkusuz döneminde dünyanın gördüğü en büyük ve güçlü imparatorluktu. (Harita 1, 2) Perslerin sahip olduğu yerel özerklik ile merkezi/bölgesel çapta kurduğu güçlü otorite, tâbi halkların genellikle kendi vali ve kralları tarafından yönetilmelerine izin vermiştir. Bu durum, devletin iki yüzyıldan fazla Yakın Doğu ile çevresini şekillendirmesini sağlamış ve sahip olduğu sistemle kendinden sonraki devletlere de örnek olmuştur. (Harita 3) Persler, sınırları içinde farklı halkların yaşadığı gerçeğini daha önce görülmedik oranda kabullenmiş, birçok yerel seçkin de mevcut Pers geleneklerini benimsemiştir.

Dahası, bu yapıya sahip olan Persler, yerel kurum ile inançlara saygı duymuş ve desteklemiştir. Babil'in mevcut tanrılarına itibarları iade edilmiş ve korunmuş, Yahudiler sürgünden geri döndürülmüş, Kudüs Tapınağı da devlet imkanlarıyla yeniden inşa edilmişti. Herkesi kucaklayan ve “Pax Persica” (Pers Barışı) olarak adlandırılan bu kozmopolit yapı aslında şu şekilde özetlenebilir; Persler, mevcut kültürlerinin sahip olduğu farklılıkları ve hoşgörüsünü, zaman içerisinde yurt dışından gelen etkilere açık olarak göstermiştir. Fethettikleri yerlerin yalnızca dillerini değil, fikirlerini de almışlar ve bunların da üzerine katkı sağlamışlardır.¹

Perslerle ilgili kayıtlara ilk defa MÖ IX. yüzyıl Assur kaynaklarından III. Salmanassar yıllıklarında rastlanmaktadır.² Pers Devletinin sınırları en uç noktalara eriştiğinde topraklarının Doğu-Batı genişliği yaklaşık 3.000; Kuzey-Güney genişliği ise yaklaşık 1500 kilometreyi buluyordu. Tahmini nüfusu ise 35 milyon civarındaydı.³ Bahsi geçen bu topraklar başta İran olmak üzere Batıda Halys Irmağına (Kızılırmak) kadar uzanan Ön Asya ülkelerini de kapsayan geniş bir coğrafyaya yayılmıştır.⁴

¹ J. M. Roberts, *The Pelican History of the World*, Penguin Books, London, 1980, s. 172.

² D. D. Luckenbill, *Ancient Records of Assyria and Babylonia*, Vol. I, The University of Chicago Press, Chicago, 1926, s. 206; J. M. Cook, *The Persian Empire*, New York, 1983, s. 1.

³ M. Mann, *İktidarın Tarihi*, Cilt I, Çev. E. Saraçoğlu-S. Torlak-E. Kolay-O. Sevimli, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2012, s. 281.

⁴ J. M. Cook, “The Rise of the Achaemenids and Establishment of Their Empire”, *Cambridge History of Iran: the Median and Achaemenian Periods*, Vol. 2, 1985, ss. 200-292; T. C. Young, “The Early History of the Medes and The Persians and the Achaemenid Empire to the Death of Cambyses”, *CAH IV*, 1988, ss. 1-53.

Bu imparatorluk, yaklaşık iki yüz yıl boyunca askeri üstünlüğü temel almanın yanı sıra, kraliyet yollarından dolayı merkezle çevre arasındaki olağanüstü iletişim sistemi ile zekice tasarlanmış bir idari ve mali düzen sayesinde kayda değer bir birlik sağlamayı başarmıştır. Tıpkı Romalılarda olduğu gibi muazzam sayıda ordular besleme, hazırlama ve bunları organize etmenin temel motivasyon kaynağı, yayılmak ve bununla birlikte yeni zenginlikler elde etme arzusudur. Dolayısıyla, hem mevcudiyetini korumak hem de yayılmacı politikasını devam ettirebilmek için güçlü bir ordunun varlığı zorunlu bir ihtiyaç halini almıştır. Bu doğrultuda, sefer organizasyonları çok zahmetli olmasına rağmen bir o kadar da kusursuz olmalıdır. Her ne kadar kazanan tarafı savaş alanındaki stratejiler⁵ belirlese de asıl olan o ordunun savaş alanına hangi şartlarda ulaştığı ve ulaştığında da ne durumda olduğudur.

Sun Tzu'nun dediği gibi:

*“Savaşa girmek demek, bin tane hafif savaş arabası, bin tane ağır nakliye arabası, yüz bin zırhlı piyade, ayrıca bin li (1 li=500m) uzağa taşınacak yiyecek, ülke içinde ve dışında yapılacak harcamalar, konuklar için ağırlamalar, ıtır-zıvır malzeme, araba ve zırhların bakımı, her gün binlerce altın gider demektir. Ancak bundan sonra yüz bin kişilik bir ordu harekete geçebilir.”*⁶

Dolayısıyla, sefer organizasyonu ve orduda yer alabilecek asker sayısı hem doğru orantılıdır hem de bu organizasyonun yapılması son derece zahmetli bir iştir. Bu konuyla ilgili General Frederick Maurice, Kserkses'in Yunan seferinde geçtiği yolları ve bu yollar

⁵ Strateji (strategos); komutan anlamına gelen bu sözcük, görev, yetenek ve eylem bildirien hali *strategi*, *strategike* ya da *strategike episteme* kelimelerinden türemiştir. Genel olarak diplomatik bir hedefin askeri hareketler ile başarılması ve diplomatik hedeflere silahla ulaşılması için yapılan teorik kurgu olarak tanımlanabilir. Bununla birlikte strateji, düşmanın fiziki kapasitesini düşürmek, savaşa olan isteğini azaltmak için ortaya konan ve istenilen başarılmaya kadar devam ettirilen uzun vadeli askeri mahiyetli faaliyetlerdir. Bir diğer tanıma göre ise; Strateji, bir komutanın kendi toprağını koruması ve düşmanları yenmesidir. Strateji, bize toprağımızı nasıl koruyacağımızı ve düşmanın elindekileri nasıl yok edeceğimizi öğretir. Savunma kendi halkımızın elindekini ve mülklerini koruma hareketi, saldırı ise bunların düşmana karşı uygulanmasıdır. E. Luttwak, *Strategy: The Logic of War and Peace*, Belknap Press of Harvard University Press, London, 2001, s. 267; B. Heuser, *The Evolution of Strategy: Thinking War from Antiquity to the Present*, Cambridge University Press, Cambridge, 2014, s. 1, 4; A. J. Echevarria, *Military Strategy: A Very Short Introduction*, Oxford University Press, New York, 2017, s. 1; M. Kılıç, *Anadolu'da Savaş Stratejileri*, Doruk Yayınları, İstanbul, 2023, s. 35-36.

⁶ Sun Tzu, *Savaş Sanatı*, Çev. P. Otkan-G. Fidan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2015, s. 5.

üzerindeki su rezervlerini analiz etmiş, sonuç olarak da desteklenebilir azami sayının 200.000 asker ve 75.000 hayvan olacağı sonucunu önermiştir.⁷

Pers ordusu sefere çıktığında muhtemelen birçok lojistik problemle karşılaşılıyordu. Bu problemler sadece asker sayısı ile açıklanabilir bir düzeyde değildir. Orduyla birlikte gelen yan unsurlar da çok önemli sayılar olmakla birlikte bunların da yiyecekleri ile yükleri hesaba katıldığında bunları organize edebilmenin başlı başına büyük bir beceri gerektirdiği de rahatlıkla söylenebilir.⁸

Özellikle Yunan kaynaklarında görülen Pers askerlerinin abartılı sayıları, kuşkusuz Yunanların kendi galibiyetlerini yüceltmek için sunduğu “suni” verilerdir.⁹ Zaten dönemin şartları göz önünde tutulduğunda teknik, lojistik, coğrafi şartlar ve ordunun hareket kabiliyeti bakımından bu sayılardaki bir ordunun organize olarak birlikte hareket etmesi imkansızdır. Bu konuyla ilgili buna benzer görüş olarak da G. Cawkwell’in “*Perslerin yenilgisi Yunanların kahramanlığından daha ziyade Perslerin hatalarındandı...*” sözlerini de unutmamak gerekir.¹⁰

Perslerin ordu teşkilatlanması ve stratejileri açısından Medler ve Assurlardan etkilendiği açıktır. Koçbaşı kullanımı, kalelerin altının kazılması, surlara merdiven dayanması, ok ve

⁷ M. Mann, *İktidarın Tarihi ...*, s. 281; Bu sayılarla ilgili Mann’ın şu yorumları mevcuttur: “Bazı otoriteler Perslerin Çanakkale Boğazı üzerinden 100.000-200.000 kişi geçirdiğini iddia ediyor; bunların sadece bir bölümü yalnızca savaşçı olsa da Pers deniz kuvvetlerini eklememiz gerekiyor. Bunların büyüklükleri ile ilgili daha az tartışma var; 600 kadar gemi ve 100.000 kadar güverte personeli... Yunanların bakış açısından bakıldığında, bu hala ‘muazzam’ anlamına gelir, çünkü onlar yalnızca 26.000 askerden oluşan bir ordu ile Perslerinkinden oldukça küçük bir filo toplayabiliyorlardı.” M. Mann, *İktidarın Tarihi ...*, s. 286.

⁸ C. I. Archer vd., *Dünya Savaş Tarihi*, Çev. C. Demirkan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2020, s. 42; W. Sandys-W. Vaux, *Persler, Parthlar, Sasaniler*, Çev. B. A. Uzun, Say Yayınları, İstanbul, 2022, s. 49.

⁹ “Klasik belgelerin bir bölümünde Pers savaş gücünün asgariye indirilmesi egemen olsa da bir diğerinde abartma eğilimi ağır basmaktadır: Kunaksa’da, Kserkses’in ordusunun 2.500.000 askerden fazla, II. Artakserkses’in 900.000 asker tuttuğu ve III. Dareios’un da Gaugamela’da 1.000.000’den fazla askerle savaşa girdiği söylenmektedir. Böylesine tümüyle abartılı sayılarla, Yunanların ve İskender’in zaferinin daha parlak ve daha şaşırtıcı görünmesi istenmekte, Yunan paralı askerlerin MÖ 401’deki yürekliliği de başka bir boyut kazanmaktadır.” J. Wiesehöfer, *Antik Pers Tarihi*, Çev. M. A. İnci, Telos Yayıncılık, İstanbul, 2003, s. 143.

¹⁰ G. Cawkwell, *The Greek Wars: The Failure of Persia*, Oxford University Press, Oxford, 2005; Buna benzer yaklaşımları modern kaynaklarda da görmek mümkündür. G. Parker’ın Cambridge Savaş Tarihi adlı eserinde çalışma tamamen “Avrupa merkezli” bir bakış açısıyla hazırlanmış, sonraki baskılarda da bu durumun düzeltilmesi veya düzenlenmesi yerine bu bakış açısının gerekçeleri açıklanmaya çalışılmıştır. M. Kılıç, *Anadolu’da Savaş Stratejileri ...*, s. 18.

sapanları kullanarak yaylını ateşli oluşturma buna örnek olarak gösterilebilir.¹¹ Ayrıca W. Ball'a göre Pers ordusunun kabiyetleri rastgele bir gürühtan oluşmamaktaydı. Aksine *“Mısır'dan Hindistan'a, dondurucu Orta Asya steplerinden kavurucu Arabistan çölüne kadar dövüşerek savaşa karşı nasır bağlamış”*¹² bir orduydı.

Çalışmanın tarihi sınırları II. Kyros'un hükümdarlığından başlayarak (MÖ 559), son Pers Kralı III. Dareios'un tahttan indiği (MÖ 331) yılına kadar olan süreci kapsamaktadır. Bir başka deyişle bu zaman dilimi Akhaimenid Hanedanlığı dönemi olarak da ifade edilebilmektedir. Çalışmanın temel amacı: Pers ordusu ve harp tarihi ile ilgili bilgileri Antik kaynaklardan toplayarak, bunları arkeolojik ve nümizmatik verilerle karşılaştırarak, modern kaynakların da katkısıyla bir Pers ordu teşkilatı içeriği oluşturabilmektir. Bu ana başlığın altında da Pers ordusunun teşkilat yapısının hangi düzende işlediği, ordunun kullandığı askeri stratejiler ve Pers ordusunun hangi savaşlarda, ne koşullarda bulunduğu açıklık getirebilmek çalışmanın diğer önemli hedeflerinden birisidir. Özellikle, Antik Yunan kaynaklarında geçen farklı asker sayıları hakkındaki çelişkili veriler; niteliksel ve niceliksel sorunlar meydana getireceğinden bunlar hakkında olası varsayımlar öne sürülmüştür. Bunların yanı sıra araştırma; arkeolojik ve nümizmatik verilerle de desteklenmiştir. Genel olarak kullanılan kaynak grupları:

- Pers Kaynakları,
- Antik Yunan Kaynakları,
- Arkeolojik Kalıntılar,
- Pers Sikkeleri,
- Çeşitli Vesikalar şeklindedir.

Bu kaynaklar doğrultusunda aşağıdaki sorulara cevaplar aranmıştır:

- İç ve dış politikada güçlü olabilmek için ordunun durumu ve fonksiyonu nasıl olmalıdır?
- Gençlerin küçük yaşlarda başlayan askeri eğitimlerinin ordu organizasyonuna sağladığı faydalar nelerdir?
- Yükseliş sürecindeki askeri başarıların ardında yatan etmenler nelerdir?

¹¹ K. Farrokh, *Shadows in the Desert: Ancient Persia at War*, Oxford-New York, 2005, s. 39.

¹² W. Ball, *Tek Dünyaya Doğru: Antik İran ve Batı*, Çev. A. Çağlayan, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2018, s. 104.

- Satraplıklardan sağlanan askeri birliklerin Pers ordu teşkilatı içerisindeki yeri ve önemi nedir?
- Askerlerin kullandıkları silah ile teçhizatların işlev ve fonksiyonları nelerdir? (Akinakes, Kopis, Sagaris, Spara vb.)
- Perslerin oluşturdukları askeri ikmal ve haberleşme sistemlerinin yapısı nasıl işlemektedir?
- Sefer organizasyonu hangi durum ve şartlar altında gerçekleşir, nasıl bir hiyerarşi gözetilerek yürütülür?
- Pers birlikleri ve yardımcı kuvvetler hangi halklardan ve yaklaşık kaç askerden oluşur?
- Farklı Antik kaynaklarda geçen farklı asker sayıları neyi gösterir, neden çelişkilidir ve bu durum Yunan imajı açısından neden önemlidir?
- “Büyük Kral” kavramının Pers ordusu içerisindeki yeri ve önemi nedir?
- Ölümsüzler Birliği’nin Pers ordusu içerisindeki yeri ve önemi nedir?
- Pers ordusu içerisindeki Yunan paralı asker gruplarının yapısı nasıldır?
- Pers ordusuyla ilgili bilgilere hangi kaynaklarda rastlanmaktadır ve mevcut kaynaklar nasıl bir Pers imajı yansıtmaktadır?
- Pers askeri teknolojisi, hangi medeniyetlerden faydalanmış veya etkilenmiştir?
- Pers askeri sistemi ilk olarak ne zaman çözülme sürecine girmiş ve bunun sonuçları neler olmuştur?
- Çok uluslu bir yapıya sahip olmanın ordu üzerindeki avantajları/dezavantajları nelerdir?
- Persler, savaş alanında hangi taktikleri kullanmaktadır ve bunların içerisinde savaş arabaları ile süvarilerin fonksiyonları nelerdir?

1. ANTİK VE MODERN KAYNAKLAR ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Pers tarihinin; her ne kadar Akhaimenid Hanedanlığı (Tablo 1) ile başladığı (MÖ 530-MÖ 331) kabul edilse de Assur kaynaklarında; “Persiya” denilen ve Perslerin ana vatanı olarak da kabul gören bu yer hakkında bilgilerin yanı sıra, anıtlardaki yazılar ve idari kayıtlar ile günümüze ulaşmış Akhaimenid kaynakları da mevcuttur. Ancak; Perslerle ilgili olan Akhaimenid dönemi kaynaklarına, bir de Antik Dönem Batılı kaynakları (özellikle Yunan) eklemek gerekir. Bu bağlamda olmak üzere, kaynaklarla ilgili olarak:

1-Doğulu Antik Dönem Kaynakları (Kitabeler ve Yazıtlar)

2-Batılı Antik Dönem Kaynakları

3-Modern Kaynaklar

alt başlıkları itibariyle değerlendirmeler yapılabilir.

Diğer taraftan; aslında, Perslerle ilgili zengin bir arkeolojik malzeme de mevcuttur. Hatta, A. Momigliano’ya göre; geçmişte, Persler’in de kendilerine ait Eski Farsça ve Aramice olarak kaleme alınan ve Pers Kraliyet Kroniklerinden oluşan bir tarihyazını geleneği vardı.¹³ Ancak, büyük ihtimalle bu kronikler; İskender’in Persepolis’i işgali ve şehrin yakılması sırasında ortadan kaybolmuştur. Bunun yanı sıra, Perslerin ardılı olan Sasanilerin kronikleri ile Pers kroniklerinin adeta birbirinden bağımsız olması dikkate değerdir. Ayrıca Avesta, Dareios’tan veya Kserkses’ten bahsetmez. Dolayısıyla, birbirinin ardılı olan bu ve benzeri kroniklerde büyük bir kopuşun olduğu net bir şekilde gözlemlenmektedir.¹⁴

Bu kroniklerle ilgili olarak, bazı kaynaklarda şu ifadeler yer almaktadır:

*“O gece kralın uykusu kaçtı; tarih kayıtlarının getirilip kendisine okunmasını buyurdu.”*¹⁵

*“Ahasverus’un büyüklüğü, kahramanlıkları ve Mordekay’ı her bakımdan nasıl onurlandırdığı, Pers ve Med krallarının tarihinde yazılıdır.”*¹⁶

¹³ A. Momigliano, *Modern Tarihçiliğin Klasik Temelleri*, Çev. G. Ayas, İthaki Yayınları, İstanbul, 2011, s. 18.

¹⁴ A. Momigliano, *Modern Tarihçiliğin Klasik ...*, s. 19.

¹⁵ *Tevrat*, 6. 1.

¹⁶ *Tevrat*, 10. 2.

şeklindeki gibi Ester, Ezra ve Nehemya kitaplarında geçen ifadeler ile Kral I. Artakserkses'in, atalarının kroniklerinin okunmasını istemesi,¹⁷ Pers kroniklerinin varlığını ve aynı zamanda da A. Momigliano'nun görüşlerini desteklemektedir. Ayrıca; bu hususla ilgili olarak, Ktesias'ın "*Persler'in, kendilerine ait belli bir kanuna uygun olarak, yaşadıkları eski olayların kaydını tuttukları kraliyet kronikleri...*" şeklinde ifadesi de mevcuttur.¹⁸ Bu bağlamda olmak üzere; elimizdeki mevcut verilerden yola çıkarak, bir Pers tarih yazımından bahsetmek mümkündür.

Birinci el kaynak grubunda sınıflandırabileceğimiz mevcut Akhaimenid kaynakları da ancak dünyada arkeoloji biliminin ortaya çıkmasıyla ve popülerleşmesiyle birlikte kullanılmaya başlanabilmiştir. Çünkü; bahsi geçen bu kaynaklar, XIX. yüzyıldan itibaren transkripsiyonları yapılarak, bu süreç sonunda anlaşılabilmiştir. Bundan önceki dönemlerde ise; yaygın olarak, Antik Dönem Klasik Eserler ve Kutsal Kitaplar, konuyla ilgili ana kaynak vazifesi görmüşlerdir.

Yunan aktarımlarının yanı sıra, Akhaimenid Dönemi kaynaklarının (Ezra, Ester, Daniel, Nehemya ve Deuterokesaja dahil olmak üzere) hiçbirisi gerçek manada tarihsel bir araştırma veya çalışma değildir. Bunlar, Perslerden başka sürgünden sonraki Tanrı ile Tanrı'nın toplumu içerisindeki mevcut ilişkiyi anlatır. Hatta bunlardan bazıları Pers dönemini yalnızca tarihsel bir arka plan amacıyla kullanmışlardır.¹⁹ Aslında kutsal kitaplar Persler hakkında kendine özgü birçok önyargı ve sorun içermektedir. Ezra, İşaya ve Nehemya'yada yer alan bilgilere göre Büyük Kyros, "Tanrı'nın meshettiği" insan iken, Yahudilere Kudüs'teki tapınaklarını yeniden inşa etmesi için imkan sağlamış ve Yahudilerin Babil'deki sürgün durumuna son vermiştir. Fakat Yunanlardan aktarılan bilgiler ile oluşturulan Ester'in Persler hakkındaki kısımlarında ise Akhaimenidler, rakipleri Yunanların gözünden anlatılmıştır.²⁰

Aslında Eski Ahit'in Perslerle ilgili çizdiği genel imajla ilgili şunları söylemek doğru bir tespit olacaktır: Özellikle Ezra ve Nehemya ile Ester ve Daniel kitapları Pers kralları

¹⁷ Ezra, 4. 15.

¹⁸ Diod. Sic. II. 33. 4.

¹⁹ J. Wiesehöfer, *Erken Pers: Antik Bir Dünya İmparatorluğunun Tarihi*, Çev. N. Ersoy, Totem Yayınları, İstanbul, 2020, s. 26.

²⁰ G. R. Garthwaite, *İran Tarihi*, Çev. F. Aytuna, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2018, s. 25.

hakkında iki farklı portre göstermektedir. Ezra ve Nehemya’da tarihsel sorunlar ağırlıkta olup, Perslerle ilgili genel izlenimler olumlu yöndedir. Bu noktada, Pers kralları Babil’den sürgüne gönderilen Yahudilerin ülkelerine dönmelerinde etkili bir şekilde rol oynamıştır. Ancak Hellenistik dönemde yazıldığını varsaydığımız (MÖ II. yüzyıl) Ester ise özellikle Pers saray imajı ve Perslerin tasviri konusunda Hellen antik dönem yazarlarının bakış açısıyla büyük oranda paralellik göstermektedir.

Pers tarihi hakkındaki bulgular çoğu zaman tamamlanmamış gibi görünse de özellikle ilk otuz yıl ile ilgili olanlar başlıca olayların ana hatlarıyla birlikte akışını görebilmemizi ve imparatorluk politikası hakkında genel bilgiler edinebilmemizi sağlamaktadır. Dareios’un İskitlere karşı çıktığı sefer ile bilgilerin yer aldığı yazıt zarar görmüş ve bu konu hakkındaki bilgiler yarım kalmıştır. Babil’de ise MÖ 538-321 yıllarını kapsayan az miktarda tarihsel kayıtlara rastlanmasına rağmen, bunlarda Pers askeri tarihinden bahsedilmemektedir.²¹

Pers kaynaklı tarihsel metinler güvenilirlik yönünden her ne kadar sorunlu görünse de tarihsel gerçeklik açısından sadece bazı durumları yansıtmaktadırlar. Özellikle kraliyet yazıtları, krallığın ideolojisini iyi bir şekilde yansıtsa da, genel olarak idealleştirilmiş ve aşırı bir biçimde tekdüze olan algıyı yansıtmaktadır. Bunu yaparken de siyasi tarihe pek yer vermemektedirler. Devletin hüküm sürdüğü farklı topraklardan gelen Mısır, Babil, Arami ve Elam metinleri, döneminin toplumsal hayatının ve ekonomik yapısının anlaşılması için önemli bir role sahiptirler.²²

Akhaimenid kaynaklarının XIX. yüzyılda transkripsiyonu meselesine yeniden dönülecek olursa; Rawlinson ve Grotefend’in, Kral Dareios’a ait Behistun Kitabesini (Eski Farsça, Medçe ve Babilce olmak üzere üç dildedir) çözdükleri görülür. Bu başarı; gelecekteki keşifler ile diğer Akhaimenid kaynaklarının da çözümlenmesine sağladığı katkı açısından, Pers tarih yazımı için bir milat olmuştur. Behistun Kitabesinin çözümlenmesini takiben, 1930’lu yıllarda da Persepolis arşiv kayıtları; hazine ve tahkimat tabletleri de

²¹ A. Kuhrt, *Eskiçağda Yakın Doğu*, C. II, Çev. D. Şendil, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009, s. 361.

²² M. Jursa, “Pers İmparatorluğu’nun Yapısı ve Assur Mirası”, *Antik Yakındoğu*, Çev. L. T. Basmacı, Alfa Yayınları, İstanbul, 2018, ss. 265-270.

arkeolojik kazılar sırasında keşfedilmiş ve çözümlenmiştir.²³ Persepolis'te bulunan hazine tabletleri ile duvar tabletlerinin içerikleri; gümüş ve tarım ürünlerinin Persepolis'te bulunan işçilere dağıtılmasının kayıtları, din sınıfına verilen küçük ve büyükbaş istihkakların kayıtları, aynı ödemeler ve yol erzakı kayıtlarıdır. Görünüşte önemsiz gibi görünen bu metinler, özünde, erkek-kadın kişiliklerinin, etnik olarak ayrılan işçi kolektiflerinin bulunduğu diğer yandan bölgesel bir idari-ticari uygulama sistemini ve bir miktar demografik, coğrafi yerleşim, altyapı ve beslenme fizyolojisi detaylarını içermesi bakımından oldukça önemlidir.²⁴

Eski Farsça; Perslerin, Persia Bölgesine gelmelerinden ve buraya yerleşmelerinden itibaren kullanılan bir dildi. II. Kyros dönemine kadar, ağırlıklı olarak Elam ve Babil Dilleri kullanılmışsa da bu dönemden itibaren, Akhaimenid katipleri, Eski Farsça'yı yazabilmek için bir çivi yazısı sistemi oluşturmuşlardı. Sağdan sola doğru yazılan bu yazı; "Parsî-yi Bâstân", "Furs-i Kadîm" veya "Furs-i Hahâmenişi" adlarıyla anılmış ve Akhaimenid döneminde Pers Devleti'nin resmi dili olarak kabul edilmiştir.²⁵

Çoğunluğu üç dilli bir Pers yazı geleneğine göre yazılan bu kitabeler; Persepolis, Nakş-ı Rüstem, Pasargade, Susa, Behistun gibi yerlerde bulunmuştur. Bahsi geçen kitabeler Pers, Elam ve Babil dillerine göre meydana getirilmiştir. Çok uluslu bir yapının neticesinde oluşan bu gelenek, I. Artakserkses döneminden itibaren, sadece tek dile düşmüş ve kalıplaşmış bir metin şekline dönüşmüştür. Kitabelerin büyük çoğunluğu, Perslerin her yönden zirve noktaya ulaştığı I. Dareios ve Kserkses dönemine aittir. Akhaemenid kitabeleri, genelde, klişeleşmiş bir kalıba uygun olarak yazılmıştır: Giriş bölümünde; Kral, kendini, soyunu ve bütün unvanlarını sıralar, daha sonra, gelişme bölümünde; yazıtın ne amaçla oluşturulduğu belirtilir ve sonuç kısmında da Kral, ülkesinin ile kitabesinin korunması için tanrısına dua eder.

²³ G. R. Garthwaite, *İran Tarihi ...*, s. 6.

²⁴ J. Wiesehöfer, *Erken Pers: Antik ...*, s. 23.

²⁵ N. Yıldırım, *İran Kültürü*, Pinhan Yayıncılık, İstanbul, 2016, s. 253; "Pers Krallarının ve Persis sakinlerinin dili Eski Persçe, stilize edilmiş şekliyle saray ve yazıt dili olarak kullanılmıştır. Varlıkları Eski Farsçada ve yan aktarımlarda kendi metin yapıları ile değil, özel kelime ve isim formları ile çözülebilen Medya, Part, İskit ve diğer eski İran dilleri, coğrafi-lehçesel tasnifi zor olan Avestik; İran dili olmayanlar arasında, Akhaemenid İmparatorluğu'nun resmi yönetim dili olan Aramice, aynı zamanda Perslerin fetihten önceki Persis ulusal dili ve uzun süre saray yönetiminin dili olan Elamca, Geç Babil şekliyle Akad dili, Mısır dili, Anadolu'da Lydia ve Likia dili ve imparatorluğun batısında Yunan dili en önemli bölgesel diller arasında belirtmek gerekir." J. Wiesehöfer, *Erken Pers: Antik ...*, s. 27.

Pers kralî yazıtları genel olarak Büyük kralların başarılı savaşlarının ve fetihlerinin anlatılması sırasında “propaganda” amacıyla kullanılmıştır. Büyük Kral, bu yazıtlarda daima kendini Tanrı Ahuramazda’nın yeryüzündeki vekili olarak yansıtmakta, hatta onun tarafından seçildiğini söyleyerek iktidarını meşrulaştırma yoluna gitmektedir. Dolayısıyla, bu durum kraliyet ideolojisinin somutlaştırılmış şekli olarak rahatlıkla tanımlanabilir.²⁶

1. 1. Doğulu Antik Kaynakları (Kitabeler ve Yazıtlar)

Behistun Kitabeleri: Pasargade şehrinde bulunmaktadır. II. Kyros’un mezarı ve onun dönemine ait saray kalıntıları bu bölgede yer almaktadır. Behistun’daki I. Darieos Kitabeleri; I. Dareios’un (MÖ 522-MÖ 486) emriyle, Kirmanşah’ın Behistun Dağı’ndaki yüksek bir kaya üzerine yazılan kitabelerdir. Boyut olarak, 68 m. uzunluğunda olup; Eski Farsça, Akadça ve Babilce olmak üzere üç dilde yazılmıştır. Bahsi geçen bu kitabeler; Pers tarihi açısından birinci el orijinal bir kaynak olması nedeniyle oldukça önemlidir. H. C. Rowlinson; Babil-Ekbatana yolu arasında bulunan kitabeler üzerinde çalışmalar yapmış ve bu çalışmalar *The Persian Cuneiform Inscription an Behistun* adı altında JRAS, cilt X, 1847’de; sonrasında ise, R. W. Rogers tarafından, *History of Babylonia and Assyria*, olarak 1905 yılında yayımlanmıştır. Kitabın tamamı ise; L. W. King ve R. C. Thompson tarafından, *The Sculptures and Inscription of Darius the Great on the Rock of Behistun in Persia* şeklinde 1907 yılında yayımlanmıştır. MÖ 519’a tarihlenen bu kitabelerde, İskitler hakkında bazı bilgiler de yer almakla birlikte, bazı satrapların merkeze isyanlarından ve I. Dareios’un Asya seferinden de bahsedildiği görülür. Ancak, bu tür kral kitabelerinin de iyi bir tenkit süzgecinden geçirilerek ele alınmaları gerekmektedir. Bu kanıya varılmasındaki en büyük etken ise; Dareios’un, kendi hayatını anlatan bir otobiyografi yazmayı amaçlamasından ziyade, kendisini yüceltecek bir iş ortaya koyma çabasıdır. Diğer taraftan da; Behistun Kitabelerinin verdiği bilgilerin; Herodotos ile paralellik göstermesi, bir nebze olsun, kitabelere, güvenilir bir kaynak olma hususunda önemli bir yol aldırılmıştır.

²⁶ S. Özkan, “Behistun Yazıtı’nda Bahsi Geçen Fiziksel Şiddet İçerikli Cezalar”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 10-1, 2023, ss. 18-33.

Behistun kitabesine dikkatli bakıldığında, Perslerin tekil şahıs tarafından otobiyografi yazma kabiliyetinde olduğu görülebilir. Kitabe, olgulara dayanmış, rahatça algılanabilen, mucizelerden ve müdahalelerden yoksun bir anlatımla meydana getirilmiştir. İçerisinde, kral merkezli bir toplumsal yapı, güçlü olarak hissedilen aristokratik bir bakış açısı, sadakatin Pers toplumundaki önemi rahatlıkla görülebilecek bir şekilde yer alır. Bu gibi durumlar göz önüne alındığında bir tarihyazımı üslubunun oluşum aşamasında olduğunu söyleyebiliriz.²⁷

M. Axworthy'e göre; Behistun Kitabelerinin kendisi, başlı başına bir İran tarihidir. Dareios'un yazıtı dışında burada; Neandertaller dönemine ait mağaralar, Selevkos döneminden kalma yaslanan bir Herkül oyması, ateşe tapınmayı resmeden bir Part oyması, bir Sasani köprüsü, Moğol döneminden kalma bir bina, XVII. yüzyıl kervansarayı ve XVIII. yüzyıl Nadir Şah döneminden kalma bazı tahkimat kalıntıları da bulunur.²⁸

Pers dönemine ait kitabeler şu şekildedir:

Aryarmenes Kitabesi: I. Dareios'un büyük atası Aryarmenes'e (MÖ 640- MÖ 590) ait olduğu düşünülen, Hamedan'da bulunmuş, altın bir levha üzerine yazılmıştır. Kitabe; on beş satırdan oluşmuş ve Eski Farsça olarak yazılmıştır.

Arsames Kitabesi: I. Dareios'un atalarından Arsames'e (MÖ 590-MÖ 559) ait üç parça şeklindeki altın levha Hamedan'da bulunur. On dört satırdan oluşan bu levha, Eski Farsça olarak kaleme alınmıştır.

II. Kyros Kitabesi: II. Kyros (MÖ 559-MÖ 529) dönemine ait bu kitabe, Pasargade'de bulunmuştur. Özellikler II. Kyros'un yaptığı icraatlar ile Perslerin ilk dönemleri hakkında yazılan bilgiler mevcuttur. Eski Farsça, Babilce ve Akadca olarak yazılmıştır.

Persepolis Kitabeleri: I. Dareios, Kserkses ve I. Artakserkses dönemlerine ait olan bu kitabeler, hükümdarlık sarayının içinde ve çevresinde bulunmaktadır. İçerik olarak; bu

²⁷ A. Momigliano, *Modern Tarihçiliğin Klasik ...*, s. 19-20.

²⁸ M. Axworthy, *İran: Akıl İmparatorluğu*, Çev. Ö. Gitmez, Say Yayınları, İstanbul, 2016, s. 35.

kralların yaptığı icraatlardan ve Tanrı Ahuramazda ile olan ilişkilerinden bahsedilmektedir. Yine, diğer kitabeler gibi geleneksel olarak üç dilde yazılmışlardır.

Nakş-ı Rüstem Kitabeleri: Nakş-ı Rüstem kayalıklarında; üç Pers Kralının mezarı ve I. Dareios’a ait bir kitabe yer almaktadır. Yine bu alanda; Avesta’nın da korunduğu eski bir arşiv binası da vardır. Bunlara ek olarak; yine bahsi geçen alanda, Akhaimenid dönemine ilişkin hükümdarları ve dönemin gelişmelerini anlatan bazı başka kitabeler de bulunmaktadır. Bunların yanı sıra; Kserkses’e ait Sus Kitabeleri, Elvend Kitabesi, Van Kitabesi, Hamedan Kitabeleri, Fars Kitabeleri de mevcuttur.

Mısır’da; Pers devrine ait kaynakların sayısı az olup, aralarında, Sais’li bir görevli olan Udjahorresnet’in, kendi heykeli üzerinde yer alan otobiyografisi vardır. Buna ek olarak; Elephantine’de yaşayan Yahudilerle ilgili papirüsler de vardır. Bu belgelerin dili, Pers İmparatorluğunda idari dil olarak da kullanılan Aramicedir.²⁹

Yeni Babil dönemi olarak da adlandırılan Nabopolassar’ın isyanından (MÖ 626) Pers Kralı II. Kserkses’in ikinci yılına kadar olan süreçle ilgili birçok çivi yazılı metin, günümüze kadar ulaşabilmiştir. Bunlar; aile arşivi niteliğinde olup, ailelerin sahip olduğu evler, hurma bahçeleri, vasiyetnameler, tarlalar gibi kayıtlarla birlikte yine, aileye ait satış belgeleri, evlilik sözleşmeleri, kredi sözleşmeleri, makbuzlar, mobilya listelerine ek olarak şahsi mektuplar da içeren belgelerdir. Yine bunlarla birlikte; tapınaklara ait arşivlerde, tapınağa ait tarlalar, bahçeler ve sürülerin kayıtları da vardır. Bu belgeler, özellikle dönemin sosyo-ekonomik araştırmaları için büyük önem arz etmektedir.

Perslerle ilgili bilgiler içeren kaynaklar kategorisine kuşkusuz Babil Gökbilim Güncelerini de eklemek gerekir. O yıllarda Babil coğrafyasında yıldızbilime yüksek düzeyde merak vardı. Gezegenlerin hareketlerinin hesaplanmasıyla gelecek tahmin edilmeye çalışılıyordu. Keldaniler isimli Babilliler bu tahminleri veya çıkarım yaptıkları bilgileri *Gökbilim Güncesi* olarak isimlendirilen kil tabletlere yazıyorlardı. Bu kayıtlar içerisinde sadece bu tahminler değil, dönemin dikkate değer ekonomik, sosyopolitik ve

²⁹ E. M. Ciampini, “Mısır’da Pers Devri ve Son Özerk Dönem”, *Antik Yakındoğu*, Çev. L. T. Basmacı, Alfa Yayınları, İstanbul, 2018, ss. 276-281.

doğa olayları da kayda geçiyordu. Dolayısıyla, bu şekilde günlük kayıtlardan faydalanılarak oluşturulan yazmalar neticesinde kronikler meydana gelmiştir.³⁰

1. 2. Batılı Antik Dönem Kaynakları

Batılı kaynakların genel yaklaşımlarıyla ilgili olarak şunlar söylenebilir: Batılılar açısından Eski ve Orta Pers dili bilgisi gözle görülür seviyede düşüktür. Bunun arka planında Yunanların Persleri mağlup edip ülkelerine geri göndermeleri yatmaktadır. Dolayısıyla, “muzaffer tarafta” görünen Yunanlar, Pers dilini tabiri caizse öğrenmeye “tenezzül” etmemişlerdir. Dolayısıyla, Yunanların bu “Yunanmezkezcisi” tutumu neticesinde eski doğu halklarından en önemli medeniyetlerden biri sayılan Perslerin, tarihi ve zengin kültür birikimi konusunda yapılan aktarımlarda büyük boşluklara neden olmuştur.³¹

R. Körpe de şu ifadeleri kullanmıştır:

“Tarihi her zaman kazananlar yazar’ deyimi belki de savaşlar için en uygun sözdür. Özellikle de Antik Çağ’a baktığımızda savaşları da anlatan kaynakların neredeyse tamamının Yunan ve Romalı olması, savaşların ne kadar anlatılırsa anlatılsın, anlatan kişinin bulunduğu yer ve bakış açısı okuyucuya ister istemez yansıtılmaktadır. En tarafsız aktarılan savaşlarda bile belirgin bir şekilde zaferlerde övünç, yenilgilerde ise neden kaybedildiğinin muhasebesi yapılmaktadır. Bu savaşlar genellikle karşı tarafın kaynakları ile çok fazla karşılaştırılmaz. Bunlar yazılı olduğu gibi görsel kaynaklarda da yine karşımıza çıkmaktadır.”³²

Yunanların genel durumlarına bakıldığında özgürlük için savaştıkları görülür. Bu nedenle de göğüs göğüse savaşabilecekleri ve kendilerini sınayabilecekleri meydan muharebesi aramışlardır. Onlara göre ise; köle ruhlu Persler ise bir otokratın komutasında savaşır. Savaş alanındaki hareketleriyle adeta kadınsı ve korkaktırlar. Bu yaklaşım tarafsızlıktan

³⁰ S. Sarıkaya, *Pers Kralı Artakserkses II Mnemon*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2021, s. 38.

³¹ J. Wiesehöfer, *Erken Pers: Antik ...*, s. 11; S. B. Pomeroy, *Antik Yunan’ın Kısa Tarihi*, Çev. O. Yarlığaş, Alfa Yayınları, İstanbul, 2018, s. 167.

³² R. Körpe, *Türkçe Baskıya Önsözden*, H. Sidebottom, *Antik Çağ’da Savaş*, Çev. F. Erduran, İKÜ Yayınevi, İstanbul, 2021, s. XVII.

daha çok güçlü bir ideolojik yaklaşıma benzetilebilir.³³ Persler ise bu söylenenlerin aksine antik ve bilge bir kültürün temsilcileriydi.³⁴ Bu güçlü kültürün izlerine de Persler tarafından günümüze kadar varlığını sürdüren paralarda, yazıtlarda ve idari belgelerde rastlamak mümkündür.³⁵

Bu bakış açısıyla ilgili W. Ball şunları söyler:

“...Mücadeleler ‘Batılı değerlere’ karşı ‘şark despotizmi’ açısından ele alınır. Böylelikle bizzat ‘serbestlik ve özgürlük’ ima eden ‘Batılı değerler’ terimi her şeyi açıklar bir hal alır, dolayısıyla batıdan doğuya yönelik herhangi bir hareket (İskender’in İran’ı istilası gibi) ‘Batılı değerlerin zaferi’ diye yorumlanır. Oysa aksi yöndeki bir harekete neredeyse ‘Avrupa’yı köleleştirme girişimi’ gözüyle bakılır. Avrupa içindeki herhangi bir savaş ‘batılı değerler’ üzerinden ele alınmazken, Avrupa dışındaki savaşlar bu terimlerle incelenir. Başka bir deyişle, sözde sonu gelmez savaş çok geçmeden iyiyle kötü, doğruyla yanlış arasındaki edebi çatışma halini alır...”³⁶

Mykale Savaşı’nı kaybeden Persler üzerindeki “kadınsılık” vurgusu,³⁷ Salamis Deniz Savaşı’nda da devam eder.³⁸ Bu izlenimi ise Aiskhylos geliştirmiştir. Perslerin Salamis ve Plataia mağlubiyetlerinden sonra Asya’nın erkeksiz kaldığını, bu durumda kadınlarla dolu, ıssız ve istilaya açık bir biçimde feminen bir profilde tasvir ederek bu şekilde algılanmasını sağlamıştır.³⁹ Dolayısıyla, tarafsızlıktan uzak bir biçimde kaleme alınan bu tür eserler bir propaganda yöntemi olarak da kullanılmaktaydı.⁴⁰

³³ P. Briant, *Büyük İskender: Fetih ve Siyaset*, Çev. N. Özyıldırım, Alfa Yayınları, İstanbul, 2019, s. 44.

³⁴ H. Sidebottom, *Antik Çağ’da Savaş ...*, s. 4.

³⁵ Daha detaylı bilgi için bakınız: H. Sancisi-Weerdenburg, *Achaemenid History I*, önsöz s. XII-XIII.

³⁶ W. Ball, *Tek Dünyaya Doğru ...*, s. 24.

³⁷ Hdt. IX. 107.

³⁸ Hdt. VII, 68.

³⁹ Aesch. Pers. 115-119, 280-289, 532-545, 548-557, 715-719, 719-738; E. Yalazı, “Klasik Çağ Hellen Siyasi İmgeleminde Persler: Bir Kent Devleti Tasavvuru”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 7 (3), 2020, ss. 1718-1757.

⁴⁰ S. Sarıkaya, *Pers Kralı Artakserkses ...*, s. 4; C. Freeman, *Mısır, Yunan ve Roma: Antik Akdeniz Uygarlıkları*, Çev. S. K. Angı, Dost Kitabevi, Ankara, 2010, s. 195.

III. Dareios-III. Aleksandros mücadelesini anlatan kaynaklarda da yine buna benzer bir bakış açısına rastlanmaktadır. Konuyla ilgili hem nitelik hem de nicelik açısından yetersizlikler mevcuttur. III. Aleksandros'un yaptığı sefer ve savaşları hakkında bilgilerin "net" olması gereken kısımları son derece sınırlıdır. Mevcut Yunanca'dan oluşan kaynaklardaki (Arrianos, Plutarkhos, Diodoros ya da Latince olarak Curtius) Yunan-Roma anlatısal biçimleri III. Aleksandros'un yaşadığı dönemden yaklaşık iki yüzyıl ve dört yüzyıl sonraki zaman aralıklarında kaleme alınmışlardır. Dolayısıyla, teknik açıdan bu kaynaklar ve yazarları ne yöntem, ne benimsedikleri tutum ne de konuları kavrayış açısından bugün bizim anladığımız anlamdaki tarihçilerden değildir.⁴¹ Bu nedenle de; Batılıların bakış açısında, Pers tarihi, uzun bir süre, Yunanlar ve Romalılar tarafından belirlenmiş olan kendi tarihi evrelerinde ve kültürünün çehresinde araştırmaya değer "marjinal kültür" statüsünün pek ötesine geçememiştir.⁴²

Batı kültüründe bir disiplin olarak tarihin Yunanlar tarafından icat edildiğine dair yaygın bir biçimde inanılmaktadır. Bu noktada bazı kavramsal farklılıklara değinmekte fayda vardır. Önemli askeri, dini veya siyasi olayların tarihleri ile bunların kaydedilmesi, kraliyet listeleri ve yıllıklar Mezopotamya'da zaten görülen yaygın uygulamalardır. Fakat bu kayıtlar kralı merkeze alan ve onun kazandığı başarıları övmek ile yüceltmek için meydana getirilen yazılardır. Dolayısıyla, bunu başka bir alternatife şans tanımayan resmi bir tarih olarak tanımlamak yanlış olmaz. Yunan tarafından ise bu duruma kazandırılan yenilik, tarihi yazan bir figürün olmasıdır. Yani bu, "yazan özne" ve tarihçilik olarak kabul edilir. Bu "özne", siyasi yönetimlerden bağımsız bir şekilde eserlerini kaleme almaktadır. Ancak unutulmamalıdır ki bu durum, onun objektif ve güvenilir bir kaynak olduğunu anlamına gelmez. Buradaki durum tamamen yazarın kendi seçimleri ve önemsediklerine yer vermesiyle ilgilidir.⁴³ Diğer taraftan, idari malzemeler her ne kadar Babil, Fars ve Mısır'dan elimize ulaşsa da kapsam olarak V. yüzyıl ile sınırlı kalır. Yani III. Aleksandros'tan önceki bilgiler yetersiz ve karanlıktır. Doğudan gelen kaynak sayılabilecek malzemelerin çoğu arkeolojiktir ve yaklaşım ile yorumları da tartışmalıdır.⁴⁴

⁴¹ P. Briant, *Büyük İskender: Fetih ...*, s. 9.

⁴² J. Wiesehöfer, *Erken Pers: Antik ...*, s. 15.

⁴³ S. Ferrucci, "Arkaik Çağda Tarih yazımı", *Antik Yunan*, Çev. L. T. Basmacı, Alfa Yayınları, İstanbul, 2018, ss. 944-954.

⁴⁴ A. Kuhrt, *Eskiçağda Yakın Doğu ...*, s. 360.

Aslında bu konuyla ilgili şu genel tespitler yapılabilir; Persler ile Yunanlar arasında yirmi yılı aşkın süren savaşlar, Pers tarihinde kendisine çok az yer bulur. Savaş bittiğinde 5 yaşında olan ama görgü tanıklarıyla görüşüp olayların nasıl geliştiğini toparlayan Herodotos, yirmi yıl sonra doğan, Herodotos'un anlattıklarını kullanan ve başka kaynaklara dayanarak da yorumlarda bulunan Thukydides, her ikisinden de yaşlı olan ve savaşlara bizzat katılarak eserini oluşturan Aiskhylos gibi kaynaklara baktığımızda bu Pers-Yunan savaşları insanlığın gelişmesinin merkezinde yer alırken, Perslerin bakış açısından ise işlerin kötü gittiği ve başarısızlığın bir an önce unutulması gereken olaylar zinciriydi.

Perslerin bakış açısından Yunan seferini şöyle özetlenebilir: Kserkses'in seferinin aslında Yunan tarihlerinde bahsedilen büyükçe olaylarla ilgisi yoktur. Tam tersi, gerçekleşen bu olay sadece bir askeri seferdir. Diğer bir deyişle, çıkan bir isyanı bastırmaya yönelik cezalandırıcı bir yaklaşımdır. Dareios'un döneminden yarım kalan ve artık tamamlanması gereken bir iştir. Seferin temel amacı Atina'yı almaktır. Kserkses'in tüm Yunanistan'ı hedeflediği konusu bile tartışmalıdır. Genel olarak ise bu Doğu'nun Batı'ya karşı düzenlediği topyekün bir savaş ise asla değildir. Zaten bu tür bir kavramın o zamanlardaki varlığı bile tam anlamıyla gerçekçi bir bilgi değildir. Ayrıca, "özgürlük için yapılan" bir savaş benzetmesi de yine Yunanların düşünce dünyasında geliştirdikleri bir yaklaşımdır. Sonuç olarak, Perslerin gözünden Kserkses başarılı olmuş, Yunanlar gereken dersi almış, Atina yakılmış, Küçük Asya'nın batısındaki Yunanlar üzerinde Pers otoritesi perçinlenmiştir.⁴⁵

Bu doğrultuda kültür ve tarihyazımı açısından İonia bağlantısını da es geçmemek gerekir. Akhaemenidler'in çağı İonia bakımından refah ve imar çağı, büyük anıtların ve planlı şehir yerleşmelerinin meydana getirildiği, felsefe ve edebiyatın üretimi konusunda zirve yaptığı bir dönemdir. Dolayısıyla, Pers dönemi kıyıda yaşayan İonialılar için aslında bir altın çağdır demek yanlış olmaz. Anaksimandros, Hekataios, Hippodamos, Phthagoras, Mausolos, Ktesias, Herakleitos, Anaksagoras, Hipokrat, Herodotos ve Herakleitos gibi Yunan kültüründe önemli yeri olan kişilerin Küçük Asya'da Pers egemenliği altında

⁴⁵ W. Ball, *Tek Dünyaya Doğru ...*, s. 108; R. A. Billows, *Maraton*, Çev. M. D. Karakılıç, Salon Yayınları, İstanbul, 2018, s. 213.

doğduklarını ve yaşamlarının önemli bir bölümünü Pers Devleti vatandaşı olarak sürdürdükleri unutulmuş önemli bir gerçektir. Dolayısıyla, bu durum da bizi “Bu şahsiyetler Yunan mı yoksa Pers dünyasının mı parçasıydılar?” sorusunu sormaya yöneltir.⁴⁶

Pers tarihine ilişkin Klasik Dönem’den MÖ II. yüzyıla kadar olan süreçte, bilinen on altıya yakın ‘Persika’ isimli eser kaleme alınmıştır. Bu eserlerin tamamı, günümüze ulaşmamış olup, bunlardan, fragmanlar ya da antik yazarların alıntıları sayesinde haberimiz olmuştur. Miletos’lu Dionysios, Lesbos’lu Hellanikos, Lampsakos’lu Kharon, Knidos’lu Ktesias, Kolophon’lu Dinon ve Kyme’li Herakleides gibi yazarların eserlerinden de yararlanmak mümkündür. Sadece birkaç satırlık bilgileri günümüze ulaşan yazarlar ise şunlardır: Kolophon’lu Hermesianaks,⁴⁷ Barsuma,⁴⁸ Diogenes,⁴⁹ Diokles,⁵⁰ Sinop’lu Baton,⁵¹ Piera’lı Kriton,⁵² Samos’lu Agatharkhides,⁵³ Miletos’lu Aristides,⁵⁴ Korinthos’lu Khrysermos,⁵⁵ Ktesiphon⁵⁶ ve Nisibis’li Pharnukhos’dur.⁵⁷ Miletos’lu Dionysos’un (MÖ 460-430) eseri, II. Kyros dönemi ile başlamakta II. Kambyzes ve I. Dareios dönemlerini kapsamaktadır.⁵⁸ Lesbos’lu Hellanikos’un (MÖ 480-407) aralarında Perslerin de bulunduğu çeşitli halkları ele aldığı etnografik bir çalışması mevcuttur.⁵⁹ Perslerle ilgili olan kısmında; Akhaimenid Devleti’nin tarihi olaylarına, Kambyzes’in öldürülmesine, Dareios’un hükümdarlığına ve Kserkses’in Yunan seferine yer vermiştir. Lampsakos’lu Kharon (V. yüzyıl) günümüze ulaşan bilgilerden edindiğimiz kadarıyla, eserinde; II. Kyros’un doğumu, kral oluşu, Kambyzes, Dareios, Kserkses ve I. Artakserkses dönemlerinden söz ettiği görülür.⁶⁰ Pers sarayında, II. Artakserkses’in hizmetinde uzun bir süre hekimlik vazifesinde bulunan Knidos’lu

⁴⁶ W. Ball, *Tek Dünyaya Doğru ...*, s. 64.

⁴⁷ *FGrHist* III C 1 691 T 1-2 F 1-2.

⁴⁸ *FGrHist* III C 1 695 T 1.

⁴⁹ *FGrHist* III C 1 692 F 1.

⁵⁰ *FGrHist* III C 1 693 F 1-2.

⁵¹ *FGrHist* III A 268 T 1=Strab. XII. 3. 11 c. 546.

⁵² *FGrHist* III A 277 T 1=Suda s.v. 373.

⁵³ *FGrHist* III A 284 F 1=Plut. Parall. Min. 2 a.

⁵⁴ *FGrHist* III A 286 F 20=Plut. Parall. Min 4 a.

⁵⁵ *FGrHist* III A 287 F 4=Plut. Parall. Min 10 a.

⁵⁶ *FGrHist* III A 294 F 2=Plut. De fluv. XXIII. 1.

⁵⁷ *FGrHist* III C 1 694 T 1.

⁵⁸ *FGrHist* III C 1 687 T 1-2.

⁵⁹ *FGrHist* I A 4 F 59-63; III C 1 687a T 1-3; F 1-4.

⁶⁰ *FGrHist* III A 262 F 3; III C 1 687b T 1; F 1-6.

Ktesias'ın (MÖ 441-393) bu süreçte kaleme aldığı *Persika*⁶¹ adlı eser; Sicilyalı Diodoros ve Plutarkhos tarafından kaynak olarak kullanılmıştır. İçeriğinde; Kyros'un hükümdar oluşu, Kambyses'in Mısır seferi, kardeşini öldürtmesi, Mag ayaklanması, Dareios'un tahta çıkışı, İskit seferi, Kserkses'in hükümdarlık yılları, Pers-Yunan savaşları, I. Artakserkses, II. Dareios dönemleri, Genç Kyros'un isyanını kapsar ve II. Artakserkses dönemiyle son bulur. Bu hususta, Ktesias'a parantez açmakta fayda vardır. Ktesias; hekimken, Perslerin yanında uzun bir süre yaşamış ve onları gözlemleme fırsatı elde etmiştir. Ayrıca, uzun yıllar Perslerin içinde yaşadığından dolayı, olasılıkla, Aramice öğrenmiş bunun sayesinde de sarayda birçok birinci elden kaynağa ulaşma fırsatı yakalamıştır. Canlı tanığı olduğu bu dönemi, diğer Persikalara göre daha az Hellen merkezli bir üslupla aktarmıştır. Doğu kültürünün mitolojisi ve siyasi tarihinin etnografik yapısını anlatırken kendinden önceki yazarların izinden gitmiş, ancak bunu mümkün olduğunca Pers bakış açısıyla yapmaya çalışmıştır. Ancak yine de Hellen edebi teknik ve anlatım tarzını kullanmıştır.⁶² Ktesias, özellikle askeri kaynak açısından güvenilir bir kaynak olduğu hususunda yoğun eleştiriler almıştır. Ordudaki asker veya ölenlerin sayısını çok abartılı biçimde vermesi ve tarih üslubundan ziyade bunu edebi roman havasında anlatmasıyla askeri tarih bakımından temkinli yaklaşılması gereken bir kaynak olarak düşünülmektedir.⁶³ Kolophon'lu Dinon (MÖ 360-330), MÖ 330 yılında Semiramis'in hükümdarlığından III. Artakserkses'in Mısır'ı yeniden fethine kadarki süreci kapsayan bir Assur ve Pers tarihi kaleme almıştır.⁶⁴ Küçük Asya'da Perslerin yanında edindiği bir mevki sayesinde onları daha yakından tanıma fırsatı olan Dinon, tahminen, edindiği bu mevki sayesinde, Perslere ait birinci el kaynaklara ulaşabilmiştir. Eserinde; genel olarak, Perslerin kralları, savaşları ile saray ve toplum yapısı üzerinde durmuştur. Kyme'li Herakleides (MÖ IV. yüzyıl) yazdığı *Persikasında*⁶⁵ Kserkses ve II. Artakserkses dönemlerinden bahsedildiği görülür. Sonuç olarak; mevcut "Persika" bilgileri değerlendirildiğinde, bu eserlerin, genel olarak, II. Kyros'un kral olmasıyla başladığı, Kserkses dönemiyle birlikte çöküşe geçilen bir olaylar dizgisinden oluştuğu

⁶¹ *FGrHist III C 1 688 F 5 (5-6)*= Diod. II. 32. 4-6.

⁶² J. Marincola, *Authority and Tradition in Ancient Historiography*, Cambridge University Press, Cambridge, 1997, s. 170.

⁶³ R. B. Stevanson, *Persica: Greek Writing about Persia in the Fourth Century BC.*, Scottish Academic Press, Edinburgh, 1997, s. 159.

⁶⁴ *FGrHist III C 1 690 F 7-8.*

⁶⁵ *FGrHist III C 1 689 T 1*= Diog. Laert. V. 93.

ve Herodotos’a paralel veya benzer bir ekseninde meydana geldikleri rahatlıkla söylenebilir.

Pers ülkesi hakkında bilgi veren ilk Batılı kaynak, Hekataios’a aittir. (MÖ 560-MÖ 460?) Miletoslu Hekataios; Pers hakimiyeti altında yaşamış, Pers ülkesinin çeşitli yerlerine geziler yapmış, bölgeler ve halklar ile ilgili bilgiler derlemiştir. Bu derlenen bilgilerde; dönemin halkları hakkında, günlük yaşamlarından dinsel inanışlarına kadar birçok konuda bilgiler mevcuttur. Onun; bu şekilde oluşturduğu *Periegesis* adıyla bilinen eserinden ise günümüze, ancak üç yüz kadar fragman kalmıştır. Bahsi geçen bu eser; Herodotos’un da *Historiai* adlı eserinin, özellikle Perslerle ilgili bölümlerinde başlıca kaynağı olmuştur.

Halikarnassoslu Herodotos ise; Yunan-Pers ilişkilerini, Lydia Kralı Kroisos’un tahta çıkışından (MÖ 479/8) Plataia ve Mykale’de yapılan Pers-Yunan Muharebelerine kadar anlatmıştır. Herodotos’a göre; bu eser, “*Eski Yunan ile Barbarların yaptıkları işler unutulmasın ve Yunanlılarla Persler’in savaşma nedeni bilinsin*” diye yazılmış olup, genel olarak; Pers yönetim sistemi, satraplıklar, vergi sistemi, Pers ordusu, tâbi halklar, Kral Yolu gibi Perslere ait birçok konuda geniş bilgiler vermektedir.

Herodotos, izlediği araştırma yolunda edindiği bilgileri destekleyen veya çürüten bütün malzemeleri, arayıp bulma eğiliminde olmuştur. Bunu yaparken de zamanın kayıtlarını tutan vakanüvis diyebileceğimiz kişileri ya da olaylara bizzat tanıklık etmiş kişileri bularak, neticede, ilk ağızdan bilgilere ulaşmaya çalışmıştır. Bunlara ek olarak, gezdiği bölgelerde, halkın ağızdan ağıza geçen hikayelerini de işittiği şekilde aktarmaya çalışmıştır. Bunu da elinden geldiğince kendi fikirlerini de ekleyerek kanıtlamaya ve şahitlerle de desteklemeye çalışarak yapmıştır. Kendisi, bu konuyla ilgili olarak, şu şekilde konuşmuştur:

“*Buraya değin söylediklerim; tamamıyla kendi gördüklerime, kendi düşüncelerime, kanaatlerime ve kendi araştırmalarım, soruşturmalarım dayanmaktadır. Bundan sonra söyleyeceklerimse, işittiğim kadarıyla Mısırlı*

rahiplerin sözlerine; kendi gördüklerimi, gözlemlerimi de bunlara katacağım elbette.”⁶⁶

Bu konuyla ilgili olarak; Eyüp Çoraklı, Herodotos’un yöntemi hakkında şu yorumda bulunur:

“Herodotos’ta araştırma yöntemi (Historia) üç temel unsur üzerine kuruludur. Bunlardan ilki; işiterek edinilen, yani kulaktan dolma bilgiler (akoe); ikincisi; görerek, yani, bire bir tanıklık sonucu edinilen bilgiler (opsis); üçüncüsüyse; gerek kulaktan dolma, gerekse bir tanıklık sonucu edinilen bilgiler üstüne inşa edilen, zaman zaman bu bilgilerin birbirleriyle karşılaştırılarak, hatta akıl süzgecinden de geçirilerek temellendirilmesine veya çürütülmesine dayalı düşünce, kanaat veya yargılardır (gnome). Her ne kadar, bu üç unsur, anlatılan bütün hikayelerde (logos) her zaman bir arada bulunmasa da, bir diğer ifadeyle, eser boyunca ağırlıklı olarak kulaktan dolma bilgilere yer verilse, hatta, kimi zaman aktarılan bilgiler hakkında olumlu veya olumsuz herhangi bir kanaat (gnome) belirtilmese de Herodotos’un, baştan sona bütün araştırmalarının esasını bu üç unsurun teşkil ettiği ortadadır.”⁶⁷

Özetle; Herodotos’un araştırmaları, şu basamaklar üzerinde yükselir: ⁶⁸

- 1- Şüphe etme (apistein)
- 2- Soru sorarak veya araştırıp soruşturarak bilgi edinme (pynthanest hai/historein)
- 3- Karşılaştırma (symballesthai)
- 4- Sınama veya çürütme (elenkhein)
- 5- Görüş ve kanaat belirtme (gignoskein).

Herodotos’un eserinin Perslerle ilgili kısımlarda; Miletos’lu Hekataios, Miletos’lu Dionysios, Karyanda’lı Skylaks, Lydia’lı Ksanhos, Lesbos’lu Hellanikos, Lampsakos’lu Kharon’dan yararlanmış olması yüksek ihtimaldir.⁶⁹

⁶⁶ Hdt. II. 99. 1-4.

⁶⁷ E. Çoraklı, *Historia: Antikçağda Araştırma Fikrinin Doğuşu*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2017, s. 80.

⁶⁸ E. Çoraklı, *Historia: Antikçağda Araştırma ...*, s. 88-89.

⁶⁹ S. Sarıkaya, “Küçük Asya Klasik Dönem Historiografların Persika Eserleri ve Perslere Bakış Açıları”, *Mediterranean Journal of Humanities*, II/2, 2012, ss. 229-242.

Herodotos; ayrıca, eserinde ırkçı ve Barbar karşıtı yaklaşımlara eğilim göstermemiş, diğer halkların da uygarlığa yaptıkları katkıları vurgulayan bir eksende ilerlemiştir. Herodotos'un eseri; sadece tarihi bir başyapıt değil, aynı zamanda antropolojik, etnografik ve arkeolojik incelemeler de içeren çok yönlü muazzam bir eserdir. Herodotos'un anlattıklarının çoğu, eskiden, masal gibi görünse de özellikle XIX. yüzyıl ile birlikte Pers, Mısır ve Orta Doğu coğrafyalarında yapılan bilimsel çalışmalar, onun anlattıklarının bir masaldan ibaret olmadığını, aksine araştırmalarının gerçeklere dayandığını göstermektedir.

Kserkses, Yunan anlatımlarında olumsuz bir biçimde baş düşman olarak tasvir edilmiştir. Herodotos ise bu açıdan onu tüm yönleriyle gösteren tek yazardır.⁷⁰ Herodotos'un aslında, kendine ait fikirlerini, anlattığı şeylerden ayırdığı görülmektedir. Sözlü mitlere yorum yapmaktan uzak durmakta, bunları tekrar edip aktarmaktan başka elinden bir şey gelmediğini sıkça vurgulamaktadır.⁷¹

Herodotos'un üslubunda genel olarak kendi doğrularını okuyucuya dayatma çabasında olmadığı görülür. "Ben buna inanıyorum, sen de şuna inanabilirsin" şeklinde bir yaklaşım sergilediği görülmekle birlikte, okuyucunun kendi doğrusuna ulaşması için açık bir yol bıraktığı rahatlıkla tespit edilebilir.⁷²

Genel olarak Herodotos ile ilgili şunlar söylenebilir: Geçmişte yaşananları anlamak için kendince bir yöntem geliştirmiştir. Gerçek olaylar ile rivayetleri birbirinden ayırt edebilmek için birçok kaynaktan yararlanmıştır. Görgü tanıklarının ifadeleri, halk söylenceleri, şiirler, Mısırlı rahipler, yazıtlar, çeşitli aile ve şehir gelenekleri bunların başlıca örnekleridir.⁷³ Sonuç olarak; Herodotos'un eserini bilinçli bir bakış açısıyla kendine has gözlem, araştırma ve mukayese yoluyla rasyonel bir analiz ile yazdığı fikrine varılabilir.⁷⁴

⁷⁰ A. R. Burn, *Persia and the Greeks: the Defence of the West, c. 546-478 BC.*, Stanford University Press, London, 1984, s. 313.

⁷¹ M. Demir, "Eskiçağ Tarih Yazıcılığında Herodotos'un Yeri ve Önemi", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. XX, S. 2, 2005, ss. 59-78.

⁷² D. Lateiner, *The Historical Method of Herodotus*, Toronto University Press, Toronto, 1989, s. 31; M. Demir, "Eskiçağ Tarih Yazıcılığında ...", ss. 59-78.

⁷³ D. Stuttard, *Antik Yunan Tarihi*, Çev. E. Gökyaran, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2016, s. 107.

⁷⁴ J. Marincola, *Authority and Tradition ...*, s. 18.

Bu arada; antik kaynakları içeren Perslerle ilgili bilgi akışımızda, MÖ 478-MÖ 433 yılları arasında, karanlık ve sessiz bir dönemin var olduğunu da ifade etmeliyiz. Herodotos; *Historiai*'sını, MÖ 479/8 sonlandırırken, bu konuyla ilgili olan ardılı Thukydides, eserini, MÖ 431 yılındaki Peloponnessos Savaşı olayları ile başlatmıştır. Trakya kökenli olan Thukydides'in *Historiai*'sı MÖ 431-MÖ 411 yılları arasındaki gelişmeleri kapsamaktadır. Thukydides'in 8 kitaptan oluşan eserinde; yukarıda bahsi geçen karanlık dönemle ilgili verdiği bilgilerde, Hellenikos'tan yararlanmış olması kuvvetli bir ihtimaldir. Thukydides'in tarihi monografiktir, seçicidir ve siyasi-askeri olaylara odaklı bir biçimde ilerler. Herodotos'un anlatımının ilmi yönü, ilgi alanlarının geniş kapsamı, ifadelerinin güzelliği ve hayret verme özelliği Thukydides'te yerini kurgulama hassasiyetine, araştırmada titizliğe ve kaynakların katı eleştirisine bırakır. Dolayısıyla, Herodotos "tarihin babası" iken, Thukydides temel kuralları belirleyen bir "hoca" gibidir.⁷⁵

Thukydides'in eseri aslında yarım kalmıştır. Kullandığı bazı ifadelerden savaşın sonunu bildiği tahmin edilebilir fakat anlatımını tamamlayamamıştır. Dolayısıyla, bize ulaşan bazı bölümlerde zaman zaman dengesizlikler hissedilir. Bu gibi bazı eleştirilere rağmen aşamalı bir eser olduğu, tutarlılığında bir sorun olmadığı ve üniter bir proje olarak tasarlandığı net bir şekilde görülür. Bu yüzden de muhtemelen eserini tamamlayamadan ölmüştür demek kuvvetli bir varsayım olacaktır.⁷⁶

Thukydides'in eseri Yunan geleneğinde devrimci bir özellik taşır. İçerik boyunca, tanrıların müdahalesine izin vermemiş fakat yine de insanların hayatında kehanet ve alametlerin olduğu gerçeğini de unutmamıştır.⁷⁷ Homeros ve Herodotos'tan farklı olarak; tanrılar ve benzeri meseleler yerine, insancıl durumlara odaklanarak; korku, cehalet, açgözlülük, fırsatçılık, şöhret isteği, aptallık, zafer isteği gibi insanların uğruna savaştığı hisleri dikkate alarak değerlendirmelerini yapmıştır.⁷⁸

⁷⁵ S. Ferrucci, "Arkaik Çağda Tarihyazımı ...", ss. 944-954.

⁷⁶ S. Ferrucci, "Arkaik Çağda Tarihyazımı ...", ss. 944-954.

⁷⁷ D. Stuttard, *Antik Yunan Tarihi ...*, s. 138.

⁷⁸ A. Roberts, "Thoukydides", *Eski Çağ'ın Büyük Komutanları*, Çev. K. A. Çetinalp, Kronik Yayınları, İstanbul, 2021, ss. 109-117.

Ksenophon; *Hellenika*'sına, Thukydides'in kaldığı yerden başlar. MÖ 411 yılından başlayarak MÖ 362 yılındaki Mantinea Savaşı'na kadar olan süreci kapsayan bu eser, 7 kitaptan oluşmaktadır. Ksenophon; bu eserini, bir "günlük" şeklinde, kronolojik bir düzen çerçevesinde ele almıştır. Ksenophon, Thukydides'in aksine toplumsal ve siyasal kurumların mevcudiyetlerini veya etmenleriyle ne ilgilenir ne de eserlerinde yer verir. Ona göre olayların nedenleri önemli değil; olayların gerçekleştiği an ve sonrasına yaptığı etkileri esas olarak önemsenmesi gereken kısımlardır. Tarihsel belgeler ve yargılar geri planda kalmakta; kişiler, davranışları ve yetenekleri ön plana çıkmaktadır. S. Sarıkaya'ya göre Ksenophon'un eserlerinde genel olarak gösterdiği tutum şu şekilde özetlenebilir: "*Bir yandan Sparta konusunda siyasi bir tutku beslerken diğer yandan Doğu ve Pers İmparatorluğu konusunda anlaşılması güç romantik bir çekim hisseder.*"⁷⁹

Attika'dan Küçük Asya'ya gelen Ksenophon, bu sayede, Küçük Asya halkları ve kültürünü yakından tanıma fırsatı bulmuş, döneminde gelişen önemli siyasi olaylara, yakından, bizzat tanıklık etmiştir. Dolayısıyla, "tanıklık" meselesi için, *Anabasis* adlı eseri bizzat yaşayarak yazması, büyük önem arz etmektedir. *Anabasis* adlı eserinde; Pers Kralı II. Artakserkses'e karşı ayaklanan Küçük Asya Komutanı ve aynı zamanda Pers Prensi Genç Kyros'un, mevcut krala karşı olan isyanını ve bu çerçevede gelişen olayları kaleme almıştır. Küçük Asya'nın batısında paralı askerlerin toplanması, Genç Kyros ve Kral II. Artakserkses'in arasında gerçekleşen Kunaksa Savaşı, Genç Kyros'un mücadelesinde mağlup olma süreci ve Ksenophon'un Yunan paralı askerlerine, geri dönüş yolu boyunca liderlik etmesi gibi gelişen olayları içeren bu eser; dönemin Küçük Asya tarihi, coğrafyası, gelenekleri ve halkların yaşam şekilleri bakımından önemli bilgiler vermektedir.

Ksenophon'un; Perslerle ilgili bilgiler içeren bir diğer önemli eseri de *Kyrou Paideia* (Kyros'un Eğitimi)'dir. 8 kitaptan oluşan bu eser; Pers Kralı Büyük Kyros'un yaşamının yanı sıra, Persler'in eğitimi ile siyaset ve yönetim tarzlarıyla ilgili son derece güzel bilgiler sunmaktadır. *Kyrou Paideia* (Κύρου παιδεία); devlet yönetiminde ideal bir yöneticinin nasıl olması gerektiği konusuna odaklı bir eser olup, Ksenophon'un gözündeki Kyros, idealleştirilmiş bir karakter, işini iyi bilen bir devlet adamı, başarılı bir yönetici ve

⁷⁹ S. Sarıkaya, *Pers Kralı Artakserkses ...*, s. 11.

vasıflı bir komutan portesi oluşturur. Aslında; Ksenophon'un, burada esinlendiği kişi, bizzat tanıdığı ve beraber sefere gittiği Genç Kyros'un kişiliğidir. Ksenophon'un; eserinde, kafasındaki ideal lider ve liderin sahip olması gereken vasıfları, Kyros'un şahsında toplayarak aktarmaya çalışmıştır.⁸⁰ Bu tasvire göre, iyi bir lider; becerikli ve yetenekli olmalı,⁸¹ dindar, ahlaklı ve aşırılıklardan kaçınmalı,⁸² adaletli olmalı; daima ödül ve ceza kullanmalı,⁸³ iyiliksever ve cömert görünmeli,⁸⁴ ve son olarak her zaman açıkgoz, tetikte, her duruma hazırlıklı olmalıdır.⁸⁵ Kimilerine göre; bu eser, siyasi bir roman ve uydurma bir biyografidir. Kimilerine göre ise; eşsiz askeri öneme sahip bir eserdir.⁸⁶ Ancak; eser, mantık çerçevesiyle ele alındığında, gerçek olaylara yer verilme olasılığı da çok yüksektir. Çünkü Ksenophon, "Onbinlerin Dönüşü" zamanında Persia'da vakit geçirmiştir. Bu nedenle; Ksenophon'un, Pers sarayında anlatılan Kyros hikayelerini derleyip toplaması ve eserini, bu anlatıların üzerine oturtması, akla yatkın gelmektedir. *Kyrou Paideia*'ya gelen eleştirilere karşılık; O. L. Spaulding, antik askeri eserlerin listesini verdiği çalışmasında *Kyrou Paideia*'nın "sonraki yılların eğlencesi ve askeri hayal güçlerinin bir aracı" olmanın çok daha ötesinde önemli bir niteliğe sahip olduğunu vurgulamaktadır.⁸⁷

Atinalı tragedia yazarı Aiskhylos, (MÖ 525-MÖ 455) *Persia* adlı eserini, Perslerin, Salamis Savaşı'nda (MÖ 480) uğradıkları mağlubiyeti konu olarak kaleme almıştır.

⁸⁰ M. Demir, "Eski Anadolu Tarihyazıcılığında Ksenophon'un Yeri ve Önemi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 12, S. 68, 2019, ss. 345-357.

⁸¹ Xen. *Cyro*. I. 6. 21.

⁸² Xen. *Cyro*. VIII. 1. 25-30.

⁸³ Xen. *Cyro*. I. 6. 2; II. 3. 16; VIII. 1. 39, 4. 3-5.

⁸⁴ Xen. *Cyro*. I. 6. 24; VIII. 2. 1.

⁸⁵ Xen. *Cyro*. VIII. 1. 47.

⁸⁶ D. Stuttard, *Antik Yunan Tarihi ...*, s. 165.

⁸⁷ O. L. Spaulding, "Ancient Military Writers", *CJ* 28, 1932, ss. 657-669. "...Dolayısıyla gerçek anlamda *Kyrou Paideia*, eşsiz askeri öneme sahip bir eserdir. En erken olmamakla birlikte, bütün antik askeri bilimsel eserlerin en teferruatlı olanıdır. Buna rağmen Kyros'un karakterine bağlanan önem ve belli romantik eklemeler yüzünden eserin karakteri tam olarak anlaşılamamıştır. Ksenophon, savaşın öncesi, çarpışmaları ve sonuçlarının her detayını heyecanı doruk noktasına ulaştıracak bir şekilde sunmaktadır. Tartışma teorik olduğu için topografya ve tarih verilmemektedir. Eserdeki genel savaş taslağı, bilgi sağlanması, orduların düzene sokulması, nidalar ve sloganlarla formasyon oluşturulması, çatışma, değişiklikler yapılması ve sonuçları şeklinde tasarlanmıştır. Ksenophon, burada herhangi bir savaşın genel taslağını kullanmakta, ancak retorikğin çoğunu dışarda bırakmaktadır. Aktardığı psikoloji bile tamamen askeri niteliktedir. Duyguların ayrıntılı retorik muamelesini içermektedir. Bunların yanında eser, neredeyse her noktada ayrıntı sunmaktadır. Bu, özellikle savaş hazırlığı ile ilgili detaylarda görülmektedir. Ayrıca meydan, kuşatma, akın ve dağ gibi çeşitli savaş türlerine de yer verilmektedir.", S. J. Pease, "Xenophon's *Cyropaedia*", the *Compleat General*, *CJ* 29. 6, 1934, ss. 436-440; M. Demir, *Lidyalılar: Mythos'tan Logos'a*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014, s. 259.

Marathon ve muhtemelen Salamis Savaşları'nda Perslerle çarpışmış ve eserini bu olayların Pers sarayında nasıl etki bıraktığı üzerine yoğunlaştırmıştır.

Strabon'un (MÖ. I yy.) *Geographika* adlı eserinin, özellikle XV. kitabında Perslerle ilgili bilgiler yer almakta olup, Perslerin dini ve günlük yaşamlarıyla ilgili detaylar içermektedir.

Sicilyalı Diodoros'un (MÖ I. yy.) *Bibliothēke Historikē* adlı eseri, Persler, Pers-Yunan ilişkileri ve dönemin Küçük Asyası hakkında bilgiler içermektedir. Diodoros; Troia Savaşı'ndan, Gaius Caesar'a kadarki dünya tarihini ele aldığı bu eserin XVII. kitabını, III. Aleksandros dönemine ayırmıştır. Yazarın; daha çok Hieronymos, Nearkhos, Onesikritos, Aristoboulos ve Kleitarkhos'u kaynak olarak kullandığı ve takip ettiği görülmektedir.

Pompeius Trogus (I. yy.), tarihçi olarak bilinir ve en önemli eseri *Historiae Philippicae*'dir. 44 kitaptan oluşan bu eser, ancak parçalar halinde, III. yy.'daki Iustinus tarihiyle günümüze ulaşabilmiştir. Bu parçalardan, özellikle XI. ve XII. kitaplar, III. Aleksandros dönemini anlatmaktadır.

Quintus Curtius Rufus (I. yy.), hatip ve tarihçidir. *Historiarum Alexandri Magni Macedonis* isimli, Makedon Kralı III. Aleksandros'un tarihini anlatan eseri kaleme almıştır. 12 kitaptan oluşan bu eserin ilk iki kitabı, günümüze ulaşamamıştır. Livius'un etkisinde kaldığı gözlenen eserinde, III. Aleksandros'un fetihleri ve sonuçları detaylıca ele alınmıştır. Ancak III. Aleksandros'un fazlaca övülmesi nedeniyle iyi bir tenkit süzgecinden geçirilerek değerlendirilmelidir.

Plutarkhos'un (I. yy.) önemli devlet adamlarını anlattığı eseri *Bioi Paralleloi* içerisinde bulunan III. Aleksandros ve Artakserkses dönemlerini konu alan bölümler ile Perslerle ilgili ulaşabileceğimiz bir diğer antik kaynak grubudur. Artakserkses'in biyografisinde, Büyük Kral, cömert bir hükümdar, sevecen bir koca ve askerlerinin çektiği eziyeti paylaşmaya hazır gözü pek bir savaşçı olarak sempatik bir profil olarak tasvir edilmiştir.

Plutarkhos Artakserkses'i anlatırken kaynak olarak Ksenophon, Ktesias, Dinon ve Herakleides'ten faydalanmıştır.

Arrianos'un (II. yy.) kaleme aldığı *Aleksandrou Anabasis* adlı eseri, III. Aleksandros ve III. Dareios arasındaki mücadeleyi ve III. Aleksandros'un doğu seferini anlatmaktadır. 7 kitaptan oluşan eserde, özellikle Persler'in son dönemi ve yıkılış süreciyle ilgili kayda değer bilgiler yer almaktadır.

Bu noktada; Perslerin son dönemini içermesi bakımından, III. Aleksandros dönemi kaynakları hakkında da bazı tespitler yapmak elzemdir. III. Aleksandros hakkında çağdaşları tarafından ele alınan yirmi kadar kitaptan hiçbirisi günümüze ulaşmamıştır.⁸⁸

P. Green'in bu konuyla ilgili;

*“III. Aleksandros'un sadece serüvenlerinin yazılmasını arzuladığı değil, bu imtiyaz için bolca para dağıtacağı anlaşılır anlaşılmaz, bütün bir ne idiği belirsiz şair, tarihçi ve belagatçi güruhu kervanına katılmıştı.”*⁸⁹

şeklinde tespitleri mevcuttur. W. Ball da konuya *“Muhtemelen bunların çoğu tarih bile sayılmayacak döküntüler olduğundan, zaten yadigar kalmaya değmeyecekti.”*⁹⁰ şeklinde yorum getirmiştir. Bu dönemi anlatan antik kaynakların çoğu, III. Aleksandros'un ölümünden üç yüz yıl sonra, Roma döneminde yazılmıştır.

Bahsi geçen bu kaynaklar; Roma'nın imparatorluk yaratma projesinin bir parçasıydı. Diodoros, eserini Pompeius'un ve askerlerinin en hızlı yayıldığı zamanlarda yani MÖ 60-30 yılları arasında yazmıştı. Özellikle bu dönem, askeri açıdan Roma kültüründe efsanevi şahsiyetlerin yaşadığı bir dönemdi. Bu dönemde, Octavius, Antonius, Caesar, Pompeius, Sulla ve Marius'un tamamı Doğu'ya sefer düzenlemiş birer “Doğu Fatih”i” sembolüydüler. Bunun yanı sıra; Curtius ve Plutarkhos da eserlerini cumhuriyetin imparatorluğa dönüşüm sürecinde yani MS I. yüzyılda kaleme alarak, III. Aleksandros'u

⁸⁸ W. Ball, *Tek Dünyaya Doğru ...*, s. 131.

⁸⁹ P. Green, *The Greco-Persian Wars*, University of California Press, Berkeley, 1996, s. 163.

⁹⁰ W. Ball, *Tek Dünyaya Doğru ...*, s. 131.

imparatorluğa bir örnek model olarak sunmuşlardır. Bu kurguyu aynı şekilde Arrianos'ta da görmek mümkündür. Dolayısıyla, III. Aleksandros'u "Büyük" kılanlar Romalılardır.⁹¹

Özetle; bütün bu mevcut durumlar değerlendirildiğinde, III. Aleksandros döneminin orijinal kaynaklarını çıkarmak oldukça zordur. Ancak; bu, atıflardan ve alıntılardan yararlanmak suretiyle mümkün olabilir. Felix Jacoby, bu atıflar ve alıntılardan, yani, "fragmanlar"dan oluşan bu tarz materyalleri, iyi bir şekilde derlemiştir.⁹²

Bu fragmanlardan bazıları şunlardır:

Olynthoslu Kallisthenes tarafından kaleme alınan *Praxeis Alexandrou*⁹³ MÖ 334 yılında, Kallisthenes'in, III. Aleksandros'un resmi tarihçisi olması süreciyle başlayarak, MÖ 327 yılında ölene kadar tanık olduğu olayları kapsamaktadır. III. Aleksandros'u öven bir anlatımı olmasına rağmen, III. Aleksandros dönemi saray ve çevresini anlatan en önemli birinci el kaynak olma özelliğini taşımaktadır.

Ptolemaios⁹⁴ ve Aristobulos'un⁹⁵ yapıtları ise; Arrianos için ana kaynak olma özelliği taşımaktadırlar. Özellikle, III. Aleksandros ve yakın çevresini anlattıkları için, bir "Saray Tarihi" şeklinde zikredilebilirler. Ptolemaios'un eseri; MÖ 335'ten, III. Aleksandros'un ölümüne kadar olan süreci kapsamakta olup, Arrianos'un kitabına, askeri açıdan büyük oranda kaynaklık etmiştir. Aristobulos ise; Ipsos Savaşı'ndan (301) sonra kalem aldığı eseri, Ptolemaios'a benzer şekilde otobiyografik bir yapıya sahiptir. III. Aleksandros'u

⁹¹ W. Ball, *Tek Dünyaya Doğru ...*, s. 132; P. Freeman, *Büyük İskender*, Çev. C. C. Tarımcıoğlu, Kanak Yayınları, İstanbul, 2020, s. 405; W. Ball'ın İskender dönemi kaynaklarıyla ilgili eleştirel bir açıdan şu görüşleri mevcuttur: "Sansür ve delillerin karartılmasının Antik dünyada da günümüzdeki kadar etkin olduğunu kavramak önemlidir. İskender'in kendisi de sadece işine gelen yorumları sonraki kuşaklara kalsın diye, ömrü boyunca mektup ve diğer delillere el koyarak sıkı bir gerçeği sansürleme uygulaması yürütmüştü. Askeri harekatı sırasında seferin resmi tarihçisi Kallisthenes'i bile öldürtmüştü. İskender bir keresinde de Dareios'tan gelen bir mektubu kasten gizlemiş ve siyasi emelleri için bir diğerinin de sahtesini kaleme aldirtmişti. Mektupların, vasiyetlerin ve konuşmaların sahtesi başka yerlerde de yaygındı. Ktesias'ın Pers İmparatorluğu tarihi (Persika) fethinin yolunu yapmak için İskender'le birlikte geniş ölçüde tekrar yazılmıştı... Elbette bu fiil İskender'le ilgili belgelerin nasıl bu kadar kolaylıkla tarihe karıştığını ve günümüze ulaşmadığını göstermektedir. Bütün bunlar sansürün nasıl uygulandığına, belgelerin nasıl hasıraltı edildiğine ve kayıtların nasıl bu kadar rahatça tahrif edilebildiğine, hatta edildiğine dair manzaranın vahametini katlamaktadır. Dolayısıyla, İskender'le ilgili genel kanımız binlerce yıl içinde özenle tertip edilip pekiştirilen bir imgedir." W. Ball, *Tek Dünyaya Doğru ...*, s. 134-135.

⁹² F. Jacoby, *Die fragmente der griechischen Historiker (FGrH)*, Berlin-Leiden, 1923.

⁹³ FGrH 124.

⁹⁴ FGrH 138.

⁹⁵ FGrH 139.

öven bir çizgide anlatımı olan eserden, Arrianos, Plutarkhos ve Athenaios gibi yazarlar, sıkça alıntılar yapmayı tercih etmişlerdir.

İskenderiyeli Kleitarkhos'un 12 ciltten oluşan eseri;⁹⁶ tüm III. Aleksandros dönemini kapsamaktadır. Fragmanlardan alınan izlenimlere göre; MÖ 310 tarihinde yazılması büyük olasılıklardır ki, bu nedenle de, Kleitarkhos; seferlere katılmasa bile, seferlere katılan görgü tanıklarına ulaşabilecek zaman diliminde, eserini kaleme almıştır. Quintus Rufus, Diodoros ve Plutarkhos sıklıkla bu kaynaktan yararlanmışlardır. Anlattığı konular, Makedon Sarayı ve Karargâhı dışında olduğu için, anlatısı diğer III. Aleksandros dönemi kaynakları gibi III. Aleksandros'u öven bir çizgide değildir.

III. Aleksandros ve III. Dareios arasındaki mücadele dönemini kapsayan kaynaklar arasında, son olarak, bu iki Kral arasındaki yazışmalara veya "mektuplar" meselesine de değinmekte fayda vardır. İssos Savaşı'ndan sonra her ne kadar Arrianos⁹⁷ ve Quintus Rufus⁹⁸ gibi bazı antik kaynaklarda bu mektuplaşmalara değinilse de farklı alıntılar ve farklı bakış açıları kitaplara yansıtıldığı için, bu mektuplar konusunda "pek güvenilir" veya "gerçek değildir" denilebilir. Dolayısıyla, bu tarz kaynaklara yaklaşım tarzı olarak şöyle bir yol izlenebilir: "Bu mektupların temel çerçevesi doğru sayılmalı, fakat geri kalan kısımları da 'süsleme' olarak algılanmalı ve belki de iyi bir tenkit süzgecinden geçirildikten sonra, kanıt olarak kabul edilmelidir."

Yunan kaynaklarının bakış açısıyla ilgili genel bir değerlendirme yapılacak olursa şunları belirtmek faydalı olacaktır; uzun yıllar boyunca Akhaimenid tarihi, Yunan tarihinin bir uzantısı olarak görülmüştür. XX. yüzyılın başlarına kadar Avrupa için Persler, MÖ V. yüzyılda yaşamış, ilgi çekici, "egzotik" ve "oryantal" bir medeniyetti. O döneme kadar Akhaimenid kaynaklarının mevcut kıtlığı, sadece Yunan kaynaklarının okunmasına ve onlarda geçen bu imajın da bu şekilde algılanmasına neden oldu. Yunanlar, kendilerini Perslerden farklı bir yere koyup, onlara hem tepeden hem de huşu ile baktılar. Onlar için

⁹⁶ *FGrH* 137.

⁹⁷ Arr. *Anab.* II. 14.

⁹⁸ Curt. IV. I. 7-14.

Persler, mimarlık, sanat, toplum ve politika gibi her açıdan “öteki” idi. Bu açıdan bakıldığında tarihleri, aslında rakipleri tarafından yazılmıştı.⁹⁹

1. 3. Modern Kaynaklar

XVIII. yüzyılın sonlarına doğru, bölgeye merakı olan seyyahların tuttuğu notlar, XIX. yüzyılın başlarından itibaren, yerlerini, sistematik ve bilimsel yöntemler uygulanan arkeolojik araştırmalara bırakmıştır. Bu arkeolojik araştırmalar neticesinde, Pers epigrafisi denilince akla gelen ilk isim Rawlinson’dur.¹⁰⁰ Yine, Persepolis epigrafik eserleri üzerine önemli çalışmaları olan bir başka bilim adamı da G. G. Cameron’dur.¹⁰¹ Persepolis kazılarını başlatan ve Pasargade’de araştırmaları bulunan Herzfeld; araştırmalarında bulduğu Pers kitabelerini yayımlamış, ayrıca, *Archaeologische Mittheilungen aus Iran (AMI)*’nin kurulmasında büyük pay sahibi olmuştur.¹⁰² Persepolis üzerine araştırmaları ve yayınları bulunan bir diğer önemli isim de E. F. Schmidt olmuştur.¹⁰³

Yapılan çalışmalarda; Astarabad Bölgesi’nin de arkeolojik açıdan, Pers tarihi hakkında oldukça önemli bir yere sahip olduğu görülmüştür. Bu konuda; Prof. Wulsin, yaptığı araştırmaların sonuçlarını, *Bulletin of the American Institute for Persian Art and Archeology*’de yayınlamıştır.

Amelie Kuhrt’ün; Modern Pers kaynakları arasında önemli bir yere sahip olan *The Persian Empire: A Corpus of Sources from the Achaemenid Period* adlı eseri, siyasi tarih ve sosyo-kültürel yapı içerikli iki ciltten oluşmaktadır. Yine, aynı yazarın, *Eskiçağ’da Yakındoğu* isimli iki ciltten oluşan eserinin ikinci cildinin son bölümlerinde Persler

⁹⁹ G. R. Garthwaite, *İran Tarihi* ..., s. 6.

¹⁰⁰ H. C. Rawlinson, *Persian Cuneiform Inscription at Behistun*, London, 1946.

¹⁰¹ G. G. Cameron, “New Tablets from the Persepolis Treasury”, *JNES* 24, 1965, ss. 167-192; G. G. Cameron, “Persepolis Treasury Tablets Old and New”, *JNES* 17, 1958, ss. 161-176; G. G. Cameron, *Persepolis Treasury Text*, Chicago, 1948; G. G. Cameron, “Darius’s Daughter and the Persepolis Inscriptions”, *JNES* 1, 1942, ss. 214-219.

¹⁰² E. Herzfeld, *Zoroaster and his World I-II*, Princeton, 1947; E. Herzfeld, *Iran in the Ancient East*, Oxford, 1941; E. Herzfeld, *Altpersische Inschriften*, Berlin, 1938.

¹⁰³ E. F. Schmidt, *Persepolis III: The Royal Tombs and other Monuments*, Oriental Institute Publications, Vol. 70, 1970; E. F. Schmidt, *Persepolis II: Contents of the Treasury and other Discoveries*, Oriental Institute Publications, Vol. 69, 1957; E. F. Schmidt, *Persepolis I: Structures, Reliefs, Inscriptions*, Oriental Institute Publications, Vol. 68, 1953; E. F. Schmidt, *The Treasury of Persepolis and Other Discoveries in the Homeland of Persians* Chicago: The University of Chicago Press, 1939.

hakkında son derece kayda değer bilgiler yer almaktadır. Ayrıca; Maria Brosius'un; *The Persians* isimli eseri, Akhaimenid, Part ve Sasani dönemlerinin siyasal, sosyal ve kültürel yaşamları hakkında bilgiler veren önemli eserlerden biridir. Yaptığı çalışmalarla, Persler üzerine otorite sayılan Josef Wiesehöfer'in; *Antik Pers Tarihi* adlı çalışması, Akhaimenidler, Partlar ve Sasaniler hakkında yazılmış kompakt bir İran tarihi olarak nitelendirilebilecek bir eserdir. Persler üzerine, genel ve bir bütün şeklinde bilgiler içeren diğer modern kaynaklar ise; A. T. Olmstead'ın *History of the Persian Empire* ve J. M. Cook'un *The Persian Empire*'dir. Pers siyasi tarihi üzerine M. A. Dandamaev'in *Political History of the Achaemenid Empire* ve Pers Devletinin tarihsel gelişim sürecini kaleme alan P. Briant'ın *From Cyrus to Alexander. A History of the Persian Empire* eserleri de Perslerle ilgili modern kaynaklar bakımından oldukça önemli yer teşkil ederler.

Bu kaynakların yanı sıra; Persler hakkında, birçok ansiklopedi maddesi ve süreli yayınlar da mevcuttur. Özellikle; *Cambridge Ancient History*, *Cambridge History of Iran*, *Iranica Encyclopaedia*, *Achaemenid History*, *Der Neue Pauly* ve *Real Ancyelopadie* gibi kaynaklar, Persler konusunda birçok bilgi içeren veri bankalarıdır.

Yukarıda bahsi geçenlerin dışında birçok makaleye ulaşılacak *Bulletin of the Institute of Classical Studies*; *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*; *Classical Philology*; *the American Journal of Philology*; *The Encyclopedia of Ancient History* gibi yerler de mevcuttur. Ayrıca internet sitesi olarak www.achemenet.com, www.iranicaonline.org, www.ancient.eu.com, www.iranchamber.com/history/achaemenids, www.livius.org/aaac/achaemenians/inscriptions.html ve www.perseus.tufts.edu adreslerinde Perslerle ilgili yazıtlar ve İngilizce çevirilerine, çeşitli resim ve çizimlere de ulaşmak mümkündür.

Özellikle Perslerin askeri düzeni hakkında bilgi veren modern kaynaklar ise; D. Head'in *The Achaemenid Persian Army*, Persler'in erken dönemlerinden III. Dareios'a kadar olan süreçleri kapsamaktadır. Benzer içerik olarak da N. Sekunda'nın *The Persian Army 560-330 BC.* ile *Achaemenid Military Terminology* konu hakkındaki literatür ile ilgili doğrudan bilgilere ulaşılacak kaynaklardır. Yine G. Cawkwell'in *The Greek Wars: The Failure of Persia* isimli eseri Pers-Yunan savaşlarını bir bütün şeklinde sunması, Pers ordusu ve Pers donanması ile ilgili içerdiği bilgiler bakımından incelenmeye değerdir.

Ülkemizde ise son dönemlerde konu ile ilgili yapılan çalışmalara Muzaffer Duran'ın *Pers Ordu Teşkilatı: MÖ 6-4 Yüzyıl* isimli doktora tezi ile Selver Aslan'ın *MÖ 6.-4. Yüzyıllarda Pers Ordusu* isimli yüksek lisans tezi örnek olarak söylenebilir.

Genel bir değerlendirme yapıldığında, Perslerle ilgili kaynakların kıt olduğu görüşünün aksine, bu kaynaklar, azımsanmayacak kadar fazladır. Ancak; bu kaynaklarla ilgili başlıca problem, kaynakların, farklı dillerde ve biçimlerde olmasıdır. Dolayısıyla, bu da derin bir filolojik bilgi birikimini ve kaynakların çapraz okunup, değerlendirilmesini mecbur kılmaktadır.

Pers yönetimi döneminde; çok sayıda Yunan, Büyük Kral'ın ya da satrapların hizmetinde çalışmıştı. Ülkesinde sorun yaşayan çoğu Yunanlı politikacı, ilk fırsatta, Büyük Kral'ın yanına sığınmıştı. Ayrıca; Pasargade ve Persepolis'in inşasında bile, birçok Yunan mimar ve taş ustası görev almıştı. Bu nedenle, iki taraf da birbirlerinin kültürlerini ve toplumsal yapılarını tanımada önemli fırsatlar elde etmişti. İç içe geçmiş bu tarih ve kültür eksenini, böylece, her alanda birbirini iyi tanıyan iki ezeli rakip yaratmıştı. Bu etkileşim sonucunda; birçok Yunan tarihçi, Pers hükümdarlarının zenginliklerine ve yaşam tarzlarına hayran kalmıştı. Bu bakış açısının getirmiş olduğu tasvirlerde, Pers kralları; sürekli saray entrikalarıyla uğraşan, ahlâki yozlaşmanın içinde yer alan, Batılı, cesur, müthiş ve kusursuz kralların karşısında, cesareti olmayan, eşcinsel tavırlara sahip bir şekilde gösterilmişti. Kuşkusuz, buradaki en temel amaç; Yunanlar'ın başarılarını yüceltmek, Persler'i ise "ötekileştirmek"ti. Bu itibarla, taraflı anlatımların, araştırmacılar tarafından iyi bir tenkit süzgecinden geçirilerek incelenmeleri gerekmektedir.

Diğer taraftan; konuyla ilgili başlıca metodolojik sorunsal ise; Antik Yunan kaynaklarının, aslında, ikincil ve sonradan yazılan kaynaklar olduğu halde, birincil kaynaklar şeklinde kabul görmeleri idi. Tabi, bu durum; 1960'lardan itibaren, İran coğrafyasında artış gösteren arkeolojik araştırmalar neticesinde, günümüzde, büyük oranda değişmiştir. Yapılan yeni araştırmalar ve yayınlar ile Pehlevilerin (1926-1979) kendilerini, İslamiyet öncesi döneme bağlayarak yüceleştirmek istemeleri, bu yeni araştırmalara son dönemlerde pozitif bir ivme katmıştır.

2. SİYASİ VE ASKERİ AÇIDAN PERS TARİHİNİN ÖZETİ

2. 1. II. Kyros Dönemi (MÖ 559-MÖ 530)

Teispes döneminde Elam Krallığı'nın bir ardılı olarak "Susa ve Anshan Kralı" şeklinde alınan bir ünvanla Pers Devletinin temellerinin atıldığı görülür.¹⁰⁴ Kyros silindirinden öğrendiğimiz kadarıyla, II. Kyros'un soyu, üç kuşak boyunca Pers Krallığı'na hükmetmiş yerel kralların soyundan gelmektedir.¹⁰⁵ Bu silindire göre Kral, kendisinden "Kambyses oğlu, Büyük Kral, Anshan Kralı, Kyros'un torunu, Büyük Kral, Anshan Kralı, Teispes'in büyük torunu, Büyük Kral, Anshan Kralı" olarak bahsetmektedir.¹⁰⁶ Hellen kaynaklarına göre; Eski Pers Dilinde "Güneş" anlamına gelen Kyros, soyu Perseus'a dayanan Pers Kralı Kambyses ile Mardane'nin oğluydu.¹⁰⁷ Pers geleneklerine göre ahlaklı ve kültürlü bir şekilde eğitilmişti. Bu gelenekler ve eğitimler, karakterinin oluşmasına büyük katkı sağlamıştı. Daha genç yaşlarda iken, ileride büyük bir lider olacağının sinyallerini vermeye başlamıştı. Liderlik vasıflarıyla birlikte Pers boylarını etrafında birleştirerek tahta çıkmıştır.¹⁰⁸ Herodotos ve Babil belgeleri karşılaştırıldığında, II. Kyros'un tahta çıkışının MÖ 559 olduğu güvenle söylenebilir.¹⁰⁹ Bu dönemin toprakları genişletme politikasına genel olarak bakıldığında Kyros'un komutanlarının İonia, Aiolya, Karia, Lykia, Phrygia, Kappadokia gibi yerleri ele geçirdiği,¹¹⁰ Kyros'un ise Doğu İran taraflarında sefere çıktığı görülmektedir.¹¹¹ Bu süreçte de Kadusia, Hyrkania, Parthia, Baktria ve Debriklilerin toprakları Pers hakimiyeti altına girmiştir.¹¹²

¹⁰⁴ J. M. Balcer, *The Persian Conquest of the Greeks 545-450 BC*, Universitätsverlag Konstanz, Konstanz, 1995, s. 43; P. Briant, *From Cyrus to Alexander, A History of the Persian Empire*, Winona Lake, Indiana, 2002, s. 16; M. Brosius, *The Persians*, Taylor and Francis Group Press, New York, 2006, s. 6; J. M. Cook, *The Persian Empire ...*, s. 1; V. S. Curtis-S. Stewart, *Birth of The Persian Empire*, I. B. Tauris, London-New York, 2005, s. 8; J. Hansman, "Anshan in the Median and Achaemenian Period", *CHI*, II, 1985, ss. 25-35; D. Stronach, "Anshan and Parsa: Early Achaemenid History, Art and Architecture on the Iranian Plateau", *Mesopotamia and Iran in the Persian Period: Conquest and Imperialism, 539-331 BC.*, London, 1997, ss. 35-53; D. T. Potts, *The Archaeology of Elam: Formation and Transformation of an Ancient Iranian State*, Cambridge University Press, New York, 2004, s. 309.

¹⁰⁵ A. Kuhrt, *Eskiçağda Yakın Doğu ...*, s. 293-295.

¹⁰⁶ D. T. Potts, *Cyrus the Great and The Kingdom of Anshan, Birth of Persian Empire*, I. B. Tauris, London, 2005, s. 7-28; P. R. Berger, "Der Kyros-Zylinder mit dem Zusatzfragment BIN II Nr. 32 und die akkadischen Personennamen im Danielbuch", *ZA*, 64, 1975, ss. 192-234.

¹⁰⁷ Xen. *Cyro*. I. 2.

¹⁰⁸ R. W. Rogers, *History of Ancient Persia*, Charles Scribner's Sons, London, 1929, s. 35.

¹⁰⁹ A. Kuhrt, *Eskiçağda Yakın Doğu ...*, s. 366.

¹¹⁰ Hdt. I. 141-177; Xen. *Cyro*. VII. 4.

¹¹¹ Hdt. I. 177.

¹¹² Xen. *Cyro*. V. 1-4; *FGrH* II A 90 F 66; P. Briant, *From Cyrus to Alexander ...*, s. 39-40; Ctesias, F9 Photius 72. 36a9-37a25 (2), (7).

II. Kyros'un kral olduğu dönemde K     Asya ve Orta Doğu siyasetinde etkin olarak Med, Lydia, Babil ve Kilikia gibi g     devletler vardı. Ege Denizi ve   evresi, Yunanların, ticari k  r elde etmek için birbirleriyle çatışmalarına sahne oluyordu. Mezopotamya, Suriye, Filistin gibi yerler Babil Krallığı'nın, Dicle ile Fırat'ın yukarı kısımları ile Kızılırmak'a kadar uzanan alan ise Med Krallığı'nın yönetimi altındaydı. II. Kyros; bunu kırmak için, ülkedeki Pasargat, Masaph, Masapi, Panthiala, Derusaia, Germani, Dao, Mardi ve Sagart Boylarını bir araya getirerek, Medlere kar  şı ayaklandırdı. Mevcut Media ordusunun Kyros'un tarafına geçmesi, Media iktidarının ve meşruiyetinin de ona geçmesi anlamına geliyordu. II. Kyros'un; k     bir bölgenin kralı olarak başladığı yolculukta, oluşturduğu başarılı bir konfederasyon yapısı ve hızla, g     bir yapı inşa etmesiyle, ne kadar yüksek bir askeri deha ve strateji ustası olduğunu göstermiştir. Kısa sürede, boylar arasında saygınlığı arttı ve kazandığı bu g    le, Med ülkesini ele geçirebilmek için planlar yapmaya ba  ladı. Bu kadar fazla unsurun bölgede bulunması sonucunda, topraklarını genişletmek hedefiyle hareket eden II. Kyros'un, müttefik arayışına girmesi kaçınılmazdı. Bu itibarla, II. Kyros, kuvvetli bir ordu oluşturdu ve Babil Kralı Nabonidos ile ittifak kurdu. M   553 yılında Medler'in üzerine yürüyerek, onların yönetimine son verdi.¹¹³ Bu zaferle birlikte; İran'daki tek siyasi otorite, artık Persler olmuş, böylece, Pers Devleti resmen kurulmuş ve ilk başkenti olarak da Pasargade seçilmiştir. II. Kyros, tahta çıktıktan sonra, dedesi, mağlup Med Kralı Astiyages'i öldürmemiş, ömrü boyunca onu himayesine alarak, yaşamasına izin vermiştir.¹¹⁴

II. Kyros; Med zaferiyle yetinmeyip, g  z  n   Lydia Krallığı'nın topraklarına dikmişti. Bunun, ekonomik açıdan başlıca bazı nedenleri de vardı: Lydia'nın ekonomik gücündeki etkili faktörler, altın ve g  m    t  .¹¹⁵ Tmolos'ta bulunan altın madenleri, Sardes içinde akan Paktolos   ayı'nın taşıdığı kumlarda bulunan altın tozu, Lydia başkentinin "Altın Sardes" olarak anılmasına neden olmuştu. Ayrıca, Hermos Irmağı'nın etkisiyle çok geniş ve verimli bir tarımsal alana sahip olması ve hayvan yetiştiriciliği için de ideal bir coğrafyasının olması Sardes'i daha fazla çekici kılan diğer unsurlardı. Ayrıca, kentin kuzey-güney ve doğu-batı ticaret yollarının kesişme noktasında bulunması onu Lydia

¹¹³ Hdt. I. 129.

¹¹⁴ Hdt. III. 92.

¹¹⁵ E. Eroğlu, "Pers Kralı Büyük Kyros'un Siyasi ve İktisadi Politikaları", *History Studies*, C. 8/1, 2016, ss. 37-47.

bölge ticaretinde büyük oranda söz sahibi yapıyordu.¹¹⁶ Bu stratejik konum neticesinde ise, deniz aşırı yapılan ticari faaliyetlerden büyük ekonomik katkı sağlanıyordu. Özetle; Lydialılar'ın herhangi bir deniz gücüne sahip olmayışları nedeniyle, deniz ticareti yapmak üzere Küçük Asya'nın batısındaki kıyı şeridinde yerleşen Yunanlar, yaptıkları ticaret için Lydialılar'a büyük miktarda vergi bırakıyorlardı. Bu da Lydia'nın, Yunanlar ve Doğu arasındaki ticareti tekelleştirmesi anlamına geliyordu.

Persler'i idari bölgesi için direkt bir tehdit olarak gören Lydia Kralı Kroisos, Mısır, Babil ve Sparta ile ittifak kurdu.¹¹⁷ II Kyros da bu süreçte boş durmayarak Kilikia Krallığı'nı yanına çekmeyi başardı. İonialılar'a da elçiler göndererek yanlarında yer almasını istedi.¹¹⁸ Ancak İon kent devletleri bu ittifak çağrısını reddederek Lydia Kralı'na bağlılıklarını bildirdiler.¹¹⁹ Her ne kadar Herodotos'un Lydialılar ile ilgili "*O dönemde Asya'da hiçbir halk, yiğitlikle ve güçlülükte Lydialıların bileğini bükemezdi, at üstünde dövüşürlerdi, büyük mızrakları vardı ve usta biniciydiler.*"¹²⁰ şeklinde yorumları olsa da MÖ 547'de Lydia topraklarına gelip çatan savaşta ilk başlarda Persler'in aleyhine görünmesine rağmen, üç aylık bir mücadelenin ardından zafer kazanan taraf Persler oldu.¹²¹

Kroisos; Sardes'e dönünce, ani bir kararla, müttefiklerden gelecek desteği beklemeden, elindeki paralı askerleri gönderdi. Hafif ve ağır piyadelerden oluşan paralı askerlerin gitmesiyle, Lydialılar'ın elinde sadece süvarileri kaldı. II. Kyros, bu zafiyetten haberdar oldu ve süratle Lydia topraklarına girdi. Hermos Vadisi'nde yapılan savaştan mağlubiyetle ayrılan Kroisos, Sardes'e çekildi. Polyainos'a göre; II. Kyros, yine, önceki savaşta olduğu gibi, develeri aktif bir şekilde kullanmıştı. Meşhur Lydia süvarilerini saf

¹¹⁶ E. R. M. Dusinger, *Aspects of Empire in Achaemenid Sardis*, Cambridge, 2003, s. 23.

¹¹⁷ Hdt. I. 64, I. 77; Xen. *Cyros*. VI. 2. 9, VI. 2. 10.

¹¹⁸ Hdt. I. 76; Diod. Sic. IX. 35.

¹¹⁹ Diod. Sic. IX. 32.

¹²⁰ Hdt. I. 79.

¹²¹ Nabonidos Kroniği: son Babil hükümdarının iktidar yıllarını içeren bu kronik, muhtemelen MÖ V. yüzyılda yazılmış ve erken Hellenistik dönemde yazıt haline getirilmiştir. Bu bahsi geçen kaynakta, Nabonidos'un iktidarının dokuzuncu yılı, yani MÖ 547/6 zamanında, II. Kyros, ordusunu toplayarak, bir yere doğru sefere gitmiştir. Tablette bulunan bu yer ismi hasarlı olduğu için, Lydia üzerine olduğu tahmin edilmektedir. Ancak, antik kaynaklardan Herodotos'a göre ise; sefer, MÖ 544 yılında yapılmıştır. Bu çelişkili durum için konunun aydınlatılması hususunda yeterli bilgi tam olarak mevcut değildir. Bu nedenle; II. Kyros'un Lydia seferi için, MÖ 547/6 ve MÖ 545/4 tarihlerini kabul etmek en muhtemel düşüncedir. N. Cahill-J. H. Kroll, "New Archaic Coin Finds at Sardis", *AJA* 109, 4, 2005, ss. 589-617.

dışı bırakmak isteyen II. Kyros, develeri, yaya zırhlı birliklerinin önüne dizmiş ve düşman atlılarının onlardan ürkmelerini sağlamıştı.¹²² Böylece, işlevini yitiren süvari birlikleri, saflarını bozarak, savaşmaya piyade olarak devam etmek zorunda kalmışlardı.¹²³

Herodotos da zekice olan bu hamleyi şöyle anlatır:

“Kyros, savaş düzenine geçmiş olan Lydialıları görünce, bunların atlılarından ürktü ve Medialı Harpagos’un sözünü dinleyerek şu tedbirleri aldı: Ordunun peşinden gelen ve yiyeceklerle öbür şeyleri taşıyan develerin hepsini bir araya toplattı, yüklerini indirtti; üzerlerine süvari askerleri bindirtti, bu hazırlık tamamlandınca, bunları Kroisos’un atlıları üzerine sürmek için emir verdi, ordunun geri kalanı bunların arkasındaydı; piyadeler buyrultuya göre develerin arkasından yürüyeceklerdi, onların arkasında da tüm atlı birlikler sıralanmıştı... Atlılara karşı develerin çıkarılması şundandı: At deveden korkar, ne görmeye ne de kokusuna dayanabilir... Savaş başlayıp da atlar develerin kokusunu alınca ve onları görünce Lydialılar bineklerinden indiler ve yaya olarak yürüdüler Perslerin üzerine. İki tarafın da ağır kayıpları oldu, Sonunda Lydialılar savaş alanından çekildiler ve kale duvarlarının arkasına kapandılar.”¹²⁴

Persler, kısa bir kuşatmanın neticesinde, Sardes’i ve Kral Kroisos’u ele geçirmişlerdi.¹²⁵ Bölgedeki Lydia hakimiyeti kırıldıktan sonra, İon ve Aiol kentleri, II. Kyros’a elçiler göndererek bağılıklarını bildirseler de II. Kyros tarafından reddedildiler.¹²⁶ Bunun üzerine, İon kentleri, Spartalıardan yardım talep ettiler.¹²⁷ Sparta, yeterli duyarlılığı göstermeyerek, sadece bir heyet gönderdi ve II. Kyros’u, Hellen kentlerine saldırmaması için ikaz etti.¹²⁸ Ancak; güçlü II. Kyros, kısa sürede, bölgede doğan boşluk neticesinde İon kentlerini vergiye bağladı. Batıdaki tehlikeyi bertaraf eden ve bereketli Küçük Asya

¹²² T. Holland, “Büyük Kyros”, *Eski Çağ’ın Büyük Komutanları*, Çev. K. A. Çetinalp, Kronik Yayınları, İstanbul, 2021, ss. 81-89.

¹²³ Poly. *Strat.* VII. 6. 6.

¹²⁴ Hdt. I. 80.

¹²⁵ Hdt. I. 86; G. R. Garthwaite, *İran Tarihi ...*, s. 27.

¹²⁶ Hdt. I. 76; Diod. Sic. IX. 35.

¹²⁷ Hdt. I. 147.

¹²⁸ Hdt. I. 152; Diod. Sic. IX. 36; J. M. Balcer, *Sparda by the Bitter Sea: Imperial Interaction in Western Anatolia*, Brown University, California, 1984, s. 97.

topraklarına sahip olan II. Kyros, yönünü Asya içlerine çevirdi. Sardes'te fazla kalmayarak, Babil ve Mısır seferlerine hazırlık yapmak için, dönüş yoluna çıktı.¹²⁹ Sardes yönetimi için Tabalos adında bir Persi atadı. Önden hızlıca dönüş yapan II. Kyros, Kroisos'un hazinelerini ve Lydia soylularını getirme görevini, Paktyas isimli bir Lydialı'ya verdi. Ancak Paktyas, bu boşluğu değerlendirmek istedi ve elindeki hazineyle paralı askerler topladı. Bu kuvvetle, Tabalos ve adamlarının da içinde bulunduğu Sardes'i kuşattı. Haberi alan II. Kyros, Mazares'i komutan olarak askerleriyle birlikte Lydia üzerine gönderdi.¹³⁰ Mazares'in yolda olduğunu duyan Paktyas ve emrindeki paralı askerler, daha savaşmadan dağıldılar.¹³¹

Mazares; Küçük Asya'ya geldikten sonra fetihlerine devam etti. Ancak bu süreçte, ani bir şekilde öldü ve yerine, Harpagos geldi.¹³² Harpagos, Persler'in bölgedeki fetih politikasını devam ettirdi ve İonia ile Aiolis kentlerinin tamamını ele geçirdi.¹³³ Kısa bir süre sonra, Karia ve Lykia da Pers hakimiyetine girdi.¹³⁴ Böylece, Küçük Asya'nın batısında, Phokia'dan Lykia'ya kadar Pers hakimiyeti tesis edilmiş oldu. Bu da aynı zamanda, Doğu Akdeniz'in kontrol altına alınması ve dolayısıyla, Persler'in, İonia ve Fenike kentlerinin deniz ticaretinden kazandıkları paralardan pay veya vergi alması anlamına geliyordu.

Batıdaki meselelerini hallettikten sonra, II. Kyros, MÖ 546-MÖ 540 yılları arasında başarılı bir Asya seferi düzenleyerek, Baktria, Horasan, Harezm ve Maveraünnehir bölgelerini de Pers idaresi altına aldı. Buralardaki hakimiyetini pekiştirmek için kaleler yaptırarak, bölgeyi sağlam bir şekilde tahkim ettirdi. Sibiry'a bozkırlarına ulaştıktan sonra II. Kyros'un kuzey ilerleyişi durmuştu. Zorlu bozkır şartları ona engel oldu. Yönünü doğuya çevirdi. Bu bölgede Sakalarla karşılaştı. İlk önce, Sakalar mağlup edilip, Saka Kralı Amorges esir edilse de, Saka Kralı'nın eşi durumu toparladı ve savaşı Sakalar'ın lehine çevirdi. II. Kyros, Sakalarla anlaşmak zorunda kaldı ve Saka Kralı'nı serbest bıraktı. Sonuç olarak; II. Kyros ve Amorges anlaştılar. Sakalar, Persler'e vergi vermeyi

¹²⁹ Hdt. I. 153; Xen. *Cyro.* VII. 4. 12; Poly. *Strat.* VII. 6. 4.

¹³⁰ Hdt. I. 156; Poly. *Strat.* VII. 6. 4.

¹³¹ Hdt. I. 160.

¹³² Hdt. I. 161-162; Diod. Sic. IX. 35.

¹³³ Hdt. I. 163

¹³⁴ Hdt. I. 171-176.

kabul etti. Bu anlaşma ile II. Kyros kârlı çıktı ve Asya'dan gelebilecek saldırılara karşı bir tampon bölge oluşturmuş oldu.

Asya sorununu da hallettikten sonra, II. Kyros için, artık, Babil'e yönelme vakti gelmişti. Çünkü Pers-Lydia mücadelesinde Babil, düşman Lydia ile Persler'e karşı ittifak kurmuştu. II. Kyros, bunu unutmadı ve şartlar oluştuktan sonra, ilk fırsatta Babil üzerine sefere çıktı.¹³⁵ Babil, bu sıralarda, taht kavgaları ve iç isyanlarla oldukça zor durumdaydı. O dönem tahtta olan Nabonidos (MÖ 556-539), askeri ve siyasi yetenekleri "vasat" seviyede olan ve barış içinde yaşamak isteyen bir hükümdardı. Ancak, II. Kyros Babil'e ulaştığında, Nabonidos orada yoktu. Onun yerine, oğlu Bel-sarra-usur vekil olarak işleri yürütüyordu. Kentin tahkimatı oldukça kuvvetliydi ve iç içe üç sur ile çevriliydi. Surların içindeki hendekler suyla doldurulmuştu. İçecek su ve iâşe sorunu bulunmuyordu. Kent, tam olarak bu koşullar göz önüne alındığında, ilk bakışta, gerçekten kuvvetli bir kale olarak gözüküyordu ancak II. Kyros, Babil'in önde gelenleriyle iyi ilişkiler kurdu. Bunlardan birisi de vali Kubarı idi. Ondan, kentle ilgili detaylı bilgiler aldı. Bunun neticesinde, etkili bir strateji oluşturarak Fırat Nehri'nin yönünü değiştirdi. Hendeklerin susuz kalmasıyla kentin en önemli savunma ögesi devre dışı kalmış oldu. Hücum etmekten başka çaresi kalmayan Kral Vekili Bel-sarra-usur, II. Kyros'un üzerine hücum etti, ancak mağlup oldu. Mağlubiyet haberini duyan Kral Nabonidos da Şippar kentinden kaçtı. Böylelikle, MÖ 558 yılında Babil düşmüş oldu.¹³⁶ II. Kyros, kendisini Babil Kralı ilan etti.¹³⁷ Kendisini tanıtırken de "Evrenin Kralı, Büyük Kral, Güçlü Kral, Sümer ve Akkad Kralı, Dünyanın Dört bir yanının Egemeni" unvanları kullanmıştır.¹³⁸

II. Kyros, Babil'de özellikle din ve inanç konusunda umumi hassasiyet ve hoşgörü gösterdi. Babil tanrılarını ve ibadethanelerini, elinden geldiğince, yağmalara karşı korudu.¹³⁹ II. Kyros'un bu tavrı, özellikle rahiplerin, büyük ölçüde takdirini kazandı. Bu

¹³⁵ Hdt. I. 178.

¹³⁶ Hdt. I. 178; Xen. *Cyro*. VII. 5; M. Brosius, *The Persians* ..., s. 11; A. T. Olmstead, *History of the Persian Empire*, University of Chicago Press, Chicago, 1948, s. 45; G. R. Garthwaite, *İran Tarihi* ..., s. 27.

¹³⁷ Hdt. I. 189; R. J. Spek, "Did Cyrus The Great Introduce a New Policy Towards Subdued Nations?", *Persica*, 10, ss. 278-283; A. Kuhrt, "The Cyrus Cylinder and Achaemenid Imperial Policy", *JSOT* 25, 1983, ss. 83-97; W. H. Hallo-K. L. Younger, *The Context of Scripture, Vol. II: Monumental Inscriptions from the Biblical World*, Brill, Leiden-Boston, 2003, s. 314.

¹³⁸ Kyros Silindiri, I. 20; M. Brosius, *The Persians* ..., s. 12; A. T. Olmstead, *History of the Persian Empire* ..., s. 51.

¹³⁹ Kyros Silindiri str: 293-295.

sebeple, rahipler onu Babil tahtının meşru vârisi olarak gösterdiler. Köklü bir geçmişe sahip olan ve önemli bir konumda bulunan Babil, böylece, Pers başkentlerinden bir diğeri oldu.

II. Kyros; Babil'in yönetiminde, genel olarak sevilen bir hükümdar çizgisi izledi.¹⁴⁰ Babil Kralı Nabukadnezar'ın MÖ 586 yılında Babil'e sürgün ettiği Yahudileri azâd etti ve isteyenleri, memleketlerine dönmeleri hususunda serbest bıraktı.¹⁴¹ Dönenlere, Kudüs'te ibadethanelerini kurmaları için maddi ve manevi destek verdi.¹⁴² Bunlardan dolayı, II. Kyros, Tevrat'ta her zaman övgüyle bahsedilen bir kral olarak yer almaktadır.¹⁴³ Persler, bugünden başlayarak, İmparatorluğun yıkılışına kadar, yaklaşık iki yüz yıl, Yahudilere hükmettiler. Bu nedenle, Pers İmparatorluğu, Yahudi tarihinde son derece önemli bir yer tutmaktadır. Pers-Babil-Yahudi ilişkileri, Tevrat'ın yanı sıra şu an British Museum'da sergilenen Kyros Silindiri'nin üzerinde de görülmektedir. Tüm olaylar çerçevesinde; II. Kyros, kendisinin, aslında Babil'in kurtarıcısı, yol göstericisi ve eski görkemli günlerine geri döndürecek kişi olduğunu söylemiştir.

Kyros Silindiri'ne göre:

*“İhtiyaç içindeki Babil'i kurtardı
Marduk'a saygı göstermeyen Kral Nabonidus'u,
Marduk, Kyros'un ellerine teslim etti.
Tüm halk önünde yere kapandı ve ayaklarını öptü,
Onun egemenliğini kutladılar ve yüzleri parladı.
Ben, Kyros, Babil halkını boyunduruğundan kurtardım.
Evlerini onardım, yıkıntılarını kaldırdım,
Yaptıklarımın dolayısı büyük Tanrı Marduk sevindi.
Büyük Tanrı Marduk'un komutuyla,
Tanrıları gerçek yerlerine döndürdüm.”¹⁴⁴*

¹⁴⁰ A. Kuhrt, *Eskiçağda Yakın Doğu ...*, s. 370.

¹⁴¹ J. M. Balcer, *The Persian Conquest of the Greeks 545-450 BC*, Universitätsverlag Konstanz, Konstanz, 1995, s. 69.

¹⁴² Hdt. I. 188; Xen. *Cyro.* V. 2. 1-22, VII. 5. 1-30; Kyros Silindiri str. 1-45.

¹⁴³ *Eski Ahit*, Ezra, 1. 1.

¹⁴⁴ <https://www.livius.org/sources/content/cyrus-cylinder/cyrus-cylinder-translation/>

Erişim Tarihi: 15.09.2023.

İktidarının son dönemlerinde, gücünü Orta Asya'ya doğru yoğunlaştıran II. Kyros, günümüzdeki Afganistan, Türkmenistan, Özbekistan ve Tacikistan Devletlerinin yer aldığı toprakları idaresi altına almıştır. II. Kyros; bir süre de Massaget akınlarıyla uğraşmak zorunda kaldı. Bu akınları bertaraf etmek için, öncelikle diplomatik yollara başvurdu ve Massaget Kraliçesi Tomris ile evlenmek istedi, ancak Tomris, bu teklifi reddetti. II. Kyros, öfkelenerek sefer hazırlıklarına başladı. Büyük bir özgüvenle, Massaget ülkesine girdi, ancak Balhan'da yapılan mücadelede savaşçı Massagetler, Persler'i büyük bir bozguna uğrattı.¹⁴⁵ Pers ordusunun büyük bir kısmı imha edildi.¹⁴⁶ II. Kyros da savaşta büyük bir yara alarak öldü.¹⁴⁷ İlk Büyük Kral, öldükten sonra, arkasında Ege kıyısından İndus Nehri'ne, Hazar kıyısından Nil boylarına kadar geniş bir ülke bıraktı. Kyros'a saltanatı boyunca büyük saygı gösterilmiş ve ona "baba" olarak hitap edilmiştir.¹⁴⁸

J. Wiesehöfer ve A. Kuhrt da Kyros'tan övgüyle bahseder. Onlara göre Kyros'un yaptıkları ancak "çarpıcı" olarak nitelendirilebilir. Kyros, harika bir taktisyen ve strateji uzmanıydı. Uzak mesafeleri süratle katedebilir, düşmanları gafil avlamayı iyi bilir ve yerine göre de otoriter veya ılımlı davranmayı iyi becerebilirdi.¹⁴⁹

2. 2. II. Kambyses Dönemi (MÖ 530-MÖ 522)

II. Kyros'un ölümünden sonra tahta çıkan II. Kambyses,¹⁵⁰ her yeni hükümdar gibi selefini gölgede bırakmak istiyordu. Bu yüzden, izleyeceği fetih politikasına paralel olarak, başkenti, Pasargade'den Susa'ya taşıdı ve gözünü Mısır'a dikti.¹⁵¹ Ancak saltanatının ilk yıllarında çıkan iç isyanlar, yeni kralı biraz uğraştırdı. İç meseleleri başarılı bir şekilde hallettikten sonra, babasının da yarım kalan işini halletmek üzere,¹⁵² yeniden Mısır üzerine yoğunlaştı; çünkü Mısır'ın fethi, Akdeniz'deki hâkimiyeti hızla

¹⁴⁵ Hdt. I. 201-205.

¹⁴⁶ Hdt. I. 214.

¹⁴⁷ Kyros'un ölümüyle ilgili farklı bilgiler mevcuttur. "İskitler gibi bir bozkır kavmi olan Dahae kabilesiyle savaşırken ölmüştür". *FGrHist* vol. III C 364-97. Berossus=680; "Konargöçer bir halk olan Derbiklerle mücadelesi sırasında yaralanmış ve yaralandıktan iki gün sonra hayata gözlerini yummuştur". *FGrHist* III C 688 F 9 (7-8) 'Ctesias'= Phot. Bib. 72. 36a9-37a25; "Büyük Kyros'u yenmeyi başaran İskit Kraliçesi onu hapsedmiş ve ona işkence yapmıştır" Diod. Sic. II. 44.

¹⁴⁸ Hdt. III. 89; Diod. Sic. IX. 24.

¹⁴⁹ J. Wiesehöfer, *Erken Pers: Antik ...*, s. 35; A. Kuhrt, *Eskiçağda Yakın Doğu ...*, s. 373.

¹⁵⁰ Hdt. II. 1; M. Brosius, *The Persians ...*, s. 13.

¹⁵¹ G. R. Garthwaite, *İran Tarihi ...*, s. 28.

¹⁵² Hdt. I. 153; P. Briant, *From Cyrus to Alexander ...*, s. 49.

genişleyen Persler için son derece önemliydi. Akdeniz’de söz sahibi olmak için Mısır merkezli güçlü bir donanmaya ihtiyaç vardı.¹⁵³ “Denizcilik” kavramı ise bu devirlerde, Persler için çok yeni bir şeydi. Persler, denizci olmayabilirdi, ancak tarihin iyi denizcileri olan İonialılar ve Fenikeliler Büyük Kral II. Kambyses’in tebaasıydı. II. Kambyses, bu imkânı iyi değerlendirdi ve hemen onlardan güçlü bir donanma inşa ederek, içlerine de mürettebat temin etmelerini emretti.¹⁵⁴ Hazırlıklar tamamlanınca donanma MÖ 526/525 yılında kullanıma hazır hale geldi.¹⁵⁵ II. Kambyses, Sina Çölü’nü geçti. Hazırlıklar tamamlandıktan sonra, II. Kambyses’in ordusu, MÖ 525 yılında Mısır’ın üzerine yürüdü ve Mısır Firavununu yenilgiye uğrattı. Daha ilk çarpışmada Mısır kuvvetleri bozguna uğrayarak Memphis’e kaçtı. Mısır Firavunu III. Psametik esir alındı. Perslerin bu kesin zaferinin neticesinde, Mısır’da ülke yönetimi için 27. Hanedanlık, Persler tarafından kurulmuş oldu.¹⁵⁶ Mısır, tarihinde ilk kez, ülke sınırları dışından, yerel biri olmayan ve kendini Firavun kıyafetiyle tasvir ettiren yabancı bir kralın hakimiyetine girmiş oldu.¹⁵⁷

II. Kambyses’in Mısır’da uyguladığı politikalar yüzünden, tiran ve despot olduğu, yerel kültür ve toplumsal dengelere karşı duyarsız olduğu şeklinde, bazı yanılgılar vardır.¹⁵⁸ Genellikle Herodotos kaynaklı olan bu görüşler, Mısır kaynaklarında oldukça farklıdır.¹⁵⁹ Yüksek rütbeli bir Mısırlı bürokratin heykelinde yer alan yazıtta; II. Kambyses, yerel gelenekleri gözetken biri olarak tanımlanır. O, tanrıları onurlandırmış, kurban etmiş ve diğer ritüeller ile tapınaklara dokunmamıştır. II. Kyros’un Babil’de uyguladığı benzer bir politikayı uygulayarak, istikrarını ve meşruiyetini sürdürebilmek için yerel elitlere de yanında yer vermiştir.¹⁶⁰

¹⁵³ G. R. Garthwaite, *İran Tarihi* ..., s. 29.

¹⁵⁴ Hdt. III. 19; A. Khurt, *Eskiçağ’da Yakındoğu* ...,; J. Wiesehöfer, *Erken Pers: Antik* ..., s. 36; Sonraki süreçte Suriye-Filistin, Mısır, Kilikia, Kıbrıs, Pamphylia’da Aspendos, Karia’da Kaunos gibi yerler donanma merkez üsleri olarak hizmet vermiştir. S. Sarıkaya-M. Arslan, “Anadolu’da Persler: Savaş, İsyan ve Diplomasi”, *Persler, Anadolu’da Kudret ve Görkem*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2017, ss. 78-99.

¹⁵⁵ A. R. Burn, *Persia and the Greeks* ..., s. 84.

¹⁵⁶ M. Bettalli, “Yunanlar ve Persler: İlk Temas”, *Antik Yunan*, Çev. L. T. Basmacı, Alfa Yayınları, İstanbul, 2018, ss. 154-158; W. Sandys-W. Vaux, *Persler, Parthlar, Sasaniler* ..., s. 32. M. S. Ivanov, *İran Tarihi*, Çev. H. Demiroğlu, Selenge Yayınları, İstanbul, 2021, s. 60.

¹⁵⁷ Hdt. III. 10-17; G. B. Gray, “The Conquest of Egypt by Cambyses”, *CAH IV*, 1926, ss. 15-20; A. T. Olmstead, *History of the Persian Empire* ..., s. 86; A. R. Burn, *Persia and the Greeks* ..., s. 82; P. Briant, *From Cyrus to Alexander* ..., s. 50.

¹⁵⁸ S. W. Bauer, *Antik Dünya* ..., s. 531.

¹⁵⁹ A. Kuhrt, *Eskiçağ’da Yakın Doğu* ..., s. 375-376.

¹⁶⁰ G. Garthwaite, *İran Tarihi* ..., s. 29.

Sonuç olarak Yakın Doğu’da merkezi bir krallık gücü olarak, sadece Perslerin kaldığı görülür.¹⁶¹ Sonrasında, II. Kambyeses, Kartacalılar’ın üzerine yürümeye karar verse de Pers hakimiyetinde bulunan Fenikeliler, Kartacalılarla akraba oldukları için, donanma yardımı yapmaya yanaşmadılar. Bu nedenle Kral, orduyu karayolu vasıtasıyla göndermeye karar verdi. Ancak gönderdiği yaklaşık 50.000 kişilik bu ordu, çölde kum fırtınalarında kayboldu ve ardından bir daha haber alınamadı. (MÖ 524)¹⁶² Takip eden süreçte II. Kambyeses, Nubya (bugünkü Sudan) seferine çıkmaya karar verdi. Bölgedeki Napata Krallığı üzerine, Nil boyunca ilerledi ve Korosko’ya kadar geldi. Buradan sonra, yoluna çölden devam etti. Ancak zorlu çöl koşulları, ordunun büyük bir kısmını yok etti. Bu başarısızlığın ardından, II. Kambyeses, çok yıpranmış bir şekilde Mısır’a geri döndü. İç karışıklıklar nedeniyle Persis’e gitmek için yola çıktığı sırada Syria Ekbatana’da eyer palasının kendisine batmasıyla aldığı yaradan dolayı durumu giderek ağırlaştı ve bir süre sonra öldü.¹⁶³

2. 3. I. Dareios Dönemi (MÖ 522-MÖ 486)

II. Kambyeses’ten sonra, kendisini II. Kambyeses’in kardeşi Bardiya olarak tanıtan Gaumata adında bir sahtekar; Mart 522’den Eylül 522’ye kadar 6 aylık bir süreçte, Pers tahtında oturdu. Halk, her ne kadar, Gaumata’nın, Bardiya olduğuna inansa da bazı ileri gelen Pers beyleri, gerçek durumun farkındaydı ve gerçek Bardiya’nın, II. Kambyeses tarafından, tahtta gözü olduğu şüphesinden dolayı öldürüldüğünü biliyorlardı.¹⁶⁴ Yedi Pers Beyi, hep beraber aldıkları kararla, taht gaspçısı ve ağabeyi için ölüm hükmüne vardılar ve suikast hazırlıklarına giriştiler.¹⁶⁵ Yaptıkları plan neticesinde, Kralın kapısına kadar ilerleyip, hadımağalarını da öldürdükten sonra içeri girdiler. Taht gaspçısını ve ağabeyinin kafasına keserek, bunları, diğer Pers soylularına ve devlet adamlarına gösterdiler. Neticede, bu taht gaspçısının Kyros’un oğlu Bardiya olmadığı kesin olarak kanıtlanmış oldu.¹⁶⁶

¹⁶¹ Hdt. III. 13.

¹⁶² Hdt. III. 25-26; Plut. *Alex.* 26. 6.

¹⁶³ Hdt. III. 64; Xen. *Cyro.* VIII. 8. 2.

¹⁶⁴ E. J. Sweeney, *The Rammessides, Medes and Persians*, Algora Publishing, New York, 2008, s. 123.

¹⁶⁵ Hdt. III. 76.

¹⁶⁶ Hdt. III. 79.

II. Kambyses'ten sonra, Pers tahtı için varis yoktu. Yedi Pers Beyinin içerisinde öne çıkan isim, Dareios oldu. Genç ve enerjik olması, II. Kambyses'in güvendiği has adamlarından biri olması, Akhaimenid Kabilesinde doğması, babasının Pers askerleri üzerinde nüfuz sahibi olması, onun, doğal bir lider seçeneği olmasını sağladı. Bu itibarla da o kral ilan edildi.¹⁶⁷

Bu kral olma meselesinde, II. Kambyses'in "basit" ölümü; Herodotos'un, onu "pek sevmeyişi" sebebiyle, tenkite muhtaçtır. Herodotos'un anlattığı "basit ölüm" hikayesinin gerçekleşmesi olasılığı ile birlikte, küçük yaşlardan beri iyi bir silah eğitimi alan Büyük Kral'ın, kesici bir aletle "pek sıra dışı" bir şekilde ölmesi ilginçtir. Ancak başka bir Yunan tarihçi Ktesias da II. Kambyses'in, sıkıntıdan ağaç oyarken, kendi kendini kalçasından kestiğini söylemektedir.¹⁶⁸ Bir Mısır papirüsü de; II. Kambyses'in, ülkesine dönüş yolunda bir örtü üzerinde öldüğünü (burada, II. Kambyses'in bir süredir hasta ve rahatsız olduğu akla gelebilir) ve I. Dareios'un, kral olduğunu yazmakta ve kendisinden de Akhaimenid soyundan gelen bir Pers-Aryan olduğunu söylemektedir.¹⁶⁹ Bütün bunların yanı sıra, I. Dareios'un, kendisine ait olan Behistun Yazıtı da II. Kambyses'in, doğal bir yoldan, kendi kendine öldüğünü yazmaktadır.¹⁷⁰

I. Dareios'un tahta geçiş süreci, Behistun Yazıtı'nda şöyle anlatılır:

"Ben Pers Kralı Dareios, Hystaspes'in oğlu, Akhaimenid, Krallar Kralı, Persia'lı, Pers Kralı...

Kral Dareios der ki: Tanrı Ahuramazda'nın himayesinde bir yılda bunları yaptım. Kral olduktan sonra bir yılda on dokuz savaşta savaştım ve Tanrı Ahuramazda'nın himayesiyle kazandım. Dokuz kralı ele geçirdim. Gomatas adlı Mecusi ki o, 'Ben Pers Kralı Kyros'un oğlu Bardiya'yım' diyerek yalan söyledi ve Persia ve Media ülkelerini ayaklandırdı; Atrina adlı bir Elamlı ki o, 'Ben Elam Kralıyım' diyerek yalan söyledi ve Elam'ı ayaklandırdı; Nidintu-Bel adlı bir Babilli ki o, 'Ben Babil Kralı Nabonidus'un oğlu Nebukadnezzar'ım' diyerek yalan söyledi ve Babil'i ayaklandırdı; Martiya

¹⁶⁷ T. C. Young, "The Early History of the Medes ...", ss. 1-53; G. R. Garthwaite, *İran Tarihi* ..., s. 30.

¹⁶⁸ M. Brosius, *The Persian Empire* ..., s. 21.

¹⁶⁹ J. M. Cook, *The Persian Empire* ..., s. 63.

¹⁷⁰ S. W. Bauer, *Antik Dünya* ..., s. 532.

adlı bir Persli ki o, 'Ben Elam Kralı Immanieşu'yum' diyerek yalan söyledi ve Elamlıları ayaklandırdı; Parmartiş adlı bir Med ki o, 'Ben Kyaksares'in soyundan gelen Haşatritu'yum' diyerek yalan söyledi ve Media'yı ayaklandırdı; Şitirantahmu adlı bir Sagartia'lı ki o, 'Ben Kyakseres'in soyundan gelen, Sagartia'luların kralyım' diyerek yalan söyledi ve Sagartia'luları ayaklandırdı; Parada adlı bir Margialı ki o, 'Ben Margia kralyım' diyerek yalan söyledi ve Margia'yı ayaklandırdı; Umizdatu adlı bir Pers ki o, 'Ben Pers Kralı Kyros'un oğluyum' diyerek yalan söyledi ve Pers ülkesini ayaklandırdı; Arahu adlı bir Urartulu ki o, 'Ben Nabonidus'un oğlu Nebukadnezzar'ım' diyerek yalan söyledi ve Babil'i ayaklandırdı. ”¹⁷¹

Kaynaklara bakıldığında; I. Dareios açısından, her şey, lehine ve doğru gözükse de başka sorunlar da ortaya çıkmıştı. Örneğin, taht gaspçısı olan Bardiya yaklaşık bir süre nasıl olur da Pers tahtında fark edilmeden kalabilmişti? Peki, ya gerçek Kyros'un oğlu Bardiya, çölde kaybolmadıysa ve Susa'ya gelip, II. Kambyses'e karşı bir darbe yapmışsa? Kuşkusuz, kesik ve zedelenmiş bir kafa, “doğru teşhis” için tam olarak yeterli değildir. Zira, bu varsayımlar ışığında, o adam, sahtekar değil, Kyros'un meşru oğlu Bardiya çıkar. Bu durumda, işin şekli tamamen değişir ve I. Dareios hain olur. Tarih, işte böyle ince bir çizgidir ve bazen de “kesinliği” yoktur. Eğer, sadece I. Dareios'un yazdırdığı Behistun Yazıtına göre değerlendirme yaparsak da yanılgıya düşmüş oluruz. Gelelim üçüncü varsayıma: Diyelim ki, I. Dareios haklı. Bu sefer de “Gerçek Bardiya'ya ne oldu?” sorusu hemen akla gelir. O zaman bunun sorumlusu II. Kambyses'tir. Peki, II. Kambyses, neden Bardiya'yı öldürerek Pers Hanedanını kurutmayı göze alsın ki? İşte bu noktada, sadece bize I. Dareios'un aktardıkları bilinmektedir. Sonuç olarak bu hikayenin cevapları da I. Dareios'un ölümüyle beraber sır olmuştur.¹⁷²

¹⁷¹ M. V. Mieroop, *Eski Yakındoğu Tarihi*, Çev. S. Gül, Homer Yayınları, İstanbul, 2018, s. 256. Burada bahsi geçen isyanların kronolojisi şöyle verilebilir: Elam MÖ 522, Babil MÖ 522, Media MÖ 522, Susiyana MÖ 522, Sagartia MÖ 522, Lydia MÖ 522, Armenia MÖ 521, Persia MÖ 522, Parhia MÖ 521, Babil MÖ 521, Margiana MÖ 521; G. R. Garthwaite, *İran Tarihi* ..., s. 30-31.

¹⁷² Detaylı bilgi için bakınız: A. T. Olmstead, *History of the Persian Empire*, ..., s. 107; M. A. Dandamaev, *A Political History of the Achaemenid Empire*, Brill, Leiden-New York-Köln, 1997, s. 83, 89; J. M. Balcer, *The Persian Conquest* ..., s. 111; P. Briant, *From Cyrus to Alexander* ..., s. 107; M. Brosius, *The Persians* ..., s. 14.

I. Dareios; resmi kayıtlara göre, II. Kyros'un damadı, aynı zamanda da I. Kyros'un kardeşi Ariaramnes'in torunuydu.¹⁷³ Bu Kralın saltanatı; pek büyük olup, düzen kurucu ve teşkilatçı olarak bilinir. Perslerin merkezi teşkilatındaki birçok unsurun temelleri, onun döneminde atılmıştır. Bu yüzden; I. Dareios için, tarihte ilk defa merkezîyetçi politikayı oluşturan ve uygulayan devlet adamıdır şeklinde bir yorum rahatlıkla yapılabilir. Saltanatı döneminde, hem askeri, hem de idari alanda birçok önemli icraata imza atmıştır. II. Kambyses döneminde, ordunun büyük çoğunluğu, zorunlu askerlerden ve Büyük Kral'a haraç olarak gönderilen askerlerden oluşuyordu. I. Dareios ise hükümdarlığı sırasında, merkezi orduda büyük bir reforma gitti. Orduyu, yabancı ve paralı askerlerle doldurmak yerine, daha seçkin ve profesyonel becerilere sahip bir ordu tasarladı. Hareket kabiliyeti yüksek, daha sağlıklı, daha güçlü ve tek bir vücut gibi hareket edebilen bir ordu meydana getirdi. Bahsi geçen bu çekirdek orduda 10.000 piyade ve 10.000 süvari yer alacaktı. Aynı zamanda, sadece Persler ve Medler'den oluşan bu ordu, ulusal kimlik ile duyguya sahip olacağından sadakati de en üst düzeyde olacaktı.¹⁷⁴ Kurulan bu yeni sistem çok başarılı oldu. Bir yıl dolmadan Med isyanı, Babil ayaklanması ve Küçük Asya'daki karışıklar bastırıldı. Dönemin en önemli askeri olayları Hindistan'ın alınması¹⁷⁵ ve tam olarak bir nihayete eremeyen İskit seferidir.¹⁷⁶

Pers tarihinde; I. Dareios'un dönemi, İmparatorluğun en büyük oranda genişlemesinin, belirleyici mali-idari emperyal reformlarının ve aynı zamanda hükümdar ve iktidar ideolojisinin gelişme aşamasıdır. Siyasi açıdan, İmparatorluğu kuzeyde, batıda ve doğuda genişletmiş, güvence altına almış ve ekonomik yönden de hazinenin en zengin noktasına ulaşmasını sağlamıştır.

I. Dareios, hem iyi bir komutan, hem de iyi bir yöneticiydi. Ordudaki başarılı reformuna, yeniden düzenlediği satraplık sistemini de ekledi.¹⁷⁷ Fethettiği toprakları, dengeleri gözeterek daha iyi bir şekilde eyaletlere ayırdı.¹⁷⁸ II. Kyros ve II. Kambyses dönemlerinde belirli bir vergi yasası yoktu ve ödenekler "armağan" şeklinde yapılmaktaydı. Bu nedenle,

¹⁷³ Behistun Kitabesi, sütun 1, satır 3-6.

¹⁷⁴ J. M. Cook, *The Persian Empire ...*, s. 53.

¹⁷⁵ Hdt. IV. 44.

¹⁷⁶ Hdt. IV. 83-144.

¹⁷⁷ Hdt. III. 89.

¹⁷⁸ G. R. Garthwaite, *İran Tarihi ...*, s. 32.

I. Dareios, daha da genişlemiş olan topraklar için, düzenli ve yasalara dayalı bir vergi sistemi oluşturdu.¹⁷⁹ Ayrıca, Nil ile Kızıldeniz'in arasında kazıdığı kanal, bölgeye, ulaşım ve ticaret konusunda büyük bir ivme kazandırdı.¹⁸⁰

I. Dareios döneminde; ülke sınırlarının, doğuda kuzeybatı Hindistan, batıda ise Samos ve Trakya'ya kadar yayıldığı görülür. Ayrıca, imparatorluğun yeni başkenti Susa'nın inşasına da I. Dareios döneminde başlanmıştır. Bu dönemde, İmparatorluk inşaat projeleriyle, artık, çok daha görkemli bir noktaya ulaşmıştır. Susa'daki I. Dareios'a ait olan aşağıdaki metin bu muazzam çok uluslu zenginliğin ve kültür birikiminin en önemli göstergesidir.

“Susa’da inşa ettiğim bu sarayın süslemeleri uzaklardan getirildi. Yerin altındaki kayaya ulaşana dek toprak kazıldı. Kazı yapıldıktan sonra temel dolguları, bazı yerde 40 kübit (yaklaşık 20 metre), bazı yerlerde 20 kübit derinliğe yerleştirildi. O temelin üstüne saray inşa edildi.

Toprağın kazılmasını, molozun sıkıştırılması ve kerpiç kalıplarının dökülmesi, hepsi Babil halkı tarafından yapıldı. Sedir kerestesi Lübnan adından bir dağdan getirildi. Bunu Assur halkı Babil’e getirdi, Babil’den Kariyalılar ile İonyalılar Susa’ya getirdi. Yaka kerestesi Kandahar (Kabil bölgesi) ile Karmania’dan (Kerman) getirildi. Altın, Sardes’ten ve işlendiği Baktria’dan getirildi. Değerli laciverttaşı ve akik, işlendiği Sogdiana’dan (Özbekistan-Tacikistan) getirildi. Değerli turkuvaz taşı, işlendiği Harezm’den getirildi. Gümüş ve abanoz Mısır’dan getirildi. Duvarı süsleyen bezemeler İonia’dan getirildi. Fildişi, işlendiği Kuşi’den (Nübye), Hindistan’dan ve Arakhosia’dan (Kandahar bölgesi) getirildi.

Taş sütunlar Elam’da, getirildiği Abiradu adında bir köyde işlendi. Taşı işleyen taşçılar İonialılar ve Sardeslilerdi.

Altını işleyen kuyumcular Medler ve Mısırlılardı. Ahşabı işleyenler Sardesliler ve Mısırlılardı. Fırınlanmış kerpici işleyenler Babillilerdi. Duvarı örenler Medler ve Mısırlılardı.

¹⁷⁹ Hdt. III. 89.

¹⁸⁰ G. R. Garthwaite, *İran Tarihi ...*, s. 32.

Kral Dareios şöyle der: Susa'da bir harikulâde (iş) sipariş verildi, bir harikulâde (iş) tamamlandı. Ahuramazda beni, babam Hystaspes'i ve ülkemi korusun."¹⁸¹

Ayrıca Farsça, Elamca ve Babilce olmak üzere üç dil ile yazılan Behistun Yazıtında, I. Dareios'un kazandığı başarılar, çıktığı seferler ve ülkede yaptığı reformlardan bahsedilir. Bu yazıtta, I. Dareios'un ne kadar kudretli ve teşkilatçı bir yapıya da sahip olduğu rahatlıkla görülebilir.

Behistun Yazıtının bir başka bölümünde, MÖ 518 yılında, I. Dareios'un, Sakalar ülkesine sefer yaptığı, onların bir kısmını yendiği, bir kısmını öldürdüğü ve liderlerinden biri olan Sakunkha'yı esir aldığını yazar.¹⁸² Kaynaklara göre bu seferin bazı sebepleri şu şekildedir: Sakaların, Babil ile işbirliği yaparak Medleri yenmesi hususunda intikamının alınması,¹⁸³ Saka Kralı Idanthysos'un Dareios'a yazdığı küstahça mektup¹⁸⁴ ve tamamen ekonomik çıkarlar.¹⁸⁵ Bu görüşe göre Dareios, Herodotos'un da sık sık bahsettiği¹⁸⁶ Saka altınlarının peşindedir. Pers-Saka ilişkilerinde, I. Dareios, Sakalara karşı II. Kyros'un çizgisinde hareket etti. Onlara karşı yine sefer düzenledi. Mağlup etmeyi hedeflese de bunu başaramadığı takdirde, B planı olarak, en azından onları korkutmuş olmayı düşünmüştür. Kısmen başarılı olsa da kazandığı küçük zaferler, beyhude bir çabadan ileriye gidemedi. Ayrıca, I. Dareios, İskitlere karşı sefer hazırlıkları yaparken, batıya doğru açılmayı da hedefliyordu. Bu yüzden, ordunun ikmali ve daha hızlı bir haberleşme için, Susa'dan Sardes'e kadar, posta istasyonlarıyla dolu "Kral Yolu" olarak bilinen yeni bir yol inşa ettirdi. Bu yol ile birlikte; Sardes, artık, resmen sınırın batıya açılan kapısı olmuştur.

¹⁸¹ G. R. Kent, *Old Persian: Grammer, Texts, Lexicon*, American Oriental Society, New Haven, 1953.

¹⁸² Behistun kitabesinde "Saka tigrakhauda", "Saka haumavarga" ve "Saka tiaypara daray" isimlerinde olmak üzere üç Saka kolundan bahsedilir. Bakınız: A. Hermann, "Die Saken und der Skythenzug des Dareios", *Beihefts zur Archiv für Orientfarschung I.*, 1933, ss. 157-170. Ayrıca Persepolis Kserkses kitabesinde de Sakalardan "Saka haumavarga", "Saka tigrakhauda" ve "Skudra" olarak bahsedilmektedir. Bakınız: J. Junge, *Saka Studien, Der Fern Nordsosten in Weltbild der Antike*, Dieterichsch Verlagsbuchhandlung, Leipzig, 1939.

¹⁸³ Hdt. IV. I.

¹⁸⁴ FGrH 688 F 13. 20.

¹⁸⁵ J. B. Barry, "The European Expedition of Darius" *The Classical Review* 11, no. 6, 1897, ss. 277-282.

¹⁸⁶ Hdt. IV. 5, IV. 7, IV. 10, IV. 13, IV. 26, IV. 27, IV. 65, IV. 71.

Merkezi otoritedeki bazı sıkıntılardan sonra, İmparatorluğun uzak noktalarında bazı isyanlar çıktı, ancak, I. Dareios, ipleri kısa sürede eline aldı.¹⁸⁷ Bunu yaparken düşmanlarını ezerek, otoriteyi yeniden tesis etti.¹⁸⁸ B. A. Billows'a göre; Dareios, bu dönemde Büyük Kyros'a yakışır bir varis olduğunu neredeyse tüm İmparatorluğu yeniden fethederek kesin bir biçimde göstermiştir.¹⁸⁹ Bu isyanlardan birisi de Mısır Satrapı Argandes tarafından başlatılmıştı. Mısır, Persler için önemli bir ticaret merkezi olmakla birlikte, aynı zamanda da büyük bir tahıl deposuydu. Bu yüzden de büyük bir stratejik öneme sahipti. Bunun bilincinde olan I. Dareios, hemen Mısır'a geçti, isyanı bastırdı ve Satrap Argandes'i öldürttü. Mısırlı din adamlarına özellikle iyi davrandı, saygı gösterdi ve hediyeler verdi. Din adamlarının ve halkın sevgisini kazandı. Aldığı bu destekle, bölgede iyi bir teşkilatlanma oluşturdu ve Mısır'daki Pers egemenliğini yeniden pekiştirmiş oldu. Mısır'da yaptığı başarılı işler; orada bulunan Dareios tasvir ve yazıtlarında Kralın, tanrısız, başarılı bir Mısır Firavunu ve bir dünya imparatorluğunun hükümdarı olarak, her iki yönü de Charga Vahasındaki tapınaktaki rölyeflerde, Süveyş Kanalı stellerinin tasvir ve yazıtlarında, ama her şeyden, önce Susa'da bulunan, ancak aslen Heliopolis'te inşa edilmiş olan Kralın büyük boy heykelinin metinlerinde kayıtlara geçmiştir.¹⁹⁰

I. Dareios döneminde; sadece iki bölge hariç, İmparatorluğun toprakları doğal sınırlarına ulaşmıştı. Kuzeydeki Karadeniz, Kafkas Dağları, Hazar Denizi, güneyde ise Afrika ve Arabistan çölleri ile Umman Denizi, bu bölgelere ilerlemeyi, neredeyse imkansız kılıyordu. Bu şartlar altında iki seçeneği bulunan I. Dareios ya doğuda Hindistan'a ya da batıda Trakya ve Yunan topraklarına doğru genişlemeyi tercih edecekti. O; seçimini Hindistan'dan yana kullandı ve ilk hedefini, doğuya doğru genişlemek olarak koydu. Kuşkusuz, bu tercihte Hindistan'daki altın madenleri önemli derecede etkili oldu. Hazırlıklarını tamamlayan I. Dareios, MÖ 512 yılında, Hindistan'a doğru yola çıktı. Pencap Bölgesi ve İndus Havzasını hakimiyetine aldı. Bu fetih, Hindistan madenleri sayesinde Pers hazinesinin dolmasını sağladı. Böylelikle, İmparatorluk doğuda da en son doğal sınırına kadar ulaşmış oldu. Artık, sıra, Persler'in en büyük rakibi olarak gördükleri

¹⁸⁷ İsyenlarla ilgili geniş bilgi için bakınız: P. Briant, *From Cyrus to Alexander ...*, s. 115-121; 127-130; M. Brosius, *The Persians ...*, s. 18.

¹⁸⁸ S. W. Bauer, *Antik Dünya ...*, s. 534.

¹⁸⁹ R. A. Billows, *Maraton ...*, s. 149.

¹⁹⁰ J. Wiesehöfer, *Erken Pers: Antik ...*, s. 40.

Yunanlara'a gelmişti. Büyük Kral, Yunan topraklarına gitmeden önce, stratejik bir Saka seferi planladı. Amacı; hem Sakalar'a gözdağı vererek arkada problem yaratacak bir unsur bırakmamak, hem de Karadeniz'de ticaret yapan Yunan Kolonilerine darbe vurmaktı.¹⁹¹ MÖ 513 yılına gelindiğinde I. Dareios sefer için Saka ülkesine doğru yola çıktı.¹⁹²

Saka seferi; Persler için Kuzey Avrupa'daki son sefer oldu. Karşısında düzenli bir ordu ile savaşamayan I. Dareios, yerinde aldığı geri çekilme kararıyla, ordusunun "kırılmasına" engel oldu. Her ne kadar Saka seferi başarısız gibi görünse de Büyük Kral, ordusunun dağılması tehlikesini zamanında gördü ve daha ileriye gitmekte ısrar etmedi. Bu kararı ile ileride doğabilecek çok büyük tehlikeden de ordusunu korumuş oldu. Ayrıca, Sakalar'a karşı zafer kazanılmasa da asıl hedef olan Trakya ve Makedonya toprakları Pers egemenliğine girdi, Büyük Kral'ın, sefere giderken Küçük Asya'da bıraktığı komutan Megabazos da birçok kenti Pers hakimiyeti altına aldı. Bunu, daha da detaylandıracak olursak; Hellespontos'un (Çanakkale) iki kıyısı, Trakya ve çevresi, Byzantion ve Khalkedon ele geçirildi, böylece Yunan anakarası ile Karadeniz'in kuzey kıyıları ilişkileri sona ermiş oldu. Özellikle Atina liderliğinde süren ticaret ağı, Pers destekli Fenikeliler'in eline verildi. Ayrıca, Anadolu kıyılarına yakın Khios, Samos adaları Perslerin eline geçerken, Lesbos da Persler'e bağlandı. Böylelikle Küçük Asya, Yunan ve Balkan ticaret ağında dengeler bütünüyle değişmiş oldu. Bunlara ek olarak, Makedonya sınırlarına kadar uzanan yeni bir satraplık bölgesi kazanıldı. Böylece bölgedeki zengin gümüş ve doğal kaynaklar sayesinde ekonomik açıdan da büyük bir kazanç sağlandı. Ayrıca, I. Dareios'un Saka seferi ile boğazların kontrolü de Persler'e geçti. Böylece; tam da hedeflendiği gibi, Karadeniz kolonileri ile ticaret yapan ve bu durum sonucunda ticari faaliyetleri engellenen Atina ve Miletos büyük zarara uğradı.¹⁹³

¹⁹¹ Hdt. IV. 1; 83; VII. 18; 20; 59; seferin ekonomik nedenleri üzerine bakınız: S. Kılıç, "I. Dareios'un İskit Seferinin Nedenleri Üzerine", *ATDD*, 5 (16), 2018, ss. 301-316; M. I. Vasilev, *Darius and Kserkses towards Thrace and Macedonia*, Leiden- Boston, 2015, s. 42; P. Briant, *From Cyrus to Alexander ...*, s. 144; J. M. Balcer, *The Persian Conquest ...*, s. 147.

¹⁹² Hdt. IV. 1; P. Briant, *From Cyrus to Alexander ...*, s. 142; J. M. Balcer, *The Persian Conquest ...*, 1995, s. 121.

¹⁹³ Sefer ile ilgili daha detaylı bilgi için bakınız: Hdt. IV. 1-36, 46; G. R. Kent, *Old Persian Grammar ...*, 1953, 131-156 (DB col. 5-7; DPe 2. 5-18; DSe 3. 14-30; 15-30; DNa 3, 28-29. Xph 3.18-28.); *FGrHist* IIIC 688 F 13, 20-21; Pol. IV. 43. 2; Diod. Sic. II. 5. 5; Str. VII. 3. 14-15; 16. 1. 3. Nep. *Milt.* 3; Poly. *Strat.* VII. 11; Iust. *Epit.* II. 5. 9.

Küçük Asya'nın batı kentleri için oluşan bu negatif tablo, hoşnutsuzluklara yol açtı. Karadeniz bağlantısını kaybeden İonialılar için, rakip Fenikeliler'in, Persler tarafından deniz ticareti hususunda himaye edilmesi ve İonia için Mısır'da çok büyük önem teşkil eden ticaret merkezi Naukratis'in Persler tarafından tahrip edilmesi, başta Miletos olmak üzere, İonia devletleri için isyanı ateşleyen en büyük faktörler oldu. Gittikçe kötüleşen ekonomik durum üzerine, bir de Persler'e ödenmesi gereken vergiler eklenince,¹⁹⁴ Miletos Tiranı Aristagoras MÖ 499 yılında Persler'e karşı ayaklandı.¹⁹⁵ Atina'ya giderek destek sözü aldı. Ticari faaliyetleri darbe alan diğer İonia kentleriyle birlikte Karia ve Aiolis Bölgeleri de isyana destek verdiler.¹⁹⁶ (Harita 9)

Aristagoras; yaptığı işlerle, İonialılar'ı, tiranlardan koparmayı başardı. Her kentin bir temsilci komutan seçmesini istedi. Kendisi de tüm İonia'nın sözcüsü olarak Sparta'ya doğru yola çıktı. Aristagoras, yardım istedi fakat Sparta, o sırada kendi iç meseleleriyle meşgul olduğu için yardım etmedi. Atina ise, Aristagoras'a yardıma hazır olduğunu bildirdi. Melanthios komutasında yirmi gemilik bir donanmayı İonia'ya yardıma gönderdi. Aristagoras ve müttelikleri, Sardes'e kadar ulaştılar ve kenti kuşattılar. Pers Satrapı Artaphernes, içeride kuşatmaya karşı dayandı ve kenti başarıyla savundu. Takviye Pers kuvvetlerinin kente yetişmesi üzerine İonialılar kaçtılar. Pers kuvvetleri, onları, Ephesos'ta yakaladı ve İonialılar, yapılan mücadelede mağlup oldu.¹⁹⁷ Bu süreçte gerçekleşen Lade Savaşı'nda kaynaklarda yer alan bilgilere göre Persler: Fenikeliler, Mısırlılar, Kilikialılar ve Kıbrıslılardan oluşan 600 gemi ile; İonia birlikleri ise: Khios 100 gemi, Lesbos 70 gemi, Samos 60 gemi, Miletos 80 gemi, Myus ve Phokaia 3'er gemi, Teos 17 gemi, Priene 12 gemi, Erythrai 8 gemi ile toplamda 353 gemi ile yer almışlardır.¹⁹⁸ Pers satrapları bu galibiyetten sonra, isyana destek veren bütün kentlerin kapısına dayandılar. Karia, Aiolis, Miletos, Kıbrıs tek tek isyana destek vermenin bedelini mağlubiyetle ödediler. Bunun üzerine, yalnız kalan Aristagoras da Trakya'ya kaçtı ve burada öldürüldü.¹⁹⁹

¹⁹⁴ J. A. S. Evans, "Herodotos ve İonia İsyanı", Çev. Ö. Çapar, *TAD* 13, 1980, ss. 79-88.

¹⁹⁵ T. R. Martin, *Eski Yunan*, Çev. Ü. H. Yolsal, Say Yayınları, İstanbul, 2012, s. 182; R. A. Billows, *Maraton ...*, 2018, s. 219.

¹⁹⁶ Hdt. V. 98-126.

¹⁹⁷ Hdt. V. 98.

¹⁹⁸ Hdt. VI. 7-17; J. M. Balcer, *The Persian Conquest ...*, s. 209.

¹⁹⁹ Hdt. V. 126.

Sonuç olarak; MÖ 494'te bastırılan İonia isyanının²⁰⁰ temelini bakıldığında, tamamen ekonomik bir çıkar mücadelesi olduğu görülür. Bölgede; Persler tiranları, tiranlar da Persler'i tamamen kurmuş oldukları ekonomik düzen için desteklemişlerdir. İşte bu nedenledir ki, İonia'da görülen "Demokrasi Hareketi", Pers-Tiran gibi iki büyük güç odağının ortasında kalan ve ekonomik çıkarları bozulan kentlerin, bir nevi nüfuz kırma eyleminden başka bir şey değildi. İonia isyanı; her ne kadar bastırılmış olsa da Persler'in Küçük Asya'nın batısındaki otoritesini büyük ölçüde sarstı. Özellikle, başta Atina olmak üzere, Yunan anakarasındaki kentlerin verdiği destek, isyandaki ateşi daha da körükledi. Bunun üzerine, I. Dareios, meseleyi kökten çözmek için kapsamlı bir Yunanistan seferi kararı aldı. Fakat, Yunan kentleri denizcilik konusunda çok tecrübeli ve kuvvetliydi. Bu konuda, Büyük Kral, himayesinde bulunan Fenikeler'i tam olarak yeterli bulmadı. Bu düşüncesine paralel olarak da İonia ile iyi ilişkiler tesis etmeye karar verdi. Donanmada, Fenikeliler'in yanında İonialılar'ın da olması, Büyük Kral'ın donanmasına kuşkusuz büyük güç katacaktı. MÖ 492'de Büyük Kral, İonia kent temsilcilerini Sardes'e davet etti. Onlara, çeşitli ekonomik vaatlerde bulundu ve imtiyazlar verdi. Sonuç olarak; ustaca bir siyasetle, Yunan ile İonia kentlerinin arasını açmayı da başardı. I. Dareios, komutan olarak, yeğeni Mardonios'u gönderdi.²⁰¹ Onun komutasındaki Persler, Trakya, Thasos ve Makedonya'yı ele geçirdiler.

Bu sıralarda, Themistokles, Atina siyasetinde hızla yükseliyordu. O, doğuda yükselen Pers tehlikesine dikkat çekti. Büyük Kral'ın, Yunanistan topraklarına göz diktiğini farkındaydı. Bu yüzden, karada çok güçlü olan Pers ordusunun yenilemeyeceğini söyleyerek, denizlerde tecrübeli olan Atina'nın büyük bir donanma inşa etmesi gerektiğini ve zaferin ancak böyle gelebileceğini önerdi. Kabul gören önerisinden sonra, Pire Limanı askeri bir üs olarak tanzim edilerek, donanma inşasına süratle başlandı. Ancak, tam da donanma inşası ilerlerken, Persler'in yanından kaçan Miltiades, Atina'ya geldi. Persler'i yakından tanıdığını, böyle büyük bir endişenin yersiz olduğunu ve Yunan

²⁰⁰ Hdt. VI. 1-33; İsyanın detaylı bilgileri için bakınız: M. A. Dandamaev, *A Political History of the Achaemenid ...*, ss. 153-167; P. Briant, *From Cyrus to Alexander ...*, s. 146; T. Holland, *Persian Fire*, Anchor, New York, 2007, s. 154.

²⁰¹ Hdt. VI. 42.

kentlerinin kolayca zafer kazanabileceğini söyledi. Bunun üzerine, gemi yapımı durduruldu ve MÖ 491’de Miltiades, Atina’da yönetimi eline almış oldu.

Büyük Kral; hem bir dünya imparatorluğu kurmak, hem de İonia isyanını destekleyen Yunanları cezalandırmak için batıya yapılacak sefer için, Yunanistan’a doğru sefere çıkmadan önce, Yunan kentlerine elçiler gönderdi.²⁰² Hem egemenliğinin sembolü olarak “teslim olun” çağrısı yapmak anlamında, hem de kentlerin nasıl bir tavır içerisinde olduklarını görmek adına, onlardan “toprak” ve “su” istedi. Yunan adaları ve Aiginai kenti bu çağrıya kulak vererek, Büyük Kral’a bağlılıklarını bildirdi. I. Dareios, çıkardığı emirle, kendisine bağlı kıyı kentlerinden, sefer için, savaş ve yük gemileri yapmalarını istedi. Böylece, Yunanistan seferi hazırlıkları fiilen başlamış oldu.²⁰³ (Harita 5, 6, 7, 8) Büyük Kral’ın donanması, tâbi kentlerden de topladığı gemilerle birlikte altı yüz triremi²⁰⁴ buldu.²⁰⁵ Her bir gemide altmış kürekçi ve yüz denizci asker vardı. Persler, bütün kıyı bölgelerinin kontrolünü ele alarak, Marathon kıyılarına kadar geldi.²⁰⁶ Pers kuvvetleri, Atina kuvvetlerine göre sayısal olarak çok üstündü. Atina, Sparta’dan yardım istedi fakat Sparta’nın cevabı olumsuz oldu. Oluşan tüm olumsuz şartlara rağmen Atina ordusu; Miltiades komutasındaki on beş bin kişilik bir kuvvetle, MÖ 490 yılında Marathon Ovası’nda, Perslerin karşısına çıktı ve galip geldi.²⁰⁷ Pers komutanı, alternatif bir planla, Sunion Burnu’ndan dolaşarak, Feleron Koyu’na çıkmak istese de Atina kuvvetleri, orayı da kapattı. Alternatif planını da gerçekleştiremeyen Pers ordusu, durumu kabullenip, Küçük Asya’ya geri çekilmek zorunda kaldı.

²⁰² R. A. Billows, *Maraton ...*, s. 239.

²⁰³ Hdt. VI. 94.

²⁰⁴ Akdeniz havzasında kullanılan bu gemi modeli, kürekle ilerlemek için tasarlanmıştır. Güvertesi üç katlıdır ve her katta kürekçiler dizilidir. Her kürekçiye bir kürek düşmektedir. Adı da bu üç sıra kürekçi hattından gelmektedir. Bu gemilerin içerisine askerler bindirilip deniz savaşı yapılabilir veya çıkartma amacıyla kullanılabilir.

²⁰⁵ R. A. Billows, *Maraton ...*, s. 240.

²⁰⁶ Hdt. VI. 94.

²⁰⁷ R. A. Billows, *Maraton ...*, s. 258; R. A. Billows, savaştaki Pers askerlerinin durumuyla ilgili şunları söylemektedir: “*Pers tarafındaki askerler için bu savaş korkunç olmalıydı. Kafadan ayakucuna kadar şerit halinde biçilmiş elbise ama küçük bir zırhı olan ya da hiç zırhı olmayan ve kendi yaşadığı yerde yapılan savaşlarda oklardan ve mızraklardan iyi bir şekilde korunsu bile yalnızca ince hasırdan örülmüş bir kalkan taşıyan Pers askerinin bu teçhizatları ağır Yunan mızraklarının sert darbelerine yetersiz mukavemet sağladı ve Persliler kendilerini bu savaşta ağır zırhlı Yunan ağır piyadelerine karşı büyük bir dezavantaj içerisinde buldular. Perslerin silahları Yunanların ağır kalkanları ve bronz zırhlarına karşı az bir etkiye sahipken Yunan mızrakları çok fazla hasar verdi.*” R. A. Billows, *Maraton ...*, s. 271.

Atinalılar'a göre; bu savaşta, askerleri, adeta "destan" yazdı. "Büyük Zafer" için şiirler yazıldı, Miltiades ve diğer komutanların heykelleri dikildi. Tanrılara kurbanlar kesilip, hediyeler sunuldu. Atinalılar'ın Persler'e vurduğu bu darbe, en az on yıl Persler'i Yunanistan'dan uzak tutmayı başardı. Bu doğrultuda Marathon Savaşı'nın simgesel öneminin aslında askeri yönüne göre çok daha ağır bastığı söylenebilir. Yunanları cezalandırmaya gelen Dareios, neredeyse eli boş döndü ve bu duruma çok kızdı fakat bu kızgınlık Yunanları bir tehdit olarak görmesinden dolayı değil daha çok saygınlığının aşağılandığını hissettiği içindir.²⁰⁸

Aslında genel bir değerlendirme yapıldığında bu savaşın sonrası Yunanlar için bir hayli büyük bir başarı olsa da Persler açısından nispeten küçük ölçekli ve Kral tarafından yönetilmeyen sadece bir yurt dışı seferiydi. Nitekim bir anlamda bu öncü kuvvet geri püskürtülmüş olup, sadece Büyük Kral'ın saygınlığını zedelemesinden dolayı öfkesini çekmiş ve bizzat Büyük Kral'ın sıradaki seferde ordunun başında gelme isteğini tetiklemiştir. Bu doğrultuda da I. Dareios; intikam için, bir kez daha kapsamlı bir Yunanistan seferi düzenlemek istemiş ancak iç isyanlar buna izin vermemiştir. Marathon yenilgisi, Küçük Asya ve Mısır'da görülen isyanları tetikledi, Mısırlılara cesaret verdi ve MÖ 486'da, özgürlük için Mısırlılar başkaldırdı. Tabi ki bu isyanda Persler'in, Yunan seferinin büyük maddi külfetini karşılamak için koyduğu ağır vergiler de yüksek oranda etkili oldu. Mısır isyanını bastırmak için kuvvet hazırlayan I. Dareios, tam da bu sırada aniden öldü.²⁰⁹

2. 4. I. Kserkses Dönemi (MÖ 486-MÖ 465)

Sardes'in yakılmasıyla başlayan İonia isyanı, Miletos'un işgal edilmesiyle sona erdi. Mardonios; bu kadar büyük bir isyanın bedelini Atina'ya ödetmek istese de Marathon Ovası'nda büyük bir mağlubiyet yaşadı.²¹⁰(Harita 17, 18) Bunun üzerine, I. Dareios daha kapsamlı bir sefer hazırlığına girişse de MÖ 486'da ölünce, bu hedefi gerçekleştirme görevi, tahta geçen I. Kserkses'e intikal etti.²¹¹ Tahta çıkar çıkmaz ilk işi, babasının,

²⁰⁸ T. R. Martin, *Eski Yunan ...*, s. 184.

²⁰⁹ Hdt. VII. 4; W. Sandys-W. Vaux, *Persler, Parthlar, Sasaniler ...*, s. 45.

²¹⁰ Hdt. VI. 94.

²¹¹ Hdt. VII. 1-3; T. Olmstead, *History of the Persian ...*, s. 234; J. M. Balcer, *The Persian Conquest ...*, s. 222; P. Briant, *From Cyrus to Alexander ...*, s. 524; J. M. Cook, *The Persian Empire ...*, s. 99; M. Bettalli,

tamama erdiremediği Mısır meselesini halletmek oldu.²¹² Yeni Büyük Kral, MÖ 485'te, Mısır'da sükûneti sağladı²¹³ ve Mısır yönetimini vekaleten kardeşi Akhaimenes'e verdi.²¹⁴ Sonrasında ise Yunan seferine çıkma kararı aldı²¹⁵ ve hazırlıkların ardından MÖ 481 yılında ordusuyla birlikte Sardes'e doğru yürümeye başladı.²¹⁶ (Harita 10, 11, 12, 13) Kserkses de tıpkı ataları diğer Büyük Krallar gibi yeni topraklar fethederek kendisini kanıtlamak istiyordu.²¹⁷ Ayrıca, Yunanistan seferi için yakınındaki birçok Pers soylusundan kendi çıkarları doğrultusunda destek ve teşvik de gördü.²¹⁸

MÖ 481'de, Pers ordusunun geleceğinin haberini alan Yunanlar, bir kurultay topladılar. Kendi aralarında süre gelen çekişmelerin, Yunanların bekası için bir an önce son bulması ve tarafsız konumda olan kentlerin kendi taraflarına çekilmesi için, elçilerin gönderilmesi hususunda görüş birliğine vardılar. (Ancak bu girişim, sonrasında başarısızlıkla sonuçlanacaktır) Ayrıca, kara kuvvetleri komutanı olarak Leonidas, deniz kuvvetleri komutanı olarak da Eurybiades seçildi. MÖ 480 ilkbaharında taktik ve stratejileri belirlemek için ikinci Yunan kurultayı toplandı. Alınan karar neticesinde, savunma için, alan olarak en dar bölge seçildi. Ordu, düşmanı, Thermopylai'de; donanma ise Artemision'da karşılayacaktı.²¹⁹ Geçen süreçte donanma inşasına hız verildi ve kısa sürede yüz seksen gemilik bir donanma oluşturuldu. Atina'nın oluşturduğu bu görkemli donanma, diğer Yunan kentleri tarafından da destek gördü.

“Yunanlar ve Persler: İhtilaf”, *Antik Yunan*, Çev. L. T. Basmacı, Alfa Yayınları, İstanbul, 2018, ss. 159-164.

²¹² Hdt. VII. 5; W. Sandys-W. Vaux, *Persler, Parthlar, Sasaniler ...*, s. 48.

²¹³ S. W. Bauer, *Antik Dünya ...*, s. 536; J. M. Balcer, *The Persian Conquest ...*, s. 230; P. Briant, *From Cyrus to Alexander ...*, s. 525; M. Brosius, *The Persians ...*, s. 23.

²¹⁴ Hdt. VIII. 4.

²¹⁵ Hdt. VII. 7; G. R. Garthwaite, *İran Tarihi ...*, s. 33.

²¹⁶ Hdt. VII. 26; Diod. Sic. XI. 2. 3. Kserkses, ordusunun toplanma yeri olarak Sardes'i seçmiştir. Nepos'un verdiği abartılı rakamlara göre Kserkses'in ordusu; denizlerde 200 gemi ve 2.000 ulaşım gemisi, karada ise 700.000 piyade ve 400.000 atlı askerden oluşmaktaydı. Nep. *Them.* II.

²¹⁷ R. A. Billows, *Maraton ...*, s. 287.

²¹⁸ J. M. Balcer, *The Persian Conquest ...*, s. 226.

²¹⁹ Hdt. VII. 175; M. Bettalli, “Yunanlar ve Persler: İhtilaf ...”, ss. 159-164; Bu savaşlar için meydana getirilen Hellen Birliğine kent devletlerinin katkıları şu şekildeydi: Sparta 300 hoplit, Tegea 500 hoplit, Mantinea 500 hoplit, Arkadia 1120 hoplit, Korinthos 400 hoplit, Phleious 200 hoplit, Mykenai 400 hoplit, Thespiea 700 hoplit, Thebai 400 hoplit; Atina 127 gemi, Korinthos 40 gemi, Megara 20 gemi, Khalkis 20 gemi, Aigina 18 gemi, Sikyon 12 gemi, Lakadaimonia 10 gemi, Epidauros 8 gemi, Eretria 7 gemi, Troizen 5 gemi, Styra 2 gemi, Keos 3 gemi, Opus Lokrislileri 7 gemidir. Hdt. VII. 202-203.

Diğer tarafta ise; yoğun bir diplomasi trafiğiyle geçen birkaç yılın ardından, I. Kserkses Thessalia, Boitia ve Argos'u müttefik olarak yanına çekmeyi başardı. Teamüller gereği, egemenliğin sembolü olarak, onlardan "toprak" ve "su" istedi. Bunu yapmasındaki amacı; I. Dareios zamanında Büyük Kral'a itaat edenlerin veya etmeyenlerin son durumunu görmek, karşılaştığı tavra göre de stratejik bir plan oluşturmaktı.²²⁰ I. Kserkses'e, isteği üzerine Thessalialılar, Doloplar, Enienler, Perrhaibialılar, Lokrisliler, Magnetialılar, Malisliler, Akhailılar, Boiotialılar toprak ve su verdiler.²²¹ Ancak diğer Yunan kentlerinin önemli bir çoğunluğu, I. Kserkses'i geri çevirip, Atina'ya bağlılıklarını bildirdiler. Atina ve Sparta'ya ise, daha önceki dönemlerinde gönderilen elçileri infaz etmeleri nedeniyle, özellikle bu kez yeni elçi gönderilmedi.²²² Bunun üzerine; Büyük Kral, Sparta'yı Atina'dan koparmak için diplomatik girişimlerde bulundu fakat bunda başarılı olamadı. Nihayetinde, büyük bir Yunan birliği, Büyük Kral karşısında yerini almış oldu. I. Kserkses'in; MÖ 480'de görülen bir diğer diplomatik faaliyeti ise, Kartacalıları Sicilya ve Magna Graecia'ya karşı sefer düzenlemelerini teşvik etmesiydi. Büyük Kral; bu hamleyle, Yunanlılar'ın gücünü, hem batıda, hem de doğuda kırmayı hedefliyordu. Her şeyi rayına oturtan ve tüm hazırlıklarını tamamlayan I. Kserkses, MÖ 480 yılında, babasının yarım kalan işini tamamlamak üzere Sardes'ten Atina'ya doğru yola çıktı.²²³

Kara ordusu ve donanma, Abydos'a geldiğinde tam sayıya ulaştı. Herodotos'un verdiği, yardımcı kuvvetler dışındaki 1.000.000 sayısı, son derece abartılı ve tartışmalıdır. Maurice'ye göre bu sayı 65.000-75.000 dolaylarındadır.²²⁴ I. Kserkses, ordunun Asya'dan Avrupa'ya geçebilmesi için Hellespontos'ta bir köprü kurdurdu.²²⁵ Köprü inşaatının fırtına nedeniyle yıkılması üzerine, bazı ilginç olaylar meydana gelmişti;

²²⁰ Hdt. VII. 132.

²²¹ Hdt. VII. 132; Diod. Sic. XI. 31. 1-2; . M. Balcer, *The Persian Conquest ...*, s. 232.

²²² Hdt. VII. 133.

²²³ M. Balcer, *The Persian Conquest ...*, s. 234; Kserkses'in Sardes'ten Abydos'a kadar takip ettiği güzergah şöyledir: Sardes-Kaikos (Bakırçay), Kande Dağı'nın (Karadağ) doğu etekleri, Atarneos (Dikili), Karene, Adremiteion (Edremit), Antandros (Altınoluk), Tebe Ovası, İda (Kaz) Dağı'nın doğu etekleri, İlion, Skamandros (Karamenderes), Abydos (Naraburnu). Hdt. VII. 42-44; Diod. Sic. XI. 3. 6. Ayrıca güzergah konusunda (Hdt. VII. 21, 187) böylesi büyük bir ordunun geçerken adeta "kuruttuğu" su kaynaklardan bahsetmektedir: Lisos Irmağı (Mesembria ve Stryme Kentleri arasında): Hdt. VII. 108; Pistyros Kenti yakınlarındaki Acı Göl: Hdt. VII. 109; Boiotia-Makedonya sınır bölgesindeki Ekhoïdros Irmağı: Hdt. VII. 127; Teselya ırmaklarından Onokhonos ve Epidanos: Hdt. VII. 196.

²²⁴ F. Maurice, "The Size of the Army of Xerxes in the Invasion of Greece in 480 BC.", *JHS* 50, 1930, s. 211.

²²⁵ Hdt. VII. 33; R. A. Billows ise bu sayı hakkında 100.000-150.000 şeklinde yorum yapmaktadır. R. A. Billows, *Maraton ...*, s. 291.

köprünün bitime çok az bir süre kala yıkıldığını duyan I. Kserkses çok öfkelenmiş ve Hellespontos'a cellatlar göndererek boğazı kızgın demirle dağlatmış ve sonunda da köprü yapımında çalışanların kafalarını kestirmişti.²²⁶ Kserkses ve kara ordusunun yolculuğu boyunca Pers donanması da bu birliklere paralel bir şekilde Yunan anakarasına doğru seyretilmişti.²²⁷ (Harita 14)

Leonidas ve askerleri²²⁸; Thermopylai Geçidi'nde²²⁹ (Harita 15) kalabalık Pers askerleri karşısında ancak iki gün tutunabildi. Bu noktada Pers süvarisi pek işe yaramamıştır. Perslerin en iyi birliklerinden birisi olan okçular da Yunanların kalkanları karşısında etkili olamamıştır. Her ne kadar askeri açıdan 20:1 gibi bir Pers sayısal üstünlüğü olsa da böylesine dar bir cephede çarpışınca bu üstünlük adeta yok hükmünde olmuştur.²³⁰ İki gün sonunda bu dar geçidi ancak arkadan dolaşarak keçi yolu vasıtasıyla Leonidas ve askerlerini kuşattıktan sonra geçebilen Persler²³¹, çok fazla sayıda kayıp verdi.²³² Kayıplara çok sinirlenen I. Kserkses, Leonidas'ı öldürtükten sonra, onun kafasının kesilip, gövdesinin bir kazığa geçirilmesi için emir verdi.

Herodotos, bu durumu şöyle yorumlamaktadır:

“Başka birçok belirtiler arasında, özellikle bu davranışı, Leonidas'ın sağlığında, Kserkses'in en çok öfkesini çeken kimse olduğuna beni inandırıyor; yoksa ölüsüne karşı bu kadar ağır bir günaha girmezdi, zira bir

²²⁶ Hdt. VII. 35.

²²⁷ Kaynaklardaki bilgilere göre Pers donanması: Aesch. Pers. 341-343 (1207 gemi); Hdt. VII. 89. 1. (1207 gemi); Diod. Sic. XI. 2. 1 (1200 gemi); Ctesias. *FGrH* 688 F 13, 27 (1000 gemi).

²²⁸ Herodotos'un verdiği rakamlara göre; “Sparta'dan 300 hoplit, Tegea'dan ve Mantinea'dan yarı yarıya olmak üzere 1.000, Arkadaia'da Orkhomenos'dan 120, Arkadaia'nın geri kalan bölümlerinden 1.000, Korinthos'dan 400, Phlius'dan 200, Mykenai'den 400, Boiotia'dan 700 Thespia ve 400 Thebai askeri” gelmiştir. Hdt. VII. 202; Diodoros'a göre toplam sayı 4000 askerdir. Diod. Sic. XI. 4. 5-6.

²²⁹ “MÖ 480'de Kallidromo Dağları, Ege'de keskin şekilde yükselerek beş veya altı kilometrelik dar bir geçit oluşturuyordu. Geçit boyunca üç dar geçit ya da 'kapı'(plai), 'sıcak' (thermo)-civardaki sıcak sülfür kaynaklarından gelir-İki uçtaki geçit daha da dardı ancak ortada kalan geçit yirmi metrelik genişliği ile daha büyüktü. Bu noktada kayalar dik ve yaklaşık 1 km yükseklikteydi ve bu hepsini geçilmez yapıyordu.” B. Dupre, “Leonidas”, *Eski Çağ'ın Büyük Komutanları*, Çev. K. A. Çetinalp, Kronik Yayınları, İstanbul, 2021, ss. 91-100.

²³⁰ B. Dupre, “Leonidas ...”, s. 91-100.

²³¹ Hdt. VII. 212; Diod. Sic. XI 6. 3-8. 5; Ktesias'a göre Kserkses bu yoldan 40.000 asker göndermiştir. Ctes. *FGrH* 688, F3. 27. Detaylı bilgi için C. Carey, *Great Battles: Thermopylae*, Oxford, 2019.

²³² Nep. *Them.* III; Hdt. VII. 213-214.

savaşçıya karşı saygı göstermekte, benim bildiğim, kimse Persler kadar titiz değildir.”²³³

Bu savaş neticesinin, Yunanlılara duygusal ve stratejik yansımaları da olmuştur. Thermopylai’de Yunanlılar’ın aldığı mağlubiyetin, aslında, onlar için hayırlı bile olduğu söylenebilir. Çünkü iki gün boyunca kahramanca savunulan geçit, Yunanlar için birlik kıvılcımı ateşleyerek, manevi anlamda yüksek bir moral artışına neden olmuş, ayrıca Perslere karşı duyulan öfkenin de yükselmesiyle, savaş motivasyonu pozitif yönde etkilenmiştir. Bunların yanı sıra, savaş, iki düşman için de stratejiler açısından önemli bir kırılma noktası olmuştur. Bu savaştan itibaren; süvari, okçu ve hafif piyadelerden oluşan ve sayıca üstün olan Pers ordusu zırhlı hoplitlerden oluşan Hellen kuvvetlerine karşı yaptığı bütün büyük savaşları kaybetmiştir. Artemision açıklarında ise, Yunanlar başarılı bir şekilde direnerek, Persleri, bir süreliğine geri püskürtmeyi başarabilmiştir.²³⁴

Bu mücadele sonrasında Pers donanması da yolda çıkan fırtınalar nedeniyle büyük kayıplar verdi. Yunan donanması ise Salamis’e çekildi.²³⁵ Verdiği çok sayıda kayıplara rağmen, Persler, ilerlemeye devam etti ve Orta Yunanistan’ı ele geçirdi. Atina halkı Aigina, Troizen ve Salamis’e doğru tahliye edildi.²³⁶ Atina’da kimse kalmayınca, Persler, çok rahat bir şekilde kente girdiler ve her yeri ateşe verdiler.²³⁷ Yeni bir savunma hattı kurmaya çalışan Yunanlar, Themistokles önderliğinde Pers donanmasını Peiraieus ile Salamis Adası arasındaki boğazda yeni bir savaş için zorladılar.²³⁸ (Harita 20, 21, 22) Persler, bu savaş sonucunda ağır bir yenilgi aldı²³⁹ ve I. Kserkses, kalan birlikleriyle ülkesine geri döndü.²⁴⁰ Büyük Kral, giderken bir miktar asker ile birlikte Mardonios’u da

²³³ Hdt. VII. 238.

²³⁴ Hdt. VII. 16.

²³⁵ Hdt. VIII. 40.

²³⁶ Diod. Sic. XI. 13. 3-5.

²³⁷ Hdt. VIII. 51; S. W. Bauer, *Antik Dünya ...*, s. 557.

²³⁸ “Kserkses’in soluğunu ensesinde hisseden Pers donanmasının artçıları bu korkuyla ileri doğru atıldı, ama bu esnada kendi öncü gemileri de geri çekilmeye kalkınca hepsi birbirine girdi ve karmaşa bir kat daha arttı. Örneğin bu esnada, Artemisia adındaki Anadolulu bir kadın hükümdarın idaresindeki bir Pers gemisi, kaçış yolunu açmak için, yakınında bulunan kendi gemilerinden birini batırmıştı. Gemiler bu şekilde birbirine girince, muharebe Yunan gemilerine bindirilmiş hoplitlerin üstün olduğu bir nevi kara savaşına döndü. Gerçekten de bu deniz savaşı aslında bir piyade savaşıydı... Cirit yağmuruna tutulup temizlenen gemiler sonra rampa edilip ele geçirildiler...” C. I. Archer vd., *Dünya Savaş Tarihi ...*, s. 46.

²³⁹ Aesch. Pers. 382-428; Diod. Sic. XI. 17. 3; M. Balcer, *The Persian Conquest ...*, s. 265.

²⁴⁰ Nep. Them. V; Hdt. VIII. 97; M. Bettalli, “Yunanlar ve Persler: İhtilaf ...”, s. 159-164.

savaşı sürdürmesi için Thessalia’da bıraktı.²⁴¹ Devam eden süreçte ise, MÖ 479 yılında birbirini takiben yapılan Plataia (Harita 19) ve Mykale (Harita 16) Savaşları, her iki taraf için de önemli sonuçlar doğurdu.²⁴² Bu savaşlardan sonra İonialılar, Pers nüfuzundan kurtuldu. Pers donanması, Ege Denizi’nden tamamen çekilmek zorunda kaldı. Meydana gelen boşluğu, Yunan donanması doldurdu. Böylelikle, Küçük Asya’nın batısı ve Ege Denizi, Pers egemenliğinden çıkmış oldu. Kserkses’in yaşadığı hezimetten sonra, Büyük Kyros’tan bu yana devamlı taarruzda olan Persler, artık müdafaya geçtiler.²⁴³ Bu süreçte, Persler geri çekilerek, güçlerini yeniden toparlamaya çalıştılar. Yunan kentleri ise, durumu yakından izlediler, İon kentleriyle bağlarını güçlendirmeye çalıştılar, durmadan gemi inşa ettiler ve tahkimat yaptılar. Pers-Yunan mücadelesinde, artık, dengeler değişmiş, şartlar Yunanlar’ın lehine dönmeye başlamıştı.

Savaş sonrasında, Yunanlar önemli kararlar almak üzere Sisam Adası’nda bir araya geldiler. Alınan kararlar neticesinde, Pers tehdidine karşı mücadelenin daimi olacağı, Khios, Midilli, Sisam gibi Yunan adaları da Attika-Delos Birliği’ne alınmasıyla birlikte, bu mücadeleye hep beraber devam edileceği sözleri verildi.

Attika-Delos Birliği’nin başlıca hedefi; Pers-Yunan Savaşlarında taarruzu devam ettirmek ve Persler’i bölgeden tamamen söküp atmaktı. Birliğin bu misyonu; Ege adaları, Balkan Yarımadası ve Küçük Asya’nın batısı dahil, yüzlerce adanın, birliğe katılımını sağladı. Bunun neticesinde, Atina’nın başı çektiği, o zamana kadar oluşturulmuş en büyük Yunan ittifakı meydana getirildi. Çıkarılan yasalar ile birliğe gemi ve para temin edecek kentlerin belirlenmesinin yanı sıra, vergi oranları da kararlaştırıldı. Ayrıca, bu gelirle oluşturulacak hazinenin de takibini yapmak üzere, on adet memur atandı. Gelirler, Delos Adası’ndaki Apollon Tapınağı’nda birikiyordu.²⁴⁴

²⁴¹ Hdt. VIII. 107. Herodotos, Mardonios ile kalan birliklerle ilgili şunları söyler: “Ölümsüzler kolordusunun tümünü aldı. Sonra öbür Persler arasından zırh giyenler ve seçme 1.000 atlı, sonra Medleri, Sakesleri, Baktrianları ve Hintlileri yaya ve atlı hepsini aldı; müttefiklerin geri kalanlarından yalnız gösterişli olanları ve daha önce başarılarıyla gözüne çarpmış olanları seçti, ayırdı. En kuvvetli birlik Perslerinkiydi; güzel askerlerdi, kolyeler, bilezikler takınmışlardı. İkinci olarak Medler geliyordu; bunlar da Perslerden daha az değildiler ama Perslerle bir tutulamazlardı. Toplam, atlılarla birlikte, 300.000 kişiyi buluyordu.” Hdt. VIII. 113; Nepos ise Mardonios’un yanında 200.000 piyade ve 25.000 süvari olduğunu söylemektedir. Nep. Pau. I.

²⁴² Hdt. IX. 47-89, 90-108; Diod. Sic. XI. 34. 3-5; 35-36.

²⁴³ G. R. Garthwaite, *İran Tarihi ...*, s. 34.

²⁴⁴ Thuc. I. XCVI, XCVII.

Attika-Delos Birliği kısa vadede önemli sayılabilecek işlere imza attı. Lykia ve Karia kentleri için Kimon, birlik donanmasının komutanı olarak sefere çıktı. MÖ 466 yılında Köprüçay civarında yapılan Eurymedon Savaşı'nda, Kimon, Büyük Kral'ın oğlu Titheraustes'i mağlup etti. Böylelikle Persler, artık, Küçük Asya'nın güney kıyılarını da kaybetmiş oldu. I. Kserkses, çok büyük harcamalar yapmasına ve görkemli bir orduya²⁴⁵ sahip olmasına rağmen arka arkaya ağır yenilgiler aldı. İçeride otoritesi büyük oranda sarsıldı. Muhalifler, isyan çıkararak, bir darbeyle, I. Kserkses'i MÖ 465 yılında öldürdüler.²⁴⁶

Dönem ile ilgili genel bir değerlendirme yapıldığında; Kserkses hakkında Yunan kaynaklarında her ne kadar hoşgörüsüz, fikir üretmek konusunda sıkıntı yaşayan, askeri ve siyasi açıdan başarısız olan ve zorba bir karakter tasviri yapılsa da doğudaki malzemelerden gelen bilgiler onun daha başarılı bir hükümdar olduğunu ortaya koymaktadır. Bu dönem, özellikle kültürel alanda açıkça kalkınmanın görüldüğü bir dönem olmakla birlikte, Kserkses'in doğudaki askeri hareketlarda (Mısır, Babil) son derece başarılı bir askeri profil ortaya koyduğu da göze çarpmaktadır.²⁴⁷

2. 5. I. Artakserkses Dönemi (MÖ 465-MÖ 425)

I. Kserkses öldüğünde, sene MÖ 465'ti.²⁴⁸ Bu Kral, cömert, insaflı ve şefkat gösteren bir karaktere sahip olmasıyla bilinir.²⁴⁹ Genel olarak uyguladığı ılımlı ve hoşgörölü politikasıyla imparatorluğun dört bir yanında oldukça sevildiği söylenir.²⁵⁰ Pers ordusunda bir komutan olan Artabanos; bir entrikayla I. Kserkses'i öldürterek, suçu, Dareios'a atmak istedi. Küçük oğul I. Artakserkses'i, ağabeyine karşı kışkırttı. Bu konuda başarılı da oldu ve Dareios, tüm inkarlarına rağmen öldürüldü.²⁵¹ I. Artakserkses'e rakip olarak, geriye, ortanca vâris Hystaspes kalmıştı. Baktria'da satrap olarak görev yapan Hystaspes, gelişmeleri duyar duymaz başkente doğru yola çıktı. I. Artakserkses, onu,

²⁴⁵ W. Sandys-W. Vaux, *Persler, Parthlar, Sasaniler ...*, s. 53.

²⁴⁶ S. W. Bauer, *Antik Dünya ...*, s. 568; M. Brosius, *The Persians ...*, s. 54; K. Farrokh, *Shadows in the Desert ...*, s. 86.

²⁴⁷ J. Wiesehöfer, *Erken Pers: Antik ...*, s. 42.

²⁴⁸ Hdt. VII. 61.

²⁴⁹ Plut. *Artak*. I. 1.

²⁵⁰ Diod. Sic. XI. 71. 2.

²⁵¹ G. R. Garthwaite, *İran Tarihi ...*, s. 34; S. W. Bauer, *Antik Dünya ...*, s. 568.

ordusuyla karşıladı ve savaş esnasında patlayan kum fırtınasının da katkısıyla, mücadeleyi kazanarak kardeşini öldürdü. Bu olaylardan sonra da entrikalarına devam eden Artabanos, Kralı ortadan kaldırmaya çalıştı fakat başarılı olamadığı gibi, I. Artakserkses tarafından da nihayetinde öldürüldü. Bundan sonraki süreçte, Büyük Kral, içeride sükûneti sağladıktan sonra, Sardes ve Daskyleion'un da elden çıkmaması için sert tedbirler de aldı.

MÖ 465'ten itibaren, devletin, artık, Yunan anakarasında fetih politikasından denge politikasına geçiş yaptığı ve askeri gücünü, daha yakınlardaki yerlerde düzeni sağlamak için kullandığı görülür.²⁵² Özellikle Peloponnessos Savaşı ile birlikte, Persler'in temel politikası; taraflara para ve asker yardımı yaparak, Atina ve Sparta'nın arasını açmak ve birinin ön plana çıkmasını engellemektir.²⁵³ Yunan topraklarında yaşayan ve toplumda söz sahibi olan kişiler, yüksek rüşvetlerle satın alınarak, onlara, karışıklık çıkarmaları emri veriliyordu. Persler'in uyguladığı bahsi geçen politikaya Büyük Kral'ın şu mektubu örnek verilebilir:

*“Pers Kralı'ndan Pausanias'a selam. Byzantion'daki esirleri kurtarman konusunda sana borçluyuz. Teklifini beğendim. Bu nedenle hiç zaman kaybetme. Ayrıca herhangi bir şekilde para sıkıntısı çekmeni de istemem. Asker de yollarım. Planını uygulamak için senin yanına göndereceğim Artabazos'a sonuna kadar güvenebilirsin. Hem kendin hem de benim için en iyi olacak şekilde davran.”*²⁵⁴

Mısır ve Batı Akdeniz ticaretini elinde bulunduran Fenikeliler, ticaret alanında Atina'nın en büyük rakibiydi. Topraklarında daha çok zeytin ve üzüm yetiştiren Atina, buğday temin edebilmek için, Mısır ve Kıbrıs'a doğru taarruza kalkarak, Fenikeliler'i karşısına aldı. MÖ 460 yılında iki yüz gemilik bir Atina donanması, önce Kıbrıs'a, oradan da Mısır'a doğru yola çıktı. Atinalılar, Pers-Fenike donanmasına karşı kazandıkları zaferden sonra, Pers satraplık merkezi Memphis'i kuşattılar, fakat satrap Megabizos, kuşatmaya zamanında müdahale ederek, Atinalılar'ı püskürtmeyi başardı. Böylece, Mısır'da çıkan isyan başarıyla bastırılmış oldu. Bu gelişmelerden sonra, Büyük Kral, I. Kserkses

²⁵² G. R. Garthwaite, *İran Tarihi ...*, s. 34.

²⁵³ M. S. Ivanov, *İran Tarihi ...*, s. 79.

²⁵⁴ Thuc. 1. CXXIX.

döneminde oluşan “mecburi ricat” politikasını terk etmeye karar verdi. Amacı; Pers İmparatorluğunu yeniden parlak günlerine döndürebilmektir. Bunun için de ilk iş olarak, Kıbrıs’ı yeniden Pers hakimiyetine aldı.²⁵⁵

MÖ 451’de, Mısır ve Kıbrıs sevdasından vazgeçmeyen Atina, Kimon önderliğindeki iki yüz gemiyi Kıbrıs’a, ayrıca, altmış gemilik bir kuvveti de Mısır’da çıkan isyanı desteklemek için gönderdi. Kimon, Kıbrıs’ta başarılı sonuçlar elde ederken, birden hastalandı ve öldü. Yerine geçen Perikles ise, savaşın çok yıpratıcı olduğu düşüncesiyle, barıştan yana bir tavır aldı. Bu fikre paralel olarak, Atinalılar’ın önde gelen diplomatlarından olan Kallias, görüşmeler için Atina tarafından heyete başkan olarak seçildi. Atina adına Büyük Kral I. Artakserkses ile müzakere masasına oturdu. Görüşmeler neticesinde, savaş sonlandırıldı ve MÖ 449 yılında “Kallias Barış Anlaşması” imzalandı.²⁵⁶

Özetle; anlaşmaya göre, Pers ordusu Kızılırmak’ın batısına geçemeyecek, satraplara ait birlikler de denizden uzak duracaktı. Buna karşılık da Atina; Mısır ve Kıbrıs isyanlarına destek vermeyecekti. Maddelere daha teferruatlı bakıldığında ise;

- Küçük Asya’nın batısında yer alan Hellen kentleri yeniden bağımsız olacak ve bunun garantörlüğünü Atina yapacaktı.
- Büyük Kral’a vergi ödenmeye devam edecek, ancak Büyük Kral, keyfi vergilendirme yapamayacaktı.
- Satraplık kuvvetleri kıyıda üç günlük mesafede yer alacaktı.
- Akhaimenid gemileri Phaselis limanına girmeyecek ve savaş donanması da Kyanon ve Khalidonia adalarının sınırından öteye geçemeyecekti. (Bu madde Atina’ya Ege Denizi’nde mutlak hakimiyet sağlayacaktır.)
- Atinalılar; Büyük Kral’a ait herhangi bir toprakta işgal faaliyetine girişemeyecekti.²⁵⁷

Anlaşmanın şartları göz önüne alındığında; Küçük Asya’nın batısındaki kentler için, bu sadece, tabiri caizse “ev sahibi” değişikliğinden ibaretti. Bu nedenle, bazı kentler, bundan

²⁵⁵ D. Becman, “King Artaxerxes’ Aegean Policy”, *Journal of Persianate Studies*, Vol. 10, 2017, ss. 1-25.

²⁵⁶ D. Becman, “King Artaxerxes’ Aegean ...”, ss. 1-25.

²⁵⁷ Kallias Barışı ile ilgili detaylı bilgi için bakınız: Briant, P., *From Cyrus to Alexander ...*, s. 580; E. Badian, “The Peace of Callias”, *JHS* 107, 1987, ss. 1-39; J. M. Balcer, *The Persian Conquest ...*, s. 299-326; D. Becman, “King Artaxerxes’ Aegean ...”, ss. 1-25; S. Eddy, “On the Peace of Callias”, *Classical Philology*, Vol. 65, No. 1, 1970, ss. 8-14.

kurtulmak için, Sparta ve Perslerin dahi ileride kapısını çalacaklardır. Ayrıca, bu barış anlaşması girişiminin perde arkasına bakılacak olursa, temel nedenin, savaşı sonlandırmaktan ziyade, ekonomisi kötüye giden Atina'nın, zaman kazanarak, ekonomisini canlandırmayı hedeflediği rahatlıkla görülebilir. Diğer başka bir husus da; bu barış ile “teoride” Attika-Delos Birliği'nin misyonu fiilen ortadan kalkmış oluyordu. Dolayısıyla, misyonu Persleri Küçük Asya'dan atmak olan birlik için, bu barış anlaşmasıyla birlikte, artık, gerçekleştirilebilecek bir hedef kalmamıştı.²⁵⁸

Kallias Barışı'ndan sonra, Atina, MÖ 445 yılında Sparta ile de otuz yıl sürecek bir anlaşma imzaladı. Ancak, MÖ 441 yılında, İonia kentleri arasındaki çekişmeler, Atina ve Persler'i, yine, savaşın eşiğine getirdi. Nihayetinde, MÖ 440 yılında, Persler'in, Troas'ta Gargara, Skepsis, Kebren ve Zelia gibi kentlerde kontrolü eline geçirmesi, Kallias Barışı'nı fiilen sonlandırmış oldu. Atina'nın, kısa sürede Sparta ile de arası açıldı. Hellen Dünyası ve Ege Denizi'nde nüfuz kurma çabası, iki önemli Hellen kenti arasında savaşı kaçınılmaz kılıyordu.²⁵⁹

İki kent arasında süren savaşlarda, genelde, karada Sparta, denizde ise, Atina galip geliyordu. Yapılan savaşlar neticesinde, iki kent arasında Nikias Barış Anlaşması imzalandı ve ilk mücadele Atina lehine sonuçlandı.²⁶⁰ Fakat, elli yıl sürmesi planlanan anlaşma, yine birkaç yıl içinde bozuldu. Savaş ateşi, neredeyse, bütün Ege ve Akdeniz Dünyasını kapsayacak şekilde kısa sürede yayıldı ve kentler, bu iki rakip etrafında bölünmeye başladı. Persler, bu rekabeti yakından takip ettiler ve mümkün olduğunca fırsata çevirmeye çalıştılar.²⁶¹

MÖ 424 yılı, Pers İmparatorluğu için dikkate değer bir yıldır. “Üç Kral Yılı” olarak nitelendirilebilecek bu bir yıllık süreçte ilginç olaylar meydana geldi. I. Artakserkses ve karısı, aynı gün içerisinde öldü ve tek oğulları olan II. Kserkses de ancak 45 gün tahtta kalabildi. Bir gece, kendinden geçinceye kadar içen II. Kserkses, üvey kardeşi tarafından öldürüldü. Kralın başka vârisi olmadığından, bu üvey kardeş de tahtı “gasp” ederek

²⁵⁸ K. Farrokh, *Shadows in the Desert ...*, s. 87.

²⁵⁹ K. Farrokh, *Shadows in the Desert ...*, s. 87.

²⁶⁰ Thuc. 5. XVII, XVIII.

²⁶¹ K. Farrokh, *Shadows in the Desert ...*, s. 88.

kendini Kral ilan etti. Yeni Kral; o kadar zorba bir yönetim sergiledi ki, halk, başka bir üvey kardeşten yardım istemek zorunda kaldı. Okhus adındaki bu üvey kardeş, bir süredir satraplıkta yöneticilik yapan, başarılı ve tecrübe sahibi bir yöneticiydi. Halkın yazdığı mektuplara kayıtsız kalamadı ve kuvvetlerini toplayarak başkent Susa'ya doğru yürüdü. Gaspçı ve zorba kralı öldürdü ardından tahta geçti. O günden sonra II. Dareios adıyla anıldı.²⁶²

2. 6. II. Dareios Dönemi (MÖ 423-MÖ 404)

I. Artakserkses'in ölümünden sonra, MÖ 423 yılında tahta geçen II. Dareios, saltanatının ilk yıllarında iç karışıklıklarla mücadele etmesinin yanı sıra,²⁶³ I. Kserkses döneminden beri kötü giden ekonominin düzelmesi için planlar da yaptı.²⁶⁴ Ayrıca, Atina-Sparta arasında iyice kızışan Peloponnesos Savaşlarını da bazı stratejilerini hayata geçirmek için iyi bir fırsat olarak görüyordu. Denizleri ve Ege dünyasını yeniden kontrolü altına alırsa, koyacağı vergilerle Pers ekonomisini yeniden ayağa kaldırabilirdi. Bu planlar çerçevesinde Küçük Asya'nın batısında yeniden hakimiyet kurma stratejisini devreye soktu.²⁶⁵

Sparta-Pers arasındaki ittifak görüşmelerini, II. Dareios adına, vekaleten, Sardes Satrapı Tissaphernes yürüttü. Yapılan ittifak neticesinde oluşan anlaşmada genel çerçeve olarak; Atina'nın Küçük Asya'daki kentlerden vergi almasının engellenmesi, daha önce Perslere ait olan bütün yerlerin yine Krala ait olduğunun kabul edilmesi ve tarafların hangisine herhangi bir saldırı olursa ortak hareket edilmesi ve Spartalılara para ve donanma yardımı yapılması maddeleri yer alıyordu.²⁶⁶

Atina'nın Küçük Asya'nın batısındaki güçlü egemenliğinden dolayı Sardes, etrafından vergi toplayamaz hale gelmişti. II. Dareios, bu durumu değiştirmek için, özellikle, Atina'nın Ege Denizi ve Küçük Asya'nın batısı üzerindeki nüfuzunu kırmayı planlıyordu. Büyük Kral ve Sparta arasında yapılan görüşmeler neticesinde, bir anlaşmaya varıldı ve Persler, Sparta'nın safhına geçmiş oldu. Aynı zamanda, Sardes Satrapı Tissaphernes,

²⁶² J. M. Cook, *The Persian Empire ...*, s. 129; S. W. Bauer, *Antik Dünya ...*, s. 573.

²⁶³ G. R. Garthwaite, *İran Tarihi ...*, s. 35.

²⁶⁴ M. S. Ivanov, *İran Tarihi ...*, s. 79.

²⁶⁵ J. Wiesehöfer, *Erken Pers: Antik ...*, s. 45.

²⁶⁶ Thuc. 8. XVII, XXXVII, LVIII.

Atina'ya karşı kullanmak düşüncesiyle, Sparta'dan yardım istedi. Daskyleion Satrapı Pharnabazos da aynı şekilde yardım çağrısında bulundu. Nihayetinde, Sparta, iki Satrapın çağrısına kayıtsız kalmayarak, MÖ 412 yılında, Küçük Asya'nın batısına kırk gemilik bir kuvvet göndermeye karar verdi. Atina-Sparta savaşının sonlanması için en önemli husus; Atina'ya Karadeniz üzerinden gelen tahıl yolunun kesilmesiydi. Bu durumda, Atinalılar'ın kontrolünde olan Hellespontos hayati önem taşıyordu.²⁶⁷

MÖ 411 yılında, Persler'in büyük desteğiyle oluşturulan Sparta donanması, bu hedefi gerçekleştirmek için, Hellespontos'a doğru yelken açtı. Yapılan deniz muharebelerinde, ilk zamanlar, üstünlük Atina lehine gözüktü de, Spartalılar, pes etmeyerek, nihayetinde, Aigospotamai Savaşı ile neticeye ulaşmasını bildiler. Bunun sonucunda, büyük Pers desteğini arkasına alan Sparta, Peloponnessos Savaşları'nın galibi oldu.²⁶⁸ Peloponnessos Savaşları'ndan sonra, bölgedeki kontrol yine Perslerin eline geçmiştir. Yaklaşık yirmiyedi yıl süren Atina-Sparta savaşları neticesinde, iki kent birbiriyle mücadele ederken, süreç sonrasında, işten en kârlı çıkan, Pers İmparatorluğu olmuştur. Her ne kadar, eskisi kadar güçlü olmasa da Küçük Asya ve Ege kentlerinde yeniden bir Pers nüfuzu tesis edildiği söylenebilir.²⁶⁹

Bu gelişmeler üzerine genel bir değerlendirme yapıldığında; Persler, artık başkentten uzak topraklara tabir-i caizse “yetemiyordu”. Büyük Kral, eski ezici ve güçlü rolünden ziyade, özellikle Küçük Asya ve Ege için sadece dengeleyici kuvvet rolünü oynadığı söylenebilir. Bu süreçten sonra iyice yıpranmış olan İmparatorluğun, bölgedeki mevcut konjonktürel koşulların beraberinde getirdiği sonuçlarla da birlikte yavaş yavaş parçalanma sürecine girdiğini ifade etmek yanlış bir tespit olmayacaktır.

2. 7. II. Artakserkses Dönemi (MÖ 404-MÖ 359)

II. Dareios'un ölümünden sonra II. Artakserkses tahta çıkmıştır.²⁷⁰ Bu dönem, büyük oranda barış, huzur ve refah dönemi olarak bilinir.²⁷¹ 45 yıl süren bu saltanat döneminde,

²⁶⁷ Thuc. 8. LXXX.

²⁶⁸ Xen. *Hell.* II. 2. 22-32; S. Hornblower, *The Greek World 479-323 BC.*, Routledge, New York, 2011, s. 155.

²⁶⁹ Xen. *Hell.* II. 3. 8.

²⁷⁰ Xen. *Ana.* I. 1. 2; I. 9. 7; *Hell.* I. 4. 3; II. 1. 14; Diod. Sic. XIV. 12. 8; XIV. 19. 2.

²⁷¹ G. R. Garthwaite, *İran Tarihi ...*, s. 35.

İmparatorluğun birçok bölgesinde sayısız imar faaliyeti görülmüştür. Bu süreçte başkent de Persepolis'e taşınmıştır. Ancak, tüm bu güzel yıllara rağmen, MÖ 380'de Mısır'ın elden gitmesiyle birlikte, İmparatorluk, en fazla gelir getiren satraplığını kaybetmiştir.

II. Artakserkes'in kardeşi Kyros, MÖ 424 yılında, II. Dareios ve Parysatis'in dört oğlundan ikincisi olarak dünyaya geldi.²⁷² MÖ 408'de, yaklaşık 16-17 yaşlarındayken, II. Dareios, onu, Küçük Asya'ya "Karanos" (Küçük Asya'nın özgül yetkilerle donatılmış askeri kumandanı)²⁷³ olarak atadı.²⁷⁴ MÖ 405'te babasının rahatsızlanması üzerine, yanında Karia Satrabı Tissaphernes ve üç yüz Hellen paralı askeriyile birlikte, Susa'ya doğru yola çıktı. II. Dareios ölünce, yerine, büyük oğlu II. Artakserkses tahta geçti. Tissaphernes, çıkarları gereği Genç Kyros'un tahta çıkma planlarını II. Artakserkses'e anlattı. Büyük Kral tarafından tutuklanan Kyros, annesinin araya girmesi sayesinde affedildi ve yeniden Küçük Asya'nın yolunu tuttu.²⁷⁵ (Harita 30) Ancak, konu, Kyros için orada kapanmamıştı. Tahta çıkma planlarına paralel olarak, Küçük Asya'nın batısında nüfuzunu arttırmaya çalıştı.²⁷⁶ İzlediği olumlu politika sayesinde, yönettiği satraplıkta oldukça sevildi ve önemli dostluklar kazandı. Merkezin ve Büyük Kral'ın dikkatini çekmemek için elinden geleni yaptı. Vergilerini de düzgün ödeyerek, Kral'ı tahttan vazgeçtiğine ikna etmeye çalıştı. Özellikle Lysandros vasıtasıyla, Sparta ile kurduğu dostluk bağı sayesinde, bu mücadelede, Sparta'nın da desteğini arkasına almayı başardı.²⁷⁷

Diğer taraftan, Genç Kyros'un Küçük Asya'nın batısında görev yaptığı sıralarda yıllar süren Atina-Sparta savaşları artık bitmişti. Uzun süren savaşlar, her iki kent için de büyük bir kaosu beraberinde getirdi. Savaşın getirdiği olumsuz faktörler neticesinde, ekonomik açıdan zor günler geçiren Spartalılar, paralı askerlik yapmaya başlayarak, Perslerin hizmetine girdiler. Bu sıralarda da Genç Kyros, taht planlarını, bu paralı askerler üzerinden yaptı ve elindeki ekonomik imkanları da kullanarak, birçoğu

²⁷² Xen. An. I. 1. 1.

²⁷³ J. Wiesehöfer, *Antik Pers Tarihi* ..., s. 101, 140.

²⁷⁴ P. Briant, "Cyrus", *The Oxford Classical Dictionary*, Oxford 1996, s. 423.

²⁷⁵ Xen. An. I. 1. 3.

²⁷⁶ Xen. An. I. 1. 3.

²⁷⁷ Xen. An. I. 1. 1; *Hell.* II. 1. 8; Diod. Sic. XIII. 100. 7-8; Plut. *Artak.* II. 5. 5; M. S. Ivanov, *İran Tarihi* ..., s. 81.

Peloponnessos'tan olmak üzere, yaklaşık 10.000 kişilik bir paralı asker ordusu topladı.²⁷⁸ Zengin Sardes çevresinden toplanan vergiler, bu hatırı sayılır kuvvetin oluşmasında önemli katkı sağladı. Kyros, Büyük Kral'a haber gitmemesi için hedef şaşırtmaya çalıştı. Ordusundaki askerlere bile esas hedefi söylemeden, onların, Miletos'a sefere götürdüğünü düşünmelerini sağladı.²⁷⁹ Bu, Kyros açısından, dedikoduların önüne geçmek için son derece yerinde bir stratejiydi. Diğer taraftan ise; Genç Prens, Tissaphernes'e her ne kadar, Pisidialılar'ın üzerine sefer yapacağını söylese de Lydia'da bulunan ve Büyük Kral'a sadık olan Tissaphernes, durumu fark etti ve Kralı tedbir alması hususunda uyardı.²⁸⁰ Genç Kyros, hazırlıklarının ortaya çıkması üzerine, hemen harekete geçme kararı aldı. MÖ 401'de, elindeki kuvvetlerle birlikte, önce Fırat'a, daha sonra da Babil'e geçti. Diğer taraftan ise II. Artakserkses de kısa sürede, olabildiğince miktarda kuvveti toplamaya çalıştı. Ancak, Genç Kyros, Babil kapılarına dayanmıştı bile. II Artakserkses'in ordusu, sonunda, Kyros ve kuvvetlerini Kunaksa'da karşılayabildi.²⁸¹ (Savaşın detayları Kunaksa Savaşı adlı bölümde işlenmiştir)

II. Artakserkses lehine sonuçlanan Kunaksa Savaşının ardından, MÖ 400 yılında, Büyük Kral; Satrapı Tissaphernes'i Kyros ayaklanmasında verdiği önemli hizmetlerden dolayı ödüllendirdi ve daha güçlü bir şekilde Küçük Asya'nın batısına gönderdi. Kyros'un, Sardes bölgesindeki topraklarının yönetimini devralan Tissaphernes, Büyük Kral'ın verdiği başkomutanlık yetkisiyle, Kyros isyanına destek veren İonialılar'dan hesap sormak için hazırlıklara başladı. İşgal korkusuna kapılan kentler, Sparta'dan yardım istedi. Sparta, gelen yardım talebini geri çevirmedi ve Tissaphernes'i, saldırılarını durdurması için ikaz etti.²⁸² Uyarıları dikkate almayan Tissaphernes, cevabını Kyme'yi kuşatarak verdi. Böylece, MÖ 400'de, yeni bir Pers-Sparta savaşının fitili ateşlenmiş oldu. MÖ 399 yılında Sparta, komutan Thibron ile İonialılar'a destek gönderdi. Thibron, Küçük Asya'nın batısında da destek gördü ve kuvvetlerinin sayısını arttırdı. Bunun neticesinde Karia, Khios (Gemlik), Teselia ve birçok küçük kenti ele geçirerek, başarılı bir mücadele ortaya koydu.

²⁷⁸ Xen. An. I. 2. 9.

²⁷⁹ Xen. Ana. I. 1. 1-11.

²⁸⁰ Xen. Ana. I. 2. 1.

²⁸¹ Plut. Artak. VIII. 2.

²⁸² Diod. Sic. XIV. 35.

MÖ 394 yılında ise; Knidos (Datça) yakınlarında yapılan bir deniz savaşında, Atina ile işbirliği yapan Persler, Sparta'ya karşı galip gelmeyi başardılar. Daha sonrasında ise Agesilaos komutasındaki Sparta donanması ve müttefikleri toparlanarak, Sardes'e kadar ilerlemeyi başardılar. Hatta, Sardes yakınlarındaki bir kara savaşında, Pers süvarilerini bile mağlup ettiler. Bu mağlubiyetten Tissaphernes sorumlu tutuldu ve Büyük Kral tarafından öldürüldü.²⁸³ Tissaphernes'in yerine satraplığa atanan Tithraustes, bazı değişik uygulamalara gitti. Örneğin; Küçük Asya'nın batısındaki kentlerin, Persler'e vergi vermeleri şartıyla özerk olmalarına müsaade etti. Böylece, artık, Küçük Asya'nın batısında, Persler'in siyasi otoriteden ziyade, ekonomik çıkarlara daha fazla önem vereceği bir politika izlemeye başladığı görülecektir.

Sardes Satrapı Tissaphernes ve Daskyleion Satrapı Pharnabazos'un, Atina ve Sparta'yı birbirine kırdırarak, uzun yıllar sürdürdüğü denge politikası, Genç Kyros'un taht hamlesiyle, adeta son buldu. Bozulan denge, Sparta lehine ağırlık kazandı. Bu tehlikeyi fark eden yeni Satrap Tithraustes, yeniden, Atina-Sparta arasındaki rekabeti körüklemeye başladı. Bir süre sonra, üç büyük kuvvet arasında, adeta bir satranç oynar gibi Küçük Asya'nın batısı üzerinde hamleler yapıldı. Geçen süreçte, Küçük Asya'nın batı bölgelerinde yaşayan halkları, sürekli savaş görmekten çok yıprandı. Zaman zaman barış girişimleri olsa da bu girişimler sonuçsuz kaldı. Mücadele sahası daha da genişledi ve Mısır ile Kıbrıs'ta çıkan isyanlar, Atina tarafından desteklenince, II. Artakserkses, Spartalılar ile ittifak kurdu. Bunun üzerine, Atina, barış yapmak zorunda kaldı. MÖ 386 yılında yapılan ve "Kral Barışı" olarak adlandırılan barış anlaşmasına göre; Küçük Asya'nın batısındaki kentler yeniden Pers hakimiyetine giriyordu. Küçük ve büyük Yunan kentlerinin hepsi bağımsız olacaktı. Ayrıca, kim barışı bozmaya kalkarsa, Büyük Kral ve diğer tüm Yunan kentleri, o huzur bozana karşı savaş açacaktı.²⁸⁴ Anlaşmaya göre; Asya'daki Yunan olmayan kentlerle, Klazomenai (Urla) ile Kıbrıs'ın, Pers Kralı II. Artakserkses'e bağlı olması, buna karşılık Asya'daki büyüklü küçüklü bütün Yunan kentleri ile adaların özgürlüklerinin ve bağımsızlıklarının tanınması, sadece Lemnos, Imbros ve Skyros gibi eskiden beri Atinalılar'a bağlı adaların, onların kontrolünde kalması yönünde karara bağlandı. Böylelikle, MÖ 479-478 yıllarından itibaren Pers

²⁸³ Xen. *Hell.* III. 4. 21-25.

²⁸⁴ Xen. *Hell.* V. 1. 31.

hakimiyetinden çıkmaya başlayan Küçük Asya'nın batısındaki kentlerin, tekrar Pers hakimiyetine girmesi, bu anlaşma ile resmen kabul edilmiş oldu.

Her ne kadar, Sparta tehlikesi ve Genç Kyros'un isyan girişimi savuşturulsa da merkezi otorite, artık, eski gücünde değildi. Bu savaş, Persler için bir dönüm noktası olarak görülebilir. Çünkü Pers ordusu için küçük bir sayı olan 10.000 kişilik bir kuvveti bile, tam olarak ezememiş, kaçmalarına da göz yummuştur. Artık, Büyük Kral'ın otoritesi de uzak topraklarda iyice tartışılmaya başlanmıştır ki, Mısır da bu süreçte elden çıkmıştır. Bu süreçte, Mısır'da, Sais'ten Amyrtaeus adında bir soylu, kendini, firavun ilan etti. Bölgede görev yapan satrap, her ne kadar II. Artakserkses'i uyarmış olsa da Genç Kyros'un isyanıyla uğraşan Kral, bu toprak kaybına "âcizce" kayıtsız kalmış ve satrapa destek gönderememiştir.²⁸⁵ Kral ve merkezi otorite, dışarıdan o kadar zayıf gözüküyordu ki MÖ 366 yılında, Küçük Asya satrapları, Atina, Sparta ve Mısır ittifak kurarak, II. Artakserkses'e meydan okuyabilmişlerdir. Küçük Asya'nın batısında meydana gelen bu isyana, dört satrap katılmıştır. Bu satraplar; Mysia'dan Orantes, Lydia'dan Autopradates, Hellespontos Phrygia'dan Ariobarzanes ve Karia'dan da Mausolos'tur.²⁸⁶ MÖ 365-MÖ 360 tarihlerinde meydana gelen isyanın başlıca sebepleri olarak; II. Artakserkses'in art arda aldığı mağlubiyetler ve Kralın ilerleyen yaşı gösterilebilir. Bunların sonucunda, oluşan yönetsel zafiyet, Küçük Asya'nın batısındaki satrapların bağımsızlık peşine düşmesine neden olmuştur. Çatışmaların çıkış noktası olarak, II. Artakserkses'in, Thebaililer'e ayrıcalıklar verilmesi kararı,²⁸⁷ diğeri de Ariobarzanes'in dostu olan Abydos'lu Philiskos'u, Delphoi'ye göndermesidir.²⁸⁸ Bu kararların amacı, asilikle suçlanan ve Sparta dostu olarak görülen Ariobarzanes'i yalnız bırakmaktır.

Çatışmalar başladığında; Autophradates, yaya askerlerinin, Mausolus da donanmanın komutanı olarak Ariobarzanes'e karşı vaziyet aldılar. Atina ve Sparta ise Ariobarzanes'i destekledi. Yapılan mücadeleler ile birlikte, satrapların kendi alanlarını genişletme hedefleri, bir anda, Büyük Kral'a karşı meydana gelen bir bağımsızlık hareketine dönüştü. İsyan ateşi hızla yayıldı. İonialılar, Ariobarzanes'in yanında yer aldılar. Mausolus, Büyük

²⁸⁵ G. R. Garthwaite, *İran Tarihi ...*, s. 35.

²⁸⁶ Diod. Sic. XV. 90-93.

²⁸⁷ Xen. *Hell.* VII. 1. 33-36.

²⁸⁸ Xen. *Hell.* VII. 1. 27; Diod. Sic. XV. 70.

Kral'a karşı cephe aldı. Takhos, Sparta ile ittifak yaparak paralı askerlerden oluşan bir kuvvet toplamaya başladı. Daha sonra Lykialılar, Pisidialılar, Pamphyialılar, Autophradates ve Orantes de Büyük Kral'a karşı saf tuttular. Son olarak da isyan hareketine, Suriyeliler ve Fenikeliler de dahil oldu.²⁸⁹ Bu kadar organize bir ittifak karşısında, Büyük Kral, her ne kadar yaşı ilerlemiş ve Küçük Asya'da yönetsel zafiyetler göstermiş olsa da Datames, Ariobarzanes ve Orantes'i Suriye'de mağlup etmesini bilmiştir.²⁹⁰

Büyük Kral'ın, bazı satraplara karşı aldığı galibiyetlerden sonra, "Büyük Satrap İsyanı" olarak adlandırılan bu olay, ilk bakışta, büyük bir potansiyel tehlike oluşturmuş görünse de müttefiklerin bazı konularda anlaşamaması üzerine dağılmıştır.²⁹¹ Sonuç itibariyle; hareketin sonunda kazanan taraf, Büyük Kral ve merkezi otorite olmuştur. Küçük Asya'nın batısında yönetsel anlamda çok da büyük değişiklikler olmamasına rağmen, Hellenler'in, Küçük Asya'nın batısında yer alan Pers hakimiyetini tamamen tanımları, bahsi geçen bu isyan hareketin en önemli sonucu olarak zikredilebilir.

Mısır ve Küçük Asya üzerinde, böylesine büyük bir zafiyet varken Pers Sarayında da olayların ardı arkası kesilmiyordu. MÖ 359 yılında, II. Artakserkses, küçük oğlu Ochus'u, vârisi ilan etmeyi planlıyordu. Büyük oğul Dareios, bunu duyunca, babasını öldürmeye çalıştı. Kral, suikasttan haberdar oldu. Suikast gecesi, Dareios tutuklandı, suçlu bulundu ve boğazı kesilerek öldürüldü.²⁹² II. Artakserkses'in ise yaşı ilerlemişti ve sağlık problemleri de vardı. Bu suikast girişiminden kısa bir süre sonra yaşlılıktan öldü.

2. 8. III. Artakserkses Dönemi (MÖ 359-MÖ 338)

MÖ 359 yılında, Ochus, sekiz kardeşinin öldürülmesini emretti ve III. Artakserkses adını alarak Pers tahtına çıktı.²⁹³ Yeni Büyük Kral'ın ilk icraatlarından birisi de Küçük Asya'nın batısındaki otoritesine tehdit olarak gördüğü satrapların hizmetindeki Hellen paralı askerlerin dağıtılmasını emretmek oldu. Hellespontos Phrygiası Satrapı Artabazos

²⁸⁹ Diod. Sic. XV. 90. 1-4; M. Weiskopf, *The So-called Great Satrap's Revolt 366-360 BC.*, Weisbaden-Stuttgart, 1989, 94; P. Briant, *From Cyrus to Alexander ...*, s. 656.

²⁹⁰ Diod. Sic. XV. 91. 1-7; P. Briant, *From Cyrus to Alexander ...*, s. 662.

²⁹¹ Diod. Sic. XV. 90.

²⁹² Plut. *Artak*. XXIX. 1-3.

²⁹³ Plut. *Artak*. XXVI-XXX; S. W. Bauer, *Antik Dünya ...*, s. 601.

da tam bu dönemlerde, Krala karşı isyan faaliyetlerinde bulundu. Bunun altında yatan temel neden, Artabazos'un, Kralın yeğeni olması, Kralın tahtına rakip bırakmamak için birçok akrabasını öldürtmesi ve sıranın kendisine geldiğini düşünmesi söylenebilir.

Yaptığı görüşmeler neticesinde, Küçük Asya'nın batısındaki diğer satraplardan destek göremeyen Artabazos, Atinalı General Khares ile ittifak kurmaya çalıştı. Teklifi kabul eden Khares, Küçük Asya'nın batısına doğru yola çıktı.²⁹⁴ Artabazos adına başarılı sonuçlar alan Atinalı General, Tithrautes komutasındaki yirmi bin kişilik bir Pers ordusunu bile mağlup etmeyi başardı. Tüm bu gelişmelerden haberdar olan Büyük Kral, Yunan Generalin, bu tür iç meselelere karışmamasını istediği için, yaptığı diplomatik hamlelerle, Atina üzerinde büyük baskı kurarak, Khares'in Atina'ya geri dönmesini sağladı. Böylece, MÖ 355 yılında Khares, Artabazos ve Tithrautes arasında bir ateşkes anlaşması yapılmasını sağladıktan sonra, Atina'ya geri döndü.²⁹⁵ Artabazos, her ne kadar yeni müttefikler arasa da istediği güçlü ittifakları bir türlü sağlayamadı. Nihayetinde, Büyük Kral'ın generallerinden Autophradates ile yaptığı savaşı kaybedip esir düştü. Rhodos'lu Mentor ve Memnon kardeşler ile Kharidemos gibi eski dostlarının çabalarıyla serbest bırakıldı. MÖ 353 yılında ise ailesiyle birlikte Makedonya'ya kaçmasıyla beraber, isyan da tamamen sonlanmış oldu.²⁹⁶

MÖ 364'da, Fenike hükümdarı Tennes'in; satraplık sarayını yakarak, Büyük Kral'a isyan ettiği görülür. Ancak, III. Artakserkses çıkan isyana müdahale etmiş, kırk bin kişiyi öldürerek, isyanı ancak kanla ve zorlukla bastırabilmiştir.²⁹⁷

III. Artakserkses tahta çıktığı zaman, batıda Makedonya Kralı II. Philippos sınırlarını hızla genişletiyordu. Yunanlarla anlaşarak MÖ 338'de, Khaironeia Savaşı'ndan sonra Korinthos Birliğini kurdu ve bu birliğin başkomutanı oldu. Birliğin temel amacı; Pers tehdidini artık tamamen ortadan kaldırmaktı.

²⁹⁴ Diod. Sic. XVI. 22.

²⁹⁵ Diod. Sic. XVI. 22.

²⁹⁶ Diod. Sic. XVI. 52.

²⁹⁷ M. S. Ivanov, *İran Tarihi ...*, s. 82.

Pers ülkesinde ise, işler her ne kadar yolunda gidiyormuş gibi gözükse de yine de kırılğan bir yapı vardı. III. Artakserkses'in 19 yıllık hükümdarlığındaki en büyük başarısı, Mısır'ı yeniden Pers hakimiyetine dahil etmesiydi.²⁹⁸ Akhaimenid Hanedanı'nın, Mısır'daki yaklaşık 120 yıl boyunca süren hükümdarlığında, Mısırlıların, sürekli ayaklandıkları görülür. Yerli hanedanların son Kralı II. Nektanebo (MÖ 360-MÖ 343) Perslerin ilk ataklarını püskürmeyi başarsa da III. Artakserkses ve ordularına, sonunda boyun eğmek zorunda kalmıştı. Zaman zaman Yunanlardan da destek alarak 28, 29, 30. Hanedanlıkları kursalar ve bir süre Pers tahakkümünü kırabilmiş olsalar da, III. Artakserkses, Mısır güçlerini yenilgiye uğratmış ve 31. Hanedan olarak Mısır'da yeniden Pers hakimiyetini kurmayı başaramamıştı.²⁹⁹ Kral, yoğun iç karışıklarla ve Mısır meselesiyle uğraştığı sırada, ağır bir şekilde hastalanmıştı. Bagoas adlı bir komutan, ona, ilaç olduğunu söyleyerek bir zehir içirmiş ve kısa bir süre sonra da Kral, bu zehir yüzünden ölmüştü.³⁰⁰ III. Artakserkses'in her ne kadar savaşçı yapısının olmadığı söylense de³⁰¹ Kral, elinden geldiğince sağlam bir duruş göstermiş ve isyanları bastırma da başarılı olabilmektedir. Ancak bu çıkan isyanların Pers Devletini askeri ve yönetsel anlamda büyük oranda yıpratmış da açıkça görülen bir sonuçtur.³⁰²

2. 9. Arses (IV. Artakserkses) Dönemi (MÖ 338-MÖ 336)

Arses döneminde, Bagoas; krallığı, vezir olarak yönetmeye başladı. Bu süreçte, vârislerden ikisi, esrarengiz bir şekilde (muhtemelen zehirlenerek) mide rahatsızlıkları nedeniyle öldüler. En genç vâris Arses ise Bagoas'ın, üzerinde kurduğu planlardan habersizdi. Bagoas, onun üzerinde bir nevi "naiplik" yaparak nüfuz kuracak ve aslında, ülkeyi perde arkasından o yönetecekti. Arses, zamanla Bagoas'ı oyun dışına itmeye çalışınca Bagoas, ilk fırsatta onu da zehirledi. Bagoas, taht üzerindeki nüfuzundan vazgeçmek istemiyordu, bu yüzden, ılımlı bir kişilik olarak, III. Artakserkses'in uzaktan akrabası olan Kodomannos'u, taht için destekledi. Kodomannos, tahta çıkınca III. Dareios

²⁹⁸ J. Wiesehöfer, *Erken Pers: Antik ...*, s. 47; A. Kuhrt, *Eskiçağda Yakın Doğu ...*, s. 391.

²⁹⁹ G. R. Garthwaite, *İran Tarihi ...*, s. 36; M. S. Ivanov, *İran Tarihi ...*, s. 82.

³⁰⁰ W. Sandys-W. Vaux, *Persler, Parthlar, Sasaniler ...*, s. 60; M. S. Ivanov, *İran Tarihi, ...*, s. 82.

³⁰¹ Diod. Sic. XVI. 40. 4.

³⁰² L. Miltenberg, "Artaxerxes III Ochus (358-338 BC) A Note on The Malignant King", *Zeitschrift des Deutschen Palastina Vereins* (1953-), Bd 115, H. 2, 1999, ss. 201-227.

adını aldı. Yeni Kral, Bagoas'ın beklediğinden daha akıllı çıktı. Bir gece, Bagoas'ı şarap içmek üzere yanına çağırdı ve onu zehirledi. III. Dareios, artık tahtta tek başındaydı.³⁰³

2. 10. III. Dareios Dönemi (MÖ 336-MÖ 330)

III. Dareios'un tahta çıkışı, Akhaimenid Hanedanlığında, hükümdarlığın, ilk kez babadan oğula geçmemesi hususunda farklıdır.³⁰⁴ Ölen Kralın, ikinci dereceden kuzeni olan bu kişi, Babil belgelerinde adı Artasata³⁰⁵ olarak geçmekte ise de III. Dareios adını alarak tahta çıkmıştır.³⁰⁶ Yeni Kral, bir süre önce İmparatorluktan ayrılan Mısır ve Babil'i yeniden Pers topraklarına katmak üzere sefere çıktı ve buraları, yeniden Pers hakimiyeti altına aldı. Batıda ise şu gelişmeler yaşıyordu: II. Philippos'tan sonra, III. Aleksandros, MÖ 336'da Makedon tahtına oturmuş ve Yunanlarla beraber oluşturulan Korinthos Birliği'nin³⁰⁷ başına geçmişti.³⁰⁸ Kaynaklarda yer alan bilgilere göre III. Aleksandros'un Perslere olan ilgisi daha eskilere dayanıyordu. II. Philippos'un seferde olduğu bir gün, gelen Pers elçilerini III. Aleksandros karşıladı. O dönem, yaşı küçük olmasına rağmen saçma sorular sorması beklenirken, onlara, geldikleri yolların uzunluğu, Asya'nın içlerine kadar gitmenin seçenekleri, Pers Kralı'nın karakteri, savaşlarda nasıl davrandığı ve krallığın askeri gücü gibi konularda sorular yöneltmiştir.³⁰⁹ III. Aleksandros da tıpkı, II. Kyros gibi güçlü bir hükümdar olmak ve uçsuz bucaksız topraklara hükmetmeyi hedefliyordu. Ancak, önünde, kuşkusuz en büyük rakibi ve devrin en güçlü devleti Pers İmparatorluğu vardı.

Bir süre boyunca III. Aleksandros, hedefleri doğrultusunda, Persler'i yakından takip ederek, Kral tacını taktıktan sonra, Trak kabilelerini, Keltleri ve sorun çıkaran Hellen şehirlerini hızla itaat altına alarak,³¹⁰ Persler hakkında bulduğu zaafılar doğrultusunda hazırlıklarını tamamladı. Öncelikli hedefi Perslerin stratejik savunma noktalarını

³⁰³ Diod. Sic. XVII. 5.

³⁰⁴ G. R. Garthwaite, *İran Tarihi ...*, s. 36; W. Sandys-W. Vaux, *Persler, Parthlar, Sasaniler ...*, s. 61.

³⁰⁵ A. Sachs, "Achaemenid Royal Names in Babylonian Astronomical Texts", *AJAH* 2, 1977, ss. 129-147.

³⁰⁶ Diod. Sic. XVII. 5. 3-5; Arr. *Anab.* II. 14. 5.

³⁰⁷ S. Perlman, "Greek Diplomatic Tradition and the Corinthian League of Philip of Macedon", *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, Bd. 34, H. 2, 1985, ss. 153-174.

³⁰⁸ Bu birlik içerisinde Makedonların yanı sıra, Yunanistan'dan, Teselya'dan, Trakya'dan ve Tuna Nehri civarından bir araya getirilen müttefik kuvvetler yer alıyordu. Arr. *Anab.* I. 10-11; I. Worthington, *By the Spear: Philip II, Alexander the Great and Rise and Fall of the Macedonian Empire*, Oxford, 2014, s. 136; A. B. Bosworth, "Alexander the Great", *CAH* VI, 2006, ss. 791-875.

³⁰⁹ Plut. *Alex.* 5. 1.

³¹⁰ Arr. *Anab.* I. 1-10.

düşürmekti.³¹¹ Hazırlıkları takiben, Ohiloppos'un kurduğu ordudan çok daha kuvvetli bir Makedon-Yunan ordusuyla birlikte, Hellespontos'a geçti. (Harita 31, 32) Ordunun merkezinde kuvvetlere liderlik edecek olan birlikler Makedonlardan oluşuyordu. Makedonya phalankslarının, Hellen hoplitleriyle kıyaslandığında daha eğitimli ve hareket kabiliyeti daha yüksek birlikler oldukları görülür. Hypaspistler, birlik içindeki en seçkin kuvvet olmakla birlikte bunlar için kralın hassa ordusu da denilebilir. Bir bütün halinde hareket kabiliyeti olan bu birlikler, savaş zamanlarında, Pers ordusuna karşı büyük başarılar göstermişlerdir. Ancak zaman ilerledikçe, bu kuvvetler, birlik içerisinde adeta eriyerek, yerlerini Hellen paralı askerlerine ve İran kökenli askerlere bırakmıştır.

III. Aleksandros'un Hellespontos'u süratle geçmesi, Persler'i askeri açıdan dezavantajlı duruma soktu. Pers komutanları, Makedon phalanksları ile bir kara savaşını ilk başta göze alamadılar. Önerilen yeni stratejiye göre, Persler, tüm malzemeyi ve ürünleri yakarak geri çekilecek, böylece, III. Aleksandros'un ordusunu aç ve susuz olarak arazide yürüteceklerdi. Bu arada da diğer taraftan, gemiler gönderip, Makedonya'ya saldıracaklardı.³¹² Komutan Memnon'un bu önerisi kabul görmedi. Bunun yerine, Pers ordusu, MÖ 334'te Troia yakınlarında Granikos Çayı (Harita 23, 24, 25) mevkiinde III. Aleksandros'un önüne çıktı. (Savaşın detayları Granikos Savaşı adlı bölümde işlenmiştir)

Granikos Savaşı'nda, Arrianos'a göre; *“uzun kızılcık ağacından mızrakların, Perslerin hafif kargıları karşısındaki üstünlüğü”* yüzünden, kısa sürede savaş Yunan-Makedon ordusunun lehine dönmüştür.³¹³ Persler'in, savaş alanındaki komutanları olarak Arsames, Rheomithres, Petenes ve Miphates yer almıştır. Ayrıca, Lydia ve İonia Satrapı Spithridates ile Phrygia ve Hellespontos Satrap yardımcısı Arsites de onlara eşlik etti.³¹⁴ Yapılan mücadele sonucunda, Pers komutanlarından Niphates, Petenes, Lydia Satrapı Spithridates, Kappodokia Satrap yardımcısı Mithrabuzanes, Dareios'un oğlu Arbupales, Dareios'un karısının kardeşi Pharzanes ve yabancı askerlerden sorumlu Omares savaş alanında öldüler.³¹⁵ Bu kayıpların ardından, Persler, geri çekilmek zorunda kaldı. Granikos Savaşı ile Küçük Asya'nın batısındaki Pers kuvvetlerinin çoğu, bir anda imha

³¹¹ Diod. Sic. XVII. 53. 1.

³¹² Arr. Anab. I. 12.

³¹³ Arr. Anab. I. 15.

³¹⁴ Arr. Anab. I. 12.

³¹⁵ Arr. Anab. I. 12.

edildi ve bu savaşta, birçok yüksek rütbeli Pers komutanı hayatını kaybetti. Bu “yok oluş” Persler’in Küçük Asya’nın batısındaki mevcut otoritesini, nerdeyse tamamen ortadan kaldırdı ve Küçük Asya’nın batı sahilleri, Persler tarafından, tamamen III. Aleksandros’a terkedildi.³¹⁶

Pers birliklerini geçtikten sonra, III. Aleksandros, süratle Sardes’e doğru ilerledi. Ancak, o daha on üç-on dört kilometre uzaktayken kentin valisi, ona, teslim olduğunu bildirdi.³¹⁷ Bodrum civarında kalabalık bir Pers birliğinin olduğunu öğrenen III. Aleksandros, askerlerini bu yöne doğru sevk etti. Önce, Miletos ve Bodrum arasındaki kentleri aldı, sonrasında ise, Bodrum’u da teslim alarak Karia Satraplığını eline geçirmiş oldu. III. Aleksandros’un, İonia kentlerini ele geçirdikten sonra, Pers vergisinin yerini, artık, III. Aleksandros’un seferini desteklemek için ödenen “haraç” aldı. III. Aleksandros, daha sonra yönünü Lykia üzerine çevirerek yoluna devam etti. Telmessos (Fethiye), Pınara, Kınık, Patara, Idryos (Kemer) ve beraberinde yaklaşık otuz kenti de hakimiyetine alarak, Lykia Satraplığını da kendi topraklarına dahil etmiş oldu. Böylece, tüm bu fetihlerden sonra, yaklaşık bir yıllık sürede, Küçük Asya’nın çok büyük bir bölümünü kendi egemenliğine katmış oldu.³¹⁸

III. Dareios, bu gelişmelerden sonra ailesi ve saray erkânının büyük bir bölümüyle Babil’e geldi ve bu büyük tehlikeye karşı Babil’i merkez üs olarak kullanmayı amaçladı. Burada bir ordu toplamaya çalıştı. Tam bu sırada, III. Aleksandros, yüksek ateşli bir hastalığa yakalandı. Tarsus’ta dinlenmeye çekildi. Düşmanını ortalıkta göremeyen III. Dareios, büyük bir sabırsızlık gösterdi ve ordusunun sayısına güvenerek, kibirli bir şekilde Küçük Asya’ya doğru yola çıktı. III. Dareios’un, Amanos Dağları’nın çevresinden dolaşıp gelmesi, III. Aleksandros’un, Kilikia, Küçük Asya ve tüm sahil şeridiyle olan bağlantısını kesti. Büyük Kral’ın ordusunun bir kısmı da büyük ihtimalle Belen Geçidini kontrol etmek için göndermesi, III. Aleksandros’u kısırmış ve çaresiz bırakmış olarak görünmektedir. Bu nedenle, tüm takviye ve iase yolu kapanan III. Aleksandros için artık “ölümüne savaş” süreci başlamıştı. Tıpkı, önceki dönemde Thermopylai

³¹⁶ Arr. *Anab.* I. 16. 2; Diod. Sic. XVII. 31. 4; Plut. *Alex.* 14. 4; O. Tekin, “Büyük İskender: Doğu Seferi ve Hellenistik Çağ”, *Hellenistik ve Roma Dönemlerinde Anadolu: Krallar, Devletler ve Kent Devletleri*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2019, ss. 2-11.

³¹⁷ Arr. *Anab.* I. 17.

³¹⁸ Arr. *Anab.* I. 19; II. 4. 1-3; Diod. Sic. XVII. 22. 3-23. 3; Curt. III. 1. 22-4.

muharebesindeki gibi, Pers ordusu, sayısal üstünlüğünü bu alanda da kullanamamış (Harita 26, 27) ve Amanos Dağları'nın eteklerinde yaklaşık 2 km.'lik bir alanda sıkışarak savaşmak zorunda kalmıştır.³¹⁹ (Savaşın detayları İssos Savaşı adlı bölümde işlenmiştir) III. Dareios, savaşın, aleyhine doğru geliştiğini görünce ailesi ve kraliyet çadırı da dahil her şeyini, savaş alanında bırakıp, kaçmaya başladığı rivayet edilir.³²⁰

Bu durum Diodoros'ta şöyle geçer:

*“Dareios'un savaş arabasının atları yara bere içinde kalmıştı ve etraflarını saran ceset yığından ürkmüşlerdi. Artık söz geçirilemez hale gelmişler, Dareios'u neredeyse düşmanın bulunduğu noktaya sürüklemeye başlamışlardır. Ama büyük tehlike içindeki Kral, dizginleri bizzat ele alarak, konumunun getirdiği şeref ve haysiyeti hiçe saymak zorunda kaldı.”*³²¹

Hatta, kaçarken onu ele vermesin diye, kraliyet nişanlarını bile çıkarttığı söylenir.³²² Ancak bu, III. Aleksandros yanlısı tarihçelerin bir aktarmasıdır ve son derece önyargılı olmakla birlikte, propaganda şeklinde olan bir görüştür.³²³ Hatta, bu görüşe destek olarak Diodoros'un³²⁴ ve Curtius Rufus'un³²⁵ anlatılarındaki, Kral'ın savaşlarda gösterdiği kahramanlıklara ve cesurca hareketlere bakılabilir ki, buna ek olarak, Pompeii'de bulunan İskender Mozaïği de bizlere, bu önyargının yanlış bir fikir olduğunu gösteren başka bir kanıt olarak zikredilebilir. Bahsi geçen bu mozaik, dikkatle incelendiğinde, III. Dareios'un, bir korkaktan ziyade, ölene kadar veya esir alınana kadar savaştığı rahatlıkla gözlemlenebilir. Ayrıca, III. Aleksandros ve III. Dareios arasındaki büyük bir mücadeleden sonra, galip III. Aleksandros, mağlup ve maktul III. Dareios'a, bir barbar ve korkak gibi davranmamış, aksine, ona Hektor'u yenen Akhilleus gibi, büyük bir saygı göstermiştir.³²⁶

³¹⁹ Arr. *Anab.* II. 8.

³²⁰ Pol. XII. 2. 2; Plut. *Alex.* 20. 4.

³²¹ Diod. Sic. XVII. 34. 6.

³²² Curt. III. 12.

³²³ M. Arslan, “İskender'in Küçük Asya Seferi ve İssos Muharebesi”, *Persler: Anadolu'da Kudret ve Görkem*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2017, ss. 136-159.

³²⁴ Diod. Sic. XVII. 33. 5-34. 7.

³²⁵ Curt. III. 3. 11. 1-12.

³²⁶ M. Arslan, “İskender'in Küçük Asya ...”, ss. 136-159.

İssos Savaşı'ndan sonra, III. Aleksandros, III. Dareios'un, arkasında bıraktığı tüm eşyalarına ve teçhizatlarına el koydu.³²⁷ Buna, Büyük Kral'ın ihtişamlı çadırı da dahildi. Çadırdaki altın leğenler, ibrikler ve taslar, değerli taşlarla süslü eşyalar, her yanı saran güzel kokular karşısında, III. Aleksandros oldukça etkilendi. Yüksek tavanlı çadır; işlemeli sedirler, oymalı masa ve sandalyeler, değerli kumaşlardan perdelerle döşenmişti. Bu ihtişam karşısında, III. Aleksandros: “*Demek krallar böyle yaşamış*” diyerek Kral çadırının ne kadar etkileyici bir görüntüye sahip olduğunu ortaya koymuştur.³²⁸

III. Dareios, savaştan sonra, belirli bir güvenlikte uzaklığa ulaşınca kamp kurdu. III. Aleksandros'a yazdığı mektupta, onun müttefiki olmayı ve ailesi için de fidye ödemeyi kabul ettiğini bildirdi. III. Aleksandros ise, cevabında: Dareios'un bizzat gelip, kendisine, “Asya'nın Efendisi” olarak hitap etmesini ve gelecekte, onunla iletişime geçtiğinde, kendisine, “Tüm Asya'nın Kralı” olarak hitap etmesini, ayrıca, unvan olarak da onun dengi gibi yazmamasını emretti.³²⁹

III. Aleksandros'un bu resti, bir anlaşma olasılığını bitirdi. III. Dareios, Fırat'ın doğusunda beklemede kaldı. III. Aleksandros, Dareios'un ailesinin başında muhafızlar bırakarak, Sur'a doğru yola çıktı. 7 aylık bir direnişin ardından, Sur düştü. III. Aleksandros, Mısır'a doğru ilerlemeye devam etti. Mısır'ı aldıktan sonra, kendini Firavun ilan etti. Buradayken, Mısır dinine ve din adamlarına gösterdiği hoşgörü sayesinde, Mısırlılar'ın da sevgisini kazandı ve Mısır rahipleri onu “Amon'un Oğlu” olarak selamladılar. Mısır'ın düşmesiyle birlikte, Perslerin son deniz üssü de ele geçirilmiş oldu. III. Aleksandros, Mısır'da kendi sistemini kurduktan sonra, burada mülki idareyi iki Mısırlı'ya, askeri idareyi ise bir Makedonyalı'ya emanet etti. Arkasını bu şekilde güvenceye aldıktan sonra, MÖ 331 yılında, III. Dareios meselesini artık tamamen halletmek üzere tekrar yola çıktı.³³⁰

III. Dareios, ailesi için fidye teklifi de içeren yeni bir öneride bulundu. Eğer, III. Aleksandros, bir dostluk anlaşması yapmayı kabul ederse, Fırat Nehri'nin batısındaki tüm

³²⁷ Arr. *Anab.* II. 11. 9.

³²⁸ Plut. *Alex.* 20. 8.

³²⁹ Arr. *Anab.* II. 12-14.

³³⁰ Arr. *Anab.* III. 6. 1.

topraklara sahip olabilir ve ayrıca, bir Pers prensesini de eşi olarak alabilirdi. Herkes için cazip görünebilecek bu teklif, büyük idealleri olan III. Aleksandros için tabi ki yetersizdi. III. Aleksandros'un komutanlarından Parmenion, bu teklifin, herkesin evine dönmesi için iyi bir fırsat olduğunu söyledi ve III. Aleksandros'a "*Sizin yerinizde olsam kabul ederdim*" dedi. III. Aleksandros da "*Senin yerinde olsam ben de kabul ederdim*" dedi ve anlaşılmayan taraflar yeniden savaş hazırlığına başladı.³³¹ Buradaki diplomasi trafiğinde III. Dareios'un tavrı düşündürücüdür. Bu durum iki açıdan da yorumlanabilir: III. Dareios, ya kademeli olarak gerçeklerle yüzleşip bu zor süreci mümkün olan en az zararla atlatmayı düşünüyor ya da zaman kazanmak için bu görüşmelerin nihayete ermesini gerçekten istemiyordu. Bunu da kendisini zayıf ve acınacak halde gösterip, III. Aleksandros'un Mısır'da rehavete kapılıp, oyalanmasını sağlayarak yapmak isteyecektir. Bu durumda da ordusunu toparlamak ve askeri eğitimden geçirebilmek için yeterli zamanı kazanmış olacaktı. Ancak bu durum gerçekleşmediği için askerleri belirli bir süre birlikte askeri eğitim yapamadıklarından dolayı; disiplinli ve tecrübeli Makedon phalanksı karşısında başarılı olmaları imkansız olacaktır şeklinde yorumlamak yerinde bir tespit olacaktır.

İlerleyişe geçen iki ordu, MÖ 331'de, kuzey Dicle'de Gaugamela'da karşılaştı.³³² (Harita 28, 29) (Savaşın detayları Gaugamela Savaşı adlı bölümde işlenmiştir) Persler, bir kez daha yenildi ve III. Dareios, savaş alanını terk ederek süratle kaçtı; III. Aleksandros ise bu noktadan sonra, kendisini, bir fatih olarak değil, Akhaimenidlerin bir varisi olarak sunmaya başlamıştır. Misyon olarak batıda İonia'nın kurtarıcısı olarak gözükürken, doğuda ise geleneksel şekilde yeni bir kral olarak gözüküp, halkların, ona, mutlak sadakatle bağlanıp tapmasını beklemiştir. Bu noktada, Makedonya Kralı; hem Persler tarafından fethedilen halkların (Mısırlılar, Lydialılar, Babilliler), hem de Perslerin kendilerinin, seçkin sınıflarının takdirinin ve yardımını elde etme zorunluluğunun bilincindedir. Bu zorunluluk; imparatorluğun sınırlarını ve yerel halkla işbirliği olmadan

³³¹ Plut. *Alex.* 29.

³³² "*Dareios, İssos'tan olabildiğince hızla doğuya dönmüş, yerel kralların desteğini garantileyebilmek için Babil ve Ekbatana'da tam bir gövde gösterisi sergilemişti. Bunu yaparken oldukça zorlanmış olmalıydı; durum ne kadar kritik görünse de yerel yöneticileri bütünüyle çaresiz olmadıkları yolunda ikna edebilmişti. Fırat'ın batısındaki satraplıkların kırk yıl öncesinde II. Artakserkses'e karşı ayaklanmış oldukları, ama patlak veren krizin hiç zorlanmadan süratle bertaraf edilebildiği hatırlatılmış, imparatorluğun şimdi de o günden daha zayıf olduğu zannına kapılmayı gerektirecek herhangi bir neden bulunmadığına dikkat çekilmişti.*"; J. Lendering, *Büyük İskender*, Çev. B. Sungur, Kronik Yayınları, İstanbul, 2018, s. 183.

idare edilmesi imkansız olan geniş bölgeleri kontrol altına almak için *conditio sine qua non*'dur (olmazsa olmaz şart).³³³

Persler'e karşı verdiği bütün savaşları kazanan III. Aleksandros için, artık, önünde hiçbir engel yoktu. Ordusuyla birlikte, önce Susa'ya, daha sonra da Persepolis'e girdi. Burada, önceki yıllardan kalma, çok sayıda Yunan savaş esirini buldu. Köle yapmak dahil her şeye müsaade vardı, sadece kadınların ırzına geçmek yasaklandı.³³⁴ Emirden sonra, kent, yerle bir oldu ve III. Dareios'un sarayları da yakıldı.³³⁵ III. Aleksandros, Persepolis'i yıkarken, sadece Pers ordusunun Yunanistan'da yaptıklarının intikamını almak için değil, aynı zamanda, eski hükümdarlık otoritesinin ve Ahuramazda Kültü'nün de ortadan kalkması ve unutulması için bunu yapmıştır. III. Aleksandros, komutanlarından Parmenion'un, Persepolis Sarayının korunmasına yönelik tüm tavsiyelerini göz ardı etmiştir. Parmenion'a göre; kendi malı olmuş bir şeyi yok etmek son derece mantıksızdı. Ayrıca, Asya halkı, bu olumsuz tavır neticesinde, III. Aleksandros'un kalıcı olmak istemediği kanısına varabilir ve kendisinin bölgedeki egemenlik imajı sarsılabilirdi. Ancak III. Aleksandros için mantıklı sebepler vardı: O da Persler'in Atina'ya yaptıklarının intikamını almaktı.³³⁶ Bir zamanlar Persler tarafından yakılan Atina'ya karşılık, III. Aleksandros tarafından yakılan Persepolis olacaktı. Yaşanılan bu ağır hezimetin ardından, III. Dareios'un Ekbatana'ya doğru kaçmaya çalıştığı görülmektedir.

III. Dareios, bu süreçte mevcut askerlerini Ekbatana'daki mahzenler sayesinde silahlandırmış ve komşu kabilelerden destek amaçlı asker istemiştir. Buna ek olarak, Orta Asya'daki satraplarına haber göndererek ona sadakatlerini sunmalarını da istemiştir. Genel stratejisi, Makedonlara karşı bir gerilla mücadelesi vererek savaşı daha doğu bölgelere taşımak, Makedonları Hindistan sınır bölgeleri ile Part, Baktria ve Sogdia bölgelerinin içine doğru çekmekti. III. Dareios'un bizzat yöneteceği birlikler, ataları gibi at sürüp, açık havada uyuyacaklardı. Bu doğrultuda Perslerin ne saraylara ne de bunlarla beraber gelen zenginlere ihtiyacı yoktu. III. Dareios'un bu hayalleri takipçilerine pek de ilgi çekici gelmedi. Her ne kadar III. Dareios'un "*savaşlar şehirler ve altınlarla*

³³³ M. Jursa, "Büyük İskender'in Fetihleri", *Antik Yakındoğu*, Çev. L. Tonguç Basmacı, Alfa Yayınları, İstanbul, 2018, ss. 271-272.

³³⁴ S. W. Bauer, *Antik Dünya ...*, s. 621.

³³⁵ Arr. *Anab.* III. 18. 11-12; Str. XV. 3. 6.

³³⁶ Arr. *Anab.* III. 18.

kazanılmaz; aksine cesur adamlar ve çelikle kazanılır” telkinlerine rağmen, soylular için sahip oldukları rahatlık artık vazgeçilemez düzeydeydi. III. Dareios’un adamları bu söylenenlerden sonra, her ne kadar o an sadıkmış gibi görünseler de fakir ama kahraman savaşçılar olma fikrini reddederek kendi aralarında yeni bir Büyük Kral arayışına girdiler.³³⁷

Büyük Kral’ın arka arkaya aldığı büyük mağlubiyetlerden sonra yakın çevresinin de Krallarına artık güveni kalmamıştı. Yanında birkaç bin süvari³³⁸ ile kaçan III. Dareios’un yanındakiler, onu Kralları olarak artık tanımadıklarını söylediler. Baktria Satrapı Bessos³³⁹ önderliğinde oluşan isyanla, III. Dareios, esir alınarak³⁴⁰ bir arabanın içerisine konuldu ve Bessos, krallığını ilan etti.³⁴¹ Aslında Bessos’un bu eylemleri gerçekleştirmesi öncesinden bakıldığında da çok büyük ihtimal dahilindeydi.³⁴²

III. Aleksandros, küçük ve süratli bir askeri grupla, Büyük Kral’ın peşine düşmüştü, ancak sadece III. Dareios’un cesedine ulaşabildi.³⁴³ Büyük Kral hançerlenmiş ve temmuz sıcağında, güneşin altında bir arabanın içinde ölüme terk edilmişti.³⁴⁴ III. Aleksandros; III. Dareios’a saygı göstererek, cesedini, önceki krallarda olduğu gibi bir cenaze töreni

³³⁷ P. Freeman, *Büyük İskender* ..., s. 225.

³³⁸ Arr. *Anab.* III. 19. 1-5; Curt. V. 7. 12; 8. 1-9; 13. 3; Plut. *Alex.* 42. 5-6. Curtius’a göre III. Dareios’un komutasında 3.300 atlı, 4.000 ücretli asker, 4.000 okçu ve 30.000 piyade olmak üzere toplam 41.300 asker vardı. Curt. V. 8. 3-4.

³³⁹ Bessos’un, Dareios’un akrabası olduğu ve “hükümdarın ardından gelenlerin en büyüğü” anlamına gelen “mathista” unvanıyla anıldığı bilinmektedir. Pers İmparatorluğu var olduğundan beri, en yiğit savaşçıların “tahtta gözü olanın” memleketi Baktria’dan çıktığı bilgisi de mevcuttur. Bu bölgenin seçkin birliklerinin komutası da çoğunlukla veliaht prensin güvenli ellerinde oluyordu. Bu veliahdın yaşı, birlikleri komuta edemeyecek kadar küçük olduğunda ise kralın bir akrabası onun yerine Baktria satraplığını üstlenmekteydi. J. Lendering, *Büyük İskender* ..., s. 184.

³⁴⁰ Plut. *Alex.*, 42. 3.

³⁴¹ Arr. *Anab.* III. 21; G. R. Garthwaite, *İran Tarihi* ..., s. 36.

³⁴² “Bu mevkide bulunan biri için Kralın bir an önce yaşamını yitirmesini ümit etmek olağandı. Bessos’un da beklentileri bu doğrultuydu. Tahtın çocuk varisi Makedon ellerine esir düştüğünden ötürü, yakın bir zaman içinde tahta çıkabilmeyi umuyordu. Dolayısıyla, Büyük Kral’ın akrabasına karşı kuşkularının olması gayet doğaldı, ayrıca Dareios’un, Bessos’un birliklerini seferber ederek batıya getirmesi konusundaki ısrarlı tutumunun gerekçesi salt askeri değildi; bu ‘mathista’yı göz hapsinde tutabilmesi için gerekliydi.” J. Lendering, *Büyük İskender* ..., s. 184.

³⁴³ Bu konuyla ilgili W. Ball şu yorumları yapar: “İskender nihayet ona yetiştiğinde Dareios öldürülmüştü. Yunan kaynakları güya subayları tarafından katledilen Dareios’un can verişini dramatize ederler: Bu kaynaklara göre İskender, Dareios’a hayata gözlerini yummak üzereyken ulaşır ve Yunan dramının bütün alameti farikalarını sergileyerek, ölümünden ötürü duyduğu üzüntüyü ifade eder. Gerçek şudur ki Dareios’un ölmesi gerekmişti.” W. Ball, *Tek Dünyaya Doğru* ..., s. 148.

³⁴⁴ Arr. *Anab.* III. 23; Plut. *Alex.* 43. 52; Curt. V. 13. 23-25; Diod. Sic. XVII. 73. 3. Kayıtlarda bu işi yapanlar Areia satrapı Satibarzanes ile Drangiana ve Arakhosia satrapı Barsaentes, azmettiriciler ise Bessos ve Nabarzanes olarak geçmektedir. Arr. *Anab.* III. 21. 10.

düzenlemesi için Pers ülkesine gönderdi.³⁴⁵ Bu son olaylar; Bessos'un satraplık bölgesinde meydana geldiği ve Bessos'un da III. Dareios ile akrabalıklarının bulunması nedeniyle, komutayı alan Bessos için, şimdilik her şey yolunda görünüyordu. III. Aleksandros'un ise yeni bir Pers tahtı varisine tahammülü yoktu.³⁴⁶ Gelen bazı haberlerde; Bessos'un, kral başlığı, kral elbisesi ve kral mantosu giydiği, kendisine, artık, Bessos olarak değil Artakserkses diye hitap edilmesini istediği³⁴⁷ ve Asya'nın Kralı olduğunu iddia ettiği söyleniyordu.³⁴⁸ Ayrıca, bunlarla yetinmeyen Bessos, yeni bir ordu kurma hazırlığındaydı.³⁴⁹

Bunları duyan III. Aleksandros, komutanlarından Ptolemaios'u, Bessos'u yakalaması için görevlendirdi.³⁵⁰ III. Aleksandros'un kararlılığını gören Bessos'un adamları da III. Aleksandros'a karşı zafer kazanılamayacağı düşüncesiyle, her geçen gün Bessos'u teker teker terk etmeye başladılar. Son olarak, bir köyde sıkışan Bessos'u, komutan Ptolemaios yakalayarak III. Aleksandros'a getirdi.³⁵¹ III. Aleksandros de Pers tahtında hak iddia eden bu satrapı idam ettirerek, resmen Pers tahtının yeni sahibi oldu.³⁵² Artık, III. Aleksandros, resmen uçsuz bucaksız toprakların yeni Büyük Kralıydı...³⁵³

³⁴⁵ Arr. *Anab.* III. 22; Diod. Sic. XVII. 73. 2-4; Curt. V. 9. 2; 13. 15-25; Plut. *Alex.* 43.

³⁴⁶ Curt. VI. 3. 1-4; Plut. *Alex.* 47. 1-2; Diod. Sic. XVII. 74. 3.

³⁴⁷ Arr. *Anab.* III. 25. 3; Curt. VI. 6. 13; Diod. Sic. XVII. 74. 2.

³⁴⁸ A. B. Bosworth, *Büyük İskender'in Yaşamı ve Fetihleri*, Çev. H. Çalışkan, Dost Yayınları, Ankara, 2005, s. 137; P. Freeman, *Büyük İskender ...*, s. 273.

³⁴⁹ Arr. *Anab.* III. 25.

³⁵⁰ P. Briant, *Büyük İskender: Fetih ve Siyaset ...*, s. 48; A. B. Bosworth, *Büyük İskender'in Yaşamı ...*, s. 137.

³⁵¹ Arr. *Anab.* III. 29-30. 5, Curt. VII. 5. 36-42; Diod. Sic. XVII. 5. 36-42; XVII. 83. 8.

³⁵² Plut. *Alex.* 43. 3; Arr. *Anab.* III. 30; Curt. VII. 5. 38-39; G. R. Garthwaite, *İran Tarihi*, ..., s. 36.

³⁵³ Bu yaşanan süreçlerle ilgili III. Dareios ve Büyük İskender ile ilgili bazı dikkat çeken yorumlar vardır: “Son Akhemenid Kralının imajı, bugün bile çoğunluk tarafından hala büyük ölçüde Büyük İskender’in korkak ve basiretsiz rakibi olarak şekillenir. Burada, sadece tek başına bize ulaşan bazı Yunan tanıkların önyargılarını göz ardı etmekle kalınmıyor aynı zamanda her iki aktörün motiflerini kavramak için ciddi bir çaba harcanıyor. Bu çaba, Dareios’un iyi düşünülmüş ve anlaşılabilir askeri savunma stratejisini çok iyi izlediğini kanıtlayabilir (Batı satraplarının geri püskürtme girişimi, imparatorluk birliğinin kurulması, İskender’in arkasından ayaklanmaların teşvik edilmesi). Ya kendisinin İssos ve Gaugamela’daki savaş alanlarından kaçışı? Savaşta kendini kanıtlama Akhemenid kral ideolojisinin önemli bir düsturuydu, ancak tanrılar tarafından atanan dünya düzeninin garantörü olan kralın ölümü hatta tutuklanması tebaa tarafından bir ödülden çok bir travma olarak kabul edildiğine dair söylenecek çok şey var. III. Dareios, sadece kendisinin bozulan düzeni tekrar geri getirebileceğini ve kendisinin daha fazla direnişi organize edebileceği için savaş alanını terk etti.” J. Wiesehöfer, *Erken Pers: Antik ...*, s. 48; “İskender’in askeri dehası mantığa aykırı gibi görünmektedir. Askeri dehası, feminen doğasının doruk noktasındadır. Başarılı komutanlığının kaba kuvvet, kabadayılık, maçoluk, kibir gibi maskülen davranışlarla neredeyse hiç ilgisi yoktur. Hatta askerleri teşvik etmek için zaman zaman cesaret göstermesi gerekse de bununla pek ilgisi yoktur. Aksine onun askeri dehası duyarlılık, kurnazlık, sezgi, zamanlama, dolaylı yaklaşım ve güç ile zayıflık değerlendirmelerini yapabilmek (karşı tarafın olası davranışlarını alınan istihbaratlarla birlikte sezgisel olarak değerlendirebilme yetisi), saldırıdan korunmak, şaşırtmak, gücü özümsemek ve en doğru

Diodoros, Dareios'tan övgüyle şu şekilde bahsetmiştir:

*“Dareios'un tahta yükselmesinin nedeni mertlikte diğer bütün Perslerden üstün olmasıydı. Bir gün Kral Artakserkses'in seferi sırasında, içlerinden cesareti ve dayanıklılığıyla nam salmış biri, Persler arasından bir gönüllüyle teke tek dövüşmek için meydan okudu. Dareios'tan başka kimse ortaya çıkmaya cesaret edemedi ve Dareios adamı öldürdü. Ardından Kral tarafından paha biçilemez hediyelerle onurlandırılırken, Persler de içlerinde en cesurlarının Dareios olduğunu kabul etti.”*³⁵⁴

III. Dareios; birçok yönden şanssız bir hükümdar olarak saltanatını sürmüştür. Tahta çıkar çıkmaz, Makedonlar ve Hellenler, ülkesini işgal etmiş, birçok felaketle uğraşmak zorunda kalmış, satraplarının Granikos'ta büyük bir bozguna uğramasıyla beraber, İonia, Aiolia, Phrygia, Lydia ve Karia Persler'in elinden çıkmıştır. Daha sonra da elden çıkan topraklara, Kilikia'ya kadar olan bütün deniz kıyısı, Mısır ve Fenike de eklenmiştir. Gaugamela Savaşı'nda, Büyük Kral'ın kalabalık bir imparatorluk ordusu, adeta imha edilmiştir. Son olarak da bunların üstüne, yakınındakiler tarafından öldürülmesi de felaketlerle geçen elli yıllık ömrünün sonu olmuştur. Aslında, III. Dareios'un en büyük talihsizliklerinden birisi de III. Aleksandros'un çağdaşı ve rakibi olmaktır. Yukarıda geçen III. Dareios'un karanlık kaderinin aksine, Persler'in durumu, abartıldığı kadar da kötü değildi. Alternatif bir bakış açısıyla bakılırsa; köklü devlet geleneği ve zengin kaynakların lâyıkıyla kullanılması, devletin ömrünü maksimum derecede uzatmıştı. Sonuç olarak; aslında, buradaki temel zafiyet, Persler'in daha çok kendi içerisindeki siyasi çekişme ve III. Aleksandros'un askeri dehası idi.

zamanda, beklenmedik bir anda düşmanını zayıf noktasından vurmak gibi daha feminen niteliklere dayanır.” M. Axworthy, *İran: Aklın İmparatorluğu ...*, s. 49; *“Dareios, ılımlı, soylu, sadık bir kişilik, ata saygısının, eş ile çocuk sevgisi ve bağlılığının mükemmel bir örneği; adaleti, şövalyece cesurluğu, bir krala özgü duygularıyla Persler tarafından çok değer verilen bir insan olarak betimlenmektedir. Durağan dönemler için o, Asya tahtlarının ender tanık olduğu kadar mükemmel bir kral olabilirdi. Fakat o, ancak Kambyzes ve Okhos gibi bir yaradılıştaki olan kişilerin karşı durabilecekleri şiddetle fırtınalı birtakım olayların seline kapılıp sürüklenmeye başladı. Bu durumda hem kendini, hem de devletini kurtarabilmek için bir krala hiç de yakışmayan tasarılar, hatta cinayet planlarına bile başvurdu. Fakat böyle yapmakla da yok etmek için mücadele ettiği şeyde, kendisinin de suçsuz olmadığını iç sızısıyla kavramaktan başka bir şey elde edemedi. Tehlike büyüdüğü, onun yaptığı veya yapmak girişiminde bulunduğu her işte karışıklık, temelsizlik ve haksızlık çoğalıyordu. Gelecek, Pers Krallığı ile bunun haklı davası, her an daha çok karanlık görünüyordu. Artık Asya'nın kapısı kırılmış, zengin sahil satraplıkları düşmanın eline geçmiş, Akhaemenidler gücünün temelleri sarsılmıştı.”* G. Droysen, *Büyük İskender Tarihi*, Çev. B. S. Baykal, Dharma Yayınları, İstanbul, 2007, s. 290.

³⁵⁴ Diod. Sic. XVII. 6. 1.

3. PERS ORDU TEŞKİLATI

3. 1. Genel Yapı

Pers devrinin erken dönemlerinde askeri yapı milis kuvvetlerinden meydana gelmekteydi. Bu unsurlar, kendi teçhizatlarını kendi imkanlarıyla sağlanmaktaydı.³⁵⁵ Ana unsur olarak Persler ve Medler'den oluşan, Aryan diye adlandırılan bu topluluk ordusu zamanla etnik olarak genişlemiş, yeni toprakların kazanılmasıyla beraber, orduya, diğer halklardan da birlikler katılmaya başlamıştır.³⁵⁶ Ordu yapısı; Büyük Kyros zamanında merkezileşerek, nitelik ve nicelik bakımından oldukça üstün bir hale gelmiştir. Zamanla profesyonel bir yapıya kavuşan ordu; piyade, süvari ve savaş arabalarından oluşan bir teşkilat haline dönüşmüştür. Bu ordu için ise “spada” terimi kullanılmıştır.³⁵⁷ Bu yapının Med askeri yapısına benzerliği dikkat çekicidir. Medler de askeri yapı konusunda Perslerin benzeri şeklinde okçular, mızraklılar ve süvariler şeklinde örgütlenmişlerdi.³⁵⁸

Devasa sayılara ulaşan Pers ordusu, düzensiz veya ilkel kuvvetlere karşı son derece başarılı savaşlar çıkarmıştır. Fakat birçok halkın gönderdiği birliklerden oluşan bu orduda, her piyade kendi geleneklerine göre savaşıp, kendine özgü silahları kullandığından dolayı dönem dönem uyum ve işbirliğinin minimum düzeye indiği ve zaman içerisinde bu durumun başarısızlıklarda rol oynadığı görülmektedir. Bu doğrultuda kral ve komutanlar için en güvenilir birlikler “ölümsüzler” ve Medler'in oluşturduğu ana birlikler olarak görülmektedir.

3. 2. Askeri Eğitim

Potansiyel kral adayının askeri yetenek bakımından üstün olabilmesi halkın nazarında son derece önemli bir göstergedir.³⁵⁹ Özellikle, soyluların silah kullanımı ve süreklilik avlarında gösterdikleri yetenekleri gelecek adına iyi ve güçlü bir kral olma imajı oluşturmaktadır. Bu imaj; Pers sanatı, mühürleri ve rölyeflerine de yansımıştır. Buralarda, av sırasında bir hayvana saldıran veya ok atan güçlü bir kralın resmedilmesi sık görülen bir tasvirdir.³⁶⁰

³⁵⁵ J. Wiesehöfer, *Antik Pers Tarihi* ..., s. 140.

³⁵⁶ J. Wiesehöfer, *Antik Pers Tarihi* ..., s. 140-141.

³⁵⁷ A. S. Shahbazi, “Army, Pre-Islamic Iran”, *Encyclopedia Iranica* II, 1986, ss. 489-499.

³⁵⁸ C. I. Archer vd., *Dünya Savaş Tarihi* ..., s. 34.

³⁵⁹ Xen. *Oec.* IV. 4.

³⁶⁰ J. Wiesehöfer, *Antik Pers Tarihi* ..., s. 131-132.

Bahsi geçen bu imajı sağlamak için de yoğun bir askeri eğitim çocukluk yaşlarından itibaren alınmaya başlanmıştır.³⁶¹ “*Bütün Persler arasından seçilen atlılar ve mızraklılar ile bin kişiden oluşan en iyi ve en soylu bin kişilik mızraklı Persler*”³⁶² ifadelerinden ordu yönetiminde büyük ailelerin oğullarının görev aldıkları ve diğer askerler için rol model oluşturdıkları anlaşılmaktadır.³⁶³

I. Dareios bu konuya ilişkin gençlere model olmak amacıyla kendinden şu şekilde örnek verir:

*“Hem ellerim hem de ayaklarım kabiliyetlidir. Bir süvari olarak at üzerinde iyiyimdir. Bir okçu olarak, hem yaya hem de at üzerinde mızrak atmakta mahariyetliyimdir. Ahura Mazda’nın inayetiyle kullanmak için onları kuvvetlendirdim, yerine getirdiklerimi Ahura Mazda’nın bana bahsettiği bu hünerler sayesinde yaptım.”*³⁶⁴

Yine aynı şekilde Genç Kyros’un da çocuk yaşlarından itibaren ata binme, ok ve mızrak atmada yetkinliğini kanıtlayarak iyi bir rol model olduğu söylenebilir.³⁶⁵

Pers tarihinde askeri eğitimi uygulayan ilk kişi Büyük Kyros’tur. Zor ve ağır süreçlerden oluşan bu eğitim için, kişiler düzenli orduya kayıt olmadan önce en az on yıllık askeri bir eğitimden geçmektedir. Bu eğitimlerin içeriğinde; fiziksel dayanıklılık artırıcı antrenmanlar, yay ve mızrak kullanımı, binicilik, silah yapımı ve tamir dersleri yer almaktadır. Askerlerin zor durumda kalabilecekleri zamanlar için de hayatta kalmayı öğrenmeye yönelik arazide gıda temini ve yemek hazırlama gibi ek dersler de verilmektedir.³⁶⁶ Strabon’a göre Pers çocukları 5-24 yaşlarında yay kullanma, kargı kullanma, at sürme ve doğru söyleme eğitimleri almaktaydı. Mitsel düşünceler ve soylu adamların davranışları üzerine öğretmenleriyle sohbet ederlerdi. Bu öğretmenler, çocukları gün doğmadan önce bir borazan ile uyandırır, onları bir bölgede toplayarak,

³⁶¹ K. A. Raaflaub, “Persian Army and Warfare in the Mirror of Herodotus’ Interpretation”, *Herodot und das Persische Weltreich, Aktendes 3. Internatinalen Kolloquiums zum Thema*, Innsbruck, 24-28 November 2008, Wiesbaden, ss. 5-37.

³⁶² Hdt. VII. 40.

³⁶³ P. Briant, “The Achaemenid Empire”, *War and Society in Ancient and Medieval World*, Washington, 1999, ss. 105-128.

³⁶⁴ *DNb*, 40-45. R. G. Kent, *Old Persian Grammer* ..., s. 139.

³⁶⁵ Plut. *Artak*. VI. 3; Xen. *An*. I. 9. 5.

³⁶⁶ A. R. Gabriel- S.K. Metz, *From Sumer to Roma, Military Capabilities of Ancient Armies*, New York, Connecticut, London, 1991, s. 42.

ellişerli gruplara bölerdi. Bu grupların başına da kralın ve satrapların oğullarından birini liderlik etmesi için koyardı.³⁶⁷ Yaklaşık 30-40 stadion mesafe boyunca bu gruplar; liderlerinin komutası altında hareket ederlerdi. Bu süreç sonunda, yaşadıkları ve öğrendiklerini değerlendirmeleri istenirdi. Bunların yanı sıra, eğitimler boyunca yüksek ses, nefes alma egzersizlikleri, sıcak-soğuk ve yağmura dayanıklılık dersleri de alınmaktaydı.³⁶⁸ Zırhlı elbiselerle nehirden karşıya geçme, gece açık arazide hayatta kalma ve yabancı meyveler yiyerek hayatta kalabilme gibi yetenekler de kazandırılmaktaydı. Bu eğitim sürecinden geçen ve “Kardakes” olarak adlandırılan bu sınıfın ordu içerisinde hafif piyade olduğu düşünülmektedir. Dolayısıyla bu sınıf, geniş bir ulusal hizmet olarak tasarlanan bir çeşit akademi olarak görülmüştür.³⁶⁹

Pers çocukları günlük eğitimden sonra; ekmek, arpa, kakule, tuz taneleri ile kavrulmuş veya haşlanmış et yer ve su içerlerdi. Sonrasında at sırtında kargı atarak, yay ve sapan kullanarak avlanırlardı. Öğleden sonraki zaman diliminde ağaç dikme, kesme, kök toplama, silah yapma, elbise yapma ve avcı ağı yapma üzerine eğitimler alırlardı. Koşu yarışmaları düzenlenir ve galip gelenler teşvik amacıyla kral tarafından ödüllendirilirdi. Çocuklar ödül olarak altınla süslenirdi.³⁷⁰ Bu eğitimleri tamamlayan çocuklar 20-50 yaşları zamanında orduda görev alırlardı. Strabon’a göre standart asker teçhizatı; hasır bir kalkan, sadak, kılıç, bıçak ve başlıktan oluşmaktaydı.³⁷¹

Ksenophon, Pers askeri eğitimi hakkında şunları söylemektedir:

“Persler küçük yaştan itibaren çocukların eğitimine oldukça önem vermişlerdir. Krallık sarayının bulunduğu ve toplantıların yapıldığı büyük geniş mekan aynı zamanda Perslerin eğitim gördükleri alandır ve burası çocuklar, gençler, yetişkinler ve yaşlılar bölümü olmak üzere dört ayrı parçaya bölünmüştür. Bu gruplar sabahın erken vakitlerinde bu meydana olmak zorundadırlar. Her grubun başında bu grupların eğitiminde en iyi olan ve on iki Pers kabilesinin içinden seçilen on iki başkan bulunmaktadır.

³⁶⁷ Str. XV. 3. 18.

³⁶⁸ Str. XV. 3. 18.

³⁶⁹ M. B. Charles, “The Persian Kardakes”, *Journal of Hellenic Studies* 132, 2012, ss. 7-21; Arr. *Anab.* II. 8. 6.

³⁷⁰ Str. VX. 3. 17.

³⁷¹ Str. XV. 3. 17-19; P. Briant, “The Achaemenid Empire ...”, ss. 105-128.

Çocuklara öğretilen ilk şey hakimlere, kanunlara ve kendinden büyüklere itaattir. Öğretmenleriyle birlikte günün belli bir saatinde sadece dereotu ve ekmek yiyerek beslenen çocuklar böylece açlığa, susuzluğa alıştırmış ve on altı-on yedi yaşlarına kadar ok ve cirit atmayı öğrenmişlerdir. Bu yaştan sonra gençler grubuna geçenler, kralın komutanlığını üstlendiği av partilerine çıkarlar, yanlarından yaylarını, kılıçlarını, balta ve kalkanlarını ayırmazlardı. Ayrıca iki tane mızrak taşımaktadırlar ki bunlardan birisini fırlatmak diğerini de yakın dövüş için kullanırlardı. Avda soğuğa, sıcağa, yorgunluğa, açlığa, manevralara alışan ve cesaret kazanan Persler böylece herhangi bir savaşta alınması gereken tedbirleri tatbik etmiş ve askeri eğitimlerini tamamlamışlardır. Ava katılmayan gençler ise kentte ok ve harp talimleriyle antrenmanlarına devam etmişlerdir. On sene bu grupta kaldıktan sonra erişkin sınıfına geçen Persler, savaş zamanlarında, genel hizmetleri yerine getiremeyecekleri göz önünde bulundurularak, ok ve mızrak taşımazlar, yalnızca savaşta kullanabilecekleri silahları ve demir pullardan yapılmış Perslere özgü göğüs zırhı kuşanırlardı. Yirmi beş yıl sonraysa yaşlılar sınıfına geçerler ve savaşa gidip gitmeme konusunda kendileri karar verirlerdi.”³⁷²

Herodotos’a göre; askeri eğitim 5-20 yaşları arasında gerçekleşmekteydi. Ona göre bu eğitim temel olarak şu detaylara dayanır: İyi binici olmak, iyi bir atıcı olmak ve doğruyu söylemek.³⁷³

Pers Kralı adaylarının komutanlık yapması daha gençlik zamanlarına kadar dayanır. Bu dönemlerinde ordunun bir kolunu yöneterek gelecekte iyi bir komutan olabilmek için pratik yapma imkanına sahip olmuşlardır. II. Kyros’un, Assurlulara karşı on bin okçu, on bin hafif piyade ve on bin sapancıyı komuta ettiği,³⁷⁴ Genç Kyros’un, Küçük Asya’da komutan olarak görevlendirildiği,³⁷⁵ III. Dareios’un, Kadusia’da isyancılara karşı bir birliği komuta ettiği bilinmektedir.³⁷⁶ Kralların “komutan” figürlerine Pers kaynaklarında

³⁷² Xen. *Cyro.* I. 2.

³⁷³ Hdt. I. 136.

³⁷⁴ Xen. *Cyro.* I. 5.

³⁷⁵ Xen. *Anab.* I. 1. 2.

³⁷⁶ Diod. Sic. XVII. 6. 1-3; Iust. *Epit.* X. 3.

da rastlanmaktadır. I. Dareios'un Behistun rölyefinde zafer kazanan bir komutan ve yazıtlarında savaştan zaferle çıkarak bazı kralları esir aldığından bahsedilmektedir.³⁷⁷ Pers sikkelerinde de elinde yayı ve mızrağı ile savaşçı bir kral imajı yer almaktadır.³⁷⁸ Nakş-ı Rüstem anıt mezarlarında da kral, büyük bir ordunun yanında güçlü ve kudretli bir şekilde betimlenmektedir.³⁷⁹ Aiskhylos da Persler adlı oyununda kralın ve askerlerinin yay kullanımında ünlü olduklarından bahsetmektedir.³⁸⁰ Herodotos'un anlatımlarından ve bazı sikke ile mühürler üzerinde de mızrak atma eğitiminin de askeri eğitim içerisinde önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir.³⁸¹

Bu eğitimlerde krala sadakatle bağlılığın öğrenilmesi esastır. Perslerde yalan söylemek, emirlere itaatsizlik ve isyan en yüz kızartıcı eylemler olarak görülür.³⁸² Dolayısıyla, bu eğitim süreçlerinden geçen gençler direkt olarak Büyük Kral tarafından ödüllendirilip, cezalandırıldığı için mutlak sadakatlari da her zaman Büyük Kral'a olmuştur.³⁸³

Savaşlarda cesaretli olmak Perslerde statü olarak önemli bir göstergedir.³⁸⁴ Özellikle kralın da böyle cesaretli ve savaşlarda yararlılık gösteren kişileri takip ettiği ve hatta not ettirdiği bilinmektedir:

*“Salamis'in karşısına düşen Aigaleos tepesinin eteklerinde duran Kserkses, savaş süresince kendi adamları arasında yararlılık gösterenleri sorup öğreniyordu; katipler, komutanların adlarını, babasının adını ve hangi kentte olduğunu kaydediyordu.”*³⁸⁵

³⁷⁷ DB. IV. 2-3.

³⁷⁸ A. Meadows, “The Administration of the Achaemenid Empire”, *Forgotten Empire the World of Ancient of Ancient Persia*, London, 2005, ss. 181-209.

³⁷⁹ P. Briant, “The Achaemenid Empire ..”, ss. 105-128.

³⁸⁰ Aesch. Pers. 25, 145, 555; A. E. Wardman, “Tacticus and the Tradition of the Persian Wars”, *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte* 8, H. 1, 1959, ss. 49-60.

³⁸¹ Hdt. VII. 40; P. Briant, *From Cyrus to Alexander ...*, s. 227-230.

³⁸² Hdt. I. 138.

³⁸³ Büyük Kral'a göre askerlik hizmeti çok önemli bir husustur. Bu doğrultuda seferlere oğullarını göndermek istemeyen babaların sert biçimlerde cezalandırıldığı görülmüştür. İskit seferi esnasında bir baba üç oğulundan bir tanesinin yanında bırakılmasını talep etmiş fakat I. Dareios, babanın, üç oğlunu da öldürerek cezalandırmıştır. (Hdt. IV. 84) Kserkses de Yunan seferi esnasında bir babanın sefere çağrılan beş oğulundan en büyüğünün yanında kalmasını talep etmesi üzerine babanın oğlunu ikiye bölerek sert bir biçimde cezalandırmıştır. (Hdt. VII. 38)

³⁸⁴ Hdt. I. 136; P. Briant, “The Achaemenid Empire ...”, s. 109.

³⁸⁵ Hdt. VIII. 86-90.

Dolayısıyla, Pers Kralının savaş alanında veya armağan verirken tahtta oturmasının simgesel açıdan önemli bir anlamı da bulunuyordu. Bu hareket kralın cesaretini ve ordusuna olan güvenini temsil etmekteydi.³⁸⁶ Aynı zamanda Kserkses, Yunan seferinde komutasındaki birlikleri en iyi teçhizatlandıran komutanları ödüllendirmişti.³⁸⁷ Bu nedenle, Perslerin sahip oldukları statülerin, sadece soydan gelmediği, gösterdikleri cesaret ve başarıları ile kralın dikkatini çekmeleri ile beraber doğru orantılı olduğu kabul edilebilir.³⁸⁸

Sürek avları ve avcılık meselesi, askeri eğitim açısından son derece önemli bir meseledir.³⁸⁹ Kralların komuta kabiliyetlerinin gelişebilmesi ve askerleriyle birlikte sürekli formda kalabilmesi için düzenli av organizasyonları yapılmıştır.³⁹⁰ Ava çıkan standart Pers askeri donanımı; yay, sadak, hasır kalkan (gerrhon), kılıç (kopis), balta (sagaris) ve iki kargıdan (pesta) oluşmaktadır.³⁹¹ Strabon, elli kişilik çalışma gruplarına ayrılan çocukların bu avlarda at üzerinde mızrak attıklarını, yay ve sapan kullandıklarını anlatmıştır.³⁹² II. Kyros eyaletlere atadığı yöneticilerine gençler hususunda “*Kendi sarayında olduğu gibi satrapların da kendi çocuklarını eğitmelerini, gençleri daima ava götürmelerini ve onları asker gibi yetiştirmelerini emretmiştir...*”³⁹³ şeklinde ifadeleri vardır.

³⁸⁶ Plut. *Artak*. VI. 3.

³⁸⁷ Hdt. VII. 8, 19, 26.

³⁸⁸ Diod. Sic. XVII. 59. 2; daha çok örnek için; P. Briant, “The Achaemenid Empire ...”, s. 109.

³⁸⁹ Ksenophon, ava çıkmanın askeri açıdan faydalarını şöyle anlatır: “*Avcılık, bedeni kuvvetlendirir, görmeyi ve işitmeyi geliştirir, yaşlanmayı yavaşlatır. En önemlisi de savaş için son derece iyi bir eğitim sağlar. Her şeyden önce, avcılıkla ilgilenmiş olanlar silahlarıyla birlikte engebeli yollardan geçerken yorgun düşmezler. Vahşi hayvanları avlamak için yanlarında silah taşımaya alışmış oldukları için kolayca bu işin üstesinden geleceklerdir. Daha sonra sert bir zeminde yatabilecek ve kendilerine verilen görevlerin cesur koruyucuları olduklarını açıkça göstereceklerdir. Düşmanla karşı karşıya kaldıklarında, hatlar boyunca ilerlerken nasıl saldırıya geçeceklerini ve emirleri nasıl yerine getireceklerini çok iyi bilirler, çünkü vahşi hayvanları yakaladıkları avcılık günlerinden bunlara alışkın olacaklardır. Muharebede ön saflara yerleştirildiklerinde savaş meydanını terk etmezler çünkü buna dayanabilecek kapasiteleri vardır. Düşmanı bozguna uğrattıklarında zemin ne kadar zorlu olursa olsun düşüp kalkmadan düşmanın üzerine ilerleyebileceklerdir. Ordu, ağaçlarla kaplı, sarp ve engebeli arazilerde zorluklarla karşı karşıya kaldığında bu adamlar hem kendilerini hem de dostlarını onurlu bir şekilde kurtaracaklardır. Avcılık zamanlarında elde ettikleri ve diğerlerinin sahip olmadığı bilgiler sayesinde böyle durumların üstesinden geleceklerdir.*” Xen, *Cyn*. XII. 1-6.

³⁹⁰ Xen. *Cyro*. I. 2. 9.

³⁹¹ P. Barkworth, “The Organization of Xerxes Army”, *Iranica Antiqua* 27, 1999, ss. 149-167.

³⁹² Str. XV. 3. 18; D. Head, *The Achaemenid Persian Army*, Montvert, Yorkshire, 1992, s. 10.

³⁹³ Xen. *Cyro*. VIII. 6. 10.

Askeri yeteneklerin geliştirilmesi için suni av sahaları da yapılmıştır. Kralların istekleri doğrultusunda hazırlanan bu bahçeler; içerisinde vahşi hayvanları, birçok türde ağaç ile bitkilerden ve su kaynaklarından oluşmaktadır. Savaş talimleriyle ilgili olan bu parkların (paradeisos)³⁹⁴; Daskyleion (Ergili), Kelainai (Dinar), Sardes (Salihli), Susa, Ekbatana gibi kentlerde bulundukları antik kaynaklarda geçmektedir.³⁹⁵

Perslerin askeri eğitimi ile Sparta askeri eğitiminin benzerlikler taşıdığı görülmektedir.³⁹⁶ Özellikle bu konu hakkında gençlerin yabancı topraklarda gece boyunca hayatta kalmayı öğrenmeleri³⁹⁷ ve eğitimin temelini avcılık faaliyetlerinin oluşturması³⁹⁸ dikkat çekmektedir. Pers ordusunda yer alan Baktrialılar ve Parthialılar'ın da bu şekilde benzer eğitimleri aldıkları bilinmektedir.³⁹⁹

Genel bir değerlendirme yapıldığında Pers gençlerinin askeri eğitimleri Herodotos, Ksenophon ve Strabon gibi Antik Çağ yazarlarının anlatımlarında genel çerçeve olarak örtüşmektedir. Fiziksel dayanıklılığı artırma, jimnastik hareketleri ve uygulamaları, savaş pratikleri, ata binme ve avlanma gibi eğitimlerin sonunda gençlerin orduya katılmaları konusunda hazır hale geldikleri görülmektedir.⁴⁰⁰

3. 3. Askeri Düzen

Pers askeri örgütlenmesinin başında, başkomutan olarak “Büyük Kral” ya da “Krallar Kralı” olarak adlandırılan Pers Kralı bulunur.⁴⁰¹ Krallar, önemli seferlerde bizzat

³⁹⁴ Bu bahçe/park modellerinin Assur ve Elam uygarlıklarından örnek alınarak tasarlandıkları bilinmektedir. Xen. *Cyro.* I. 4. 5; “*Bunlar düzgün sıralar halinde dikilmiş her türlü ağaçlar, sebze, meyve plantasyonları; sürülmüş ve muntazam işlenmiş arazi ile açık kırlarda vahşi av hayvanlarıyla dolu çitlerle çevrili parklardı. Krallar tarıma elverişli cennet bahçelerinde bilinen dünyanın egzotik ürün, bitki ve hayvanlarını toplardı ve zamanın büyük bölümünü burada geçirirdi.*” S. Sarıkaya, *Pers Kralı Artakserkses* ..., s. 116.

³⁹⁵ Xen. *Cyro.* I. 2. 8, VIII. 6. 12; *An.* I. 2. 8, *Hell.* IV. 1. 15-17; Curt. VII. 2. 22, VII. 1. 11-12; Plut. *Alcib.* 24. 5.

³⁹⁶ Xen. *Lac.* II.

³⁹⁷ P. Briant, “The Achaemenid Empire ...”, ss. 105-128.

³⁹⁸ P. Barkworth, “The Organization of Xerxes ...”, ss. 149-167.

³⁹⁹ A. T. Olmstead, *History of the Persian* ..., 1948.

⁴⁰⁰ P. Briant, “The Achaemenid Empire ...”, s. 5.

⁴⁰¹ Bu unvanlar için; Pers yazıtlarında, DB. I. 1, DP. a, Dp. e. 1, XP. a2, b.2, AP. a, b. 2, DN. a. 2, DS. b, AS. a; H. C. Tolman, *Ancient Persian Lexicon and the Texts of Achaemenidan Inscriptions Transliterated and Translated with Special Reference to Their Recent Re-examination*, New-York, Cincinnati, Chicago, 1908; R. G. Kent, *Old Persian: Grammar* ...; “...vergiye bağlamış olduğu her ülkenin yöneticisine orduya kaç süvari, okçu, sapancı ve kalkan taşıyıcı sağlaması hakkında emirler verir.” Xen. *Oec.* IV. 5.

başkomutan olarak ordunun başında sefere katılmışlardır. I. Dareios, İskit seferinde; Kserkses, Yunan seferinde; II. Artakserkses, Genç Kyros isyanında; III. Artakserkses, Fenike ve Mısır isyanlarında; III. Dareios da III. Aleksandros ile yapılan savaşlarda bizzat başkomutanlık yapan krallara örnek olarak gösterilebilir.⁴⁰²

Genel olarak kral, başka ülkelere yapılan büyük seferlerde yer alırken, ülke içerisinde belli başlı isyan gibi faaliyetlerle, yerel savaş organizasyonlarında yer almadığı görülmektedir. Bu gibi durumlarda kralla akrabalık ilişkileri bulunan kişiler komutan olarak vekaleten atanmıştır. Bu şekilde görev yapan komutanlara Mardonios, Datis, Artaphernes, Megabates isimleri örnek olarak gösterilebilir.⁴⁰³

3. 4. Komuta ve Rütbeliler

Pers komuta yapısı, Assur komuta yapısı ile büyük oranda benzerlik göstermektedir. Assur Kralı, tüm tâbi halkların, eyalet birliklerinin ve merkez ordunun başkomutanıdır. Dolayısıyla, emirler bizzat kral tarafından verilir, detaylar kral tarafından planlanırdı.⁴⁰⁴ Aynı otoriteyi Pers Büyük Kralında da görmek mümkündür.

Pers sosyal yapısı yukarıdan aşağıya doğru; soylu (azata), kul (bandaka) ve köle (marika) şeklinde oluşan feodal bir şekle sahiptir ve herkes Büyük Kral'a tâbidir.⁴⁰⁵ Benzer yapı askeri hiyerarşi için de söz konusudur. Tüm komutanlar ve askerler Büyük Kralın komutası altındadır ve son sözü her zaman başkomutan olarak Büyük Kral söylemektedir. Sefer zamanında kralların her ne kadar savaş meclisi toplayıp tavsiyeleri dikkate aldığı görülse de her zaman son kararın Büyük Kral tarafından verildiği bilinmektedir.⁴⁰⁶

Ordu içerisinde yüksek rütbelilerin de kral tarafından bizzat seçildiği görülmektedir. Kralın akrabaları, soylular ve büyük arazi sahipleri olarak görülen bu yüksek rütbeliler,⁴⁰⁷ Herodotos tarafından *arkhon* olarak adlandırılmaktadır.⁴⁰⁸ Bu yüksek rütbeli komutanlar

⁴⁰² Hdt. IV. 83; Hdt. VII. Kitap, Xen. *An.* I. 8. 23; Plut. *Artak.* VIII-XII. Kitaplar, Arr. *Anab.* II. 6, III. 8-9.

⁴⁰³ K. A. Raaflaub, "The Persian Army ...", s. 5-37; D. Head, *The Achaemenid Persian Army ...*, s. 8.

⁴⁰⁴ C. I. Archer vd., *Dünya Savaş Tarihi ...*, s. 29.

⁴⁰⁵ N. Sekunda, *The Persian Army 560-330 BC.*, Osprey Publishing, London, 1992, s. 4.

⁴⁰⁶ Xen. *Cyro.* I. 20. 6-8; Hdt. VII. 8-19, VIII. 6-69; Arr. *Anab.* I. 12. 8; W. J. McCoy, "Memnon of Rhodes at the Granicus", *The American Journal of Philology*, Vol. 110, No. 3, 1989, ss. 413-433.

⁴⁰⁷ P. Barkworth, "The Organization of Xerxes ...", ss. 149-167; J. Wiesehöfer, *Antik Pers Tarihi ...*, s. 112.

⁴⁰⁸ Hdt. VII. 81; IX. 33.

genelde Pers kökenlidir. Ancak istisnai durumlarda (yüksek başarı vb.) Perslerin dışından da yüksek rütbeli komutanlar atandığı söylenebilir. Behistun kitabesinde yer alan bilgilere göre I. Dareios dönemi Pers kökenli komutanlara şunlardır: Hydarnes, Vaumisa, Hystaspes, Vivana, Baktrialı Dadarsi, Artavardiya ve Gobyras. Bunların dışında, Pers olmayan komutanlara da Armenialı Dadarsi, Medli Takhmaspada, ve Medli Datis örnek olarak gösterilebilir.⁴⁰⁹ Dolayısıyla, bu isimlere bakıldığında yüksek rütbeleri hanedanlığa yakın büyük aristokratik ailelerin paylaştığı söylenebilir.⁴¹⁰

I. Dareios döneminden sonra kralların önemli seferler dışında ordunun başında yer almadığı ve kendilerine vekaleten *karanos* atadıkları görülmektedir. Dolayısıyla, *karanos*'un yetkilerinin zamanla arttığı şu şekilde özetlenebilir: *Karanos*'un iki gelişim süreci mevcuttur. I. Dareios zamanında, satrapların yanında ancak satraptan farklı bir askeri temsilci yani komutan görevindedir. II. Dareios zamanında ise askeri temsilci sayılan komutan ve satrapın yetkileri birleştirilerek *karanos* adı altında tek bir sorumlu şekline dönüşmüştür. Bunlara ek olarak, *karanos*'un sürekli bir görev durumunu içermediği ve askeri zorunluluk dahilinde başvurulmuş bir görevlendirme olduğu bilinmektedir. Bu yüzden satrap ve *karanos* aynı anda aynı bölgede sorumluluklarına ve görevlerine devam edebilir.⁴¹¹ Bu konuyla ilgili kaynaklara bakıldığında Herodotos'un da satraptan *hyparkhos* adıyla bahsederken, kralın komutanları hakkında ise *strategos* ifadesini kullandığı görülmektedir.⁴¹² Sonuç olarak; *karanos*'un, komutan anlamında Perslere özgü bir kavram olduğu ifade edilebilir. Bu noktada, *karanos* bir başkomutan değil, kral tarafından görevlendirilmiş bir generaldir.⁴¹³

Ordunun hiyerarşik düzenlemesinde askerler on bin ve bin kişiden meydana gelen birliklere ayrılmıştır. Bu birlikler de kendi içerisinde yüzlük ve onluk birimlere ayrılarak başlarına o birim ile aynı halktan gelen liderler atanmıştır. Bu düzenlemeden anlaşılacağı gibi Pers ordusunun onluk düzende örgütlendiği rahatlıkla söylenebilir. Buna göre yapılanma; on binlik, binlik, yüzlük ve onluk birimler şeklindeyken, bunların başında da onbinbaşı, binbaşı, yüzbaşı, onbaşı şeklinde komuta yetkisi olan komutanlar yer

⁴⁰⁹ D. Head, *The Achaemenid Persian ...*, s. 9.

⁴¹⁰ P. Briant, *From Cyrus to Alexander ...*, s. 352.

⁴¹¹ E. Rung, "Some Notes on Karanos in the Achaemenid Empire", *Iranica Antiqua* L, 2015, ss. 333-356.

⁴¹² E. Rung, "Some Notes on Karanos ...", ss. 333-356; Hdt. III. 120, V. 25, III. 126.

⁴¹³ E. Rung, "Some Notes on Karanos ...", ss. 333-356.

almaktadır.⁴¹⁴ Pers askeri sisteminde: on bin kişilik birliğe *baivarabam* (Myriad), başındaki komutana *baivarapatis* (Myriarkh);⁴¹⁵ bin kişilik birliğe *hazarabam*, başındaki komutana *hazarapatis* (Khiliarkh);⁴¹⁶ yüz kişilik birliğe *satabam*, başındaki komutana *satapatis* (Hekatontarkhes);⁴¹⁷ bu birlikler de on gruba ayrılarak *databam*, başındaki komutanlara da *datapatis*⁴¹⁸ olarak adlandırılmıştır. Bunlara ek olarak, Yunan kaynaklarında da bazı rütbelere rastlanmaktadır. Ksenophon'da yer alan elli kişilik ve beş kişilik birlikler bunlara örnek olarak gösterilebilir.⁴¹⁹ Datapatis'in yardımcısı olarak anlaşılan *pasçadatatatis* rütbesi "onbaşı yardımcısı" gibi bir rütbe de bulunmaktadır.⁴²⁰ Yüzbaşı ve onbaşılar; generaller tarafından ve komutanların idare ettikleri birliklerin halklarından seçilmektedir.⁴²¹ Binbaşı ve üzerindeki rütbeler devletin ana unsuru olan Pers ve Medlere emanet edilmektedir.⁴²²

Persepolis rölyefleri ve bazı Yunan sanat eserlerindeki tasvirlerde savaş sırasında kullanılan bayraklar görülmekle birlikte antik kaynaklarda da bu tip bayraklara rastlanmaktadır.⁴²³ Bu tasvirlerdeki bayraklar parlak renklerle boyalı ve uzun mızraklara takılmış vaziyette görülmektedir. Bunların saldırı sinyali görevleri olduğu varsayılmakla beraber, Pers komutanlarının kişisel açıdan savaş alanındaki pozisyonunu veya otoritesini temsil ettiği de kuvvetli bir ihtimaldir. İşlevleri açısından da geniş arazilere dağılan birliklerin kontrolünde yardımcı olduğu düşünülmektedir. Bu bayraklar üzerinde hayvanlar, bitkiler veya bunlara ek olarak dini ya da mitolojik semboller de yer

⁴¹⁴ Hdt. VII. 81-83; Aesch. *Pers.* 300; J. Wiesehöfer, *Antik Pers Tarihi*, ..., s. 143; P. Briant, *From Cyrus to Alexander* ..., s. 342; J. M. Cook, *The Persian Empire* ..., s. 101; M. A. Dandamaev, *Political History of the Achaemenid* ..., s. 194.

⁴¹⁵ G. G. Cameron, *Persepolis Treasury Tablets* ..., s. 40; R. Sheppard, *Alexander The Great at War, His Army, His Battles, His Enemies*, Osprey Publishing, Oxford, 2008, s. 39; R. N. Frye, "Some Early Iranian Titles", *Oriens* 15, 1962, ss. 352-259.

⁴¹⁶ Ktesias'ta (F15 Photius 41b38-43b2[47-56]) "azabarites" olarak rastlanmaktadır; Hesychius'ta "azapateis" şeklinde yer almaktadır. N. Sekunda, "Achaemenid Military Terminology", *Archaeologische Mitteilungen aus Iran* 21, 1988, ss. 69-77.

⁴¹⁷ R. T. Hallock, *Persepolis Fortification Tablets*, Oriental Institute Publication XCII, Chicago, 1969, s. 506; G. G. Cameron, *Persepolis Treasury Tablets* ..., s. 40.

⁴¹⁸ R. T. Hallock, *Persepolis Fortification Tablets* ..., s. 124; G. G. Cameron, *Persepolis Treasury Tablets* ..., s. 40.

⁴¹⁹ Xen. *Cyrol.* II. 1. 22-26.

⁴²⁰ R. Schmitt, "Immortals", *Encyclopedia Iranica* XIII, Fasc. 1, 2004, ss. 2-3.

⁴²¹ Hdt. VII. 81.

⁴²² J. Wiesehöfer, *Antik Pers Tarihi* ..., s. 143.

⁴²³ Hdt. IX. 59.

almaktadır. Bunların dışında ise bayraklar üzerinde zaman zaman da geometrik desenlere rastlamak mümkündür.⁴²⁴

3. 5. Askeri Birliklerin Oluşturulma Süreci

Antik kaynaklardaki ordu listelerinde anlaşılabacağı üzere Pers topraklarında yer alan her etnik unsurun sefer emrinde savaşa katılmaları veya katkı vermelerinin bir zorunluluk olduğu görünmektedir.⁴²⁵ Bu zorunluğa ve sefer emrine uymayan toplumların şiddetle cezalandırıldığı da bilinmektedir.⁴²⁶ Asker seçimi yapılırken o askerin hangi sınıftan olacağı da belirlenmekte, piyadeler (ölümsüzler gibi özel birlikler hariç) çiftçiler gibi alt statülerden seçilirken, süvariler ise soylular gibi üst sınıflardan seçilmektedir.⁴²⁷ Etnik köken olarak da ana unsurları Med, Baktria ve Saka halklarının oluşturdukları söylenebilir.⁴²⁸

Celbe alma ile ilgili yer alan bilgilerde tımar sistemine benzer bir sistemin uygulandığı görülür.⁴²⁹ Bu doğrultuda, belirli bölgelere yerleştirilen askerlerin, ordudaki hizmetleri karşılığında devlet tarafından bahşedilen toprakları mevcuttur.⁴³⁰ Bu şekildeki arazilere Babil’de *hatru* adı verilmektedir.⁴³¹ Kendi içerisinde alt idari birimlere ayrılan bu toprak sisteminde; topraklar, bir kişiye değil belirli bir milletten oluşan askeri gruplara bahşedilmiştir.⁴³² Bunlar; *bit qasti*-yay arazileri, *bit sisi* veya *bit aspatu*-atlı arazileri, *bit narkabti*-araba arazileri olarak bilinmektedir. Mızraklıların bu düzene dahil edilmediği

⁴²⁴ S. Kılıç, “Pers Ordusu”, *Eskiçağ’dan Modern Çağ’a Ordular Oluşum, Teşkilat ve İşlev*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2008, ss. 109-120.

⁴²⁵ P. Briant, “The Achaemenid Empire ...”, ss. 105-128; R. Sheppard, *Alexander The Great ...*, s. 39; I. Dareios: Hdt. III. 89; IV. 83; I. Kserkses: Hdt. VII. 61-100; 108; 185; Diod. Sic. XI. 2. 3; I. Artakserkses: Diod. Sic. XI. 71. 6; III. Dareios Granikos için: Diod. Sic. XVII. 18. 4; Arr. *Anab.* I. 13. 1; İssos için: Diod. Sic. XVII. 33. 4-37. 1; Arr. *Anab.* II. 7. 1-11. 8; Curt. III. 8. 12; Gaugamela için: Diod. Sic. XVII. 57. 1-4; Arr. *Anab.* III. 8. 3-16. 4.

⁴²⁶ Hdt. IV. 84, VII. 38. Asker temini konusunda ceza kadar ödüllendirme sisteminin de olduğu görülür. Kendilerinden istenen sayıda asker toplayan, onları atlarla ve silahlarla iyi donatmış garnizon komutanları veya satraplar terfilerle onurlandırılır ve değerli armağanlarla zengin edilirdi. Xen. *Oec.* IV. 7.

⁴²⁷ Hdt. VII. 83.

⁴²⁸ P. Barkworth, “The Orginazation of Xerxes ...”, ss. 149-167.

⁴²⁹ Xen. *Oec.* IV. 6.

⁴³⁰ J. Wiesehöfer, *Antik Pers Tarihi ...*, s. 106.

⁴³¹ D. Head, *The Achaemenid Persian ...*, s. 13.

⁴³² D. Head, *The Achaemenid Persian ...*, s. 13-14. Şu milletler geçmektedir: Sakalar, Hintliler, Areialılar, Urastai (Urartular, Armenialılar), Miliduai, Assiai, Sapardai (Lydialılar), Sirkai, Surai (Suriyeliler veya Fenikeliler, Arbai (Araplar), Bannesai-Mandikai-Sumutkunai (Babil’den yerel gruplar).

görülse de *ölümsüzler* gibi özel ve yüksek mevkili olan mızraklıların Babil'deki tımarlardan desteklendikleri varsayılabilir.⁴³³

Perslerde kullanılan *hatru* ile bilgiler birkaç yerde karşımıza çıkmaktadır: MÖ 422'de Gadai Jama isimli bir Yahudi ile Babilli bir banker arasında gelişen bir takım olaylardan sonra yapılan anlaşmaya göre Gadai Jama süvari olarak hizmet edecektir.⁴³⁴ Yine MÖ 422 ve MÖ 397 yıllarına ait belgelerde askerlerin barındırılması, teçhizatlandırılması ve ücretleri konusunda detaylar içeren bölümler mevcuttur.⁴³⁵ Yıllık vergisini ödeyerek asker ve gerekli malzemeleri getirmek ile asker olarak hizmet etmek gibi iki temel yükümlülüğü olan tımar sahiplerinin, bir bütün olarak askeri bir sınıf oluşturdukları rahatlıkla söylenebilir.⁴³⁶ *Hatrular*, *saknu* ve onun yardımcısı konumundaki *sanu* adı verilen yüksek memurlar tarafından denetlenirdi. Bu görevliler asker ve vergi toplamının yanı sıra saray iâşesi için de çeşitli malzemeler toplardı.⁴³⁷

N. Sekunda, Küçük Asya'daki satraplık arazilerinin soylu Perslere dağıtıldığını söylemektedir. Pharnabazos ailesinin Daskyleion bölgesini uzun yıllar idare etmesi bu konuda önemli bir örnektir.⁴³⁸ Buna ek olarak kayıtlarda; yine bu bölgenin bir dönem Spithridatis ve Ariobarzenes aileleri tarafından da yönetildiği görülmektedir.⁴³⁹ Yine Asidates ve Rathines isimlerinin Kaikos vadisinde,⁴⁴⁰ Memnon ve Mentor kardeşlere İmparatorluğun batı sınırlarında toprak tahsis edildiği⁴⁴¹ de bu konuyla ilgili sahip olunan

⁴³³ Bu sistem "ilku" diye adlandırılan Assur sistemine eyaletlerden asker ve hayvan toplama, destek alma şeklinde olması sebebiyle büyük oranda benzerlik göstermektedir. Bu noktada bahsi geçen sistem Assurlulardan Perslere miras kalan bir sistem olduğu tezi öne sürülebilir. J. N. Postgate, *Taxation and Conscription in Assyrian Empire*, Pontifical Biblical Institute, Rome, 1974, s. 83; D. Graf, "Persian Royal Road System", *Achaemenid History VIII*, Leiden, 1994, ss. 167-189.

⁴³⁴ Bu anlaşmada yer alan bilgilere göre Gadai Jama'nın askeri teçhizatları şu şekildedir: koşum takımları ve dizginleriyle birlikte bir at, boyun koruyucusu, kapşonlu ceket, kapşonlu demir zırh, sadak, yüz yirmi ok, iki demir mızrak, kılıç ve kınıdır. P. Briant, "The Achaemenid Empire ...", s. 615-616; M. W. Stolper, "Fifth Century Nippur: Texts of the Murasus and From their Surroundings", *Journal of Cuneiform Studies*, Vol. 53, 2001, ss. 83-132.

⁴³⁵ D. Head, *The Achaemenid Persian ...*, s. 14.

⁴³⁶ C. Tuplin, "Xenophon and the Garrisons of the Achaemenid Empire", *Archaeologische Mitteilungen aus Iran* 20, 1987, ss. 167-246.

⁴³⁷ D. Head, *The Achaemenid Persian ...*, s. 14; M. W. Stolper, "Fifth Century Nippur: Texts of the Murasus and From their Surroundings", *Journal of Cuneiform Studies*, Vol. 53, 2001, ss. 83-132.

⁴³⁸ N. Sekunda, "Achaemenid Military Terminology ...", s. 69-77.

⁴³⁹ Xen. *Hell.* IV. 1.

⁴⁴⁰ Xen. *Hell.* VII. 8.

⁴⁴¹ Arr. *Anab.* I. 17. 8.

diğer bilgilerdir. Dolayısıyla, bu gibi komutanlara dağıtılan topraklar karşılığında asker beslediği ve komuta ettiği bu askerlerle savaşa katıldığı ifade edilebilir.⁴⁴²

İmparatorluğun bazı küçük bölgelerine ise emekli askerler yerleştirilmiştir. Bunlar bölge güvenliği ve barışın temini için ufak ama son derece önemli detaylardır.⁴⁴³ Bu unsurlar özellikle III. Aleksandros'a karşı askeri açıdan büyük bir direniş göstererek, aktif olarak savaşa da katılmıştır.⁴⁴⁴

Yeni kazanılan topraklardan asker toplanması Büyük Kyros'un Sardes seferinde ve Kserkses'in Yunan seferinde karşımıza çıkmaktadır. Bu seferler esnasında Kral, yeni kazandığı topraklardan cebren asker temini yoluna giderek mevcut ordusunu takviye etmiştir.⁴⁴⁵

Pers ordusu içerisinde paralı askerlerin varlığı da söz konusudur. Bu profilde; hayatını bu işten kazanan, tüm hayatı savaş alanları ile garnizonlarda geçmiş, öldürmeyi ve savaşmayı iyi bilen bu işlerde profesyonelleşmiş askerler mevcuttur. Bu birlikler için toplu ve sistematik bir eğitim söz konusu olmayıp, savaş alanında bu askerlerin sahip olduğu kişisel yetenekler veya tecrübeler ön plana çıkmaktadır.⁴⁴⁶ Paralı askerlerin orduya ilk kez alınmaları Kserkses dönemine denk gelmektedir. Bu dönemde Yahudiler, Mısır'daki Elephantine'ye yerleştirilerek bölgede bir garnizon kurulmuştur.⁴⁴⁷ Pisidyalılar'ın Küçük Asya'da,⁴⁴⁸ Kserkses'in Yunan seferinde İskit ve Hindistan halklarından oluşan birliklerin de Pers ordusu içerisinde var olduğu görülmektedir.⁴⁴⁹

3. 6. Asker Miktarı

Pers ordusu ile ilgili rakamsal verilere en erken Herodotos'da ulaşılmaktadır. Herodotos'ta yer alan bilgilere göre Kserkses askerlerinin sayılmasını emretmiş,

⁴⁴² P. Briant, *From Cyrus to Alexander* ..., s. 66.

⁴⁴³ N. Sekunda, *The Persian Army* ..., s. 53.

⁴⁴⁴ D. Head, *The Achaemenid Persian* ..., s. 14-15.

⁴⁴⁵ Hdt. I. 76, VI. 99; K. A. Raaflaub, "Persian Army and Warfare ..., ss. 5-37.

⁴⁴⁶ P. Barkworth, "The Organization of Xerxes ..., ss. 149-167.

⁴⁴⁷ M. A. Dandamaev-V. G. Lukonin, *The Culture and Social* ..., s. 231.

⁴⁴⁸ Xen. An. II. 5. 13; Hell. III. 1. 13.

⁴⁴⁹ P. Barkworth, "The Organization of Xerxes ..., s.149-167; Hdt. VIII. 113.

Abydos'tan Hellespontos'a geçtikten sonra asker sayımı yapılmıştır.⁴⁵⁰ Bu sayımla ilgili çok abartılı rakamlar mevcuttur. Herodotos'a göre piyadeler 1.700.000 askerden oluşurken; denizciler, geri hizmet personeli gibi unsurlar da eklenince 2.317.610 ordu mensubu kişi sayısı rakamına ulaşmaktadır. Bunun üzerine en alt kademedeki köleler, hizmetliler ve kervan personeli de eklenince ortaya 5.283.222 gibi inanılması imkansız bir rakam ortaya çıkmaktadır.⁴⁵¹ Bunlara ek olarak maglar ve ateş sunakları taşıyanlar, gıda temini sağlayan personeller, erzak gemilerinin tayfaları, harem ağları, aşçılar, cariyeler, yük hayvanları ve Hint köpekleri gibi orduya birlikte sefere katılan diğer unsurlar da mevcuttur.⁴⁵² Bu şekildeki sayılar son derece imkansız ve hayal ürünüdür. Bu sayıdaki bir ordunun ne iyi bir hareket kabiliyeti ne de iâşesi mümkün değildir.⁴⁵³ Yine bu doğrultuda Kserkses'in Yunanistan'da bıraktığı Mardonios komutasındaki ordunun sayısı 300.000 civarındadır.⁴⁵⁴ Kunaksa Savaşı'nda II. Artakserkses'in ordusu 1.200.000,⁴⁵⁵ İssos Savaşı'nda Arrianos ve Plutarkhos'a göre 600.000,⁴⁵⁶ Diodoros'a göre 500.000⁴⁵⁷ şeklindedir. Bu bilgiler değerlendirildiğinde yine asker sayılarının çok abartılı olduğu fakat her durumda Pers ordusunun Makedon ordusundan daha kalabalık olduğu rahatlıkla söylenebilir.⁴⁵⁸ Guagamela Savaşı'nda Pers ordusunda 40.000 atlı asker ve yaklaşık 1.000.000 yaya asker vardır. Böyle bir gücün karşısında ise Makedon ordusu 40.000 yaya ve 7.000 atlı olarak konumlandırılmıştır.⁴⁵⁹ Granikos Savaşı'nda ise 10.000-20.000 süvari civarında sayılar zikredilmektedir.⁴⁶⁰ Iustinus ise 600.000 piyadeden

⁴⁵⁰ Hdt. VII, 54-60.

⁴⁵¹ Hdt. VII. 184-187; T. C. Young'a göre bu sayının 300.000 den fazla olması imkansızdır. Onun yaptığı hesaplamalara göre; bir askerin günlük minimum 1.5 kg hububata ve 2 litre suya ihtiyacı vardır. Her hayvanın günlük minimum 7 kg hububata, 5 kg ot ya da samana, 8 litre suya ihtiyacı vardır. Sardes'ten Atina'ya yaklaşık 170 günde gidilmektedir. Dolayısıyla, Young'ın teorik olarak 210 bin kişi olarak aldığı varsayım çerçevesinde at ve diğer hayvanların da sayılarının 75 bin olarak varsayarak hesaplamaları sonucunda Kserkses'in ordusunun ihtiyacı günlük 117.300 ton hububat, 63.750 ton ot ya da saman, 599.250 ton suya ihtiyacı olacaktır. T. C. Young, "480/479 BC.-A Persian Perspective", *IA* 15, 1980, ss. 213-239.

⁴⁵² K. A. Raaflaub, "Persian Army and Warfare ...", ss. 5-37.

⁴⁵³ P. Briant, "The Achaemenid Empire", *War and Society in Ancient and Medieval World*, Washington, 1999, s. 117; Bu iddialı sayılar "Yunan zaferinin büyütülmesi ve abartılması" hedeflenerek ortaya atılmıştır. Bu yüzden Pers ordusuyla ilgili gerçek sayılara ulaşılammamaktadır. Sayılarla ilgili çeşitli yorumlar için; G. Cawkwell, *The Greek Wars ...*, s. 237; J. M. Balcer, "The Persian Wars ...", ss. 127-143; J. M. Cook, *The Persian Empire ...*, s. 114; P. Barkworth, "The Organization of Xerxes ...", ss.149-167; F. Maurice, "The Size of the Army ...", ss. 210-235.

⁴⁵⁴ Hdt. IX. 32.

⁴⁵⁵ Xen. *An.* I. 7. 11-13.

⁴⁵⁶ Arr. *Anab.* II. 8. 8; Plut. *Alex.* 18. 4.

⁴⁵⁷ Diod. Sic. VII. 31. 2.

⁴⁵⁸ G. Cawkwell, *The Greek Wars ...*, s. 247-248.

⁴⁵⁹ Arr. *Anab.* III. 8. 6, III. 12. 5.

⁴⁶⁰ Arr. *Anab.* I. 14. 4, III. 8. 6; Diod. Sic. XVII. 19. 4.

bahsetmektedir.⁴⁶¹ Savaş alanları ve bulundukları coğrafi koşullar göz önüne alındığında yaklaşık olarak 100-150 bin seviyesinde bir asker sayısının toparlanabileceği ve birlikte hareket edebileceği fikri rahatlıkla söylenebilir. Bunun haricindeki asker sayıları Hellenlerin kazandıkları başarılarını yüceltmek ve ululaştırmaktan başka bir fikre hizmet etmeyecektir.⁴⁶²

3. 7. Maddi Kaynaklar

Persepolis tabletlerindeki kayıtlara göre toplanan vergiler, başkente gönderilerek gerekli miktarlar askerlerin maaşları ve ordunun ıaşesi için aktarılmıştır.⁴⁶³ Hatta Pers ekonomisinde *siglos* olarak adlandırılan sikkelerin de askeri ödemeler için üretildiği görülmektedir.⁴⁶⁴ Pers ülkesinde içerikler açısından pek çok vergi çeşidi mevcuttur. Aynî olarak temin edilen boya, ilaç, saç ve gibi ürünler olduğu gibi, yerel süvari sınıfının bakım ve hizmetlerini yapmak da vergi yerine sayılan yükümlülükler olarak kayıtlara geçmiştir.⁴⁶⁵ Aynî vergiler garnizonların ihtiyaç duyması halinde hazır olmak üzere çeşitli ambar ve depolarda toplanmıştır.⁴⁶⁶ Babilliler de yılın üçte birinde orduyu beslemekle yükümlüydü ve çocuklarını da Pers sarayı hizmetine göndermek zorundaydı.⁴⁶⁷ Kralı ağırlamak, seferdeki orduyu desteklemek ve yardımcı olmak da vergi olarak sayılan sorumluluklardır.⁴⁶⁸ Bahsi geçen bu yükümlülüklerin hepsi, bütün şehirler için geçerli ve zaruridir.⁴⁶⁹ Bunların haricinde tâbi olan halklardan merkeze siyasi önemi olan bazı temsili hediyeler de gönderilmektedir. Bu hareketle satraplar ve yönetimi altında olan

⁴⁶¹ Iust. Epit. XI. 6.

⁴⁶² İki tarafın asker sayılarındaki orantısızlık askerlerin ölüm sayılarında da söz konusudur. Plutarkhos (*Alex.* XVI. 7), Pers ordusunda 20.000 yaya, 2.500 atlının öldüğünden bahsederken, Makedon ordusunda, ölen sadece 34 kişiden bahsetmektedir; Herodotos da (IX. 71) Plataea Savaşından bahsederken Perslerin toplam 300.000 kişilik askerden sadece 3.000 kişinin kaldığı, Yunanlılar tarafından ise 159 kişinin öldüğünü söylemektedir.

⁴⁶³ PFT 1357; S. Sarıkaya, “Anadolu’da Pers Satraplık Sistemi”, *CEDRUS* IV, 2016, ss. 75-90.

⁴⁶⁴ H. Köker, *Pers Kralı Sikkeleri: Dareikos ve Siglos*, Myrina Yayınları, Ankara, 2023, s. 1.

⁴⁶⁵ A. Kuhrt, *The Persian Empire. A Corpus of Sources from the Achaemenid Period*, Vol. 2, London, New York, 2007, s. 669. Aynî vergi detayları için Hdt. III. 90-96; A. Meadows, “The Administration of the Achaemenid ...”, ss. 181-209.

⁴⁶⁶ I. Morria- W. Scheidel, *The Dynamics of Ancient Empire: State Power from Assyria to Byzantium*, New York, 2009, s. 83.

⁴⁶⁷ R. Ghirshman, *Iran from the Earliest Times to the Islamic Conquest*, Montreal, Victoria, Cape Town, 1954, s. 144; A. Kuhrt, *The Persian Empire ...*, s. 669.

⁴⁶⁸ G. S. Goodspeed, “The Persian Empire from Darius to Artaxerxes”, *The Biblical World* 14, 4, 1899, ss. 251-257.

⁴⁶⁹ A. Fol- G. L. Hammond, “Persia in Europe Apart From Greece”, *Cambridge Ancient History*, Vol. 4, 1988, ss. 234-253.

halklar, kralın takdirini kazanacaklarını düşünmüşlerdir.⁴⁷⁰ Belki de kazanacakları bu takdir, savaş zamanlarında işlerine yarayacak, o zor zamanları daha kolay atlattıklarını sağlayacaktır. Hatta ordu içerisinde üst düzey görevler alabilecek, statü sahibi olabileceklerdir.

Sonuç olarak, oluşturulan sistem ve teşkilatlanma ile merkez, tâbi halklara şart koştuğu yükümlülükler ile insan gücü ve iâşe unsurlarını bir arada toparlayarak ordunun da ihtiyaçlarını uzun bir süre sorunsuz bir şekilde sağlamayı başarabilmiştir.⁴⁷¹

3. 8. Savaş Diplomasisi

Persler savaş hazırlıkları sürecinde ilk olarak bölge hakkında istihbarat faaliyetleri yürütmektedir. Bu faaliyetler kapsamında, gidilecek ülke hakkında özellikle siyasi durumu, ekonomik durumu, askeri gücü ve coğrafyası hakkında bilgiler edinilmeye çalışılmıştır. Bu konuyla ilgili I. Dareios döneminde Skylaks isminde bir Kariyalının Persler için çalıştığı, Hindistan seferinde kullanılmak üzere İndus Vadisi'nin haritasını çıkardığı bilinmektedir.⁴⁷² Yine I. Dareios, Yunanistan ve Güney İtalya hakkında detaylı bilgi toplamak üzere on beş Pers subayını görevlendirmiştir.⁴⁷³

Uygulanan diplomatik faaliyetler bazen bir baskı ve yıldırma etkisiyle de kullanılmıştır. Savaş öncesi düşmanlara gönderilen elçiler gittikleri krallardan teslimiyet sembolü olarak “toprak” ve “su” istemişlerdir.⁴⁷⁴ Bu isteği kabul eden halklar Perslere tâbi olarak yaşamaya devam etmişlerdir. Bu durumla bağlantılı olarak teslimiyeti kabul eden halkların ülkeleri gelecekte Persler için seferlerde kullanılabilecek ikmal noktaları olarak seçilmektedir.⁴⁷⁵ Pers kralları sefer hazırlıkları esnasında hakimiyet sahasındaki topraklara gezi faaliyetlerinde de bulunmuştur. Bu şekildeki geziler ile hem tâbi halkları yakından tanıma fırsatı bulmuş, hem de hakimiyeti altındaki bölgelerde kendisine olan

⁴⁷⁰ P. Briant, *From Cyrus to Alexander* ..., s. 193; Bazı hediye listeleri için Hdt. III. 97. Bu konu hakkında elimizde arkeolojik veri olarak Persepolis'te bulunan, hediye getiren halkları gösteren kabartmalar da mevcuttur.

⁴⁷¹ A. Kuhrt, *The Persian Empire* ..., s. 672.

⁴⁷² K. Clarke, “Shipley G. Ed. Pseudo-Scylax's Periplus: Text, Translation, and Commentary, Exeter: Bristol Phoenix Press, 2011”, *Journal of Hellenic Studies* 133, 2013, s. 227-228.

⁴⁷³ Hdt. III. 135-136.

⁴⁷⁴ Hdt. IV. 20, 126, V. 17-21, VI. 94; J. M. Balcer, “The Persian Wars against Greece: A Reassessment”, *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, Bd. 38, H. 2, 1989, ss. 127-143.

⁴⁷⁵ P. Barkworth, “The Organization of Xerxes ...”, ss. 149-167.

bağlılığı pekiştirme fırsatı elde etmiştir.⁴⁷⁶ Merkez tarafından sefer öncesi hazırlık sürecinde; Pers ülkesinin her yanına ulaklar gönderilerek asker, at, gıda ve giyecek katkıları sağlanması için emirler yazılmıştır.⁴⁷⁷

Pers-Yunan ilişkileri içerisinde ise; Perslerin “parçala ve yönet” stratejisi ile Yunanları kutuplaştırarak gücünü kırmayı ve bu şekilde de Atina-Sparta rekabetinden yararlanmayı hedef aldığı görülmektedir.⁴⁷⁸ Bu strateji doğrultusunda, Yunan kentlerinin içerisine girdiği her rekabette Perslerden yardım istemesi Perslerin Yunan topraklarında iç işlerine karışması anlamı taşıyordu.⁴⁷⁹ Bu fırsatı her seferinde değerlendiren Persler, bu rekabette mutlaka bir tarafta yer almış, Yunanların birbirleriyle yaptığı çatışmalarda en kötü ihtimalle bir tarafı maddi olarak desteklemiştir.⁴⁸⁰ Bu duruma Teselya’nın Thebai ve Argive Pers-Yunan savaşlarında Perslerin yanında savaşması,⁴⁸¹ Marathon Savaşı’nda Atinalı Hippias’ın Perslere yardım etmesi,⁴⁸² Thermopylai Savaşı’nda Ephialtes’in Perslere rehberlik etmesi,⁴⁸³ Mardonios’un askerlerinin Yunanistan’a girmesine yine Yunanlar’ın yardımcı olması⁴⁸⁴ örnek olarak gösterilebilir. Bu politika MÖ V. yüzyıldaki Atina-Sparta savaşlarını da içeren süreç boyunca devam etmiştir.⁴⁸⁵

Pers diplomasisi açısından Kallias Barışı (MÖ 449) bir dönüm noktasıdır. Bu döneme kadar üst üste yenilen Persler, artık “gizli ve gayri resmi anlaşmalar” stratejisini uygulamaya başlamıştır.⁴⁸⁶ Bu süreçte, çeşitli Yunan elçiler Pers sarayına ziyarette bulunmuş, birbirleriyle yapacakları mücadeleler için yardım talebinde bulunmuşlardır.⁴⁸⁷ Bu doğrultuda; I. Artakserkses, Mısır ve Kıbrıs’ta Atinalılara karşı Spartalıları desteklemiş,⁴⁸⁸ Peloponnessos Savaşlarında ise; bir dönem (MÖ 412/411) Sparta’yı

⁴⁷⁶ J. Wiesehöfer, *Antik Pers Tarihi* ..., s. 68-69.

⁴⁷⁷ Hdt. VII. 1.

⁴⁷⁸ K. Farrokh, *Shadows in the Desert* ..., s. 87.

⁴⁷⁹ M. Brosius, “Persian Diplomacy Between ‘Pax Persica’ and ‘Zero-Tolerance’”, *Studien zur Alten Geschichte*, Band 16, 2012, ss. 150-164.

⁴⁸⁰ Hdt. VI. 48-49, 7-32, 132-133; Diod. Sic. II. 2. 3.

⁴⁸¹ Hdt. VI. 152, VII. 6; Thuc. III. 62.

⁴⁸² Hdt. VI. 107.

⁴⁸³ Hdt. VII. 213-215.

⁴⁸⁴ Hdt. IX. 1.

⁴⁸⁵ E. Rung, “War, Peace and Diplomacy in Graeco-Persian Relations from the Sixth to Fourth Century BC.”, *War and Peace in Ancient and Medieval History*, Cambridge University Press, 2008, ss. 28-50.

⁴⁸⁶ E. Rung, “War, Peace and Diplomacy ...”, ss. 28-50.

⁴⁸⁷ Thuc. II. 7. 1.

⁴⁸⁸ Thuc. I. 109; E. Rung, “War, Peace and Diplomacy ...”, ss. 28-50.

desteklerken, bir dönemde de (MÖ 394/393) Atinalıları desteklemiştir.⁴⁸⁹ Dolayısıyla, Perslerin dış politikada tam anlamıyla “dost yoktur, çıkarlar vardır” ilkesini benimsediğini söylemek kuşkusuz doğru bir tespit olacaktır. Perslerin bu politikaları çöküşlerinin başlayacağı Makedonların gelişine kadar devam etmiştir.⁴⁹⁰

Kral Barışı’na (MÖ 386) bakıldığında ise; Küçük Asya’nın batı sahilleri, Klazomenai ve Kıbrıs’ı alan Perslerin büyük bir siyasi zafer kazandığından söz edilebilir. Buna ek olarak; Lemnos, Imbros ve Skyros hariç tüm Yunan şehirlerinin bağımsız kalması da Yunan birliğinin önüne geçtiği için yine Persler açısından büyük bir kazançtır. Perslerin, bu anlaşma kapsamında barışı bozacak tarafa diğer Yunan devletleriyle birlikte savaş açacak olması da Perslerin bir anlamda “garantör” ve üstün bir devlet olarak görülmesi açısından da bir anlamda Yunan siyasetini kontrolü altına aldığını göstermektedir.⁴⁹¹

3. 9. İkmal ve İaşe Durumu

Askerlerin silahlarının yanı sıra yiyeceklerini de yanlarında taşımaları uzak seferler için zorunlu bir durumdur. İdeal olarak bir askerin taşıyabileceği yük kapasitesi otuz beş kilo olarak bilinmektedir. Bu doğrultuda, giysiler, silahlar ve diğer gerekli araç gereçler yaklaşık olarak bu yükün yarısını oluşturur. Bir askerin tüketeceği bir günlük katı yiyecek tutarı da yaklaşık bir buçuk kilodur. Bu nedenle yaya olarak sefere giden bir asker en fazla on-on bir günlük yiyeceğini yanında taşıyabilir. Bu sebepten dolayı sefere giderken yiyecek detaylarının da iyi planlanması ve ona göre hazırlıkların yapılması gerekmektedir.⁴⁹²

Pers ordusunun ikmal ve iaşe konusunda Assurlulardan etkilendiğini söylemek doğru bir tespit olacaktır. Özellikle lojistik konusundaki düzenlemeler; yedek malzeme depoları, ulaşım katarları ve destek birlikleri Assurluların kendisinden sonraki ordulara örnek olmuştur. Geniş kapsamlı bir lojistik düzeni olan Assurlular, ilk gerçek uzun mesafe ordusunu kurmuşlardır. Bu ordu bazı kaynaklara göre merkezden 480 kilometre uzağa

⁴⁸⁹ C. M. Harrison, “Numismatic Problems in the Achaemenid West: The Undue Modern Influence of ‘Tissaphernes’”, *Oikistes Studies in Constitutions, Colonies and Military Power in the Ancient World*, Brill Published, Leiden, Boston, 2002, ss. 301-315; M. Brosius, “Persian Diplomacy Between ...”, ss. 150-164.

⁴⁹⁰ E. Rung, “War, Peace and Diplomacy ...”, ss. 28-50.

⁴⁹¹ Xen. *Hell.* V. 1. 31.

⁴⁹² J. Keegan, J., *Savaş Sanatı Tarihi...*, s. 396.

kadar sefer yapabilme kabileyetindeydi.⁴⁹³ Dolayısıyla, Perslerin Yunan seferi hatırlandığında bu sefer organizasyonunu yaparken Assur lojistik sistemini örnek aldıklarını tahmin etmek zor olmayacaktır.

Antik dönemlerde eşek, at, öküz gibi hayvanlar askeri malzemeleri taşımak için ordu içerisinde aktif olarak kullanılmıştır.⁴⁹⁴ Bunların içerisinde ise yük taşıma kapasitesi en yüksek olmasından dolayı öküz başlıca tercih olmuştur.⁴⁹⁵ Perslerin bu nakliye işlerinde *baramanus* olarak bilinen atları da kullandığı bilinmektedir.⁴⁹⁶ Kervanlar nakil işlemi sırasında, korunmaları için ordu tarafından takip edilmektedirler. Nakliye kervanlarının sevkiyat sırasında belirli bir düzende yolculuk etmeleri hakkında bir bilgi mevcut değildir.⁴⁹⁷ Ancak, kervanlar güzergahları önceden belirlenmiş kale ve bekçilerle tanzim edilmiş yollardan geçirilmektedir.⁴⁹⁸ Ayrıca, Ölümsüzler Birliğinin yiyeceklerinin ve eşyalarının diğer birliklerden ayrı olarak develer ve yük hayvanlarının sırtında taşındığına dair bilgiler de mevcuttur.⁴⁹⁹

Ksenophon da sefer esnasında, Kyros'un askerlerine su ve şarap ile yatak yerine daha gerekli eşyaları almalarını söylemiş; ekmek için el değirmeni, ilaç, kayış, kese, törpü, arabalar için de tahta tedarik etmelerini emretmiştir. Ayrıca, arabalarda tırpan, bel, orak, eğri bıçak bulunmasını da istemiştir.⁵⁰⁰ Sefere katılan kervanlarda sadece askeri malzemeler değil, kralın ve soyluların kişisel eşyaları da yer almaktadır.⁵⁰¹

Gerek ordudaki asker sayısının fazlalığı gerekse iâşe ve ikmal zorluklarından dolayı bazı malzemeler ve teçhizatlar depolanmaktaydı. Örnek olarak bu şekildeki depolar Trakya ve Makedonya civarında yer almakta olup, Kserkses'in Yunan seferinde aktif bir şekilde

⁴⁹³ J. Keegan, *Savaş Sanatı Tarihi* ..., s. 232.

⁴⁹⁴ N. G. L. Hammond, "Army Transport in the Fifth and Fourth Centuries", *GRBS*, Vol 24, 1983, ss. 27-31.

⁴⁹⁵ A. Gabriel-S. K. Metz, *From Sumer to Roma* ..., s. 24.

⁴⁹⁶ G. Shrimpton, "The Persian Cavalry at Marathon", *Phoenix*, Vol. 34, No. 1, 1980, ss. 20-37.

⁴⁹⁷ D. Head, *The Achaemenid Persian* ..., s. 59.

⁴⁹⁸ J. Wiesehöfer, *Antik Pers Tarihi* ..., s. 123.

⁴⁹⁹ Hdt. VII. 83.

⁵⁰⁰ Xen. *Cyro*. VI. 2. 25, VI. 3. 4.

⁵⁰¹ J. M. Cook, *The Persian Empire* ..., s. 104-105. III. Dareios'un çadırındaki gösterişli eşya ve mobilyalar için; Plut. *Alex*. 20. 6. Ayrıca sefer esnasında Ölümsüzler Birliğinin yanlarında hizmetçiler, kadınlar ve özel yiyecekler de getirdikleri bilinmektedir. Hdt. VII. 83, IX. 80.

kullanılmıştır.⁵⁰² Bu tarz depolar daha çok imparatorluğun batı sınırlarında konuşlandırılmıştır. Tyrodiza, Doriskos ve Eion bahsi geçen bu merkezlerin başında gelmektedir.⁵⁰³ Ayrıca Hadaran, Hidali, Ariomazes Kayalığı, Sisimithres Kayalığı, Arad gibi bu amaçla kullanılan depoların varlığından da söz edilebilir.⁵⁰⁴ Bunların dışında; Perslerin geçtikleri yerlerdeki yerel unsurlardan yararlanarak çeşitli ittifaklarla lojistik anlamda destekler aldıkları da bilinmektedir.⁵⁰⁵ Bu konuyla ilgili olarak, Kambyases Mısır'a gerçekleştirdiği seferde Araplarla işbirliği yapmış ve ordusu için geçiş güzergahlarına su kapları koydurmuştur. Bu önemli ve hayati katkı, Persler'in çölü geçebilmesini sağlamıştır. Ayrıca lazım olabilecek gerekli diğer malzemeler için de Fenikelilerle anlaşarak deniz tarafını güvence altına almıştır.⁵⁰⁶

Yukarıda bahsi geçen depoların doldurulması için halklar ayrı ayrı görevlendirilmiştir.⁵⁰⁷ Barış zamanlarında bu kaynakların ve depoların ihtiyaçların karşılanması açısından güncel tutulması ve organizasyonunun yapılması için bu işlerle ilgilenecek bazı memur, işçi ve asker gibi kişiler görevlendirilmiştir.⁵⁰⁸ Bu görevlilerin ve işleyişinin düzenli olması, gelen malzemelerin örgütlenmesi bağlamında Persepolis'te muhasebeci ve katiplerin tuttukları kayıtlar da mevcuttur.⁵⁰⁹

İkmal ve iâşe konusunda Perslerin kara yolunun yanı sıra deniz yolunu da kullandıkları görülmektedir. Bu doğrultuda piyadelerin, binek hayvanlarının ve diğer malzemelerin

⁵⁰² C. Tuplin, "Xenophon and the Garrisons ...", ss. 167-246.

⁵⁰³ "Köprülerin yapımı için papirüs, keten ve kenevir liflerinden halatlar hazırlanıyordu; ayrıca Yunanistan'a geçirilecek ordunun askerleri ve hayvanları aç kalmalarını diye yiyecek depoları yapmak görevi de Fenikelilerle Mısırlılara verilmişti. Bu mağazaların kurulacakları yerler uzun incelemelerden sonra seçilmişti ve Asya'nın dört bucağından gemiler, dubalar dolusu yiyecek taşıyorlardı. Her ulus için mağazalar ayrılmıştı, bunları doldurmakla yükümlüydüler. Yiyeceklerin en büyük bölümü Trakya'da Beyaz Yalı denilen yerde toplanmıştı; öbürleri Perinthosluların Tyrodiza kentine, bir bölümü Doriskos'a bir bölümü Strymon üzerindeki Eion'a, bir bölümü Makedonia'daki depolara gönderilmişti." Hdt. VII. 25; P. Barkworth, "The Organization of Xerxes ...", ss. 149-167; D. Head, *The Achaemenid Persian ...*, s. 60.

⁵⁰⁴ R. T. Hallock, *Persepolis Fortification Tablets ...*, s. 530-531; A. Arfae, *The Geographical Background of the Persepolis Tablets*, A Dissertation Submitted to the Faculty of the Division of the Humanities in Candidacy for the Degree of Doctor of Philosophy, Chicago, Illinois, 2008, s. 29-33, 54-56, 106-109; C. Tuplin, "Xenophon and the Garrisons ...", ss. 167-246.

⁵⁰⁵ Xen. *An.* I. 4. 18; I. 5. 4-10.

⁵⁰⁶ Hdt. III. 7-9.

⁵⁰⁷ D. Head, *The Achaemenid Persian ...*, s. 60.

⁵⁰⁸ D. Head, *The Achaemenid Persian ...*, s. 60; A. Arfae, *The Geographical Background ...*, s. 10-15.

⁵⁰⁹ G. L. Vollmers, "Accounting and Control in the Persepolis Fortification Tablets", *The Accounting Historians Journal* 36, No. 2, 2009, ss. 93-111; R. T. Hallock, *Persepolis Fortification Tablets ...*, s. 530-531.

taşıması için özel gemiler yaptırılmıştır. Nehir taşımacılığı için ise, ayrıca küçük ölçekli tekneler tasarlanmıştır.⁵¹⁰ Herodotos’a göre, Kserkses’in Yunan seferinde kullanılan gemi sayısı 3000’dir.⁵¹¹ Yine aynı şekilde MÖ 373 Mısır seferinde de askeri amaçlı malzeme ve gıda temini sağlayan gemilerin bilgisi de mevcuttur.⁵¹²

İkmal ve iâşe konusunda bir başka yöntem de geçilen güzergah üzerinde bulunan halklarla yapılan alış-verişlerdir. Bu nedenle de askerlere sefere çıkarken ihtiyaçlarını karşılamaları için bir miktar para verilmiş,⁵¹³ tüccarlar da kervanlarla birlikte hareket ederek askerlere ihtiyaçları doğrultusunda çeşitli mallar satmıştır.⁵¹⁴ Ayrıca, kralın geçeceği güzergah üzerindeki halklardan da bazı ürünler “talep etme” yoluyla önceden hazırlanmaktadır. Bu doğrultuda halk için kralın ve mahiyetinin ağırlanması konusunda sorumluluğu ve maddi yükümlüğü bir hayli yüksek olmuştur.⁵¹⁵

Geri hizmetteki kişiler ve hayvanlar da Pers ordusunun sefer işleyişi açısından son derece önemli yer tutmaktadır. Nitekim, Herodotos’un anlatımlarında sefer sırasındaki geri hizmet personelinin nerdeyse asker sayısı kadar olduğu bilinmektedir.⁵¹⁶

3. 10. Yollar

Persler, eski medeniyetlerden aldıkları yolları daha da geliştirerek bu yolları askeri amaçlarla etkili bir şekilde kullanmışlardır. (Harita 4) Yollar, malzeme taşıyan vagonların geçebileceği şekilde geniş ve sıkıştırılmış topraktan yapılmıştır.⁵¹⁷ Günlük kullanım için yapılan yollar kaldırımsız ve kül dökülmüş bir şekilde meydana gelmektedir. Askeri amaçlı yollar ise savaş arabaları, kuşatma araçları ve yük hayvanlarının rahatlıkla kullanabileceği şekilde tasarlanmıştır.⁵¹⁸

⁵¹⁰ A. R. Gabriel- S. K. Metz, *From Sumer to Roma ...*, s. 34.

⁵¹¹ Hdt. VII. 184.

⁵¹² Diod. Sic. XV. 41. 3.

⁵¹³ D. Head, *The Achaemenid Persian ...*, s. 60.

⁵¹⁴ Xen. *Cyro*. VI. 2.

⁵¹⁵ Hdt. VII. 118-121; K. A. Raaflaub, “The Persian Army ...”, ss. 5-37.

⁵¹⁶ Hdt. VII. 185-187.

⁵¹⁷ A. R. Gabriel- S. K. Metz, *From Sumer to Roma ...*, s. 27-28.

⁵¹⁸ D. Graf, “Persian Royal Road ...”, ss. 167-189.

Pers dönemindeki yollar ile ilgili en net bilgiler Herodotos'ta yer almaktadır.⁵¹⁹ Strabon da Ephesus güzergahındaki bir yoldan bahsetmektedir. Bu yol; Karura (Sarayköy)-Laodikeia, Apameia (Kelainai), Metropolis ve Khelidoniae'den Holmi'ye doğru uzanan, buradan da Tyriaeum (İlgın), Philomelium (Akşehir) ve Lykonía'ya ulaşan yoldur. Ayrıca Laodikeia Katakekaumene üzerinden Kappadokia'da Garsaura (Aksaray), Mazaka (Kayseri) ve Euphrates'e (Fırat) arasındaki yol da vardır.⁵²⁰

Pers ülkesinin doğudaki topraklarında yer alan yollarla ilgili mevcut bilgiler yeteri kadar olmasa da Persepolis tabletlerinde yine de bir kısım bilgiler mevcuttur.⁵²¹ Burada yer alan bilgilere göre Persepolis'ten Ekbatana'ya, Baktria'dan Hindistan'a ve Orta Asya topraklarına kadar ulaşan bir güzergah bulunmaktadır. Buna ek olarak; Susa ve Persepolis'ten Mısır, Babil, Med, Baktria (Belh), Kirman, Aria, Sagartia, Maka, Arakhosia ve Hinduş (İndus) bölgelerine uzanan yollar da mevcuttur.⁵²² Persepolis'ten Susa'ya doğru iki güzergahdan bahsedilmektedir. Bunlardan ilki; Kur Nehri'nin doğu sahili boyunca kuzeybatıya uzanır. Diğer ise Fahlian ve Bahbahan boyunca kuzeybatıya

⁵¹⁹ Hdt. V. 49. Herodotos'un anlatımlarında yer alan "Kral Yolu" yani Sardes-Susa hattı şu şekilde geçmektedir: "Bütün yol boyunca kraliyet konutları ve çok güzel kervansaraylar vardır. Hep insanların oturdukları yerden ve güvenlik içinde geçilir. Lydia ve Phrygia içerilerinde yirmi stathmetikos ya da konak boyunca uzanır ki, bu doksan dört buçuk parasang tutar. Phrygia sınırında Halys Irmağı'na rastlanır. Bu ırmağı geçebilmek için buraya hakim durumda olan sıradağları ve ırmağı göz altında bulunduran önemli bir kaleyi aşmak gerekir. Bunu aştıktan sonra Kilikia sınırlarına kadar Kappadokia içinde yirmi sekiz konak, yani dört yüz parasang gidilir. Sınırdaki iki sıradağı aşacak ve iki kalenin önünden geçeceksiniz. Oradan öte Kilikia içerisinden geçilecek yol üç konak, on beş buçuk parasangtır. Kilikia ve Ermenistan arasında sınır, içinden gemilerin yüzebildiği bir ırmaktır ki adı Fırat'tır. Ermenistan içinde her biri garnizonla tutulan on beş konaklık yol vardır, elli altı buçuk parasang tutar. Bu bölgeyi gemilerin yüzebildiği dört ırmak sular, bunlar geçilmeden gidilmez. Birincisi Dicle'dir. İkinci ve üçüncü aynı yerden çıkmadıkları ve bir tek ırmak olmadıkları halde aynı adı taşırlar. Birincisi Ermenistan'dan, öbürü Matienlerin ülkesinden gelir. Dördüncüsünün adı Gyndes'tir; eskiden Kyros'un üç yüz altmış kanala ayırmış olduğu ırmak budur. Ermenistan'dan Mateinler ülkesine geçerken dört konak vardır ve bu ülkeden Kissia'ya vardıktan sonra, üzerinde Susa kentinin kurulmuş olduğu ve gemilerin işlemesine elverişli bulunan Khoapes'e kadar on bir konak, kırk iki buçuk parasang yoldur. Bütün bu konakların toplamı yüz on birdir. Sardes ile Susa arasındaki konakların sayısı işte budur. Kraliyet yolu parasang olarak daha iyi ölçülürse ve bir parasang otuz stad hesap edilirse, Sardes'ten "Memnon Sarayı" denilen kral konağına kadar on üç bin beş yüz stad çeker. Çünkü dört yüz elli parasangdır. Günde yüz elli stad tutarsak, bu yol tastamam doksan günde aşılar.

Buna Sardes ile Efes arasındaki bölüm de eklenirse, Hellen Denizi'nden Susa'ya kadar (Memnon'un Kenti denilen kent burasıdır) on dört bin kırk stad olduğunu söyleyeceğim. Zira Efes ile Sardes arası beş yüz kırk staddır. Üç ayı böylece üç gün daha uzatmak gerekir." Hdt. V. 52-54.

⁵²⁰ Str. XIV. 2. 29.

⁵²¹ P. Briant, "From Indus to the Mediterranean: Administrative Organization and Logistics of the Great Roads of the Achaemenid Empire", *Highways, Byways and Road Systems in the Pre-Modern World*, Chichester, 2012, ss. 185-201.

⁵²² J. Wiesehöfer, *Antik Pers Tarihi* ..., s. 124-125.

uzanmaktadır. Persepolis'ten batıya doğru Babil'e, doğuya doğru Ekbatana'ya giden yol ise Horasan'da kesilmektedir.⁵²³

Yolların genel güvenliği satraplar ve kralın adamları tarafından sağlanmıştır. Bu kişilerin başlıca görevleri; yolları sürekli gözetlemek, seyahat edenlerin güvenliğini sağlamak, gelen emirleri iletmek ve uygulamaktır.⁵²⁴ Buna ek olarak, stratejik noktalara süvarilerin koruduğu kaleler yapılmış ve böylelikle yerleşim yerleri de güvence altına alınmıştır.⁵²⁵ Genel olarak Pers yollarına bakıldığında; Perslerin, kendinden önceki devletlerin yollarını geliştirerek kullandığı ve bunun üzerine yeni yollar da inşa ettiği görülmektedir. Bu kapsamda Karkamış-Mısır-Babil yolu geliştirilmiş, bu yol Ekbatana-Hazar Kapısı-Hindikuş Dağları'na kadar uzatılmıştır. Karmania-Gedrosia yolu da Kabil Vadisi'ne kadar uzatılmıştır. Bunların yanı sıra, ana yollara ek olarak seyahatlerin daha kolay olması için küçük yollar da inşa edilmiştir.⁵²⁶ Ayrıca, bütün satraplık başkentleri merkeze bağlanarak güvenlik ve haberleşme olanakları maksimum düzeye çıkarılmıştır. Dolayısıyla, bu yollar; taarruz, savunma, isyan ve ticari açıdan zaman içerisinde çok önemli role sahip olmuştur.⁵²⁷ Yol güzergahları boyunca postaneler ve kervansaraylar inşa edilmiş, buralarda krala ait ulaklar her zaman hazır olarak bulundurulmuştur.⁵²⁸ Bu sistem sayesinde merkezden gelen emirler gideceği yerlere çok hızlı bir şekilde ulaşmış ve bu emirler süratle uygulanabilmiştir.⁵²⁹ Bu sayede merkezi otorite artmış, kral, en uzak noktalarda bile etkisini yüksek seviyede gösterebilmiştir.⁵³⁰

3. 11. Yan Hizmetler

Pers ordusunda sefer esnasında ulaşım problemlerini çözmek için mühendislerin istihdam edildiği görülmektedir. Büyük Kyros, Massaget seferinde karşılaştığı nehirlerin⁵³¹ yanı sıra Halys Nehri'ni de yapılan köprü sayesinde geçmiş, Miletos'lu Thales de hendek kazdırarak, nehri ikiye ayırtmış ve ordunun bu yöntemle karşıya geçebilmesini

⁵²³ D. Graf, "Persian Royal Road ...", ss. 167-189; Diod. Sic. XIX. 19. 2; J. Wieschöfer, *Antik Pers Tarihi* ..., s. 124; Curt. V. 8. 5.

⁵²⁴ P. Briant, *From Cyrus to Alexander* ..., s. 368.

⁵²⁵ G. S. Goodspeed, "The Persian Empire ...", ss. 251-257.

⁵²⁶ R. Ghirsmán, *Iran from the Earliest* ..., s. 145.

⁵²⁷ E. Dussinberre, *Aspects of Empire* ..., s. 3.

⁵²⁸ R. Ghirsmán, *Iran from the Earliest* ..., s. 145; Xen. *Cyro*. VIII. 6; Hdt. VIII. 98.

⁵²⁹ T. Holland, *Persian Fire* ..., s. 144.

⁵³⁰ D. Graf, "Persian Royal Road ...", ss. 167-189.

⁵³¹ Hdt. I. 204.

sağlamıştır.⁵³² Pers ordusu içerisinde köprü yapım tekniklerinin Dareios ve Kserkses dönemlerinde zirve yaptığı görülmektedir. Bu dönemlerde, Dareios'un gemilerin birleştirilmesiyle oluşturulan, 120 stadion uzunluğunda bir köprü ile Bosphoros'u (İstanbul Boğazı), yine buna benzer bir şekilde yapılan bir başka köprüyle de İstros (Tuna) Nehri'ni ordusuyla beraber geçtiği bilinmektedir.⁵³³ Yine Kserkses de Yunan seferi esnasında Hellespontos (Çanakkale Boğazı) üzerinden aynı şekilde bir köprü kurdurarak ordusuyla beraber karşı tarafa geçmiştir.⁵³⁴ (Resim 2)

Büyük Kyros döneminde konuyla ilgili çok fazla bilgi olmamasına rağmen, kuşatma silahları yapımıyla ilgili bazı kayıtlara rastlanmaktadır.⁵³⁵ Bu doğrultuda, Kyros'un seferlere direnecek kentler için ordusunun içerisinde koçbaşlarını da yanında götürdüğü görülmektedir.⁵³⁶ Kyros'un generali Harpagos'un İonia'daki kentlerin surlarının önüne

⁵³² Hdt. I. 75.

⁵³³ Hdt. IV. 83-89; Ctes. F13. 21; Nep. *Milt.* III. MÖ 513 yılında Dareios sefer hazırlıkları esnasında hakimiyeti altında bulunan halklara haber göndererek köprü için hazırlık yapılmasını istemiştir. Köprü için özellikle İonia ve Aiolis ile Hellespontontos civarındaki kentleri görevlendirmiştir. Hazırlıklar devam ederken Dareios ve ordusu Susa'dan yola çıkmış ve 13.500 stadia/450 parasang (yaklaşık 2.500 km) ilerleyerek 90 günde Sardeis'e ulaşmıştır. Hdt. V. 52. Buradan kuzeye doğru ilerleyen Dareios ve ordusu, İstanbul Boğazı'nda yapılan bir köprüden Avrupa'ya doğru geçmiştir. Hdt. IV. 83-90; J. M. Balcer, *Sparda by the Bitter Sea ...*, s. 190; J. M. Balcer, *The Persian Conquest ...*, s. 149. Köprünün varlığı hakkında bilgiler olmasına rağmen detayları hakkında pek bir bilgi yoktur. Hdt. IV. 83; *FGrH* 688 F 13. 21; Str. VII. 3. 9. Ancak Arrianos, suyun üzerinde kalıcı bir köprü inşa edilmesine imkan olmayacak şekilde geniş ve derin bir bölge olması nedeniyle gemilerden oluşan bir köprü kurulduğu şeklinde aktardığı bilgiler mevcuttur. Plinius da Dareios'un 500 passus (1 passus=yaklaşık 1.47 metre) yaklaşık 735-740 metre genişliğinde bir köprüden ordusunu karşıya geçirdiğinden bahsetmektedir. Aynı bölümde Dareios'un oğlu Kserkses'in de aynı yöntemle Çanakkale Boğazı'na bir köprü kurduğunu aktarmaktadır. Plin. *HN*. IV. XII. 76. Bu konu hakkında Herodotos'ta da bilgiler yer almaktadır. Hdt. VII. 33-36. Herodotos, Dareios'un köprüsünün yeriyle ilgili Byzantion ile Karadeniz'in ağzındaki Zeus Ourios tapınağının orta yerinde kurulduğunu söylemektedir. Hdt. IV. 43. Polybios ise köprünün Avrupa Hermaionu'nun (Boğazın en dar kısmı muhtemelen günümüzdeki Rumeli Hisarı civarı olmalıdır) Karadeniz'in girişine yakın bir mevkiide bulunan bir burnun çıkıntısında, Byzantion ile Hieron arasında yer aldığını söylemektedir. Pol. IV. 43. 2. Köprünün oluşturulması için kullanılan gemiler işlevini tamamladıktan sonra muhtemelen ayrılmış ve yeniden filolar haline gelerek donanmaya katılmış olmalıdır. S. Kılıç, "I. Dareios'un İskit Seferinin ...", ss. 301-316; Gemilerin yanyana dizilerek köprü yapılması fikrine Genç Kyros döneminde de rastlanmaktadır: Ordunun üzerinden geçebilmesi için Büyük Menderes Nehri üzerine yedi adet birbirine bağlanmış gemiden bir köprü yapılmıştır. Xen. *An.* II. 5.

⁵³⁴ Hdt. VII. 33-36; Aesch. Pers. 722; "Köprü ile ilgili malzemeler olasılıkla donanma ile birlikte getirilmiş olmalıdır. Modern araştırmacılar bu köprünün Abydos ve Sestos arasında yaklaşık 1200 m. uzunluğunda olduğunu söylemektedirler. Dönemin gemilerinin boyutu da dikkate alındığında yaklaşık 700 geminin bu iş için kullanıldığı hesaplanmıştır. Köprülerden birinde 380, diğerinde ise 340 gemi yan yana getirilerek bağlanmıştır. Köprüyü sabit tutabilmek için de çapalardan faydalanılmıştır.... Sonuçta Pers ordusu Nara burnu ile karşıda Akbaş Limanı arasına kurulan bu yüzer köprüden kolayca geçmiştir." R. Körpe, "Çanakkale Boğazı'nda İnşa Edilen İlk Köprünün Hikayesi", *Çanakkale Troia*, 2019, ss. 20-23.

⁵³⁵ Xen. *Cyro.* VI. 1. 20-22, VI. 3. 8.

⁵³⁶ Xen. *Cyro.* VI. 1. 20, 50, VII. 1. 4.

toprak yığıdırıp, askerlerini surları aşırarak içeri soktuğu⁵³⁷ ve Pers ordusundaki görevli askerlerin Kıbrıs'ta Soloî kentini alabilmek için kentiin çevresine hendekler kazdığı da bilinmektedir.⁵³⁸

3. 12. Garnizonlar

Ksenophon'a göre Büyük Kral satrapların gittikleri yerlerde hemen teşkilatlanıp askeri birlikler kurmasını istemiştir.⁵³⁹ Herodotos da bu konuyla ilgili olarak bir şehir alındıktan hemen sonra ilk iş olarak burada bir garnizon meydana getirildiğinden bahsetmektedir.⁵⁴⁰ Perslerin kalelerde ve garnizonlarda konuşlandırılmış sınır veya işgal etmeye hazır öncü birlikler bulundurdıkları kaynaklarda açıkça yer almaktadır.⁵⁴¹ Antik kaynaklarda yer alan bilgilere göre satraplıklarda oluşturulan garnizonlara Büyük Kral'ın askerleri yerleştirilmiştir.⁵⁴² Ayrıca, satrapların da kendi muhafız birliklerine sahip oldukları bilinmektedir. (Sardes Satrapı Oroites'in bin kişilik muhafız birliği)⁵⁴³ Bu gibi birliklerin Pers-Yunan savaşları sırasında bölgeye gelen Atina ve Sparta birliklerine karşı savaştıkları bilinmektedir.⁵⁴⁴ Troas bölgesinde yapılan yüzey araştırmaları sonucunda küçük-büyük kalelerin bölgeyi ve yolları kontrol edecek şekilde stratejik noktalara inşa edilmesi bunların planlı bir şekilde bölgedeki Pers savunma sisteminin parçaları olduklarını göstermektedir.⁵⁴⁵

II. Kyros döneminde Kandehar kaleleri, Babil satraplığı, Sardes kalesi gibi yerlere bu bölgelerde güvenliğin sağlanması için garnizonlar yerleştirildiği de görülmektedir.⁵⁴⁶ I. Dareios, İskit seferi esnasında Trakya'da ve Doriskos'ta birer garnizon kurmuştur.⁵⁴⁷ Mısır'da Elephantine, Daphne ve Memphis'te de garnizonlar bulunmaktadır. Denizlerde ise Myus ve Samos'ta stratejik öneme sahip yerlerde deniz güvenliğini sağlayacak askeri

⁵³⁷ Hdt. I. 162.

⁵³⁸ Hdt. V. 115.

⁵³⁹ Xen. *Cyro.* VIII. 6. 3; C. Tuplin, "Xenophon and the Garrisons ...", ss. 167-246.

⁵⁴⁰ Hdt. I. 165; II. 30; III. 91; IV. 124; VII 106.

⁵⁴¹ Hdt. VII. 25; 33; 59; 78; 105-107; IX. 115; Xen. *Cyro.* VIII. 6. 1; Thuc. I. 98; VIII. 84; 109; Arr. *Anab.* I. 18. 3; 23. 8; 17. 9.

⁵⁴² Xen. *Cyro.* VIII. 6. 1, 9.

⁵⁴³ Hdt. III. 120-128; P. Briant, *From Cyrus to Alexander ...*, s. 67.

⁵⁴⁴ J. M. Balcer, *Sparda by the Bitter Sea ...*, ss. 195-226.

⁵⁴⁵ R. Körpe vd., "Persian Hilltop Settlements and Military Strategy in the Troad", *Archaeological Institute of America 111th Annual Meeting*, Anaheim, 2010, s. 127.

⁵⁴⁶ Xen. *Cyro.* III. 120-128.

⁵⁴⁷ Hdt. VII. 59.

istasyonlar kurulmuştur.⁵⁴⁸ Kserkses döneminde Elephantine’e bir Yahudi garnizonu yerleştirilmiştir.⁵⁴⁹

Tuplin’in verdiği garnizonların listesi şu şekildedir:⁵⁵⁰

- Troas: İlin, Skepsis, Kebren, Neandria, Kokylion, Larissa, Hamaxitos, Kolona, Gergis.
- İonia: Phokaia, Notion, Ephesos, ısında, Knidinon, Miletos, Kaunas.
- Karia-Lykia: Iasos, Halikarnasossos, Tralles, Sasanda, Alinda, Knidos.
- Lydia: Sardeis, Blaundos.
- Ege Adaları: Kythera, Andros, Siphnos, Lemnos, Khios, Mytilene, Samos, Kos, Rhodos.
- Makedonya/Trakya/İskitya: Eion, Doriskos, Leuke Akte, Tyrodiza, Byzantion, Sestos.
- Phrygia: Gordion, Leonton, Kephalai, Kelainai.
- Pisidia/Anadolu: Syllion, Side.
- Mısır: Marea, Daphnai, Elephantine, Syene, Memphis.
- Persia: Persepolis, Pasargadai, Shiraz, Umiyassa, Turkan.
- Media: Ekbatana, Sikyauvatis.
- Baktria: Aornos, Baktra, Zariaspa, Maracanda, Kyropo.

Satraplar içerisinde “phrouroi” (garnizon birliği) olarak adlandırılan birlikler bulunmaktaydı.⁵⁵¹ Bu birliklerden kentlerde bulunanlar “akra”⁵⁵², kırsalda olanlar ise “khora” şeklinde adlandırılmaktadır.⁵⁵³ Bu garnizonların temel kuruluş amacı her zaman hazır durumda olmak ve bulunduğu bölgeyi korumaktır.⁵⁵⁴

R. Körpe’ye göre Perslerin yerli halklarının denetimlerini sağlamak için oluşturdukları bu sistem hem iç güvenliği artırıyor hem de dışarıdan gelebilecek saldırılara karşı da etkili bir savunma düzeni sağlıyordu.⁵⁵⁵ Bunlara ek olarak, devletin uzak bölgelerinde

⁵⁴⁸ Hdt. II. 30; III. 91; K. A. Raaflaub, “Persian Army and Warfare ...”, ss. 5-37.

⁵⁴⁹ M. A. Dandamaev-V. G. Lukonin, *The Culture and Social ...*, s. 231.

⁵⁵⁰ C. Tuplin, “Xenophon and the Garrisons ...”, ss. 167-246.

⁵⁵¹ J. Wiesehöfer, *Antik Pers Tarihi ...*, s. 103; C. Tuplin, “Xenophon and the Garrisons ...”, ss. 167-246.

⁵⁵² Troas’ta, İlion, Skepsis, Kebren, Neandria, Kokylion, Larissa, Hamaksitos, Kolonai, Gergis, Assos ve Antandros kentlerinde akra garnizonlarının oldukları bilinmektedir. C. Tuplin, “Xenophon and the Garrisons ...”, ss. 167-246.

⁵⁵³ R. Körpe, “Troas Bölgesi Arkeolojik Yüzey Araştırmalarının Işığında Pers Savunma Sistemi”, *OANNES*, 4/2, 2022, ss. 557-578.

⁵⁵⁴ J. Wiesehöfer, *Antik Pers Tarihi ...*, s. 146.

⁵⁵⁵ R. Körpe, “Troas Bölgesi Arkeolojik ...”, ss. 557-578.

yaşayan İrani olmayan ve farklı etnik kökenlerden oluşan askeri gruplar da mevcuttur. Mısır'daki Daphne, Elephantine ve Pelusion garnizonları bu konuya örnek olarak gösterilebilir.⁵⁵⁶

Garnizonlar yıl içerisinde Büyük Kral'ın görevlendirdiği kişiler tarafından denetlenmeye tabi tutulmuştur. Persepolis etrafındaki birlikler bizzat Büyük Kral tarafından denetlenirken, Küçük Asya gibi merkeze uzak bölgeler ise Akhamenid Hanedanına mensup kişilerce kontrol altında tutulmuştur.⁵⁵⁷ II. Kyros tarafından oluşturulan “müfettişlik kurumu”, Pers eyaletlerini dolaşarak yerel yöneticilerin ve komutanların askeri açıdan ihtiyaçlarını tespit ederek, eksiklerin giderilmesi hususunda yardımda bulunmuşlardır.⁵⁵⁸ Bahsi geçen denetleme mekanizmasında en dikkat çekici unsur “kralın gözü” ya da “kralın kulağı” olarak adlandırılan kimselerdir.⁵⁵⁹ Bu kimselere Yunan kaynaklarında rastlanmasına rağmen Pers kaynaklarında rastlanmamaktadır.⁵⁶⁰ Ayrıca, Yunan kaynakları onlardan Büyük Kral için çalışan istihbarat sağlayıcıları olarak bahsetmektedir.⁵⁶¹ Bunun yanı sıra; bu memurluklar, ülke topraklarında gezerek satrapları, kraliyet memurlarını ve vergi akışını takip ederek bunların denetimini sağlamışlardır.⁵⁶² Ek olarak, toprağın ekilmesi ve üretimin devamlılığı konusunda da denetimlerde bulunmuşlardır.⁵⁶³

3. 13. Sefer Esnasında Ordu Yapısı

Yunan kaynaklarında Pers ordusunun sayısı hakkında abartılı rakamlar zikredilmektedir. Bu abartılı rakamlar gözardı edildiğinde gerçekteki asker sayısı bile muazzam kalabalıklardır. Dolayısıyla, yüksek sayılarda telaffuz edilen askerleri bir araya toplamak ve organize etmek oldukça meşakkatli bir meseledir. Bu doğrultuda, ordunun öncelikle

⁵⁵⁶ D. Head, *The Achaemenid Persian Army ...*, 1992, s. 16.

⁵⁵⁷ K. Farrokh, *Shadows in the Desert ...*, s. 40.

⁵⁵⁸ Xen. *Cyro*. VIII. 6; P. Briant, *From Cyrus to Alexander ...*, s. 343.

⁵⁵⁹ Xen. *Cyro*. VIII. 2; Plut. *Artak*. XII. 1.

⁵⁶⁰ R. Schmitt, “Achaemenid Dynasty; from the Persian Clan of the Same Name ca.700 to 330 BC.”, *Encyclopedia Iranica* I, Londra-Costa Mesa, 1986, ss. 414-426.

⁵⁶¹ I. Morria-W. Scheidel, *The Dynamics of Ancient Empire: State Power from Assyria to Byzantium*, New York, 2009, s. 86; K. Farrokh, *Shadows in the Desert ...*, s. 40.

⁵⁶² J. M. Balcer, “The Athenian Episkopos and the Achaemenid King's Eye”, *American Journal of Philology*, 98, 3, 1977, ss. 252-263.

⁵⁶³ Xen. *Cyro*. VIII. 2; R. Ghirshman, *Iran from Earliest Times ...*, s. 144.

“sylogos” adı verilen bölgelerde toplandığı görülmektedir.⁵⁶⁴ Örneğin Kserkses, Yunanistan seferi için toplanma noktası olarak Kappadokia-Kritalla’yı⁵⁶⁵ ve Genç Kyros yapacağı sefer için Kastolos Ovası’nı⁵⁶⁶ bu amaçla seçmiştir. Bu yer seçimlerinde Büyük Kral veya satrapların yanı sıra generallerin de stratejik açıdan etkili olduklarına rastlanmaktadır.⁵⁶⁷

Genel diziliş itibariyle bakıldığında askerler etnik kökenlerine göre sınıflandırılmış ve dikdörtgen formasyonunda örgütlenmiştir.⁵⁶⁸ Asklepiodotus da *Taktikler* adlı eserinde Pers atlı birliklerinin kare şeklinde düzen aldığını anlatmaktadır.⁵⁶⁹ Ordu düzeniyle ilgili en detaylı bilgilere Herodotos’da rastlanmaktadır. Herodotos’un anlatımlarına göre, Büyük Kral, savaş arabası içerisinde askeri birliklerin merkezinde yer almaktadır. Büyük Kral’ın önünden bin kişilik süvari birliği, ardından mızrakları yere doğru bakan bin asker gitmektedir. Büyük Kral’ın arkasında ise Perslerin en soylu ve en seçkin birliklerinden oluşan mızrakları dik bir şekilde yukarıya bakan bin mızraklı yer almaktadır. Onları takiben en iyi Perslerden seçilmiş bin atlı, ardından en iyi Perslerden seçilmiş on bin piyade (muhtemelen Ölümsüzler Birliği), ardından da on bin atlı ve son olarak da ordunun geri kalanı bu birlikleri takip etmektedir.⁵⁷⁰

Yukarıda bahsi geçen formasyonun Büyük Kral haricinde farklı rütbelerdeki komutanlar tarafından da kullanıldığı görülmektedir. Komutanlar tıpkı Büyük Kral gibi komuta ettiği askerlerin merkezinde yer almış, her bir yanındaki askerlerine eşit zamanlama ile emredebilmiştir. Bu formasyon, komuta kabiliyetini arttırmasının yanı sıra komutanların da kendini daha fazla güvende hissetmesini sağlamıştır.⁵⁷¹ Örneğin Yunan seferinde Kserkses bu düzende hareket etmiş,⁵⁷² II. Artakserkses de Kunaksa Savaşı’nda bu şekilde düzen almıştır.⁵⁷³ Ksenophon ordunun düzeninden şöyle bahseder:

⁵⁶⁴ K. A. Raaflaub, “Persian Army and Warfare ...”, ss. 5-37; D. Head, *The Achaemenid Persian Army ...*, s. 58.

⁵⁶⁵ Hdt. VII. 26.

⁵⁶⁶ D. Head, *The Achaemenid Persian Army ...*, s. 59.

⁵⁶⁷ Xen. *Hell.* I. 4. 3; III. 4. 21; E. Rung, “Some Notes on Karanos ...”, ss. 333-356.

⁵⁶⁸ Xen. *An.* I. 8. 9; Hdt. VII. 60, IX. 33.

⁵⁶⁹ Ascl. *Tact.* VII. 4; Diod. Sic. XVII. 19.

⁵⁷⁰ Hdt. VII. 40-44.

⁵⁷¹ Xen. *An.* I. 8. 22-23.

⁵⁷² Hdt. VII. 40-41.

⁵⁷³ Xen. *An.* I. 8. 13, II. 8. 11, III. 11. 5.

*“Ordu öyle bir düzen içinde ilerliyordu ki eğer ileride bir direniş görürlerse hemen savaşa girebilecekler, düşman kaçmaya kalkışırsa hemen kovalayabileceklerdi. Ayrıca Kyros’un yanında daima birkaç bölük süvari bulunmaktaydı. Bunların bir kısmı düşmanı yakalamaya çalışmakla, bir kısmı ise Kyros’u korumakla görevliydi.”*⁵⁷⁴

Askeri birlikler sefer esnasında uzun mesafeler kat ettikten sonra ordugahlar kurarak yemek ve dinlenme gibi ihtiyaçlarını karşılamaktaydı. Bu zaman diliminin düzenli ve güvenli bir şekilde gerçekleşmesi gerekiyordu. II. Kyros bu doğrultuda, çadır sayısı ile yüzbaşı sayısını eşit tutarak çadırların içerisine yüz asker yerleştirmiştir. Böylece askerlerin birlikte zaman geçirerek, birbirlerini daha fazla tanımasını sağlamış ve savaş zamanında birbirine alışkın bu askeri birliklerin daha uyumlu bir şekilde hareket etmesini hedeflemiştir.⁵⁷⁵

Büyük Kral kendine özel olarak hazırlanmış çadırlarda kalmıştır. Sağ ve sol tarafında ekmekçi ve hayvanların bulunduğu çadırın kapısı doğuya bakmakta ve her zaman önünde mızraklı askerler beklemektedir. Etrafında en sadık adamlarının çadırları, süvariler, arabalar, hafif piyadeler ve okçular yer almaktaydı. Ağır piyade ve kalkanları güvenlik amacıyla kamp alanının etrafını saracak şekilde yerleştirilmiştir. Geceleri olabilecek ani baskınlara karşı süratle karşılık verebilmek için piyadeler ve okçular silahlarını yanlarında bulundurmaktaydı.⁵⁷⁶ Ordu, hareket emri aldığı anda herkes kendine ait eşyaları hazırlayıp, arabaya yüklemekle mükelleftir. Böylece ordunun toparlanma ve harekete geçme süresi oldukça kısalmıştır.⁵⁷⁷ Ordu, ilkbahar ayında sefere çıkmakta ve gündüzleri yol almaktaydı.⁵⁷⁸

Komutanlar ve askerler arasında emirlerin iletilmesi veya iletişimi sağlamak için bayrak ve çeşitli sembollerin kullanıldığı görülmektedir. Herodotos, bayraklarını kullanarak hücumla geçen komutanlardan bahsetmektedir.⁵⁷⁹ Ksenophon’a göre her komutan

⁵⁷⁴ Xen. *Cyro.* V. 4.

⁵⁷⁵ Xen. *Cyro.* II. 1.

⁵⁷⁶ Xen. *Cyro.* VIII. 5.

⁵⁷⁷ Xen. *Cyro.* VIII. 5.

⁵⁷⁸ J. Wiesehöfer, *Antik Pers Tarihi ...*, s. 147.

⁵⁷⁹ Hdt. IX. 59.

çadırının üstünde flama yer almaktaydı. Bunun temel amacı; hangi çadırda hangi rütbeli komutanın kaldığının hiyerarşik olarak anlaşılmasıydı.⁵⁸⁰

Ksenophon'un Anabasis adlı eserinde yer alan Kunaksa Savaşı'nı anlatan bölüm Pers ordusunun tasviri açısından önemlidir. Çünkü bu savaşta iki tarafta da Pers güçleri birbiriyle mücadele etmiştir.⁵⁸¹

“Düşman yaklaştıkça etrafı bir tunç ışıldaması aldı, mızraklar ve ordu safları belirginleşti. Düşmanların sol kanadında Tissaphernes'in idaresinde oldukları söylenen, beyaz göğüs zırhları kuşanmış süvariler vardı. Bunların yanında hasır kalkanlı birlikler, onların yanında da ayaklarına kadar uzanan tahta kalkanlarıyla, Mısırlı oldukları söylenen ağır piyadeler; bunlardan sonra ise bir kısmı süvari, bir kısmı okçulardan oluşan diğer birlikler vardı. Bu birliklerin hepsi uyruklarına göre ayrılmıştı ve her millet için asker dolu bir dikdörtgen şeklinde ilerliyordu. Bunların önünde birbirlerinden geniş mesafelerle ayrılan ve tırpanlı diye adlandırılan savaş arabaları yer alıyordu.”⁵⁸²

Pers ordusunda süvarilerin donanımları açısından piyadeler kadar etkili olmadıklarını vurgulamak yerinde olacaktır.⁵⁸³ Savaşdaki rolleri daha çok piyadelere yardımcı olmakla birlikte, kare şeklinde dizilmekte ve onluk sisteme göre düzen almaktaydılar.⁵⁸⁴

3. 14. Donanım

3. 14. 1. Kıyafet Tipleri

Pers ordusunun giyim kuşam tarzında genel olarak Elam ve Med geleneklerine rastlanmaktadır.⁵⁸⁵ (Resim 17, 18, 22, 23, 24) Antik kaynaklarda Perslerin, Med elbiseleri giydiğinden bahsedilmektedir. Bu elbiseler; Herodotos'a göre dizlere kadar uzanan dar

⁵⁸⁰ Xen. Cyro. VII. 1. 4, VIII. 5, An. I. 10. 12; D. Head, *The Achaemenid Persian Army ...*, s. 12; D. Sheppard, *Alexander The Great at War ...*, s. 39.

⁵⁸¹ J. Wiesehöfer, *Antik Pers Tarihi ...*, s. 141.

⁵⁸² Xen. An. I. 8. 8-11.

⁵⁸³ K. Farrokh, *Sasanian Elite Cavalry Ad. 224-642*, Osprey Publishing, Oxford, 2005, s. 3.

⁵⁸⁴ D. Head, *The Achaemenid Persian Army ...*, s. 60-62.

⁵⁸⁵ N. Sekunda, *The Persian Army ...*, 1992, s. 3.

tunik, kemer veya kuşak, pantolon, yuvarlak şekilli yüksekçe bir başlık ve omuzlardan asılı uzun kollu ceketten oluşan bir kombindir.⁵⁸⁶ Ksenophon, Büyük Kyros'un, kırmızı renkli bir pantolonu ve dik duran bir tiarası olduğunu, erguvan renkli bir tunik ve erguvan renkli mantodan oluşan Med kıyafetleri giydiğini söylemektedir.⁵⁸⁷ Persepolis rölyeflerinde de pantolonlu, uzun elbiseli askerler de Med tarzında giyinmişlerdir.⁵⁸⁸ Yine antik kaynaklarda Baktria satrapı Bessos ile III. Aleksandros'un da erguvan renkli Med elbisesi giydiğinden bahsedilmektedir.⁵⁸⁹ Bu konu hakkındaki görsellere özellikle Greko-Pers eserleri, Persepolis ve Susa rölyeflerinde rastlamak mümkündür. Limyra'daki Perikles Heroon'unda bir Pers süvarisi görseli bulunmaktadır.⁵⁹⁰ Atina vazo resimleri ile Tell Arad'dan bulunan ostrakalarda da süvari tasvirleri görülmektedir.⁵⁹¹ Çan ve Payava Lahti savaşı bir süvari tasvir ederken, çeşitli mühür ve bullalarda da yer alan Pers süvarilerinin teçhizatları hakkında görseller mevcuttur.⁵⁹²

Behistun'da Büyük Kralın uzun bir Pers kaftanı tasvir edildiği görünmektedir. İskender mozaiğinde III. Dareios Pers kaftanı değil, Med elbisesi giyinmiş olarak göze çarpar. Başında da sarılmış, yüksekçe bir başlık yer alır. Bu tasvirlerden, Pers Kralının biniciliğe uygun olarak pantolon, ceket ve başlık tercihlerinde bulunduğu varsayılabilir.

Curtius, İssos Savaşı'nda III. Dareios'un kıyafetlerini şu şekilde tasvir etmektedir:

“Kralın giyim kuşamı lüksün ötesinde dikkate değerdi; ortası beyaz şeritli erguvan renkli tunik, altın kuşaklı kumaştan harmani, gagalarıyla birbirine saldırırken tasvir edilen altın şahinlerle süslenmiştir; altın kemerinde bir pala/kısa kılıç asılıydı, kınında ise tek bir mücevher vardı. Persler kralın başlığını ‘kidaris’ olarak adlandırırlardı, kidaris beyazla ebruli mavi bir bantla bağlıydı. Pers ‘tiarası’ deriden yapılmış bu yüksek başlık, öne doğru

⁵⁸⁶ Hdt. I. 135, V. 49, VII. 62; Str. XI. 13. 9.

⁵⁸⁷ Xen. *Cyro.* I. 3. 2, VIII. 2. 40, VIII. 3. 13. Ksenophon'a göre Perslerin Med elbisesi giyme geleneği Büyük Kyros döneminde başlamıştır. Büyük Kyros; Med elbisesinin, insanları daha iri, güzel ve yakışıklı gösterdiğini, insanların kusurlarını örttüğünü ayrıca ayakkabılar görünmediğinden içine bir şeyler konularak boyun uzatılabileceğini söylemiş ve adamlarından da Med kıyafeti giymelerini istemiştir.

⁵⁸⁸ D. Head, *The Achaemenid Persian Army* ..., s. 20.

⁵⁸⁹ Arr. *Anab.* III. 25. 3, C. E. Ghita, “The Pontic Army: Integrating Persian and Macedonian Traditions”, *The Black Sea, Paphlagonia, Pontus and Phrygia in Antiquity*, Oxford, ss. 97-103.

⁵⁹⁰ C. Tuplin, “All the King's Horse: In Searches of Achaemenid Persian Cavalry”, *History of Warfare* 59. *New Perspectives on Ancient Warfare*, Leiden, Boston, 2010, ss. 101-183.

⁵⁹¹ C. Tuplin, “All the King's Horse ...”, ss. 101-183.

⁵⁹² C. Tuplin, “All the King's Horse ...”, ss. 101-183.

*düşen sivri bir ucu, kulakları örten kulaklıkları ve enseyi koruyan bir parçası vardı.*⁵⁹³

Bunların haricinde ise sikke, rölyef ve mühürlerde Pers kralları daima kaftan giymiş bir biçimde yer almaktadır. Başlarında da taç yoktur.⁵⁹⁴ Kaftanın da savaşlarda giyildiğine dair birçok sayıda mühür bulunmuştur.⁵⁹⁵ Persler, yanlardan sarkan, keçeden yapılmış “tiara” adı verilen başlıkları giymiştir.⁵⁹⁶ Tiaradan hariç, Susa’daki muhafızların başı yarı açık bırakan bir başlık giydiği ve Büyük Kralın hizmetinde bulunanların da gevşek şekilde başı saran başlıklar giydiği görülmektedir.⁵⁹⁷ Persepolis’te iki başlık tipiyle karşılaşmıştır. İlki, tek şeritli veya üst üste bindirilmiş yüksek şekilde kubbemsi bir taca benzemektedir. Bu şekildeki başlıklara özellikle Medli muhafız ve subaylarda rastlanmaktadır. Diğeri ise önden eğimli ve üç yüksek uç şeklindedir. Üç uçtan birisi boğazı kapatırken diğerleri yanlardan sarmaktadır. Herodotos’un tiara olarak bahsettiği bu başlık Pers ve Yunan sanatında en yaygın olarak kullanılan model olarak göze çarpmaktadır.⁵⁹⁸

Pers süvarileri genel olarak piyadelere benzer yumuşak başlıklar giymiş, bazıları ise dövme demir ve bakırdan oluşan başlıklar tercih etmişlerdir.⁵⁹⁹ (Resim 14, 15, 16) Çan Lahtindeki süvarinin yumuşak malzemeden bir başlık ve boyun ile göğüs bölgesini de muhafaza eden deriden meydana getirilmiş bir zırh giydiği görülmektedir. (Resim 13)

Perslerde askeri bir üniformanın varlığı konusu tartışmalıdır. Rölyefler üzerinde yer alan Pers elbiseleri her ne kadar üniformaya benzemese de Yunan kaynaklarının üniformayı çağrıştıran kıyafetlerden bahsettiği görülmektedir. Susa’daki muhafız askerlerinin de iki farklı renk ve tarzda giyindikleri söylenebilir. Bunlar olasılıkla iki farklı Ölümsüz Birliğini göstermekte hatta üstlerindeki elbiseler de mensubu oldukları muhafız alayının

⁵⁹³ Curt. III. 3. 17; Xen. *Cyro.* VIII. 3. 13; B. Goldman, “Darius III, The Alexander Mosaic and the Tiara Ortho”, *Mesopotamia* XXVIII, 1993, s. 51-69.

⁵⁹⁵ D. Head, *The Achaemenid Persian Army ...*, s. 20.

⁵⁹⁶ Hdt. VII. 61. Ayrıca başka bir bölümde başlık için “kyrbasia” kelimesini kullandığı da görülmektedir. V. 49.

⁵⁹⁷ G. Thompson, “Iranians Dress in the Achaemenid Period: Problems Concerning the Kandys and Other Garments”, *Iran*, Vol. 3, ss. 121-126.

⁵⁹⁸ D. Head, *The Achaemenid Persian Army ...*, s. 21.

⁵⁹⁹ Hdt. VII. 61, 84; J. Wiesehöfer, *Antik Pers Tarihi ...*, s. 144.

üniforması olabilir.⁶⁰⁰ (Resim 19) Her iki Ölümsüzler Birliğinin başında yivli başlık yer almaktadır. Bunlar başlık yerine sarı bir sarık dolarlar.⁶⁰¹ Sarı ve açık mor renkli kaftanlar boğazdan itibaren el ve ayak bilekleri dahil tüm vücut kısımlarını örtmektedir.⁶⁰²

Tuniklerin kenarları gümüş örgü desenleriyle süslenmiştir.⁶⁰³ Bahsi geçen iki birliğin de yumuşak deriden sarı, mavi bağcıklı veya iliklemeli ayakkabılar kullandıkları görülmektedir.⁶⁰⁴ Curtius da Ölümsüzler için hiçbir Perslinin onlar kadar gösterişli olmadığını, tuniklerinin üzerinde mücevherlerin süs olarak kullanıldığını, boyun kürkleri ile silahlarının altınlarla bezendiğini betimlemektedir.⁶⁰⁵

Genel olarak elbiselerde en dikkat çeken rengin erguvani/mor olduğu söylenebilir. Salyangoz kabuğundan elde edilen bu renk, oldukça pahalı bir kumaş boyası olarak bilinmekte ve Pers elitleri tarafından kullanılmaktaydı. Büyük Kral, bu rengi kullanırken özellikle krallığının güç sembolü olarak göstermiş ve bu renkli kıyafetleri çevresindekilere dağıtırken kıymetli hediye olarak sunmuştur.⁶⁰⁶ Bu rengin haricinde değerli sayılan bir diğer renk İran'da kendiliğinden yetişen Crocus çiçeğinin yapraklarından elde edilen safrandır. Bu renk Pers elit birliklerinin elbiselerinde yaygın olarak kullanılmaktadır.⁶⁰⁷ Kullanılan diğer renkler ise kırmızı ve beyazdır. Kırmızı renk güçlü savaşçılarla bağdaştırılırken, beyaz renk ise kutsiyeti çağrıştırmaktadır.⁶⁰⁸ Kunaksa Savaşı'ndan bahseden anlatımlarda Genç Kyros ve askerlerinin erguvan renkli tunikler giydiği, II. Artakserkses'in ve askerlerinin ise beyaz tunikler tercih ettikleri görülmektedir.⁶⁰⁹ Bunlara ek olarak, elit Perslerin elbiselerinde altından işlemeler ve parçalar da yer almaktadır. Herodotos'a göre, Perslerin elbiselerine bol altın yaldızlar serpiştirilmiş ve bundan dolayı parıl parıl yanmaktadırlar.⁶¹⁰ Dini bir sembol olan nilüfer

⁶⁰⁰ D. Head, *The Achaemenid Persian Army ...*, s. 21; R. Ghirshman, *The Arts of Ancient Iran From its Origins to the Time of Alexander the Great*, Thames and Hudson, New York, 1964, s. 141.

⁶⁰¹ Str. XV. 3. 19; D. Head, *The Achaemenid Persian Army ...*, s. 21; R. Nelson, *Armies of the Greek and Persian Wars, Campaigns, Organisation, Tactics, Dress, Weapons*, Dallas, 1975, s. 10.

⁶⁰² A. T. Olmstead, *History of The Persian ...*, s. 238.

⁶⁰³ R. Sheppard, *Alexander The Great at War ...*, s. 43.

⁶⁰⁴ A. T. Olmstead, *History of The Persian Empire ...*, s. 238.

⁶⁰⁵ Curt., III. 3. 13.

⁶⁰⁶ N. Sekunda, *The Persian Army ...*, s. 32.

⁶⁰⁷ N. Sekunda, *The Persian Army ...*, s. 45.

⁶⁰⁸ R. C. Zaehner, *Zurvan: A Zoroastrian Dilemma*, Biblo and Tannen, Oxford, 1955, s. 122.

⁶⁰⁹ Plut. Artak. XI. 6; N. Sekunda, *The Persian Army ...*, s. 10; D. Head, *The Achaemenid Persian Army ...*, s. 21.

⁶¹⁰ Hdt. VII. 83.

çiçeğinin de üniformalarda motif olarak kullanıldığına rastlanmaktadır.⁶¹¹ Ksenophon tarafından Kyros'un yanındakilerden bazılarının kolye ve bilezik taktıkları aktarılmıştır.⁶¹² Curtius'da taktıkları altın kemerden de bahsedilmektedir.⁶¹³ Persepolis rölyeflerinde de subayların bunlara benzer takılar kullandıkları görülmektedir.⁶¹⁴

Antik kaynaklarda Pers piyadesinin zırhlarıyla ilgili bazı bilgilere rastlanmaktadır. Herodotos'a göre Perslerin Yunanlara karşı kaybetmesinde zırh giymemelerinin büyük etkisi olmuştur.⁶¹⁵ Buna ek olarak da başka bir bölümde Perslerin balık pulları gibi örülmüş kollu zırhlar giydiğinden de bahsetmektedir.⁶¹⁶ Balık pullu zırhlara Yunan vazolarında da rastlanmaktadır.⁶¹⁷ Pers süvari komutanı Masistius'un bütün vücudunu kaplayan zırh giymesi dışında,⁶¹⁸ göğüs zırhlarının tunik altına giyilmesi o dönemlerde yaygın bir uygulamadır.⁶¹⁹ Süvariler, demir pul zırh veya örgülü bronz zırh kullanmaktadır. Atların eyerine bağlı bir şekilde bulunan metal pullardan oluşan deri bir koruyucu ile uyruklarını korumaya çalışmışlardır.⁶²⁰ Ksenophon, süvarilerin bronz zırh kullandığını ve miğferlerde de beyaz sorguç bulunduğunu söylemektedir.⁶²¹ Örneğin; Kunaksa Savaşı'nda II. Artakserkses'in ordusunda yer alan Tissaphernes'in komutasında beyaz göğüs zırhlı süvarilerden bahsedilmektedir.⁶²²

⁶¹¹ P. Ghorbanzadeh Dizaji, "Pers İmparatorluğu (Akhaimenid) Dönemi Erkek Giyim Kuşamı Üzerine Bir İnceleme", *Tykhe*, 2021, 6 (11), ss. 216-240.

⁶¹² Xen. *An.* I. 5. 8; *Cyro.* VIII. 2.

⁶¹³ Curt. III. 3. 17.

⁶¹⁴ H. S. Alanyalı, "Philoxenos ve İskender Mozaïği", *Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C. 1, S. 3, 2001, ss. 13-30.

⁶¹⁵ Hdt. IX. 62.

⁶¹⁶ Hdt. VII. 61; J. Wiesehöfer, *Antik Pers Tarihi* ..., s. 144.

⁶¹⁷ D. Head, *The Achaemenid Persian Army* ..., s. 27.

⁶¹⁸ Hdt. IX. 22. Bu döneme kadar istisnai görünen bu zırh çeşidi, III. Darieos zamanında yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır. J. A. S. Evans, "Cavalry About The Time of The Persian Wars", *The Classical Journal*, 82, No. 2, 1986, ss. 97-106; D. Head, *The Achaemenid Persian Army* ..., s. 31.

⁶¹⁹ C. Tuplin, "All the King's Horse ...", ss. 101-183.

⁶²⁰ N. Sekunda, *The Persian Army* ..., s. 27; D. Head, *The Achaemenid Persian Army* ..., s. 25.

⁶²¹ Xen. *An.* I. 8. 7; D. Head, *The Achaemenid Persian Army* ..., s. 33.

⁶²² Xen. *An.* I. 8. 9.

3. 14. 2. Silah Çeşitleri ve Yapıları

Piyadenin standart teçhizatları arasında yay, ok ve mızrak sayılabilir.⁶²³ Aiskhylos, Pers askerlerinin ok ve mızraklarıyla ünlü olduklarını söylemektedir.⁶²⁴ Herodotos'un eserinin birçok bölümünde yine bu silahlardan bahsedildiği görülmektedir.⁶²⁵ Strabon da tüm Perslerde bir yay ve sapan olduğundan bahsetmektedir.⁶²⁶ Kaynaklardan anlaşıldığı şekliyle piyadeler bronz ya da demir uçlu okların bulunduğu sadak, yay, metal uçlu tahta saplı bir mızrak,⁶²⁷ "akinakes" (Resim 11, 12) olarak adlandırılan kısa bir kılıç ve bazı durumlarda da balta ile donatılmıştır.⁶²⁸

Süvariler genel olarak piyadeler ile aynı donanıma sahiptir.⁶²⁹ Süvarinin ana silahı mızraktır ve kısa saplı mızraklar hem uzaktaki düşmana fırlatılabilirken hem de yakın dövüşlerde etkili bir silah olarak kullanılabilir.⁶³⁰ Süvari teçhizatları genel olarak hasır kalkan, büyük yay, sadak, kısa kılıç ve hançer olarak sayılabilir. Bazı vazo resimlerinde de pala ve balta gibi bu kategoriden farklı silahlara rastlanmaktadır.⁶³¹ Ayrıca süvarilerde Yunanların, *kopis* olarak adlandırdıkları silahları da vardır.⁶³² Bir Pers-Yunan mücadelesinde Perslerin kızılık ağacından yapılmış kargılarıyla Yunanların mızraklarını kolayca kırdıklarından bahsedilmektedir.⁶³³ Ancak *Pelta* olarak adlandırılan

⁶²³ Büyük Kyros'un da standart teçhizat olarak adlandırılacak bir kısa kılıç, bir kalkan ve iki Saka yayı ile birlikte gömüldüğü bilinmektedir. Curt. X. 1. 31.

⁶²⁴ Aesch. Pers. 84; B. H. Wright, *The Campaign of Plataea*, University of Michigan Library, New Haven, 1904, s. 53.

⁶²⁵ Hdt. V. 49, VII. 61.

⁶²⁶ Str. XV. 3. 19.

⁶²⁷ D. Head, *The Achaemenid Persian Army* ..., s. 27; S. Kılıç, "Pers Ordusu ...", ss. 109-119.

⁶²⁸ Hdt. VII. 54. Herodotos bu silahtan "Perslerin ulusal silahıdır" diye bahseder. Persepolis'te bu kılıca ait kabza bulunmuştur. N. Sekunda, *The Persian Army* ..., s. 18. Çan Lahtinde bulunan süvarininin kemerinde bu kılıca rastlanmaktadır. C. Tuplin, "All the King's Horse ...", ss. 101-183. Akinakesin Roma lejyonierlerinin kullandığı "Gladius Hispaniensis" ve "Pugio" ile büyük oranda benzemektedir. M. M. Khorasani, *Arms and Armour from Iran: The Bronze Age to the End of the Qajar Period*, Legat Publishers, Tübingen, 2006, s. 72; R. F. Burton, *The Book of the Sword*, Chatto and Windus, Piccadilly, London, 1884, s. 210. Bıçak uzunluğu olarak 40-50 cm bilinmektedir. M. M. Khorasani, "Arms and Armor Achaemenians and Sassanians", *Fezana Journal*, Summer Issue, 2006, ss. 87-93. Demirden yapılmış olup, çift kenarlı keskin, kısa ve düz bir formdadır. Beke kemer veya kayışla birlikte takılıp, sağ uyluktan bacağa doğru uzanmaktadır. Hdt. VII. 61. Baltaya ise, Yunan sanat eserlerinde rastlanmaktadır. S. Kılıç, "Pers Ordusu ...", ss. 109-119.

⁶²⁹ R. Sheppard, *Alexander The Great at War* ..., s. 41.

⁶³⁰ C. E. Ghita, "The Pontic Army ...", ss. 97-103.

⁶³¹ J. A. S. Evans, "Cavalry About The Time ...", ss. 97-106.

⁶³² D. Head, *The Achaemenid Persian Army* ..., s. 30; Genç Kyros'un yanındaki süvariler bu dışbükey şekilli silahtan taşımaktadır. Xen. An. I. VIII. 7.

⁶³³ Xen. Hell. III. 4. 13.

bu mızraklar,⁶³⁴ Granikos'ta Makedon mızraklarına karşı başarısız olmuştur.⁶³⁵ Süvarinin sorumlulukları arasında savaşa katılacak at, atın eyer ve başlık takımları, demir zırh, miğfer, bronz kalkan, yüz yirmi adet ok, demir topuz, iki mızrak ve iase parası olarak bir mina gümüşü savaşa katılırken yanında getirmesi yer almaktadır.⁶³⁶

Düşmandan korunmak için zırh haricinde kalkan da kullanıldığı görünmektedir. *Spara* adı verilen kalkanlar, ıslak bir deri tabakasının içine sorkun ağacı dallarının yerleştirilmesiyle meydana getirilmekteydi.⁶³⁷ Hilal biçimli olan ve *Taka* adı verilen bir diğer kalkan şekli de mevcuttu.⁶³⁸

Orduda yer alan ve İrani olarak adlandırılan diğer birlikler de büyük oranda Perslere benzer donanımlara sahiptir. Bu doğrultuda Herodotos özellikle Medler, Hyrkaniyalılar, Kissialılar ve Erytheria Denizinin (Pers Körfezi) sürgün adalılarına dikkat çekmektedir.⁶³⁹ Doğu İran'dan orduya katılan diğer askeri birliklerin zırhları ve kalkanları yoktu, yay ve mızrak taşımaktaydılar. Baktrialı piyadeler başlıksız, bambu ağacından yaylar ve kısa mızraklarla teçhizatlanmışlardır. Arcialılar, Med yayları taşıırken, Parthlar, Khorismialılar, Sogdlar, Gandaralılar, Dadikaililer ve Sarangaililer ile aynıdır. Bunların bazıları akinakes kullanırken, genel olarak silahları Pers ve Med donanımıyla benzerlik göstermektedir.⁶⁴⁰

3. 15. Askeri Birlikler

3. 15. 1. İrani Kökenli Kuvvetler

İrani birlikler olarak adlandırılabilen bu birlikleri Persler ve Medler oluşturmaktadır. Bu iki unsurun orduda üst statülerde olduğunu gösteren delillere birçok kitabe, rölyef ve

⁶³⁴ Xen. *Hell.* III. 4. 14.

⁶³⁵ Arr. *Anab.* I. 15. Dolayısıyla, bu yenilgiden ders çıkaran III. Dareios, Gaugamela Savaşı'na hazırlanırken Pers süvarisini Makedon tarzı mızraklarla donatarak mücadele için denge kurmaya çalışmıştır. D. Head, *The Achaemenid Persian Army ...*, s. 34.

⁶³⁶ J. Wiesehöfer, *Antik Pers Tarihi ...*, s. 146.

⁶³⁷ P. A. Rahe, "The Military Situation in Western Asia on the Eve of Cunaxa", *The American Journal of Philology* 101, No.1, 1980, ss. 79-86.

⁶³⁸ R. Sheppard, *Alexander The Great at War ...*, s. 42; N. Sekunda, *The Persian Army ...*, s. 27; D. Head, *The Achaemenid Persian Army ...*, s. 18. Ayrıca Persepolis rölyeflerinde sekiz şeklindeki kalkanlara da rastlanmaktadır. D. Head, *The Achaemenid Persian Army ...*, s. 27; Atina'da Dipylon yakınlarındaki bir vazoda görülmüş ve "Dipylon" kalkanı olarak da adlandırılmıştır. N. Sekunda, "The Might of the Persian Empire", *The Ancient World of War*, London, 2008, ss. 67-86.

⁶³⁹ Hdt. VII. 62. 80.

⁶⁴⁰ D. Head, *The Achaemenid Persian Army ...*, s. 29.

ordu dizilişini içeren yazılı kaynaklar ve görsellerde rastlanmaktadır.⁶⁴¹ Bu iki halk haricindekilerin askerlikleri süreklilik göstermez.⁶⁴²

3. 15. 1. 1. Yaya Asker Sınıfları

Genel olarak bakıldığında Pers piyade sınıfının yapısının Assur piyade sınıfına benzediği görülür. Assurlarda piyade sınıfı; okçular ve mızraklılar olmak üzere iki kısımdan oluşmaktaydı. Bunlar ordunun ana unsuruydu. Yine Perslerle benzer şekilde sapancıların da okçular ve mızrakçıları savaş alanında destekledikleri görülmektedir.⁶⁴³ Dolayısıyla, piyade yapılanmasında bir Assur etkisinin görüldüğü rahatlıkla söylenebilir.

Büyük dikdörtgen şeklindeki kalkanlara “spara” denilirken, “bara” ise onu taşıyan kişi anlamına gelmektedir. Pers piyadesinin çoğunluğu “Sparabara” olarak adlandırılmıştır.⁶⁴⁴ Bu kalkanlar toplu bir şekilde ön sıraya dizildiklerinde savunma duvarına benzer bir görüntü oluşmaktaydı. Bu savunma stratejisi, döneminde Yakın Doğu’da geleneksel olarak kullanılan bir sistemdi. Ayrıca bu dizilişte, kalkan taşıyan askerler atış yapan okçuları da korumaktaydı.⁶⁴⁵ Buna ek olarak, ön sırada yer alan askerlerin korunmak için kısa mızrakları da bulunmaktadır.⁶⁴⁶

Pers oklarının genel olarak zayıf yapılı oldukları söylenebilir. Özellikle tahribat bakımından zırhlı hedeflere karşı zayıf kalan bu oklar kamış veya ince çubuklarla üçgen şeklindeki bronzdan temrenlerin takılmasıyla meydana getirilmekteydi.⁶⁴⁷ Herodotos ve Ksenophon’un verdiği bilgilerde Perslerin büyük yaylarla donatıldığı geçmektedir.⁶⁴⁸ (Resim 21, 22) Perslerin yaylarının uzunluğu dört-beş ayak, okları da üç ayak uzunluğunda ve oklarını da İskit kökenli “gorytos” ismiyle anılan sadaklarda taşıdıkları

⁶⁴¹ C. Tuplin, “Persians as Medes”, *Achaemenid History* VIII, Leiden, 1994, ss. 235-256.

⁶⁴² D. Head, *The Achaemenid Persian Army* ..., s. 12.

⁶⁴³ C. I. Archer vd., *Dünya Savaş Tarihi* ..., s. 24.

⁶⁴⁴ N. Sekunda, “Achaemenid Military Terminology ...”, ss. 69-77.

⁶⁴⁵ C. I. Archer vd., *Dünya Savaş Tarihi* ..., s. 36; N. Sekunda, *The Persian Army* ..., s. 16; K. Farrokh, *Shadows in the Desert* ..., s. 40.

⁶⁴⁶ R. Sheppard, *Alexander The Great at War* ..., s. 42; Kalkan duvarı hakkında Hdt. IX. 61. 99, 102; D. Head, *The Achaemenid Persian Army*..., s. 26; Kalkan duvarının arkasındaki okçular hakkında P. A. Rahe, “The Military Situation in Western...”, ss. 79-86.

⁶⁴⁷ S. Kılıç, “Pers Ordusu ...”, ss. 109-119.

⁶⁴⁸ Xen. An. III. 4. 17; Hdt. VII. 61.

bilinmektedir.⁶⁴⁹ Okçu figürleri ile ilgili en iyi görseller Pers sikkeleri⁶⁵⁰ (Resim 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32) ile Yunan vazolarında yer almaktadır. Bu sikkeler Büyük Kral ve Pers silahının çok uzaklara eriştiğini sembolize etmesi için üzerlerine Pers Devleti'nin simgesi olarak bilinen yay ve kargı detayları eklenerek tasarlanmıştır.⁶⁵¹ Sikkelerde, kaftan giymiş, başlık takmış, yayını germiş ve ok atar bir şekilde görülen kraliyet okçuları bulunmaktadır.⁶⁵² I. Dareios'un okçu kral tasvirlerinin yer aldığı altın (dareikos) ve gümüş (siglos) sikkeler de mevcuttur.⁶⁵³ Bu sikkelerdeki kral betimlemeleri dört gruba ayrılmaktadır.⁶⁵⁴

“- Kral sol eli ile yay, sağ eli ile iki ok tutar, yarım figürdür.

- Kral ok atar pozisyonundadır.

- Kral sol eli ile yay, sağ eli ile mızrak tutar.

- Kral sol eli ile yay, sağ eli ile kama (hançer) tutar.”

MÖ V. yüzyıl Yunan vazo resimlerinde ise okçular hafif zırhlı veya tamamen zırhsız olarak ve yay taşır şekilde betimlenmektedir. Mızrakları olmayan bu askerleri korumak için ayrıca zırhlı ve mızraklı askerler kullanılmıştır.⁶⁵⁵ MÖ V. yüzyılın ortalarından itibaren ve özellikle Plataea ve Mykale Muharebelerinde yaşanan kalkan duvarı sorunlarından sonra okçu birliklerini ilgilendiren bazı değişimlerin olduğu gözlenmektedir. Bu süreçte artık arkadaki askerlerin de kalkan taşınması emredilmiş, bu doğrultuda da okçuların görüş açısını olumlu yönde etkilemesi için de üst kısmı yarım

⁶⁴⁹ M. M. Khorasani, “Arms and Armor Achaemenians ...”, ss. 87-93.

⁶⁵⁰ “Numismatik, arkeolojik ve yazılı kaynaklar çerçevesinde farklı bakış açılarıyla konuyu tartışan araştırmacıların çoğu ‘okçu’ betiminin Pers Kralını temsil ettiği konusunda hemfikirdirler. ‘okçu’ betimlemesi portre özelliği taşımasa da tacı, giysisi ve elinde tuttuğu Perslerin milli silahı yay ile egemen gücü yani Pers Kralını temsil ettiğine kuşku yoktur. Bu bağlamda, Plutarkhos’un Pers Kralı Artakserkses’ten bahsederken onu ‘okçu’ olarak nitelemesi (Artak. 20. 4, ‘okçu’ figürü ve Pers Kralının arasındaki sembolik ilişkiyi göstermesi açısından kayda değerdir... Ve öyle anlaşıyor ki I. Dareios’un krali sikkelerin ön yüzünde yer alacak tipe/figüre karar verirken bunu şahsi portre özelliği taşımasından ziyade seçilen figürün Pers Kralının prestij ve gücünü en açık biçimde yansıtmayı istemiş olmalıdır.” H. Köker, *Pers Krali Sikkeleri* ..., s. 10.

⁶⁵¹ J. Lendering, *Büyük İskender* ..., s. 184.

⁶⁵² B. M. Garrison, “Royal Achaemenid Iconography”, *The Oxford Handbook of Ancient Iran*, 2013, ss. 566-595.

⁶⁵³ B. V. Head, *The Coinage of Lydia and Persia from the earliest times to the fall of the Dynasty of the Achaemenidae*, London, 1877, ss. 22-30; C. M. Kraay, *Archaic and Classical Greek Coins*, University of California Press, London, 1976, s. 33; I. Carradice, “The ‘Regal’ Coinage of the Persian Empire”, *Coinage and Administration in the Athenian and Persian Empire: The Ninth Oxford Symposium on Coinage and Monetary History*, Oxford, 1987, ss. 73-108.

⁶⁵⁴ S. Kılıç, “Pers Hakimiyeti Altında Batı Anadolu’da Sikke Basımı”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 15, S. 27, 2012, ss. 239-246.

⁶⁵⁵ D. Head, *The Achaemenid Persian Army* ..., s. 27.

hilal şeklinde olan kalkanlar tercih edilmiştir.⁶⁵⁶ Bu tarz kalkanlar içi eski Farsça'da "taka" kelimesi kullanılmıştır.⁶⁵⁷ Bu birlikler de "Takabara" olarak adlandırılmaktadır.⁶⁵⁸ Dolayısıyla, "Sparabara" birlikleri hafif donanımlı mızraklı bir askere destek olup arka sıralarda yer alırken, "Takabara" birlikleri ise tek başlarına göğüs göğüse dövüşebilme kabiliyetine sahiptir.

Özellikle Hellenler ile yapılan savaşlarda alınan mağlubiyetlerde ordu içerisinde ağır piyadenin eksikliği hissedilmişti.⁶⁵⁹ Bunun üzerine daha önce de Pers ordusunun içerisinde yer alan Yunan paralı askerlerinin komutanı İphikrates'in yardımıyla yapılan reformla "İphikrates Peltastı" olarak adlandırılan yeni bir piyade sınıfı meydana getirilmiştir. Teknik açıdan bu piyadeler hoplit olmayan Yunan paralı askerleri ile Pers Takabarasının birleşimi gibi düşünülebilir. Bu doğrultuda, bahsi geçen birlikler teçhizat olarak mızrak boyları uzatılmış ve taka denilen kalkanlarla donatılmıştır. Sonrasında ise yeni oluşturulan bu piyade sınıfı ordunun ön saflarında aktif olarak kullanılmıştır.⁶⁶⁰

Okçu sınıfının içinde ise "Hazine Okçuları" olarak bilinen bir birlik vardır. Curtius'ta yer alan bilgilere göre; İssos Savaşı'nın öncesinde Babil'deki geçit töreninde taşınan hazinenin önünden okçu muhafızlar yürümektedir. Ayrıca İssos Savaşı esnasında Büyük Kral'ın Dimaşk'a (Şam) gönderdiği hazineye 30.000 muhafızın eşlik ettiğinden bahsedilmektedir.⁶⁶¹

Bu askeri birliklerin sayıca üstün olmalarına rağmen III. Aleksandros'a karşı ağır mağlubiyetler aldıkları görülmektedir. III. Aleksandros'un Pers piyadelerine karşı dahice uyguladığı genel stratejiler şöyle özetlenebilir:

- Yerel, genellikle elverişsiz araziye (III. Aleksandros'un bütün muharebeleri nehir kenarında veya yakınında yapılmıştır) kusursuz ve tam bir uyum,
- Süvari yoldaşların başında neredeyse ölümcül şahsi birkaç ürkütü cesaret örneği gösteren bir komuta yeteneği,

⁶⁵⁶ R. Sheppard, *Alexander The Great at War* ..., s. 42.

⁶⁵⁷ N. Sekunda, *The Persian Army* ..., s. 18.

⁶⁵⁸ N. Sekunda, "Achaemenid Military Terminology ...", ss. 69-77.

⁶⁵⁹ R. Nelson, *Armies of the Greek and Persian* ..., 1975, s. 59.

⁶⁶⁰ R. Sheppard, *Alexander The Great at War* ..., s. 44.

⁶⁶¹ Curt. III. 3. 2, III. 13. 16; N. Sekunda, *The Persian Army* ..., 1992, s. 50.

- Sersemlemiş düşmanı, ilerleyen phalanksın mızraklarına doğru çevirmek üzere, düşman safında belli bir noktaya odaklanan çarpıcı süvari saldırıları,
- İlk yanıltma hareketlerini yapmak ya da ansızın ortaya çıkan sorunlu yerleri doldurmak üzere uzamanlaşmış birlikler,
- Sonuç aşamasında muharebe meydanında düşman ordusunu kovalamak ve yok etmek.⁶⁶²

3. 15. 1. 2. Mızraklı Muhafızlar

Mızrak taşıyıcı birliklerin kökeni Medlere kadar uzanmaktadır.⁶⁶³ Mızrak taşıyıcılardan olan Ölümsüzler Birliğine Perslerin yanı sıra Elamlılar ve Medler de katılmıştır.⁶⁶⁴ Büyük Kyros döneminde on bin kişilik mızraklı muhafız birliği oluşturulmuştu. Bu birlik devamlı sarayda kalıyor ve sarayı koruyordu. Büyük Kral dışarı çıktığında da onu koruyor, savaş zamanında ise kraliyet çadırını muhafaza ediyordu.⁶⁶⁵ Ölümsüzler Birliği olarak adlandırılan bu birlik, resmiyette kralın kişisel elit birliğiydi. On bin kişilik olan bu birliğin isminin nereden geldiği konusu tam olarak bilinmemektedir. Bazı kaynaklar birlik üyesi askerlerin biri öldüğünde ya da hastalandığında yerine hemen bir başkasının geçtiğinden dolayı bu on bin kişilik sayının hiç değişmediğinden bahsetmektedir.⁶⁶⁶ Bazı kaynaklar ise bu birliği ifade eden kelimenin yanlış anlaşıldığını ifade etmektedir. Bu doğrultuda gerçek isimleri eski Farsçada “mahiyetteki kişiler” veya “takip edenler” anlamında kullanılmaktadır.⁶⁶⁷ Fakat Yunanlar bunu “ölümsüz” anlamındaki kelime ile karıştırmıştır.⁶⁶⁸ Bahsi geçen birliğe ilk olarak Kserkses döneminde Thermopylai Savaşı’nda rastlanmaktadır.⁶⁶⁹ Burada her ne kadar “ölümsüzler” ismi net olarak geçmese de Büyük Kral’ın yakınındaki on bin kişilik elit bir birlikten detaylarıyla bahsedilmektedir.

⁶⁶² G. Parker, *Cambridge Savaş Tarihi ...*, s. 41.

⁶⁶³ Hdt. I. 98, 114.

⁶⁶⁴ A. T. Olmstead, *History of the Persian ...*, s. 238.

⁶⁶⁵ Xen. *Cyros*. VIII. 5. 66, VIII. 5. 4; P. Briant, *From Cyrus to Alexander ...*, s. 261.

⁶⁶⁶ Hdt. VII. 211. 1, VII. 83. 1; Diod. Sic. XI. 6-3, XI. 11-6; A. T. Olmstead, *History of the Persian ...*, s. 238; D. Head, *The Achaemenid Persian Army ...*, s. 10.

⁶⁶⁷ DB. IV. 82, DB. I. 58, II. 77, 95, III. 49.

⁶⁶⁸ J. Wiesehöfer, *Antik Pers Tarihi ...*, s. 144; N. Tallis, “Transport and Warfare, Forgotten Empire”, *The World of Ancient Persia*, 2006, ss. 210-235.

⁶⁶⁹ Hdt. VII. 40.

Bir de ters çevrili mızraklarında altın elma sembolü taşıyan bin kişilik bir birliğin varlığından da söz edilmektedir. Büyük kralı takip eden ve Pers soylularından oluşan bu birlik diğerlerine göre yüksek bir statüye sahiptir.⁶⁷⁰ Bu birlik kalıcı bir şekilde Büyük Kralın şahsına bağlı olarak görev almakta, her tehlike anında Büyük Kralın yakın muhafızları olarak onu korumaktadır.⁶⁷¹ Ayrıca sarayın içinde de kendilerine özel ayrılmış yeri olan bu birlik, resmi görüşmelerde de Büyük Kralın yanında durmuştur.⁶⁷² Bu noktada “Pers elitleri olarak sayılan bu birlik (melophoroi), ölümsüzlerin (atanatoi) bir parçası ya da üstünde bir birlik midir?” sorusu akla gelebilir. Herodotos ise bu birliği diğerinden ayrı olarak ele almaktadır.⁶⁷³ Curtius ise İssos Savaşı’ndan önce Pers ordusundan bahsederken “Kralın Mızrak Taşıyanları” şeklinde bir birlikten bahsetmektedir.⁶⁷⁴ N. Sekunda da bu birliği “Muhafız Birliği” olarak tanımlamıştır.⁶⁷⁵ Sonuç olarak bu birliklerin ayrı birlikler olduğu söylenebilir.⁶⁷⁶ III. Dareios döneminde de III. Aleksandros ile yapılan savaşlarda Ölümsüzler Birliğinden söz edilmektedir.⁶⁷⁷ Bahsi geçen bu birlikler Akhaemenid Hanedanlığını daima koruyan, devamlığı sağlayan ve merkezde yer alan kuvvet olarak Pers ordusunun omurgasını oluşturmuştur.⁶⁷⁸

3. 15. 1. 3. Kardakes Birlikleri

MÖ IV. yüzyılda Pers ordusu içerisinde “Kardakes” isimli bir birlik görülmektedir. Strabon’a göre askeri eğitim gören Pers gençleri bu şekilde isimlendirilmiş, kelime anlamı olarak da yiğit, mert, savaşçı gibi anlamlar içeren bu sözcük tercih edilmiştir.⁶⁷⁹ Sekunda, bu birliklerin ilk kez Mısır seferinde komutan Datames tarafından kurulduğunu düşünmektedir.⁶⁸⁰ III. Dareios’un III. Aleksandros ile yaptığı savaşlarda da bu birlik karşımıza çıkmaktadır. Arrianos, İssos Savaşı’nda 60.000 Pers askerinin (kardakes olarak adlandırılan) Makedon phalanksının karşısına gelecek şekilde dizildiğini söylemektedir.⁶⁸¹ Gaugamela Savaşı’nda ise bu birliklerden özel olarak bahsedilmemiştir

⁶⁷⁰ Hdt. VII. 103. 5.

⁶⁷¹ Curt. III. 13. 1, III. 16. 1.

⁶⁷² P. Briant, *From Cyrus to Alexander* ..., s. 261.

⁶⁷³ Hdt. VII. 41.

⁶⁷⁴ Curt. III. 3. 13.

⁶⁷⁵ N. Sekunda, “Achaemenid Military Terminology ...”, ss. 69-77.

⁶⁷⁶ D. Head, *The Achaemenid Persian Army* ..., s. 10.

⁶⁷⁷ Curt. III. 3. 13.

⁶⁷⁸ D. Head, *The Achaemenid Persian Army* ..., s. 12.

⁶⁷⁹ Str. XV. 3. 18.

⁶⁸⁰ N. Sekunda, “Some Notes on the Life of Datames”, *Iran* 26, 1988, ss. 35-53.

⁶⁸¹ Arr. *Anab.* II. 8. 5; P. Briant, “The Achaemenid Empire ...”, ss. 105-128.

olup, Pers karma süvari veya piyade birlikleri içerisinde sayılmaları olası bir durumdur.⁶⁸² P. Briant’a göre, zaman içerisinde bu birliklere ülkenin çeşitli bölgelerinden gençler dahil edilmiş, birlikler sayı olarak da genişlemiş, etnik kökenleri fark etmeksizin birçok gencin askere alınarak Pers kökenli komutanlara verilmesiyle bir “İmparatorluk Piyadesi” sınıfı oluşturulmuştur. Böylece acil durumlarda toplanan, sefer odaklı bir piyade sınıfı yerine düzenli ve iyi eğitim alan askerlerden oluşan daimi bir piyade sınıfı meydana getirilmiştir.⁶⁸³

3. 15. 1. 4. Hafif Birlikler

Pers ordusundaki bu birliklere ilk olarak MÖ VI. yüzyılda rastlanmaktadır. Ksenophon, Büyük Kyros’un Lydia’yı ele geçirdiğinde onları silahsızlandırarak sapancı görevi verdiğinden bahsetmektedir. Kunaksa Savaşı’ndan sonra geri çekilen Yunanlar Pers okçu ve sapancıları tarafından atışlara maruz kalmıştır. Bu birliklerle ilgili hafif zırhlı, tez ayaklı oldukları ve yumruk büyüklüğündeki taşları fırlattıklarından bahsedilmektedir.⁶⁸⁴ Bunların yanı sıra, Curtius, III. Dareios’un ordu hatlarında sapancılara da yer verdiğini,⁶⁸⁵ Strabon’un da her Pers askerinin bir yay ve bir sapan taşıdığını⁶⁸⁶ söylediği görülmektedir. Bu birliklerin ağır piyadelerle olan muharebelerden ziyade daha hafif muharebelerde etkili oldukları rahatlıkla söylenebilir.⁶⁸⁷

3. 15. 1. 5. Piyade Taktik ve Stratejisi

Med Kralı Kyaksares’ten önce Asyatik orduların piyade-süvari şeklinde sınıflara ayrılmadığı görülür. Dolayısıyla, orduyu ilk kez süvari, okçu ve mızraklı birliklere bölen kişinin Kyaksares olduğu söylenebilir.⁶⁸⁸ Persler de iyi bir ağır piyade sınıfına sahip değildir ve erken dönemlerde de atlıları taşımada kullanmışlardır. Bu eksik yönler Hellenler karşısında yapılan savaşlarda büyük zaafılar gösterilmesine neden olmuştur.

⁶⁸² G. Cawkwell, *The Greek Wars ...*, s. 251.

⁶⁸³ P. Briant, “The Achaemenid Empire ...”, ss. 105-128; D. Head, *The Achaemenid Persian Army ...*, s. 43.

⁶⁸⁴ Xen. *An.* III. 3, III. 4; Xen. *Cyro.* VII. 4. 15; D. Head, *The Achaemenid Persian Army ...*, s. 40.

⁶⁸⁵ Curt. III. 9. 1.

⁶⁸⁶ Str. XV. 3. 18.

⁶⁸⁷ O. L. Spaulding-H. Nickerson, *Ancient and Medieval Warfare*, Barnes and Noble, London, 1994, s. 32.

⁶⁸⁸ Hdt. I. 103.

Temel donanımında yay, kısa mızrak, kılıç, akinakes ve kalkandan oluşan Pers piyadesinin genel taktiği düşmanla karşılaşıldığında uzaktan ok ve sapan atışları yaparak düşmanı olabildiğince yıpratmaktır.⁶⁸⁹ Diğer piyadeler de bu süreçte okçuların yanında pozisyon alarak gelecek düşmanı beklemektedir.⁶⁹⁰ Böylelikle içeride yer alan piyade ile düşman son darbe ile yok edilecektir.⁶⁹¹ Ancak bu strateji bitişik düzen içerisinde yer alan, uzun mızraklı Yunan hoplitlerine karşı son derece başarısız olmuştur.⁶⁹² Bu noktada Yunan mızrakları Perslere göre hem daha uzun hem de Perslerin sahip oldukları kalkanları delebilecek güce sahipti. Zaman içerisinde sıkışık okçu düzeni terk edilerek merkezde Yunan paralı hoplitlerinin olduğu bir düzene geçilmiştir. Bu paralı askerler de kardakes gibi Pers piyadelerince desteklenmiştir. Okçular ve sapancılar da piyadelerin yürüyüşü esnasında onları koruyacak şekilde atışlar yapmaya devam etmişlerdir.⁶⁹³ Savunmada ise en çok kullanılan strateji nehir hattının arkasına mevzilenmek ya da bir kamp kurarak etrafını çitlerle çevirmek olarak söylenebilir.⁶⁹⁴

3. 15. 1. 6. Atlı Kuvvetler

Perslerin bulunduğu coğrafyada süvari birliklerinin kullanılmaya başlanması Assur dönemine kadar uzanmaktadır. Savaş arabalarından, süvari birliklerine geçiş sürecinde savaş arabasındaki iki kişilik asker grubu aynı şekilde tek atın üstünde görev yapmaya başladı. Bu askerlerden biri dizginleri tutarken diğeri de ok ile atış yapıyordu. Daha sonra yeni dizgin ve gemlerin kullanılmasıyla birlikte hem atı idare edebilen hem de atış yapabilen tek kişilik süvari profili ortaya çıkmıştır. Bu birliklerin düşmanı takip etmek ve

⁶⁸⁹ P. A. Rahe, "The Military Situation ...", ss. 79-86; R. A. Billows, Perslerin bu taktiklerini şöyle özetler: *Persler dağlarda doğmuş ve büyümüşlerdi, hareketli olmaya önem veriyorlardı ve hafif piyade olarak savaşıyorlardı. Müthiş bir şekilde disiplinliydi ve savaşta ana taktikleri ok menzili mesafesine (muhtemelen 100 metre civarı) kadar düşmana doğru koşmak ve orada durmak, düşman yapılanmasına doğru hızlı yaylım şeklinde oklar atabilecekleri hasır kalkanlarını kaldırıp büyük bir kalkan duvarı oluşturmaktı. Her asker düzinelerce okla dolu dolu bir ok kılıfı taşırdı ve oldukça iyi bir menzile sahip olan büyük bir kuvvetle atılan birçok parçadan oluşan bir yayla (diğer adıyla İskit oku) atıldığı zaman yağmur gibi yağan bu okların etkisi yıkıcıydı. Okların atım hızı önemliydi ve Pers okçusu her birkaç saniyede bir tane ok atabilirdi. Oklar düşmanı yaralama, öldürme, rahatsız etme ve moralini bozma görevini yerine getirdiği zaman Persliler yaylarını kenara koyar, kalkanlarını alırlardı ve düşmana karşı yakın menzilden mızraklar atarak taaruza geçerlerdi ve düşmanın işini bitirmek için daha sonra kılıçlarını kullanırlardı."* R. A. Billows, *Maraton ...*, s. 159.

⁶⁹⁰ D. Head, *The Achaemenid Persian Army ...*, s. 61.

⁶⁹¹ J. Wiesehöfer, *Antik Pers Tarihi ...*, s. 147.

⁶⁹² P. A. Rahe, "The Military Situation ...", s. 79-86; J. Wiesehöfer, *Antik Pers Tarihi ...*, s. 147.

⁶⁹³ D. Head, *The Achaemenid Persian Army ...*, s. 62.

⁶⁹⁴ Granikos ve İssos Savaşlarında bu konu hakkında bilgiler mevcuttur. Arr. *Anab.* I. 13. 4, II. 8; Plut. *Alex.* 16; D. Head, *The Achaemenid Persian Army ...*, s. 60.

tecrit ettikten sonra imha edebilmesi için mızrak kullanma yeteneği de verilmiştir.⁶⁹⁵ Tıpkı Perslerde olduğu gibi Assur süvarileri benzer görevlerde bulunmuş ve zaman içerisinde savaş arabalarının yerini almışlardır.

Pers ordusu içerisinde süvari birlikleri önemli bir yere sahipti. Büyük Kyros döneminde süvarinin piyadeye oranı yüzde yirmiyi bulmuş ve bu belki de o dönemlerde görülen en yüksek sayıda süvari birliği olarak kayıtlara geçmiştir.⁶⁹⁶ Bu atlı birlikler, aristokratik ailelerden statü sembolü olarak meydana getiriliyordu. Diğer bir deyişle süvariler Pers elitlerinden oluşuyordu.⁶⁹⁷ Bunlara rağmen Pers eserlerinde “atlı savaşçı” figürüne rastlanmaması ilginçtir. Özellikle Persepolis ve Susa gibi başkentlerde bir binici figürünün eksikliği görülmektedir.⁶⁹⁸ Pers metinlerine baktığımızda ise I. Dareios’un kendisini iyi bir süvari olarak tanımladığı görülmektedir.⁶⁹⁹ Yunan kaynaklarında ise atlı askerlerle ilgili bilgiler olsa da bunlar ordu içerisinde merkezden veya kanatlardan düzenli bir plan içerisinde saldıran birlikler değil de kendilerine verilen görevleri yerine getiren ve hareket halinde olan birlikler olarak göze çarpmaktadır.⁷⁰⁰

Ksenophon ise Perslerin Büyük Kyros döneminde süvari birliğini oluşturduğunu söylemektedir.⁷⁰¹ Bu birliğin oluşturulması fikrinde Lydia Savaşı büyük oranda etkili olmuştur.⁷⁰² Yunan savaşları esnasında ise Perslerin hatırı sayılır sayıda bir süvari birliği olduğu göze çarpmaktadır.⁷⁰³ Perslerin süvari birlikleri için kullanılacak atları eğitmeleri de yaygın olarak görülen bir uygulamadır. Seçilen atlar daha küçüklüklerinden itibaren zırhların ve kalkanların seslerine alıştırılıyor, savaş esnasında üzerlerinden geçtikleri cesetler de onları ürkütmesin diye eğitim esnasında ayaklarının altlarına içleri samanla doldurulmuş cansız mankenler atılıyordu.⁷⁰⁴

⁶⁹⁵ C. I. Archer vd., *Dünya Savaş Tarihi* ..., s. 27.

⁶⁹⁶ A. R. Gabriel-S. K. Metz, *From Sumer to Roma* ..., s. 32.

⁶⁹⁷ J. M. Cook, *The Persian Empire* ..., s. 102.

⁶⁹⁸ C. Tuplin, “All the King’s Horse ...”, ss. 101-183.

⁶⁹⁹ DN. b 8h; Ayrıca Persepolis Tahkimat Tabletlerinde bu konuyla ilgili bilgiler mevcuttur. C. Tuplin, “All the King’s Horse ...”, ss. 101-183.

⁷⁰⁰ Hdt. I. 103.

⁷⁰¹ Xen. *Cyros*. IV. 3. 22.

⁷⁰² R. Sheppard, *Alexander The Great at War* ..., s. 39.

⁷⁰³ D. Head, *The Achaemenid Persian Army* ..., s. 31.

⁷⁰⁴ J. A. Scott, “Miscellaneous Notes from Aelian”, *CJ* 24, 1929, ss. 374-376.

Süvari birlikleri için ülke sınırları içerisinde en ideal atların seçilmesi konusunda özen gösterilmiştir. Bu doğrultuda, Arrianos'un bu atları Med bölgesindeki Nesea'dan yüz elli bin kısrağ içerisinde seçildiği konusunda aktardığı bilgiler mevcuttur.⁷⁰⁵ Nesea atlarının seçilmesindeki en büyük etken ise bu atların Asya'daki diğer atlara göre sıradışı büyüklükte olmasıdır.⁷⁰⁶ Nesea atları daha çok Pers elitleri tarafından kullanılırken, satraplıklardan da vergi olarak ordu için atlar da tedarik edilmekteydi. Örneğin; Armenialıların yıllık olarak bin beş yüz at gönderdiği, Medlerin de en az bu kadarını yılda iki kez vergi olarak gönderdiği bilgisi kaynaklarda yer almaktadır.⁷⁰⁷ Aiskhylos, Baktrialı Arsames'in komutası altında bulunan otuz bin kişilik süvari birliğinden bahsetmektedir. Büyük olasılıkla bunlar siyah Nesea atlarına binen Pers ulusal süvarileridir.⁷⁰⁸

Süvari birliklerinin hangi halklardan oluştuğu konusunda Herodotos'da bir takım bilgiler mevcuttur. MÖ 480'de dokuz halktan oluşan süvari birliği bilgisi, Plataea'da yer alan Mardonios birlikleri içerisinde beş halktan oluşan bir süvari birliği şekline dönüşmüştür.⁷⁰⁹ III. Dareios döneminde ise Granikos'ta dört halktan,⁷¹⁰ Gaugamela'da dokuz halktan⁷¹¹ bir süvari birliği oluşturulduğu görülmektedir.

Süvari birlikleri içerisinde "Kralın Akrabaları Birliği" (huvaka) şeklinde bir birliğin varlığı da dikkat çekmektedir.⁷¹² Bu birliğin sayısı kaynaklarda on beş bin olarak geçmektedir.⁷¹³ Arrianos'ta da Baktria, Zarangia, Aria, Parthia ve Sogdia halklarından oluşan bir süvari birliği bulunmaktadır.⁷¹⁴ Diodoros'ta da III. Dareios'un en cesaretli ve sadıklar arasından seçilen üç bin kişilik bir akraba süvari birliğinin bilgisi yer

⁷⁰⁵ Arr. *Anab.* VII. 13. I.

⁷⁰⁶ N. Sekunda, *The Persian Army ...*, s. 54; Hdt. IX. 63; Detaylı bilgi için: Hdt. III. 106, VII. 40, IX. 20; Diod. Sic. XVII. 110. 6; Str. XI. 13. 7, XIV. 9.

⁷⁰⁷ Str. II. 14. 9, XI. 13. 18.

⁷⁰⁸ Aesch. *Pers.* 315, 318; N. Sekunda, *The Persian Army ...*, s. 56.

⁷⁰⁹ Kserkses'in Yunan seferindeki atlı birlikleri; Persler, Medler, Sagartialılar, Kissialılar, Baktrialılar, Kaspialılar, Libyalılar, Paktyalılar, Parikanlardır. Bunlara ek olarak da develere binen Araplardan da bahsedilmiştir. Hdt. VII. 84-88. Plataea'daki birlikler ise; Persler, Medler, Baktrialılar, Sakalar ve Hindistanlılardır. Hdt. VIII. 113.

⁷¹⁰ Hyrkaniyalılar, Medler, Baktrialılar, Paphlagonialılar şeklindedir. Diod. Sic. VII. 19. 4; Arr. *Anab.* I. 14. 4.

⁷¹¹ Gaugamela Savaşı'nda Pers süvari birliği; Armenialılar, Kappadokialılar, Hyrkaniyalılar, Parthialılar, Arakhosialılar, Kadusialılar, Tapurialılar, Kaspialılar'dan oluşmaktadır. Arr. *Anab.* III. 11. 3-8.

⁷¹² N. Sekunda, "Achaemenid Military Terminology ...", ss. 69-77.

⁷¹³ Curt. III. 3. 14, IV. 15. 29; Arr. *Anab.* VII. 1. 1; Diod. Sic. XVII. 59. 2; E. W. Marsden, *The Campaign of Gaugamela*, Liverpool University Press, Liverpool, 1964, s. 33.

⁷¹⁴ Arr. *Anab.* VII. 6. 3.

almaktadır.⁷¹⁵ Pers soyluları içerisinde seçilen elit Pers süvarileri, görünüşleri bakımından diğer askerlerden kolaylıkla ayırt edilebilir farklılıklara sahiptir. Büyük Kral, bu kişilere, mor bir kantus, altın halka veya bilezik, altın bir hançer vermekte ve altın dizgili Nesea atı hediye etmektedir.⁷¹⁶

Pers süvarisinin donanımı olarak mızrak, yay, demir bir eyer örtüsü, deri bir vücut zırhı olarak söylenebilir.⁷¹⁷ At zırhına ait bilgilere ise ilk olarak Genç Kyros'un birliklerinde rastlanmaktadır.⁷¹⁸ MÖ 400'lerde süvarilerde kompozit bir zırh modeli görülür. Biri fırlatmak diğeri de yakın dövüşte kullanılmak üzere iki adet mızrak bulunur. Kalkan kullanılıp kullanılmadığı meselesi belirsizdir.⁷¹⁹ Bazı kaynaklarda çeşitli kalkanların kullanıldığından bahsedilse de bazılarında ise kullanılmadığı konusunda bilgiler mevcuttur.⁷²⁰

İphikrates'in gerçekleştirdiği peltast reformuyla birlikte Pers süvarisinin tamamen zırh kuşandığı görülür. Zırh modeli olarak da pul ya da zincir örgü tercih edilmiş, sürücünün tüm vücudu ve atı için bu modeller uygulanmıştır.⁷²¹ Bu dönemde zırhlı olan süvariler mızrak, gürz, hançer, yay, sadak, ok, eyer gibi donanımlara sahiptir.⁷²² İssos Savaşı'nda levha şeklindeki zırh ile korunan Pers süvarisinden bahsedilmektedir.⁷²³ Gaugamela Savaşı'nda ise Perslerin sol kanadında yer alan Massaget süvarilerinin zırhlı olduğu bilgisine rastlanmaktadır.⁷²⁴ Dolayısıyla, bu bilgiler ışığında Pers süvarisinin zırh kullanımının Perslerin son dönemine kadar devam ettiği rahatlıkla söylenebilir.

⁷¹⁵ Diod. Sic. XVII. 59. 2.

⁷¹⁶ N. Sekunda, *The Persian Army* ..., s. 56.

⁷¹⁷ D. Head, *The Achaemenid Persian Army* ..., s. 33.

⁷¹⁸ D. Head, *The Achaemenid Persian Army* ..., s. 33.

⁷¹⁹ R. Nelson, *Armies of the Greek and Persian Wars* ..., s. 60.

⁷²⁰ Detaylı bilgi için bakınız: D. Head, *The Achaemenid Persian Army* ..., s. 32, 38; G. Shrimpton, "The Persian Cavalry ...", ss. 20-37; Arr. *Anab.* I. 6.

⁷²¹ N. Sekunda, *The Persian Army* ..., s. 27.

⁷²² N. Sekunda, *The Persian Army* ..., s. 22.

⁷²³ Curt. III. 11. 15; Arr. *Anab.* II. 11. 3.

⁷²⁴ Arr. *Anab.* II. 13. 4.

3. 15. 1. 7. Atlı Kuvvetlerin Taktik ve Stratejisi

Pers atlı birliklerine genel olarak bakıldığında okçu süvilerle düşmanı kuşatıp ok yağmuruna tutar, ciritli süvariler düşman saflarına cirit atışı yapar, ağır süvariler de kılıç kullanarak düşman saflarına girer ve göğüs göğüse savaşırlardı.⁷²⁵

Süvari birlikleri düzen açısından güç odağını kendi sol hattına göre şekillendirmektedir.⁷²⁶ Öncelikli hedefleri düşmanın ön hattını ya da kanatlarını yıpratmaktır. Dolayısıyla, tek sıra şeklinde değil, kolon halinde dizilmişlerdir.⁷²⁷ Asklepiodotus, Pers süvarilerinin 50-100 kişilik gruplar halinde, kare veya dikdörtgen şeklinde organize olduklarını söylemektedir.⁷²⁸ Curtius ise bu grupların otuzar kişiden oluştuğunu belirtmektedir.⁷²⁹ Genel olarak süvariler ardışık taburlar şeklinde dönerek ve ok ile kargı fırlatarak savaşmaktaydılar.⁷³⁰ Süvariler, okçu ve mızrakçıların genellikle sağ ellerini kullanmaları dolayısıyla da rahat atış yapabilmeleri için saat yönünde dönmekteydi.⁷³¹

Pers süvarileri yapılan savaşlarda genel olarak kanatlarda organize olmuştur.⁷³² Fakat Gaugamela Savaşı'nda olduğu gibi mızrak fırlatmayıp ön cepheden saldırdığı istisnai durumlar da görülmektedir.⁷³³ Yine farklı olarak Kunaksa Savaşı'nda Genç Kyros'un süvarileri ile birlikte kuvvetlerinin merkezinde yer aldığı,⁷³⁴ Granikos Savaşı'nda da on bin kişilik süvari birliğinin piyadenin önüne yerleştirildiği görülmektedir.⁷³⁵ Pers süvarileri, yapılan meydan muharebeleri dışında da bazı görevlerde kullanılmıştır.⁷³⁶

⁷²⁵ C. I. Archer vd., *Dünya Savaş Tarihi* ..., s. 36.

⁷²⁶ Xen. *An.* I. 10. 7; Curt. III. 10. 4.

⁷²⁷ N. Sekunda, *The Persian Army* ..., s. 22.

⁷²⁸ Ascl. *Tact.* VII. 4.

⁷²⁹ Curt. IV. 16. 20; Diod. Sic. XVII. 19; C. Tuplin, "All the King's Horse ..., ss. 101-183. Süvari birliklerinin de piyadeler gibi düzenlenmesinin onluk sisteme göre olma olasılığı yüksektir. P. Barkworth, "The Organization of Xerxes Army ..., ss. 149-167.

⁷³⁰ D. Head, *The Achaemenid Persian Army* ..., s. 62; Plut. *Alex.* 16. 3.

⁷³¹ G. Shrimpton, "The Persian Cavalry ..., ss. 20-37.

⁷³² C. Tuplin, "All the King's Horse ..., ss. 101-183; Xen. *An.* I. 8. 5, 9; Diod. Sic. XIV. 225, Arr. *Anab.* II. 8. 5, III. 11. 3-8; Xen. *Cyro.* VII. 1. 3, 19; Poly. *Strat.* VII. 21. 7; Xen. *Hell.* III. 2. 15.

⁷³³ Arr. *Anab.* III. 15. 1.

⁷³⁴ Xen. *An.* I. 8. 24.

⁷³⁵ Arr. *Anab.* I. 14. 4; Diod. Sic. XVII. 19; C. Tuplin, "All the King's Horse ..., ss. 101-183; G. Cawkwell, *The Greek Wars* ..., 2005, s. 252.

⁷³⁶ R. A. Billows, Pers süvarilerinin taktiklerini şöyle özetlemektedir: "Bu süvarilerin savaşta dört tane temel işlevi vardı: Savaştan önce düşman askerleri yaklaştıkları zaman ya da karargah kurdukları zaman onların etrafında at sürerlerdi, onları taciz ederlerdi ve düşman askerlerin yürüyüş kollarını ve ikmal hatlarını dağıtmaya çabalarlardı... Savaş için toparlanıldığı sırada ve savaştan hemen önce düşman

Keşif, ikmal hatlarının kontrolü, baskın, mekanın çevre güvenliğinin etrafının çevrilerek sağlanması, yenilen düşmanın kovalanması gibi durumlar bunlara örnek olarak gösterilebilir.⁷³⁷ Bunların dışında yol ve ordunun seyir güzergahlarında güvenliğin sağlanması için organize oldukları da bilinmektedir.⁷³⁸

3. 15. 1. 8. Savaş Arabaları

Savaş arabalarının kökenlerinin Mezopotamya ve Mısır'a kadar dayandığı bilinmektedir. Buralarda görülen modellerde küçük bir binici alanının yer aldığı, bunun üzerinde de bir binicinin yanı sıra bir mızrakçı ya da ciritçi askerin de bulunduğu görülmektedir. Mızrakçı, sürücünün arkasında yer alıyor ve ona tutunuyordu. Dolayısıyla, önden gelecek tehlikelere karşı bir siperlik meydan getiriyordu. Ayrıca her arabada içerisinde ciritler yer alan bir de sadak bulunuyordu. Bu dönemdeki modellerin muharebe alanlarındaki görevleri tam olarak belli değildir. Ciritçinin tam olarak sürücünün arkasında durması, teknik olarak onun sadece yan taraflara doğru cirit atabileceğini göstermektedir. Dolayısıyla, düşman hattına direkt olarak gerçekleştirilecek bir saldırı, hem engeller nedeniyle hayvanların ürkmesi hem de arabaların önünde bir mil üzerinde dönebilen dingil olmaması sebebiyle aracın yön değiştirmesinde zorluklara bağlı olarak neredeyse imkansızdır. Bu doğrultuda Sümer savaş arabaları, düşman saflarına direkt olarak saldırmıyor, düşman saflarına paralel bir şekilde ilerleyerek, araba üzerindeki askerler vasıtasıyla düşmanlara cirit veya mızrak fırlatıyordu. Bunların yanı sıra, bu arabalar geri çekilen düşmanın takip edilmesi ve yüksek rütbelilerin hızlı bir şekilde savaş alanına intikalinde de aktif bir şekilde kullanılıyordu. Ayrıca bu arabalar piyadelerle birlikte de hareket ederek mızrak atışları sayesinde piyadelerin güvenle ilerlemesini sağlıyordu.⁷³⁹

Pers dönemi modellerine ise MÖ V. yüzyıl savaş arabaları tasvirleri olarak Yunan kaynaklarında rastlamak mümkündür.⁷⁴⁰ Herodotos'ta askerlerin bindiği arabadan ziyade

yapılanmasının ön saflarına doğru ve bu saflar boyunca at sürerler, daha sonra geri çekilip savaş için hazırlanırlar, birlikler halinde taarruz ederler, her birim sırayla düşmana doğru atlarını sürer, daha sonra geri döner, ok atar veya mızrak fırlatırlardı. Daha sonra ise karşı karşıya gelinen birlikle çatışmaya girerlerdi. Bu yolla oklar ve mızraklar yayılım ateşi şeklinde atılabiliyordu ve süvarilerin sürekli saldırılarının düşmanın sınırları üzerindeki etkisi yıpratıcıydı.” R. A. Billows, Maraton ..., s. 160.

⁷³⁷ Hdt. IX. 14, 39, 68, IV. 128; Poly. Strat. VII. 14. 2; Xen. Hell. III. 4. 22, IV. I. 17, IV. 8. 17; An. I. 6. 1, II. 5. 32, VI. 4. 23, VI. 5. 29; Arr. Anab. I. 12. 9; III. 28. 8; Curt. IV. 9. 7.

⁷³⁸ J. A. S. Evans, “Cavalry About The Time ..., ss. 97-106.

⁷³⁹ C. I. Archer vd., Dünya Savaş Tarihi ..., s. 6.

⁷⁴⁰ A. E. Wardman, “Tactics and the Tradition ..., ss. 49-60.

Büyük Kral'ın bindiği savaş arabası tasviri vardır. (Resim 9) Bu tasvire göre Kserkses'in bindiği savaş arabası sekiz beyaz at tarafından çekilmektedir.⁷⁴¹ Benzer şekilde İssos Savaşı'ndan sonra ele geçirilen III. Dareios'un savaş arabası da şu şekilde betimlenmektedir:

*“Araba, her iki tarafında da altın ve gümüşle bezenmiş tanrı figürleriyle süslenmişti. Parıldayan değerli taşlarla işlenmiş yekesinin arasından, her biri bir arşın boyunda, ataları Nabu ve Marduk'u temsilen altından yapılmış iki figür yükseliyordu. İkisinin arasına kanatlarını açmış altından bir kartal motifi yerleştirilmişti.”*⁷⁴²

Burada bahsi geçen kartal denilen figür, muhtemelen devasa kanatların arasında oturan bir adam olarak tasvir edilen Pers Tanrısı Ahuramazda'dır.⁷⁴³ Persepolis rölyeflerinde de savaş arabalarından bahsedilmekte fakat bu arabalar ile ilgili izlenim aktif olarak savaş alanında olmadığı şeklindedir.⁷⁴⁴

Savaşlarda aktif olarak kullanılan ilk savaş arabası tasvirlerine ise Ksenophon'da rastlanmaktadır. (Resim 3, 4, 5, 6, 7, 8) Ksenophon, Büyük Kral'ın tören sırasında bir savaş arabasıyla geldiğini ve onu tırpanlı savaş arabalarının hazır bir biçimde beklediği bilgileri yer almaktadır.⁷⁴⁵ Arabaların savaş alanında kullanımı konusunda ise ilk kez Kunaksa Savaşı ile ilgili kısımlarda karşılaşılmaktadır. Bu savaşta, Pers savaş arabaları Genç Kyros'un yanında bulunan Yunan askerlerine karşı kullanılmıştır. Kral II. Artakserkses, stratejik olarak tırpanlı savaş arabalarını aralarında geniş boşluklar bırakarak ön saflarda kullanmıştır. Bu arabalar dingil yerlerinden yere doğru paralel bir şekilde uzanan ve altında kalan askerleri imha etmek üzere tasarlanan tırpanlarla donatılmıştır.⁷⁴⁶ Ayrıca, bu arabalarda sürücünün korunabilmesi için kuleye benzer bir

⁷⁴¹ Hdt. VII. 40. Pers Kralları savaşlara giderken savaş arabalarını kullanmaktadır. Xen. An. I. 8. 3; Arr. Anab. II. 11. 4; Curt. IV. 15. 30.

⁷⁴² Curt. III. 3. 16.

⁷⁴³ J. Lendering, *Büyük İskender* ..., s. 144.

⁷⁴⁴ D. Head, *The Achaemenid Persian Army* ..., s. 44.

⁷⁴⁵ Xen. Cyro. VIII. 3.

⁷⁴⁶ Xen. An. I. 8. 9; Pers tırpanlı savaş arabaları hakkında daha geniş bilgi için bakınız: A. K. Nefiodkin, “On the Origin of the Seythed Chariots”, *Historia* 53, 2004, ss. 369-378; J. Keegan'ın savaş arabalarının savaş esnasındaki durumu ile ilgili şunları söylemektedir: “Ürkütücü bir silah olarak ortaya çıkıyorlardı ve iyi eğitilmiş atların ardından tozu dumana katarak düşmana doğru saldırırlarken, okçular da arabanın platformundan ok yağmurunu başlatıyorlardı. Sürücüler birbirlerine destek vererek hareket etmeyi öğrendikleri için grup halinde düşmanın üzerine doğru gittikleri zaman, günümüzde zırhlı araçların

koruma alanı ile sürücünün arabaya inip binebileceği bir kapı da mevcuttur.⁷⁴⁷ Her ne kadar Kunaksa Savaşı'nda bu savaş arabaları başarılı olamasa da⁷⁴⁸ Pharnabazos zamanında kullanıma devam edilmiş ve kısmen Yunanlara karşı başarılı olunmuştur.⁷⁴⁹ Son olarak ise Gaugamela Savaşı'nda III. Darieos'un savaş alanına iki yüz tırpanlı savaş arabası getirdiği bilgisine rastlanmaktadır.⁷⁵⁰ Diodoros bu arabaları; “68 cm uzunluğunda üç tırpanı bulunan savaş arabaları” şeklinde tasvir etmektedir.⁷⁵¹ Bu savaşta, savaş arabaları kısmen yararlılık gösterse de Makedon piyadeleri tarafından tamamen imha edilmiştir.⁷⁵² Savaş arabalarıyla ilgili bilgilere Ksenophon'da şu şekilde rastlamak mümkündür:

“...düşmandan ele geçirilen ya da başka yerlerden bulunan savaş arabaları tamir edilmeye başlandı. Eskiden Troilalılar tarafından kullanılan ve şimdi de Suriyelilerin elindeki savaş arabalarının kullanımı ise yasaklandı. O zamana dek sadece Medialılar, Suriyeler, Araplar ve Kyreneliler araba kullanmasını bilirdi. Kyros, arabaların kullanılma biçiminin uygun olmadığını gördü. Çünkü en cesur askerler arabalara biniyorlardı. Üç yüz savaş arabasına birer asker biniyordu. Ayrıca bu arabalara birer de güvenilir adam veriliyordu. Kyros bu şekildeki arabaların kullanılmasını yasakladı. Ve onların yerine daha uygun olanların kullanılmalarına karar verdi. Arabaların tekerlekleri güçlendirildi ve böylece kırılma tehlikeleri ortadan kalktı. Dingillerin uzun yapılması ise devrilme olasılıklarını düşürüyordu.”⁷⁵³

Zaman içerisinde özellikle MÖ 1000'li yıllardan itibaren savaş arabaları önemini yitirmeye başlamış, bunun yerini daha çok süvari sınıfı almaya başlamıştır.⁷⁵⁴ Perslerde

çarpışmasına benzer sahneler ortaya çıkıyordu. Karşı tarafa en fazla zararı verebilen başarıya ulaşmış sayılıyordu ve arabaların yollarına çıkacak kadar şanssız ya da aptal olan piyadeler ise rüzgarla dağılan yapraklara benziyorlardı.” J. Keegan, J., *Savaş Sanatı Tarihi ...*, s. 241.

⁷⁴⁷ Xen. *Cyro.* VI. 1. 27.

⁷⁴⁸ Xen. *An.* I. 8. 10.

⁷⁴⁹ Xen. *Hell.* IV. 1. 17.

⁷⁵⁰ Arr. *Anab.* III. 11. 6.

⁷⁵¹ Diod. Sic. XVII. 53.

⁷⁵² Curt. VI. 15. 14.

⁷⁵³ Xen. *Cyro.* VI. 1.

⁷⁵⁴ J. Ellis, *Cavalry*, G. P. Putnam's Sons, New York, 1978, s. 10.

de savaş arabasının önemini giderek yitirmesinin özellikle askeri strateji açısından bazı sebepleri vardır:⁷⁵⁵

- Süvari sınıfı Ön Asya ve Mısır coğrafyasındaki medeniyetler tarafından benimsenmiş ve savaş arabaları yerine tercih edilmeye başlanmıştır. Savaş arabalarına göre daha ekonomik olan bu birlikler birçok avantaja sahipti. Hem atın binici tarafından beslenmesi hem de manevra kabiliyetinin daha yüksek olması süvari sınıfının daha fazla tercih edilmesindeki en önemli unsurlar olarak ön plana çıkmaktadır.

- Zamanla ekonomik durumun kötüleşmesi ve savaş arabalarının varlığının artık lüks sayıldığı görülmektedir. (Deniz Kavimleri Göçü vb. durumlar)

- Dönemin en etkili silahlarından biri sayılan savaş arabalarına karşı artık hemen hemen her ordu çeşitli tedbirler almış ve savaş alanında fark yaratan savaş arabalarını aldıkları bu tedbirler sayesinde etki bakımından sıradanlaştırmışlardır. Bu doğrultuda savaş arabaları tarafından saldırıya uğrayanların, karşı tarafın atlarına nişan almaya, arabaların geçişini engelleyen barikatları kurmaya, okların delemeyeceği zırhlar giymeye, arabaların giremeyeceği veya üzerinde gidemeyeceği arazilerde savaşmayı tercih etmeye başladıkları görülür. Dolayısıyla, zaman içerisinde ordu içerisinde savaş arabalarının varlığı bir anlam ifade etmemeye başlamıştır.

3. 15. 2. Yan Unsurlar

3. 15. 2. 1. Satrap Kuvvetleri

Satraplar bulundukları bölgelerde asayişi sağlamaları için “arstibara” adında birliklere sahipti. Buna ek olarak, diğer Pers soylularından ağır süvari olarak faydalanmış ve yerel paralı askerlerle de kuvvetlerini desteklemişlerdir.⁷⁵⁶ Bu tip kuvvetler özellikle yerelde çıkabilen isyanları anında bastırma konusunda etkili olmuştur.⁷⁵⁷ Savaş zamanları bu satraplıklar Pers ordusuna büyük katkılar sağlamıştır.⁷⁵⁸ Katılım sağlayan her halk kendi içerisinde seçilen bir komutan ile birlikte merkez orduya dahil olmuştur.⁷⁵⁹

⁷⁵⁵ B. Çınar, “Antik Çağ’da Dört Ordu Sınıfı: Savaş Arabaları, Piyadeler, Süvariler ve Savaş Filleri”, *OANNES*, 4/2, 2022, ss. 417-448; J. Keegan, *Savaş Sanatı Tarihi* ..., s. 239.

⁷⁵⁶ N. Sekunda, *The Persian Army* ..., s. 19.

⁷⁵⁷ P. Briant, *From Cyrus to Alexander* ..., 2002, s. 67.

⁷⁵⁸ Detaylı bilgi ve asker-gemi sayıları için bakınız: Hdt. VII. 89.

⁷⁵⁹ P. Briant, *From Cyrus to Alexander* ..., s. 343.

Asker sayısı ve durumları için satraplıklar yıllık olarak denetlenmekteydi. Buradan gelen raporlar ile sefer zamanı gerekli hazırlıklar yapılabilmiştir.⁷⁶⁰ Genel olarak bakıldığında, satraplık birliklerinin merkez orduya katkısı şu şekilde özetlenebilir:⁷⁶¹

- Süvari olarak,
- Arazi karşılığında askeri hizmet olarak yabancı askerler,
- Yunanlar vs. oluşan paralı birlikler,
- Zorunlu askeri görevi olan yerel birlikler.

Zaman içerisinde Pers ordusundaki İranî birliklerin oranı giderek azalmış, bunun yerine paralı askerler veya satraplıklardan toplanan yerel unsurların oranı giderek artmıştır.⁷⁶² Dolayısıyla, ordu da zamanla yarı feodal bir yapıya dönüşmüş, her millettten askerin yer aldığı bir güruh halini almıştır.⁷⁶³ Bu doğrultuda, Yunan kaynaklarının miktar bakımından çok yüksek sayılar verdiği ve bu asker topluluğunu korkak, disiplinsiz ve beceriksiz gibi nitelendirdiği bazı yerler mevcut olsa da satraplıklardan toplanan askerlerin durumları aslında çok da kötü değildir.⁷⁶⁴ Örneğin Mısır'dan orduya katılan "Hermotybie" ve "Kalasiriei" denilen birlikler Mısır'ın geleneksel ve güzide birliklerindendir.⁷⁶⁵

3. 15. 2. 1. Donanma

Pers döneminde denizlerde en yaygın olarak kullanılan savaş aracının küreklerle yürütülen gemiler olduğu görülmektedir. Bu gemiler MÖ I. binyılın başından kalma modellerdir ve Suriye kıyılarında yaşamış olan Fenikeliler ile Kıbrıslılar tarafından geliştirildikleri söylenebilir. Dolayısıyla, Fenikeliler Pers hakimiyeti altına girince gemi teknolojileri de Perslere geçmiştir. Zaman içerisinde Yunanlarla da olan etkileşim ile bu gemilerde başları gaga denilen sivri modeller oluşturulmaya başlanmıştır. Üçer sıralı kürekçilere sahip olan bu gemiler, kürekçiler sayesinde düşman gemilerini mahmuzlayarak batıracak hıza ulaşmaya çalışıyordu. Düşman gemileri mahmuzlandıktan sonra eğer batmaz ise içerideki askerler düşman gemisine çıkıp çatışmaya giriyordu.⁷⁶⁶ *Trireme* olarak adlandırılan bu modeller, MÖ 6. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yeni

⁷⁶⁰ Hdt. VII. 1; Diod. Sic. XV. 41. 5.

⁷⁶¹ D. Head, *The Achaemenid Persian Army ...*, s. 13.

⁷⁶² Arr. *Anab.* I. 14. 4.

⁷⁶³ D. Head, *The Achaemenid Persian Army ...*, s. 15.

⁷⁶⁴ D. Head, *The Achaemenid Persian Army ...*, s. 16.

⁷⁶⁵ Hdt. II. 164.

⁷⁶⁶ J. Keegan, J., *Savaş Sanatı Tarihi ...*, s. 339.

kurulan donanmalarda hakim model haline gelmiştir. Bu gemilerin savaşçı personel açısından limitleri kısıtlıydı. Mürettebat, *hyperesia* denilen gemi ile ilgili her türlü iş için hazır tayfadan oluşmaktaydı. Bu tayfa; kaptan, dümenciler, kürekçiler, kürekçilerin ritmini belirleyen bir flütçü, gemi marangozu, gemi katibi ve içeriye giren suyu tahliye eden erlerden oluşuyordu. Her gemide, on tane donanımlı asker ve dört okçu bulunuyordu. Toplam mürettebatın yaklaşık iki yüz kişi olduğu düşünülmektedir. Tüm bunlar göz önünde tutulduğunda yüksek sayılardaki bir filoyu organize etmek oldukça zorlu bir süreçtir. Örneğin yüz gemilik bir donanma için yaklaşık yirmi bin askerin orduya alınması ve gerekli teçhizatlarla donatılması gereklidir.⁷⁶⁷

Geleneksel olarak askeri gücü kara unsurlarına dayanan Perslerin, ilk dönemlerde kendilerine ait donanmaları ve denizcileri yoktur. Devletin toprakları genişledikçe bu eksikliği yeni satraplıklarından zamanla gidermeye çalışmıştır. Donanma ilk kez Kambyses döneminde kurulmuş,⁷⁶⁸ ve ilk zaferini Mısır donanmasına karşı verdiği mücadelede Memphis'i ele geçirerek kazanmıştır.⁷⁶⁹

Donanmanın seferberliği esnasında Büyük Kral, sefer öncesinde çeşitli emirler göndererek savaş için filolar temin etmiştir.⁷⁷⁰ Satraplıklardan oluşturulan bu donanma içerisinde Hellen, Hellespontos Phrygialıları, Karia, Lykia, Kilikia, Mısır, Fenike ve Kıbrıs gemileri ve denizcileri aktif olarak bulunmuştur.⁷⁷¹ Bu grupta özellikle Fenikeliler ayrıcalıklı olarak görülmüş ve komuta zincirinde önemli mevkilerde yer almıştır.⁷⁷² Herodotos, Thukydides ve Arrianos da Fenikeli ve Kıbrıslı denizcilerden övgüyle bahsetmektedir.⁷⁷³ Yunanlar da denizcilik konusunda övülen bir başka halktır. İonia İsyanı, Salamis ve Artemision Savaşlarında Pers donanması altında büyük katkılar

⁷⁶⁷ L. Burchardt, *Antik Çağ Askeri Tarihi*, Çev. H. Arslanbaba, Runik Kitap, İstanbul, 2021, s. 37.

⁷⁶⁸ Hdt. III. 19; A. Khurt, *Eskiçağ'da Yakındoğu ...*, s. 374; J. Wieschöfer, *Erken Pers: Antik ...*, s. 36; S. W. Bauer, *Antik Dünya ...*, s. 529; Sonraki süreçte Suriye-Filistin, Mısır, Kilikia, Kıbrıs, Pamphylia'da Aspendos, Karia'da Kaunos gibi yerler donanma merkez üsleri olarak hizmet vermiştir. S. Sarıkaya-M. Arslan, "Anadolu'da Persler: Savaş ...", ss. 78-99.

⁷⁶⁹ P. Souza, *The Greek and Persian Wars 499-386 BC.*, Osprey Publishing, Oxford, s. 19; Donanmanın Dareios döneminde daha da geliştirilerek İskitler üzerine gönderildiği konusunda bilgiler de mevcuttur. H. T Wallinga, *Xerxes Adventure The Naval Perspective*, Koninklijke Brill, Leiden, 2005, s. 13.

⁷⁷⁰ G. Cawkwell, *The Greek Wars ...*, s. 256.

⁷⁷¹ Hdt. VI. 6, VII. 89.

⁷⁷² G. Cawkwell, *The Greek Wars ...*, s. 256.

⁷⁷³ Thuc. I. 6, I. CXII; Hdt. VI. 6; Arr. *Anab.* I. 18. 7; O. Casabonne, "Akhamenid İmparatorluğu Büyük Kral ve Persler", *Arkeoatlas* 6, 2007, ss. 20-35. "Fenikeliler olmadı mı, geriye deniz kuvveti diye pek bir şey kalmıyordu." Hdt. III. 19.

sağlamışlardır.⁷⁷⁴ Bu denizciler de kara birliklerinde olduğu gibi kendi içlerinden bir komutanın emri altında merkez ordusuna dahil olmuştur.⁷⁷⁵ Buna ek olarak, her gemi üzerinde otuzar kişilik Pers, Med ve Sakalardan oluşan asker grubu da görevlendirilmiştir.⁷⁷⁶

Herodotos tıpkı kara ordusundaki gibi donanma konusunda da abartılı rakamlar aktarmaktadır.⁷⁷⁷ Kserkses'in donanmasını; otuz ve elli kürekli gemilerin, hafif ve hayvan taşıyan gemilerin sayısını 3000,⁷⁷⁸ "Trireme"⁷⁷⁹ olarak adlandırılan (üç güverteli, üç sıra kürekli savaş gemisi) sayısını 1207,⁷⁸⁰ olarak yazmaktadır. İonia İsyanı'nda Lade Savaşı'nda gemi sayısından 600 olarak bahsetmektedir.⁷⁸¹ Diğer kaynaklardan gelen gemi sayıları ise şu şekildedir: Atinalı Kimon'a karşı yapılan mücadelede 300 trireme,⁷⁸² Peloponessos Savaşlarında 147 gemi,⁷⁸³ Büyük Kral'ın Tissaphernes'e hazırlattığı 300 gemi⁷⁸⁴ olarak kaynaklarda yer almaktadır. Tabi ki buradaki sayıların da seferin veya savaşın büyüklüğüne ya da önemine göre değiştiği göz ardı edilmemelidir.⁷⁸⁵

Perslerin gücünün karada zirve yaptığı dönemlerde bile Pers donanmasının denizlerde aynı gücü temsil ettiğini söylemek neredeyse imkansızdır. Donanma, her zaman kara ordusunun gerisinde kalmış, daha çok onu tamamlayan bir unsur olarak görülmüştür. Her zaman kara ordusuyla beraber hareket etmiş, onu destekleyen bir rotada seyretmiş ve onun dışında durağan bir pozisyonda kalmıştır.⁷⁸⁶ Donanma askeri gücünün yanı sıra, gıda ve askeri malzeme konusunda lojistik sağlamış,⁷⁸⁷ ticari filoların da korunmasında

⁷⁷⁴ Hdt. V. 108, VIII. 19, 66.

⁷⁷⁵ Hdt. II. 164.

⁷⁷⁶ Hdt. VII. 184.

⁷⁷⁷ C. G. Starr, *Antik Çağda Deniz Gücü*, Çev. G. Ergin, Homer Kitabevi, İstanbul, 2000, s. 28.

⁷⁷⁸ Hdt. VII. 97.

⁷⁷⁹ Bu model gemiler içerisindeki mürettebat ile birlikte yaklaşık 40-50 ton ağırlığında ve 37-40 metre uzunluğundadır. Toplamda da 170 kürekçisi vardır. W. Shepherd, *Salamis 480 BC. The Naval Campaign that Saved Greece*, Osprey Publishing, Oxford, 2010, s. 24-25.

⁷⁸⁰ Hdt. VII. 89.

⁷⁸¹ Hdt. VI. 8.

⁷⁸² Diod. Sic. XII. 3. 1.

⁷⁸³ Thuc. VIII. 87.

⁷⁸⁴ Xen. *Hell.* III. 4. 1; Diodoros'ta 90 gemi olarak geçmektedir. Diod. Sic. XV. 79. 8.

⁷⁸⁵ E. Rung, "Some Notes on Karanos ...", ss. 333-356.

⁷⁸⁶ G. Cawkwell, *The Greek Wars ...*, s. 257; Hdt. VI. 6, 96, VII. 236, VIII. 46, Diod. Sic. XVII. 7. 2.

⁷⁸⁷ O Casabonne, "Akhamenid İmparatorluğu Büyük ...", ss. 20-35.

rol oynamıştır.⁷⁸⁸ Aynı zamanda çok sayıda kürekçiye sahip triremler, erzak taşımak için gereken ambar kapasitesine sahip olamadıkları için sürekli kıyıya yanaşıp, su ve yiyecek almak zorundaydı. Dolayısıyla, bu gibi durumlarda kara ordusunun da filoyu koruduğu görünmektedir.⁷⁸⁹

3. 15. 3. Diğer Halklar ve Donanımları

Küçük Asya halklarından Pers ordusuna asker gönderenler şu şekildedir: İonialılar, Aiolyalılar, Asya Magnesialıları, Karialılar, Lykialılar, Pamphilyalılar, Milialılar, Mysia, Lydia, Lasonia, Kabalia, Hytenneia, Phrygialılar, Asya Trakları, Kappadokialılar, Paphlagonyalılar, Mariadyn ve Kilikialılar.⁷⁹⁰ Bunlara ek olarak, Khalıbalı ve Taokhialı birlikler⁷⁹¹ ile Tiberani, Moskhi, Makronai, Mossoyoi ve Marsa halkları da söylenebilir.⁷⁹²

Genel olarak Küçük Asya halkları kısa mızraklı, küçük kalkanlı piyade olarak ordu içerisinde yer almış, “drepanon” adındaki orak biçimli hançeri de kuşanmıştır.⁷⁹³ Buna ek olarak, Küçük Asya’nın batısından gelen halklar da Yunan hoplitleri gibi donanıma sahiptir.⁷⁹⁴ Paphlagonyalılar örme başlık, kısa kargı mızrak, hançer ve küçük kalkan bulundurmaktadır. Phrygialılar da bunlara benzemektedir. Lydialıların kullandıkları donanımları Yunanlara neredeyse bire bir benzemektedir. Mysialılar kendi ulusal başlıklarını giymiş, demir kargı ve küçük kalkanlar taşımaktadır. Traklar, tilki derisinden başlık, geyik derisinden ayakkabılar ve dizlikler, zırh gömlekler ve onun üstlerinde birer pelerin giymiş olup, mızrak, küçük kalkan ve bir hançerle silahlanmışlardır. Bunlar zaman içerisinde Bithynialılar adını almıştır. Khalybialılar, iki mızrak, bakır başlık ve bunların üzerinde öküz boynuzları ve tabaklanmış deri kalkanlar kullanmaktadır. Milyaslılar, kısa kargı ve Lykia yayı taşımaktadır. Kilikialılar, tabaklanmış öküz derisinden kalkan, iki mızrak, yün gömlek ve Mısırlılarınkine benzeyen bir kılıç ile donanmışlardır. Lasonialılar da Kilikialılar gibi kıyafet ve silah kuşanmışlardır. Lykialılar

⁷⁸⁸ B. Porten, *Archives from Elephantine. The Life of An Ancient Jewish Military Colony*, University of California Press, Berkeley, Los Angeles, 1968, s. 41.

⁷⁸⁹ C. I. Archer vd., *Dünya Savaş Tarihi ...*, s. 43.

⁷⁹⁰ Hdt. III. 90.

⁷⁹¹ Xen. An. IV. 4. 18.

⁷⁹² Hdt. III. 94.

⁷⁹³ D. Head, *The Achaemenid Persian Army ...*, s. 55.

⁷⁹⁴ D. Head, *The Achaemenid Persian Army ...*, s. 55.

ise göğüslük ve baldır zırhı, kızılıçk ağacından yay, tüysüz ok, kargı, omuzlarında keçi postu, hançer, orak şekline benzeyen bir kılıç başlarında tüylü bir başlık ile savaşa girmektedir.⁷⁹⁵

Persler Küçük Asya halklarından ayrıca süvari olarak da yararlanmıştır. Bu konuda özellikle Paphlagonya süvarileri dikkate değerdir. Ksenophan'a göre bu grup Büyük Kral'ın diğer süvarilerinden daha güçlü bir gruptur.⁷⁹⁶ Kunaksa Savaşı'nda Genç Kyros safhında savaşan bu grup dikkat çekmiş ve övgüye değer oldukları vurgulanmıştır.⁷⁹⁷ Bunun yanı sıra, Lykialı süvariler de Pers ordusu içerisinde savaşlarda yer almıştır.⁷⁹⁸ Orta Doğu'dan ise Pers ordusuna genel olarak katkı sağlayan halklar arasında Assurlular, Babilliler, Araplar, Fenikeliler ve Mısırlılar olduğu söylenebilir. Mısırlı savaşçı gruplarından Hermotybie ve Kalasiriei, Pers ordusuna önemli katkı sağlayan başlıca gruplardır. Bunlar nesilden nesile askeri eğitimle uğraşan savaşçı gruplar olarak göze çarpmaktadır.⁷⁹⁹ Herodotos, bu grupların sayılarıyla ilgili Hermotybielerin 160.000, Kalasirialıların ise 250.000 civarında olduğundan bahsetmektedir.⁸⁰⁰ Bahsi geçen bu birlikler Kserkses döneminde Mısır gemilerinde, Palatea'da Mardonios'un komutasında ve Kunaksa Savaşı'nda II. Artekserkeses'in emri altında bulunmuşlardır.⁸⁰¹

On binlerin dönüşü esnasında Pers garnizonunda zırhlı Assur askerlerinden bahsedilmektedir.⁸⁰² Bu da Assur'un piyade kaynağı bakımından Persler için hala önemli bir yer teşkil ettiğini göstermektedir.⁸⁰³

Araplardan özellikle Kedarite ve Kidrai Krallıklarından askerler Pers ordusu içerisinde görev almış, Kserkses'in Yunan seferinde okçu yaya ve develere binerek katılım

⁷⁹⁵ Hdt. VII. 72-77, 91-92.

⁷⁹⁶ Xen. An. V. 6. 8.

⁷⁹⁷ Xen. An. I. 8. 5.

⁷⁹⁸ D. Head, *The Achaemenid Persian Army ...*, s. 58.

⁷⁹⁹ Hdt. VII. 86; B. Porten, *Archives from Elephantine ...*, s. 28.

⁸⁰⁰ Hdt. II. 164.

⁸⁰¹ Hdt. IX. 32; Xen. An. I. 8. 9; P. Barkworth, "The Organization of Xerxes Army ...", ss. 149-167; D. Head, *The Achaemenid Persian Army ...*, s. 16.

⁸⁰² Xen. An. VII. 8. 15.

⁸⁰³ D. Head, *The Achaemenid Persian Army ...*, s. 53.

göstermişlerdir. Kuşaklı pelerin ve geriye doğru eğimli yayları donanım olarak kullanmışlardır.⁸⁰⁴

Hintliler, bir okçunun bindiği iki atlı savaş arabaları ile Pers ordusuna katıldıklarına rastlanmaktadır. Daha sonra ise okçular fillerin üzerinde de savaşlara katılmaya başlamıştır.⁸⁰⁵ Gaugamela Savaşı'nda bu konuyla ilgili bilgiler yer almaktadır.⁸⁰⁶ Pers Kraliyet Mezarlarında yer alan tasvirlerde Hintliler devasa kılıçları ve etekleri ile görülmektedir. Bu tasvirler; Hindus, Gandara ve Sattagidia olarak gruplanmıştır. Kserkes'in Yunan seferinde Hintler, piyade ve atlı birlikler olarak katılım göstermişlerdir.⁸⁰⁷

Paralı askerlik kavramı Latince “mercenarius” kelimesinden türemiş olup, İngilizce’de “mercenary”, Fransızcada “mercenaire” şeklinde ifade edilmektedir. Anlam olarak da vatandaşı olmayan devlet haricinde bağımsız bir şekilde başka bir devletin hizmetinde paralı olarak görev alan askerler için kullanılmaktadır.⁸⁰⁸ Antik kaynaklarda ise “mistophoros” şeklinde geçmektedir.⁸⁰⁹ Yunanların, Pers ordusu içerisinde paralı asker olarak görev yaptığı bilinmektedir.⁸¹⁰ Bu durum ilk olarak I. Dareios döneminde başlamıştır.⁸¹¹ Yunanların tercih edilmelerindeki başlıca sebep kuşkusuz Pers ordusundaki ağır zırhlı piyade eksikliğidir.⁸¹² MÖ 350’li yıllarda Pers hizmetine giren Yunan paralı askerlerin bireysel anlaşmalarla çalışmadıkları görülmekle birlikte, topluca kiralandıkları göze çarpmaktadır.⁸¹³ Yunanların Pers ordusundaki hizmetlerinde en

⁸⁰⁴ Hdt. VII. 69.

⁸⁰⁵ Arr. *Ind.* 16; M. A. Eckstein, “Bellicosity and Anarchy: Soldiers, Warriors and Combat in Antiquity”, *The International History Review* 27. No. 3, 2005, ss. 481-497.

⁸⁰⁶ Arr. *Anab.* III. 11. 6.

⁸⁰⁷ D. Head, *The Achaemenid Persian Army ...*, s. 49.

⁸⁰⁸ M. Trundle, *Greek Mercenaries from Late Archaic Period to Alexander*, Routledge Taylor and Francis Group, New York, 2004, s. 10.

⁸⁰⁹ Xen. *An.* IV. 3. 4; Arr. *Anab.* I. 19. 6-20. 3; II. 8. 6.

⁸¹⁰ N. Sekunda, *The Persian Army ...*, s. 23; R. Sheppard, *Alexander The Great at War ...*, s. 44.

⁸¹¹ Hdt. IV. 97.

⁸¹² D. Head, *The Achaemenid Persian Army ...*, s. 58. Aslında bu noktada Yunan paralı askerlerin de ortaya çıkış ve gelişim sürecine parantez açmakta fayda vardır. Bu kavramın Yunanlar açısından ortaya çıkışı Peloponnesos Savaşı dönemine tekabül etmektedir. Bu süreçte yaşanan çatışmalar neticesinde hoplitler Yunanistan dışındaki devletlerin dikkatini çekmiştir. Başka devletlerin komutası altına girilmesi özellikle Arcadia, Achaia ve Atina askerler tarafından sıklıkla olduğu görülmektedir. L. Burckhardt, *Antik Çağ Askeri Tarihi*, Çev. H. Arslanbaba, Runik Kitap, İstanbul, 2021, s. 52.

⁸¹³ N. Sekunda, *Antik Yunan Savaşçıları*, Çev. M. Aksan, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011, s. 59.

takdire şayan olanı ise Gaugamela Savaşı'nda Büyük İskender'e karşı bile Pers Büyük Kralının safhında büyük bir sadakatla bağlı kalarak savaşmalarıdır.⁸¹⁴

Beşinci yüzyıl sonu ile dördüncü yüzyılın başlarında bir paralı asker patlaması görülür. Bu durumda Peloponnessos Savaşı'nın sosyo-ekonomik yansımaları, bölgesel olarak görülen maddi yetersizlikler veya siyasi sürgünler ve askeri alanda meydana gelen yeni gelişmeler yüzde yüz etkili değildir. Bu etkenlerin yanı sıra, artan paralı asker talebi de askerlik şeklinin evrilmesinde etkili olmuştur. Özellikle işverenler veya kumandanlar bu konu hakkında kilit bir role sahip olmakla birlikte, sağladıkları nihai anlaşmalar ve ödüller ile o günkü koşullarda paralı askerliği cazip bir duruma getirmişlerdir. Pers Devletinin batı sınırlarında artan sorunlar ve satrapların kendilerini rakip satraplara ve Büyük Kral'a karşı savunmaları için kiralık asker arayışı ortaya çıkmıştır. Bunun yanı sıra, Büyük Kral'ın ordusundaki ağır piyade eksikliği de Yunan paralı askerlerinin tercih edilmesindeki artışa örnek olarak gösterilebilir.⁸¹⁵

Diğer taraftan ise kişisel durumlar da ön plana çıkmaktadır. Bu konuyla ilgili askerlerin kendi şöhretlerini arttırmak için iyi komutanların peşinden gitme arzusu ve hem maddi hem manevi kazançlarını arttırmaları bakımından önemli bir neden olarak göze çarpmaktadır.⁸¹⁶ Bunların yanı sıra Genç Kyros örneğinde olduğu gibi onun kurduğu kişisel dostlukları da önemli miktarlarda asker toplamasında etkili bir faktör olmuştur.⁸¹⁷ Yukarıda bahsi geçen duruma örnek olarak MÖ 343'te Mısır seferi için, Perslerin bu yöntemle Thebai'lı 1.000, Argos'lu 3.000 ve Anadolu'nun Yunan kentlerinden 6.000 hopliti topladıkları hakkında bilgiler mevcuttur.⁸¹⁸ Genç Kyros'un da Kral Artakserkses'e karşı düzenlediği seferde ağır silahlı birliklerinin yarıdan fazlasının bu şekilde oluşması dikkat çekicidir.⁸¹⁹

⁸¹⁴ Arr. *Anab.* III.

⁸¹⁵ M. Demir, "Eski Yunan Dünyasında Paralı Askerler", *Eskiçağ'dan Modern Çağ'a Ordular: Oluşum, Teşkilat ve İşlev*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2008, ss. 71-93.

⁸¹⁶ Askerlerin Kyros'un peşinden gitmelerinin sebebi onun; iyi, kaliteli bir yöneticilik göstermesi, faziletli ve soylu bir kişiliğe sahip olmasıdır. Xen. *An.* VI. 4. 8; Kyros karizmatik bir liderdi ve iyi bir karaktere sahipti. Paralı askerlerin gösterdiği kabiliyetleri takdir ederdi. Xen. *An.* VI. 4. 8; II. 6. 30; IV. 7. 12.

⁸¹⁷ M. Demir, "Eski Yunan Dünyasında ...", ss. 71-93.

⁸¹⁸ N. Sekunda, *Antik Yunan Savaşçıları* ..., s. 59.

⁸¹⁹ Xen. *An.* I. 1. 6; M. Demir, "Eski Yunan Dünyasında ...", ss. 71-93.

Paralı askerleri cazip kılan önemli bazı avantajları da vardı. Bu birlikler her zaman erişilebilir bir durumdaydı, tecrübelilerdi ve sahip oldukları askeri yetenekleri de üst düzeydeydi. Siyasi ve sosyal hayattan soyutlanmışlardı ve bu nedenle de sadece işverenlerine karşı sorumluydular. Diğer taraftan ise büyük bir risk faktörü olarak ücretleri ödenmediği takdirde ya savaşmayı bırakabilir ya da hızlıca taraf değiştirebilirlerdi. Başlıca motivasyon kaynakları ise haklı ve haksızın savaşından ziyade aldıkları ücretler veya yağmadan kazanacakları mallardı. Dolayısıyla, paralı askerleri kullanan bir lider için onların avantajları veya dezavantajlarıyla karşılaşabilmesi durumu direkt olarak onun masrafları karşılayabilmesi konusundaki devamlılığına bağlıydı.⁸²⁰

Pers paralı askerlerinin sadece Yunanlardan oluşmadığı görülmektedir. Her ne kadar paralı askerler içerisindeki çoğunluğun Yunanlardan oluştuğuna rastlansa da Arap, Hintli, Kaldeli, Ermeni ve Kar paralı askerlerinin de bu görevlerde bulunduğu bilinmektedir. Hatta Persler içerisinde de paralı askerlik yapanlar vardır. Bu birlikler, belirli askeri hareketler nedeniyle istihdam edilmiş, görev tamamlandıktan sonra da askerlik anlaşmaları sonlandırılmıştır.⁸²¹

Sakaların da Pers ordusu içerisinde paralı askerler olarak görev aldığı bilinmektedir.⁸²² Pers ordusuna atlarıyla birlikte katılmışlar, at üzerinde ok fırlatmayı da en etkili özellikleri olarak kullanmışlardır. Bu konuyla ilgili Sakaların, Medlere hocalık yaptığı bilgisine de kaynaklarda rastlanmaktadır.⁸²³ Atlı birlikler haricindeki piyadeleri ise, hafif zırhlı, kendilerine özgü yay, balta ve hançer ile donanımını sağlamış birlikler olarak göze çarpmaktadır.⁸²⁴ Bunlara ek olarak, hasır ve deri kalkanlar da kullanmışlardır.⁸²⁵ Asklepiodotos, Sakaların “kama” şeklinde organize olarak savaşa girdiğini söylemektedir.⁸²⁶

⁸²⁰ L. Burckhardt, *Antik Çağ Askeri* ..., s. 53.

⁸²¹ W. Ball, *Tek Dünyaya Doğru* ..., s. 144.

⁸²² N. Sekunda, *The Persian Army* ..., s. 49.

⁸²³ Hdt. I. 23.

⁸²⁴ Hdt. VII. 64.

⁸²⁵ D. Head, *The Achaemenid Persian Army* ..., s. 49.

⁸²⁶ Ascl. *Tact.* VII. 3.

3. 16. Arkeolojik Buluntular:

Küçük Asya'da Pers ordusuyla ilgili bilgiler veren çok sayıda arkeolojik buluntu mevcuttur. Çalışmamızda bunlardan en önemli görülenlere de yer verilmiştir.⁸²⁷ Lydia'da ele geçen, Manisa müzesinde 3389 envanter numarasıyla kayıtlı bir stelde⁸²⁸ üst kısımdaki savaş sahnesinde koçbaşı, kuyruğu bağlanmış olan bir Pers atı üzerinde miğfer ve göğüs zırhı görünen bir binici tasvir edilmiştir. Bunun dışında, alt tarafında ise ok ve yay ile yaya şekilde kuş avlayan bir Pers avcı betimlenmiştir. Kastamonu-Tosya'da ele geçen bir stelde⁸²⁹ mezar sahibi soylu ve yetişkin bir Pers geleneklerine uygun süslenmiş bir şekilde at üzerinde savaşmaktadır. Ksanthos'ta ele geçen mezar bloklarında⁸³⁰ Pers geleneklerine göre süslenmiş atlar üzerinde Pers giysili erkekler, savaş arabası üzerinde uzun sakallı Pers soyluları ve yanında atları getiren yine Pers giysilerine sahip bir geçit alayı yer almaktadır. Büyük olasılıkla Lykia Satrapı Erbbina'ya ait olan Nereidler mezar anıtında Pers-Yunan savaşını betimleyen sahneler mevcuttur.⁸³¹ Figürlerde Persler tiara, serapis ve anaksyrides giyerken gözlenir. Ksantos'ta bulunan bir diğer lahitte ise⁸³² Pers süvarisi ile yaya askerler arasında gerçekleşen bir savaş betimlenir. Pers özellikleri gösteren atın üzerinde yer alan Pers soylusu zırhlıdır ve bacakları da parameridion tarafından korunmaktadır.

Troas'ta bulunan Çan Lahdinde av ve savaş sahnesi tasvirine rastlanır.⁸³³ Lahdin uzun yüzünde domuz ve geyik avı görülürken, kısa yüzünde ise savaş sahnesi yer almaktadır.

⁸²⁷ Bu arkeolojik buluntularla ilgili G. Polat'ın şu yorumları mevcuttur: “Egemenlikleri altına aldıkları büyük coğrafyayı kurdukları satraplık merkezleri marifetiyle yöneten Pers krallarının ‘alt satraplık’ olarak nitelendirilen yerel krallıkları da yönetime dahil ederek sistemi daha işler hale getirmeleri, egemenliklerinin uzun yaşanmasına önemli katkı sağlamıştır. Bu uzun süreli birliktelik, Pers ve yerel kültürlerin birbirinden etkilenmesini beraberinde getirerek, Anadolu-Pers olarak nitelenen ‘melez’ bir kültürü ortaya çıkarmıştır... Anadolu-Pers heykeltraşlığına ait eserlerin tamamı incelendiğinde, birkaç istisna dışında hemen hepsinin nekrolojik eserler olması da dikkat çekicidir...” G. Polat, “Anadolu’da Pers Etkili Taş Plastik Eserler”, *Persler, Anadolu’da Kudret ve Görkem*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2017, ss. 186-201.

⁸²⁸ C. H. Greenwalt-A.M. Heywood, “A Helmet of the Sixth Century B.C. from Sardis”, *Bulletin of the American Schools of Oriental Research* 285, 1992, ss. 1-31.

⁸²⁹ S. Durugönül, “Grabstele eines ‘Adligen’ aus Paphlagonien der dritten Satrapie”, *Forschungen in Galatien*, Bonn, 1994, ss. 1-14.

⁸³⁰ J. Borchhardt, *Die Bauskulptur des Heroons von Limyra: Das Grabmal des Lykischen Königs Perikles*, Gebr. Mann, Berlin, 1976, s. 71-72.

⁸³¹ P. Demargne-P. Coupel, *Fouilles de Xanthos III, Le Monument des Nereides L’Architecture*, Paris, 1969.

⁸³² P. Demargne, “Profil et Frontalite au Sarcophage de Payava (Xanthos de Lycie)”, *A. M. Mansel’e Armağan*, Ankara, 1974, ss. 527-536.

⁸³³ N. Sevinç vd., “A New Painted Graeco-Persian Sarcophagus from Çan”, *Studia Troica* 11, 2001, ss. 383-420.

Pers avcı, geleneklerine uygun bir şekilde giyinmiş halde atın üzerinde görülür. Başında tiara, üzerinde serapis, sırtında kandys, bacaklarında anaksyrides, belinde akinakes bulunduran avcı sağ elindeki mızrakla domuzu avlar vaziyettedir. Kısa kenarda ise at üstündeki Pers savaşçısı, üzerinde göğüs zırhı, başında miğfer giymiş bir şekilde savaşmaktadır. Bu süvariye arkasında sol elinde bir kalkan ve iki mızrak, sağ elinde bir kılıç taşıyan piyade eşlik etmektedir.

Kral, satrap veya yerel beylerin çeşitli savaş ve mücadele sahnelerini gösteren frizler, mezarlar veya adak stellerine mezar odalarındaki duvar resimlerinde rastlanmaktadır. Buralarda bulunan savaş sahnelerinin çoğu ikili mücadele şeklinde tasvir edilmektedir. Av sahneleri ile savaş sahnelerindeki ortak nokta ölümcül son vuruş anının resmedilmiş olmasıdır. Bu sahneler vasıtasıyla ölen kişinin savaşçı yönüne vurgu yapılarak, kazanan tarafta olması ile politik yönlü bir yaklaşım gösterilmiştir. Dolayısıyla, bu durum ideolojik gerçeklikte katı bir militarist güç sembolü olmuş ve propaganda amacıyla kullanılmıştır.⁸³⁴ Benzer ideolojik propogandayı av sahnelerinde de görmek mümkündür.⁸³⁵ I. Dareios'un Nakş-ı Rüstem'deki kaya mezarında bulunan betimlemede Büyük Kral hem iyi bir savaşçı hem de iyi bir avcı olarak tasvir edilmektedir.⁸³⁶ Bunların yanı sıra çok sayıda mühür ve mühür baskısı üzerinde de av ve savaş sahnelerine

⁸³⁴ A. Diler, “Anadolu-Pers Dönemi Sanatında İkonografi: Gelenek, Gerçeklik ve Paradoks”, *Persler, Anadolu’da Kudret ve Görkem*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2017, ss. 284-305; “Silah ve savaş sahneleri, imparatorluk ideolojisinin sanat yoluyla ilanını sağlayan bir propaganda aracıdır. Özellikle sikkeler ve mühürler üzerinde görülen sahnelerin hedef kitlesi Pers asilleri olmalıdır. Çünkü askeri tecrübesi olan asillerin çoğu, muhtemelen Pers askerlerin kullandığı silahlara aşinaydı. Dolayısıyla, bu sahneler aracılığıyla ortak bir askeri kültüre dâhil edilmeleri, imparatorluğa olan bağlılıklarını daha da güçlendirecekti. Hedef kitlenin aynı zamanda yönetici sınıfta yer alan asiller olması, sanatta gözetilen amacın Pers egemenliğinin kabulünü iknadan ziyade, imparatorluk dâhilinde bulunmanın getireceği yararları hatırlatma yönünde şekillendiğini göstermektedir. Pers askerleriyle karşı karşıya gelen ve imparatorluk topraklarına katılan halklar açısından baktığımızda, bu tip sahneler Perslerin askeri üstünlüğünün hatırlanması veya olası isyan hareketlerinden kaçınılması konusunda uyarı niteliği taşıyor olmalıdır. Dusinger, Anadolu’daki yerel yöneticilerin Pers kültürünü benimseyerek Pers soyluları içerisinde yer alma çabasını, öncelikli bir kimlik edinme amacına bağlamaktadır. Dolayısıyla, yerel halk için de Pers ordusuna hizmet etmek, aslında bir nevi Pers kimliğine sahip olmak anlamı taşıyor olmalıdır.” S. Özkan, “Eski Yakın Doğu Sanatındaki Silah, Savaş ve Av Sahnelerinin Pers Sanatına Yansımaları”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 9/1, 2022, ss. 71-86; E. Dusinger, *Empire, Authority, and Autonomy in Achaemenid Anatolia*, Cambridge University Press, Cambridge, 2013, s. 259.

⁸³⁵ S. Özkan, “Eski Yakın Doğu ...”, ss. 71-86.

⁸³⁶ M. C. Root, *The King and Kingship in Achaemenid Art: Essays on the Creation of an Iconography of Empire*, Brill, Leiden, 1979, s. 164.

rastlanmaktadır. Ayakta ya da ata biner vaziyette betimlenen avcı ve savaşçıların genel özellikleri; pantolon, tunik ve başlık giyiyor olmalarıdır.⁸³⁷

⁸³⁷ D. Kaptan, “Anadolu’da Pers Dönemi Mühürleri”, *Persler, Anadolu’da Kudret ve Görkem*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2017, ss. 254-267.

4. SAVAŞLARDA PERS ORDUSU

Bu bölümde Pers ordusunun yaptığı dört savaşa yer verilmiştir. (Kunaksa, Granikos, İssos ve Gaugamela Savaşları) Bunun sebebi; Perslerin yaptığı diğer savaşlar hakkındaki mevcut kaynakların yetersiz kalmasıdır. Örneğin Pers-Yunan savaşları ve Pers-İskit mücadelelerine sadece Herodotos'un anlatımlarında rastlanırken, Perslerin Orta Doğu'da yaptığı savaşlar hakkındaki bilgiler ise tam olarak net değildir. Pers geleneklerinde savaşların kayıtlarını tutan belgelere rastlanmazken, mevcut yazıtlar da sadece siyasi açıdan Pers krallarının iktidarını güçlendiren araçlardır. Dolayısıyla, kaynaklarda daha fazla bilgi bulunması nedeniyle çalışmanın bu bölümü için bahsi geçen savaşlar incelenmek üzere tercih edilmiştir.

4. 1. Kunaksa Savaşı (MÖ 401)

Genç Kyros⁸³⁸ tahtı ele geçirmeye yönelik yapacağı sefer için Küçük Asya'da genel bir seferberlik ilan etti. Oluşturduğu ordusunda birçok Hellen ve Asya kökenli askeri görevlendirdi.⁸³⁹ Sardes'i toplanma noktası olarak seçen Genç Kyros'a burada birçok asker katılmıştır. İlk etapta ordusunun 8.100 askeri Hellenlerden oluşmaktaydı.⁸⁴⁰ Sonrasında, Thessalyalı Menon emrindeki 1.500'den fazla asker de bu birliklere katıldı.⁸⁴¹ Büyük Phrygia'daki Kelainai'da (Dinar) sürgün Lakedaimonlu Klearkhos emrindeki 2.000,⁸⁴² Syrakusaili Sosis 300 ve Arkadialı Sophainetos 1.000 ağır piyade ile Kyros'a katılınca Hellen paralı askerlerinin sayısı 13.000'e yükseldi.⁸⁴³ (11.000 ağır, 2.000 hafif piyade) İssos'ta Lakedaimonlu Kheirisophos deniz yoluyla 700 ağır piyade ve Amiral Samios 25-35 gemisi ile bu orduya dahil oldu.⁸⁴⁴ Sonuç olarak Küçük

⁸³⁸ I. Dareios'un soyundan gelmektedir. II. Dareios'un küçük oğludur. Babası tarafından Küçük Asya'nın batısında Pers kuvvetlerinin komutanı olarak görevlendirilmiştir. Spartalı Lysandros ile iyi ilişkiler kurmuş ve bunu müttefiklik boyutuna kadar taşımıştır. Görev yaptığı bölgede paralı askerlerden bir ordu oluşturmuş ve ağabeyi Kral II. Artakserkses'e karşı taht için isyan etmiştir.

⁸³⁹ Xen. An. I. 2. 16.

⁸⁴⁰ Arkadialı Ksenias 4.000 ağır piyade; Proksenos 1.500 ağır, 500 hafif piyade; Stymphaloslu Sophainetos 1.000 ağır piyade; Akhaialı Sokrates 500 ağır piyade; Megaralı Pasion 300 ağır, 300 hafif piyade ile katılım göstermişlerdir. Xen. An. I. 2. 3.

⁸⁴¹ Dolopia, Ainiana ve Olynthos'tan gelen 1.000 kişil ağır, 500 kişilik hafif piyade. Xen. An. I. 2. 6.

⁸⁴² 1.000 ağır piyade, 800 Trakyalı hafif piyade, 200 Giritli okçu.

⁸⁴³ Xen. An. I. 2. 9; Diod. Sic. XIV 19. 7; Plut. Artak. VI. 4.

⁸⁴⁴ Xen. An. I. 4. 2; Diod. Sic. XIV. 21. 1.

Asya'dan da 3.000 süvari gelmesiyle birlikte bu sayının yaklaşık olarak 70.000'e vardığı söylenmektedir.⁸⁴⁵

Bu askeri hareketlenmeyi takip eden Tissaphernes, Genç Kyros'un tahta yürüyeceğini tahmin ederek, zaman kaybetmeden emrindeki 500 kişilik süvari birliğiyle durumu iletmek için Pers başkentine doğru yola çıktı. Tissaphernes'ten bu haberi alan II. Artakserkses derhal savaş hazırlıklarına başladı.⁸⁴⁶

Genç Kyros, Büyük Kral'ın devasa ordusunun toplanmasının zaman alacağını biliyordu, bu yüzden bu toplanmaya fırsat vermeden mümkün olduğunca hızlı bir şekilde tahtı ele geçirmeyi hedefliyordu.⁸⁴⁷ Büyük Kral, emri vermesine rağmen askerleri toparlayabilmesi zaman alınca, o ana kadar toplayabildiği kuvvetleriyle Genç Kyros'u karşılamak üzere yola çıktı.⁸⁴⁸ Yaşanan süreçte Büyük Kral'ın Genç Kyros ile göğüs göğüse dövüşmeyi arzulamadığı, bu savaştan kaçındığı ve tüm birlikleri toplanana kadar Persia'da bekleyeceği şeklindeki yanıltıcı haberler Genç Kyros'a ulaşmış ve bunun sonucunda da Genç Kyros rehavete kapılmıştır.⁸⁴⁹ Oysaki II. Artakserkses bu haberleri kasıtlı bir şekilde sızdırarak Genç Kyros'u gafil avlamayı planlıyordu. İyi bir savaş planı hazırlayan II. Artakserkses, Babil'in 90 km yakınlarındaki Kunaksa'yı savaş alanı olarak belirleyerek buraya Genç Kyros ve ordusunun gelmesini beklemeye başladı.⁸⁵⁰ İstihbaratı alan Büyük Kral, zaten rehavete kapılan ve düzensiz bir şekilde ilerleyen düşmanın tam da yemek ve ihtiyaç saatine denk gelecek şekilde saldırı emrini verdi.⁸⁵¹

⁸⁴⁵ S. Sarıkaya, *Pers Kralı Artakserkses ...*, s. 130.

⁸⁴⁶ Xen. An. I. 2. 4; Plut. Artak. VI. 4.

⁸⁴⁷ Xen. An. I. 5. 9.

⁸⁴⁸ II. Artakserkses'in bu ordusu kaynaklarda 400.000 asker olarak geçmektedir. Diod. Sic. XIV. 22. 1; II. Artakserkses'in daha çok Babil, Susa, Media, Persia ve Kadusia gibi bölgelerden asker topladığı büyük olasılıktır; Bu sayıyla birlikte yine diğer antik kaynaklarda olduğu gibi abartılı rakamlarla karşılaşıldığı ortadadır. G. Wylie'nin konuyla ilgili yorumları şu şekildedir: "400.000 kişiden oluşan kraliyet ordusu derinlemesine sekiz hatta dizilmiş olmalıdır. Bu durum bir kişi için safında üçayak (1 m) izin verir, bir cephe 28 mil (48 km) uzunluğunda olacaktır, yani neredeyse Babil'in yarısı kadardır. Böyle bir orduyu hiçbir komutan kontrol edemez. Bir atlı haberci merkezden en son kanata ancak 2 saatte ulaşabilecektir. Hedef noktası Kral olan Kyros'un düşman merkezine ulaşması dörtmala giderse ancak 10 mil olacaktır. Yarım milyon insan muharebeye katılacağından savaş güç bela 2-3 saat içinde tamamlanacaktır. Her iki ordu için toplam rakamın Kralın 40.000-50.000; Genç Kyros'un ise 30.000 olmak üzere 70.000-80.000 kişiden ibaret olması daha mantıklı görünmektedir. O vakit savaş dörtgen şeklinde dizileceğinden 4 mil genişliğinde ve yaklaşık yarım mil derinliğinde (6.5-0.8 km) olacaktır." G. Wylie, "Cunaxa and Xenophon", *L'antiquite classique* 61, 1992, ss. 119-134.

⁸⁴⁹ Xen. An. I. 7. 14; Plut. Artak. VI. 1.

⁸⁵⁰ Plut. Artak. VIII. 2.

⁸⁵¹ Xen. An. I. 8. 1.

Büyük Kral'ın ordusunun yaklaştığını gören Genç Kyros, ordusunu hemen savaş düzenine soktu. Buna göre; sağ kanatta dış uçta Lakedaimonlu Klearkhos komutasındaki paralı askerler yerleşti. Hemen yanında Proksenos vardı. Klearkhos 1.000'den fazla Paphlagonia süvarisi tarafından destekleniyordu.⁸⁵² Hellenlerin sol kanadını Thessialı Menon ve birlikleri tutuyordu. Sol kanat Aridaos/Ariaios komutasında yaklaşık 1.000 süvariyle birlikte Phrygia ve Lydia birliklerinden oluşuyordu.⁸⁵³ Genç Kyros ise yaklaşık 10.000 Pers ve diğer doğu halklarından oluşan bir birlik ile ordunun merkezinde yer alıyordu. En önde ise Hellen zırhı ve kısa kılıçlarıyla baldırlıklar ve miğferlerle teçhizatlanmış 1.000 kişilik süvari birliği bulunuyordu. Ayrıca Genç Kyros ve yanındaki tüm süvarilerin atlarının alın ve göğüs kısımlarında zırhlar vardı.⁸⁵⁴

II. Artakserkses, tırpanlı savaş arabalarını kendi savaş hattının en önüne yerleştirdi.⁸⁵⁵ Buradaki başlıca hedef, arabaları Hellen saflarına şiddetli bir biçimde sokarak düzeni bozmak ve düşman ordusunda gedikler açmaktı.⁸⁵⁶ Büyük Kral yaklaşık 50.000 kişilik seçme birliğiyle merkezde yer alıyordu, kanatları ise komutanlarına emanet etmişti.⁸⁵⁷ Çünkü ordunun merkezi hem güvenlik hem de emirlerin hızlı iletilmesi açısından stratejik bir öneme sahipti.⁸⁵⁸ Sol kanatta Tissaphernes'in komutasındaki beyaz göğüs zırhları olan süvariler yerleşmişti. Yanlarında hasır kalkanlı birlikler, onların yanında ayaklarına kadar uzanan tahta kalkanlı Mısırlı ağır piyadeler, bunlardan sonra dış uçta bir kısmı süvari bir kısmı okçulardan meydana gelen diğer birlikler yer alıyordu.

Aslında Kunaksa Savaşı gerçekleştiği esnada, tam olarak nasıl bir taktik ve strateji kullanıldığı belirsizdir. Bunun sebebi de kaynakların yetersizliği ve bazı yazarların verdikleri bilgilerdeki çelişkilerdir. Bu doğrultuda bizzat savaşa katılanların bile görüş açıları sınırlı olduğundan savaşın tamamından bihaber olduklarını söylemek muhtemelen doğru bir tespit olacaktır. Dolayısıyla, Ksenophon örneğinde olduğu gibi savaşın canlı tanığı olmasına rağmen sadece Hellenlerin yer aldığı sağ kanatta yaşananları

⁸⁵² Diod. Sic. XIV. 22. 5; Xen. An. I. 8. 2.

⁸⁵³ Diod. Sic. XIV. 22. 5.

⁸⁵⁴ Diod. Sic. XIV. 22. 6; Xen. An. I. 8. 5.

⁸⁵⁵ Diod. Sic. XIV. 22. 7; Plut. Artak. VII. 4.

⁸⁵⁶ Xen. An. I. 8. 10.

⁸⁵⁷ Diod. Sic. XIV. 22. 7.

⁸⁵⁸ Xen. An. I. 8. 22; Arr. Anab. II. 8. 11; Curt. IX. 4.

aktarabilmiştir. Bir diğer canlı tanık Ktesias ise olayları tarihçiden ziyade bir edebiyatçı gibi yorumlayarak, aktardıklarında daha çok sansasyon yaratan olayları tercih etmiştir. Tabi burada savaşın yaz sonunda yapılması da ayrıca dikkat edilmesi gereken bir husustur. Orduların yaklaşmasıyla beliren beyaz bir toz bulutu kısa zamanda savaş alanının büyük kısmını kaplayan bir karartıya dönüşmesi⁸⁵⁹ gibi gelişen olaylar da savaşın doğru bir şekilde gözlenip aktarılmasına engel olan etmenlerdir.⁸⁶⁰

II. Artakserkses ezici bir sayısal üstünlüğü olduğundan, kanatlara piyade, süvari ve hafif silahlı birliklerini yerleştirerek düşmandan daha geniş bir hat oluşturdu. Buradaki başlıca hedefi merkezin yavaşça ilerlemesini sağlayarak düşman birliklerini kuşatmaktı.⁸⁶¹ Bu noktada çember içine alınmak üzere olan Genç Kyros ve Generali Klearkhos arasında taktiksel anlaşmazlıkların olduğu ve ikilinin görüş ayrılıklarına düştüğü göze çarpmaktadır.⁸⁶²

Kaynaklara göre Genç Kyros, savaş esnasında Büyük Kral'a çok yaklaştı ve birliğindeki en yakın askerleriyle Büyük Kral'a doğru hamle yaptı.⁸⁶³ Bunun sonucunda savaşın kaderini değiştirecek olan başkomutanların savaşı başladı.⁸⁶⁴ Yapılan mücadele neticesinde Genç Kyros düşmanları tarafından atılan bir mızrakla öldü.⁸⁶⁵

Savaşın sonuçlarıyla ilgili çeşitli yorumlar yapmak mümkündür. Bu noktada özellikle Genç Kyros'un rehavete kapılması, tedbirsizlik yapması, gelişecek olayları öngörememesi, aşırı cesareti ve gururu savaşı kaybetmesinde dikkat çekici etkenlerdir. Dolayısıyla, aşırı gözüpekliği ile ölümü sonucunda kendisinden sonra savaşı sürdürebilecek bir halefinin olmadığı ve binlerce kişinin kaderinin buna bağlı olduğunun farkında bile olmayışı başarısızlığını etkileyen belki de en önemli eylem olarak görülebilir.⁸⁶⁶ O savaş esnasında bütün komutanların uyarılarına rağmen savaşta en önde

⁸⁵⁹ Xen. *An.* I. 8. 8.

⁸⁶⁰ S. Sarıkaya, *Pers Kralı Artakserkses ...*, s. 149.

⁸⁶¹ Xen. *An.* I. 7. 13; Plut. *Artak.* VIII. 7.

⁸⁶² Xen. *An.* I. 7. 13; Plut. *Artak.* VIII. 3.

⁸⁶³ Xen. *An.* I. 8. 25.

⁸⁶⁴ Diod. Sic. XIV. 23. 5.

⁸⁶⁵ Plut. *Artak.* X. 2.

⁸⁶⁶ Xen. *Anab.* I. 5. 16.

yer almaktan hiçbir zaman geri durmamıştır.⁸⁶⁷ Sonuç olarak, Genç Kyros, tüm tedbiri elden bırakıp, Büyük Kral'ın olduğu merkeze dalarak savaşı hızlıca kendi lehine bitirmeye karar vermiş, bunun neticesinde başarısız olmuş ve kendi sonunu hazırlamıştır.⁸⁶⁸

4. 2. Granikos Savaşı (MÖ 334)

Günümüzdeki Kocabaş Çayı olarak bilinen mevkiide gerçekleşen bu savaş, Makedonlarla Perslerin karşılaştığı ilk savaştır⁸⁶⁹ ve Perslerin burada yaşadıkları mağlubiyet III. Aleksandros'a Küçük Asya kapılarını açmıştır.⁸⁷⁰ Bölgedeki bir Roma köprüsünün gösterdiğine göre nehir yatağının yeri o dönem ile günümüzde yaklaşık olarak aynıdır. Dolayısıyla, akan su miktarının da günümüz verileriyle örtüştüğü varsayılabilir. Bu doğrultuda, ilkbaharın başındaki yaklaşık bir metre olarak düşünülen su derinliği bir sorun teşkil etmemiştir. Aksine esas sorun olarak görülebilecek mesele ise umumi taarruz esnasında kayaların dikliğinin büyük zorluklar çıkartabilecek olmasıdır. Bu nedenle de III. Aleksandros'un ağır zırhlı phalanksı, safların bozulması halinde dağılma ve yok edilme tehlikesiyle karşı karşıya kalabilirdi.⁸⁷¹ Perslerin, mevcut bu stratejiden yararlandığı açıktır. Kaynaklar zaman zaman eksik kalsa veya farklı anlatımlara yer verilse de bölgenin topografyası göz önünde bulundurulduğunda savaşı canlandırabilmek az çok olasılık dahilindedir.⁸⁷²

⁸⁶⁷ Xen. *Anab.* I. 7. 9; “Aşırı gururu, cüretkarlığı ve cesareti nedeniyle tehlikeyi göze alan bir liderdi. Savaşta daima ilk adımı atmaya çalıştı. Ordunun önünde düşmanın üzerine ilk ve kesin darbeyi indirmek için atılması, askerlerini birbirleriyle yarış yapmaya sürüklüyor ve savaş için teşvik ediyordu.” S. Sarıkaya, *Pers Kralı Artakserkses ...*, s. 145.

⁸⁶⁸ Plut. *Artak.* VIII. 2.

⁸⁶⁹ C. Foss, “The Battle of the Granicus: a new look”, *Ancient Macedonia* 2, 1977, ss. 495-502; N. G. L. Hammond, “The Battle of Granicus River”, *JHS* 100, 1980, ss. 73-88.

⁸⁷⁰ Arr. *Anab.* I. 16. 2; Diod. Sic. XVII. 31. 4; Plut. *Alex.* 14. 4; O. Tekin, “Büyük İskender: Doğu ...”, ss. 2-11.

⁸⁷¹ A. B. Bosworth, *Büyük İskender'in Yaşamı ...*, s. 58.

⁸⁷² J. Lendering savaşla ilgili şu yorumları yapmaktadır: “Faydalandığımız kaynakların tümü, iki ordunun ikinci saatlerinde karşılaştığı yönünde bilgi vermekte, ancak sonrası için naklettikleri farklılıklar gösteriyor. Arrianos ve Plutarkhos izleyecekleri bir sonraki taktik hakkında kısa süren bir konuşma yaptıklarından söz eder. Yaşlı general ırmağın kıyılarının seri bir şekilde tırmanmak için fazlasıyla dik olduğuna işaret ederek, Makedonlar kıyıyı geçtikleri takdirde, ırmağın doğu yakasındaki Persler için kolay bir yem olacaklarını ekler. Gece karanlığında ırmağı geçmenin daha akıllıca bir manevra olacağına dikkat çeker. İskender, ‘Hellespontos’u hiçbir sorunla karşılaşmadan geçtikten sonra böylesine küçük bir derenin onu yolundan alıkoymasını utanç verici bulduğunu’ söyleyerek yaşlı komutana cevap verir ve ordunun, ırmağa çapraz oluşturacak bir düzende ilerlemesi emrini verir. Diodoros’un aktardıkları, Plutarkhos ve Arrianos’unkilerden daha farklı seyrediyor. Ona göre Makedonlar, tıpkı Plutarkhos ve Arrianos’un naklettiği gibi, Parmenion’un önerisine kulak vererek Granikos’u şafak sökmeye yakınken geçiyorlar. Diodoros’a inanmakta yarar var, zira ırmak yatağının konumu o dönemden bugüne, fazla değişikliğe uğramamış; jeologlara göre, akan su miktarının Antik Çağda da aynı ölçüde olduğu varsayılabilir.

Yaklaşık 20.000 Pers süvarisi, Granikos Ovası'nın doğusunda bulunan yamaçlarda 2.5 km uzunluğunda, on altı sıra şeklinde organize olmuştur.⁸⁷³ Pers kuvvetlerinin başında Büyük Krala vekaleten Memnon yer alıyordu.⁸⁷⁴ Sol kanatta Yunan paralı askerleri mevcuttu. Onların yanında Kilikia Satrapı Arsames,⁸⁷⁵ Paphlogonialılar ile beraber Hellespontos Phrigia Satrapı Aristes ve Hyrkanian süvarileri ile Lydia ve İonia Satrapı Spithridates bulunmaktaydı.⁸⁷⁶ Merkezde ise büyük olasılıkla Satrap Mithrovouzanes ve komutasında Kappadokialılar yer alıyordu.⁸⁷⁷ Sağ kanatta 2.000 Baktrialı süvari, Reominthas idaresinde 2.000 süvari ve 1.000 Medli vardı.⁸⁷⁸ Süvari sırasının arkasında da yaklaşık 20.000 kişilik Pers piyade birliği organize olmuştur.⁸⁷⁹ Bu birlikler Omares'e bağlıydı.⁸⁸⁰ Granikos Irmağı'nın batısında da III. Aleksandros,⁸⁸¹ mevcut birliklerinin sol kanadına Kalas idaresinde 1.800 Thessialı süvariye yerleştirdi. Onların yanına Philippos idaresinde 600 asker ve ittifaka katılan diğer süvarileri ve Agathon'un 150 Tharikialı süvarileri görevlendirdi. Bunlara ek olarak Perdikkas, Koinos, Philip, Meleager ve Krateros idaresinde her birine 1.500 asker düşecek şekilde altı adet phalanks birliği organize etti. Arkalarında da Nikanor idaresinde üç bin hypaspist sıralandı. Sağ kanatta ise Amyntas komutasında 600 sarissa taşıyıcı ve 150 Paenian süvarisi, Sokrates idaresinde 200 hetairoi ve Philotas idaresinde de 1600 hetairoi yer aldı. Bu birliklerin arkasında da 1.000 okçu ve Agriac mızraklı süvarileri yer aldı.⁸⁸² III. Aleksandros'un kuvvetleri toplamda 5100 süvari ve 13.000 piyadeden oluşmaktaydı.⁸⁸³ Birliklerin kanat

Plutarkhos ve Arrianos'un sözünü ettikleri taarruz emrine göre İskender'in süvarileri önce hendek boyunca ilerlediler, sonra diz boyu seviyesine gelen suya girerek fundalıkla kaplı, kimi zaman dört metreyi bulan sarp kıyılardan yukarıya tırmandılar. Bu sırada süvariler, karşı kıyıdan taarruza geçen atıcılar için kolay bir hedef oluşturdıklarından başarı şansı yok denecek kadar az, riskli bir girişimdi." J. Lendering, *Büyük İskender ...*, s. 88.

⁸⁷³ Arrianos, I. 14. 4; P. A. Brunt, "Persian Accounts of Alexander's Campaigns", *The Classical Quarterly, New Series*, Vol. 12, No. 1 (1962), ss. 141-155.

⁸⁷⁴ Arr. *Anab.* I. 12. 8.

⁸⁷⁵ Diod. Sic. XVII. 19. 4; Curt. III. 4. 3.

⁸⁷⁶ Diod. Sic. XVII. 19. 4; Arr. *Anab.* I. 16. 3; Plut. *Alex.* XVI. 8.

⁸⁷⁷ Diod. Sic. XVII, 21. 3; Arr. *Anab.* I. 16. 3.

⁸⁷⁸ Diod. Sic. XVII. 19. 4.

⁸⁷⁹ Arr. *Anab.* I. 14. 4.

⁸⁸⁰ Arr. *Anab.* I. 16. 3.

⁸⁸¹ W. Hackel, *The Marshals of Alexander's Empire*, Routledge, London-New York, 1992.

⁸⁸² Arr. *Anab.* I. 14. 1.

⁸⁸³ Arr. *Anab.* I. 14. 1. Asker sayılarıyla ilgili daima tartışmalar mevcut olmakla birlikte L. Burckhardt'ın İskender'in Hellespontos'u geçtikten sonraki kuvvetleriyle ilgili şu yorumları mevcuttur: "MÖ 334 yılında İskender toplamda 12.000 Makedon piyadesi, 7000 müttefik Yunan piyadesi ve 5000 paralı askerden oluşan ordusuyla Hellespontos'u geçti. Buna ek olarak komşu Balkan devletlerinden orduya dahil edilen 7.000 asker ve 1.000 okçu ile MÖ 336'dan beri Batı Anadolu'da hazır bulunan 10.000 kişilik bir öncü kuvvet de dahil olunca kralın toplam askeri gücü 40.000 piyadeyi aşmaktaydı." L. Burckhardt, *Antik Çağ Askeri ...*, s. 58.

genişliği kuşatılmamak için Pers ordusu ile eşit bir şekilde 2.5 km olarak düzenlenmişti. Bu nedenle, phalankslar yaklaşık sekiz adam derinliğinde, sol taraftaki süvariler on, sağ kanattaki süvariler ise bundan biraz daha fazlaydı.⁸⁸⁴

Düzen alındıktan sonra III. Aleksandros, Sokrates'in hetairoi'larına, Sarissa taşıyanlar, 1000 hypaspist ve Paeonian'lara birlikte saldırı emri verdi.⁸⁸⁵ Bu emirden sonra da hetairoi, okçular ve mızraklı süvariler ile birlikte kendi sağ kanadından saldırıya geçti. Karşı kıyıya ulaşarak Pers birliklerini kuşatmaya başladı.⁸⁸⁶ Kuşatma etkisini arttırınca Pers süvarisi daha fazla dayanamadı.⁸⁸⁷ Pezetairoi phalanksları Pers ordusunun merkezini ele geçirince iki kanat da kaçmaya başladı.⁸⁸⁸ Pers birlikleri çembere alınarak 2.000 kişi sağ ele geçirildi.⁸⁸⁹ III. Aleksandros'un birlikleri galip geldi.⁸⁹⁰ Savaşın kırılma noktası Pers komutanlarından Rhoesaces ve Spithridates kardeşlerin III. Aleksandros'a gerçekleştirdiği saldırı ile bu saldırı sırasında III. Aleksandros'un miğferinin parçalanması sonucunda zor duruma düşmesi ve komutanlarından Kleitos tarafından ölümden kurtarılmasıdır.⁸⁹¹ Eğer Kleitos'un zamanlaması doğru olmasaydı belki de başka bir Granikos Savaşı sonucu konuşuluyor olacaktı.

Pers Devletinin sahip olduğu geniş sınırlar, ana ordunun meydana gelen saldırı veya isyanlara müdahale etmesini oldukça geciktirmiştir. Bu nedenle de ilk müdahalenin o bölgenin satrap kuvvetleri tarafından yapılması gibi bir zorunluluk ortaya çıkmıştır. Bu doğrultuda satraplar, eğer düşmanla boy lşsemeyecek bir durumdaysa, Büyük Kral ve ordusu gelene kadar zaman kazanmak için düşmanın yerel kaynaklara ulaşmasını

⁸⁸⁴ Arr. *Anab.* I. 14. 4.

⁸⁸⁵ Arr. *Anab.* I. 14. 5-6.

⁸⁸⁶ N. G. L, Hammond, "The Battle of the Granicus ...", ss. 73-88.

⁸⁸⁷ Arr. *Anab.* I. 15-16. 1.

⁸⁸⁸ Poly. *Strat.* IV. 13. 6; Arr. *Anab.* I. 16. 1.

⁸⁸⁹ Arr. *Anab.* I. 16. 1-2; Plut. *Alex.* 16. 13-15; "...Yunan cretli askerleri, hiç olmazsa şerefli bir çekilişi sağlayabilecek bir yerde beklemişlerdi. Ne var ki Pers süvarilerinin körükörüne kaçışı bunların herhangi bir hareket yapabilmesine engel oldu. Sırf kendi başlarına kaldıkları için olsa gerek muzaffer Makedonya ordusunun kendilerine taarruz etmesini beklediler. Savaşı kaybetseler bile yenilgilerini Makedonyalılara pek pahalıya mal etmeye azmetmiştiler. İşkender, Phalanks'ı aynı anda dört koldan; sol kanattaki Thessalialılarla Hellenler de katılarak, bütün süvari kuvvetlerinin bunların üzerine saldırmasını emretti. Kralın altındaki atın yaralanarak yere yuvarlandığı kısa, fakat çok şiddetli, çok korkunç bir boğuşma sonunda Hellen cretli askerleri de yokedildiler." G. Droysen, *Büyük İşkender Tarihi ...*, s. 191.

⁸⁹⁰ S. Ferrucci, "Yeni Akhilleus: İşkender Asya'da", *Antik Yunan*, ev. L. T. Basmacı, Alfa Yayınları, İstanbul, 2018, ss. 174-180.

⁸⁹¹ Arr. *Anab.* I. 15. 7-8; Plut. *Alex.* 16. 8-11; Diod. Sic. XVII. 20. 5-7; Curt. VIII. 1. 20.

engelleme hedefiyle toprakları tahrip ederek bir savunma pozisyonu alabilirdi. Coğunlukla uygulanan genel strateji bu olmasına rağmen, III. Aleksandros Küçük Asya'ya girdiğinde, satraplar kendi çıkarlarını düşünerek, büyük bir gelir kaybına neden olmamak için bu stratejiyi uygulamamışlardır. Aksine bütün riskleri göze alarak III. Aleksandros'u doğrudan öldürebilme umuduyla bir meydan savaşında onun karşısına çıkmışlardır.⁸⁹²

Özetle; Persler savaşın başında iyi yer tutsalar da⁸⁹³ karşı safhın sağ kanadında yer alan III. Aleksandros, doğrudan komutanların yer aldığı merkez konuma doğru yönelmiştir. Makedon birliklerinin karşıya geçmesinden sonra gerçekleşen ilk çatışmada Makedon mızrakları (sarissa) büyük bir avantaj sağlamıştır.⁸⁹⁴ III. Aleksandros ve yakınındakiler, Pers komutanlarından Mithridates, Roisakes ve Spithridates'i öldürünce Pers birlikleri dağılmıştır.⁸⁹⁵ Persler için savaşın kaybedilmesiyle ilgili birçok neden olduğu söylenebilir: Öncelikle, III. Aleksandros'un komuta kabiliyeti, hızlı düşünme yeteneği ve askeri, stratejik dehası unutulmamalıdır. Dolayısıyla, bu nitelikleri onun askerleri arasında hayranlıklarını ve bağlılıklarını arttırmıştır.⁸⁹⁶ Savaş alanında güneşin konumu Persler için dezavantaj oluşturmuş, askerlerin gözleri bu durumdan etkilendiği an III. Aleksandros bu durumu değerlendirmiş ve hemen ırmağın karşı tarafına geçmiştir.⁸⁹⁷ Pers komutanları süvarileri kullanmakta çok yetersiz kalmıştır.⁸⁹⁸ Ayrıca, Pers komutanlarının III. Aleksandros'u savaş alanında bizzat öldürerek onur kazanma hedefiyle birden III. Aleksandros'u hedef olarak saldırmaları ve ordunun dengesinin bozulması da yenilgi hakkında başlıca nedenler arasında yer almaktadır.⁸⁹⁹

Savaşın sonucuyla ilgili R. Körpe'nin şu yorumları mevcuttur:

“Granikos Savaşı Batı Anadolu'daki Pers kuvvetinin büyük bir kısmının bir anda yok edildiği savaş olmuştur. Bu savaşta Persler askerlerinin yanı sıra

⁸⁹² S. B. Pomeroy, *Antik Yunan'ın Kısa ...*, s. 327.

⁸⁹³ W. Sandys-W. Vaux, *Persler, Parthlar, Sasaniler ...*, s. 62.

⁸⁹⁴ Arr. *Anab.* I. 16. 1; E. Badian, “The Battle of the Granicus: A new look”, *Ancient Macedonia II*, 1977, ss. 271-293.

⁸⁹⁵ Arr. *Anab.* I. 12.

⁸⁹⁶ E. Badian, “The Battle of the Granicus ...”, ss. 271-293.

⁸⁹⁷ E. Badian, “The Battle of the Granicus ...”, ss. 271-293.

⁸⁹⁸ J. F. C. Fuller, *The Generalship of Alexander the Great*, Da Capo Press, Cambridge, 2004, s. 148.

⁸⁹⁹ W. W. Tarn, *Alexander the Great, II Sources and Studies*, Cambridge University Press, Cambridge, 1948, s. 18.

pek çok yüksek dereceli komutanı da kaybetti. Pers egemenliği Anadolu'nun büyük bir kısmında tamamen çöktü. III. Aleksandros kazandığı tek bir zaferle Anadolu'nun kapılarını tamamen açmış oldu. Bu savaştan sonraki Perslerin en büyük organize karşı koyması, neredeyse bir yıl sonra Anadolu'nun güney sınırında İssos'ta olmuştur."⁹⁰⁰

G. Droysen de savaşın sonucunu şu şekilde yorumlamaktadır:

*"Persler, Granikos Savaşı haberini kaygıdan daha çok öfkeyle karşıladılar. Kendilerine yapılan bu saldırıyla Pers Devleti'ni tehdit eden tehlikenin gerçekte ne anlama geldiğini kavramış görünmekteydiler. Anlaşılan o ki, III. Aleksandros'un elde ettiği başarıların, delice cesarete sahip bir insan tarafından tesadüf eseri ya da sırf talihin yardımıyla kazanılmış başarılardan başka bir şey olmadığına, doğrudan doğruya kendi yanlışlıklarının Makedonya Kralı'nın işini kolaylaştırdığına inanmaktaydılar. Eğer bu hatalar tekrarlanmazsa Makedonyalıların da yıldızının söneceğini sanmaktaydılar. Persler, Granikos'ta uğranılan felaketin en önemli nedenini, ordunun tek elden ve planlı bir biçimde sevk ve idare edilmeyişinde görüyorlardı..."*⁹⁰¹

Son olarak III. Aleksandros'un izlediği genel stratejilere de değinmekte fayda vardır. III. Aleksandros'un Granikos, İssos ve Gaugamela'da uyguladığı başlıca şu planlar kendi açısından zaferini getiren en dikkat çekici unsurlardır:

- Yerel, genellikle elverişsiz araziye (III. Aleksandros'un bütün muharebeleri nehirlerde ya da nehirlerin yakınlarında yapıldı) kusursuz ve tam bir uyum.
- Süvari yoldaşların başında (neredeyse ölümcül) şahsi birkaç ürkütücü cesaret örneği gösteren bir komuta yeteneği.
- Sersemlemiş düşmanı, ilerleyen phalanksın mızraklarına doğru çevirmek üzere, düşman safında belli bir noktaya odaklanan çarpıcı süvari saldırıları.

⁹⁰⁰ R. Körpe, "Büyük İskender'in Troas'ta İzlediği Rota ve Granikos Savaşı", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, Sayı 10-11, 2011, ss. 95-108; R. Körpe "Son Yapılan Araştırmaların Işığında Granikos Savaş Alanı", *17. Türk Tarih Kongresi*, Ankara, 2014, ss. 401-413. Savaş alanıyla ilgili detaylı bilgi için bakınız: R. Körpe-B. Rose, "The Granicus River Valley Archaeological Survey Project".

⁹⁰¹ G. Droysen, *Büyük İskender Tarihi* ..., s. 227.

-İlk yanıltma hareketlerini yapmak ya da ansızın ortaya çıkan sorunlu yerleri doldurmak üzere uzmanlaşmış birlikler.

-Sonuçta, muharebe meydanında düşman ordusunu kovalamak ve yok etmek.⁹⁰²

4. 3. İssos Savaşı (MÖ 333)

III. Aleksandros'un geldiğini duyan III. Dareios (MÖ 336-330), MÖ 333'te Babil'de ordusunu toplamaya başladı.⁹⁰³ Büyük Kral, kendi toprakları haricinde, Akdeniz ve Asya'dan da ücretli askerler toplamıştır. Bunun büyük kısmını paralı Yunan askerlerinden oluşuyordu.⁹⁰⁴ Ayrıca bu birliklerin içerisinde manevra kabiliyeti yüksek bir ordu oluşturmuş ve süvari bakımından da Makedonlardan üstün bir ordu meydana getirmiştir.⁹⁰⁵ Bunun yanı sıra, 30.000 civarında hoplitten oluşan kuvveti de mevcuttu.⁹⁰⁶ Silah altına alınan Pers askerlerinin net sayısının tespiti mümkün değildir.⁹⁰⁷

⁹⁰² G. Parker, *Cambridge Savaş Tarihi*, Çev. F. Tayanç-T. Tayanç, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014, s. 41.

⁹⁰³ S. Ferrucci, "Yeni Akhilleus: İskender ...", s. 174-180; P. Freeman, *Büyük İskender ...*, s. 151.

⁹⁰⁴ Arr. *Anab.* II. 2. 1-2; Curt. III. 3. 1, 8. 1.

⁹⁰⁵ Arr. *Anab.* II. 6. 5.

⁹⁰⁶ Poly. XII. 18. 2; Arr. *Anab.* II. 8. 6; Curt. III. 9. 2.

⁹⁰⁷ Bu sayı her bakımdan Makedonların en az iki katıdır. M. Arslan, "İskender'in Küçük Asya Seferi ve İssos Muharebesi", *Persler, Anadolu'da Kudret ve Görkem*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2017, ss. 136-158; Diod. Sic. XVII. 31. 2; III. Dareios'un yaya asker sayısını 400.000, süvari sayısını 100.000; Arr. *Anab.* II. 8. 8 ve Plut. *Alex.* 18. 4. ordunun 600.000 kişiden oluştuğu bilgisi yer almaktadır. Sayılarla ilgili J. Lendering'in şu tespitleri vardır: "Arrianos'un *Anabasis*'inde kimi noktalarda belirsizlikler göze çarpıyor. Bunlardan ilki, sayıların abartılmasıdır. Dareios'un ordusunda, gerçekten de 30.000 Yunan hopliti bulunuyordu, ne var ki, savaş sonrasında bu askerlerden büyük kısmının hayatta kaldığını öğreniyoruz. Birinci hatta olup da Makedon phalanksının, çarpışma sırasında gerçekleştirdiği katliamdan sağ çıkmaları neredeyse olanaksız olduğundan, belki bir kısmı çarpışma sırasında ırmak önlerinde değil de, arkada, çok daha geride konuşlandırılmıştı. Üstelik Persler, saldırının aynı gün içinde gerçekleşmesini de beklemiyorlardı. İkinci sorun ise, Arrianos'a göre, Perslerin ileri muharebe hattının 90.000 askerden oluşmasıdır. Derinliği on altı kişiden varsayıldığında, cephenin genişliği de yaklaşık altı kilometre olacaktır, oysa düzlüğün toplam genişliği ancak bunun yarısı kadardır. Pers muharebe hattının, korkunç Makedon phalanksı karşısına, phalanks işlevi gören 16 bin Yunan paralı askerinin, bunun iki tarafına da 12.000'er kişilik kardakes birliklerinin yerleştirildiği bir düzenden oluştuğunu öngörerek, daha gerçekçi bir tablo çizmek olasıdır. Phalanksın merkezinde özel muhafızlarıyla çevrili Dareios yer alıyordu. En sağda deniz yakınında, Pers süvarisi Makedon sol kanadını sarıp, phalanksa arkadan saldırılabilmek için hazır bekliyordu. İkinci Pers hattındaki asker sayısı konusunda kesin bir rakam vermek olanaksızdır. Son olarak, muharebenin başından itibaren, Pers ordusundaki kardakesleri korumak için düşman menzile girdiğinde ok saldırısı düzenleyen, kanatların ön safına yerleştirilmiş okçular yer alıyordu. Üçüncü sorun, bu birliklerin, tam olarak ne gibi bir işlevi olduğunun yeterince açık olmamasıdır. Arrianos, hoplitlerin bünyesinde yer aldıklarını söylese de, çarpışmanın gidişatı bunların Makedon ve Yunan meslektaşlarından çok daha hafif silahlı olduklarını gösteriyor. Öte yandan Dareios'un, bu birliklerin okçularıyla korunmasını istemesi, onları ne denli savunmasız gördüğüne işaret ediyor." J. Lendering, *Büyük İskender ...*, s. 127-128; Sayılar ve diğer tartışmalar için bakınız: A. M. Devine, "The Strategies of Alexander the Great and Darius III in the Issus Campaign (333 BC.)", *AW* 12, 1985, ss. 25-38.

Arrianos’a göre; III. Aleksandros’un bu savaşta karşılaşacağı düşman ne Dareios’un satrapları, ne Granikos kıyısına yerleştirilmiş olan süvari birlikleri ne de yirmi bin paralı askerdi. Bu sefer gelenler Persler ile Medler’in en seçkin birlikleri, Büyük Kral’a bağlı olan Asya’nın tüm askerleri ve bizzat ordusunun başında yer alacak olan Büyük Kral’dı.⁹⁰⁸

Savaş öncesinde Sokhoi’de savaş meclisi toplanmış ve uygulanacak stratejiler tartışılmıştır. Konseyde Khairidamos ve Amyntas, Pers ordusunun özelliklerini göz önünde bulundurarak düşmanı açık arazide beklemenin daha yararlı olacağını öne sürmüştü⁹⁰⁹ fakat bu öneri Pers soyluları tarafından kabul görmemiştir. III. Dareios ve ordusu Fırat’ı aşarak Suriye üzerinden Kilikia’ya doğru yürüyüşe geçmiştir.⁹¹⁰

En önde ilahiler söyleyen İranlı büyücüler yürümektedir. Gümüş sunaklar üzerinde yaktıkları ateş, Perslerin güçlerini ve ölümsüzlüklerini sembolize ediyordu. Başlarında keçeden yapılmış yüksek başlıklar vardı. Başlıklarında, kutsal ateşi nefesleriyle kirletmemeleri için ayrıca bir parça vardı. Onları kırmızı renkli pelerinlere sahip soylu delikanlılar takip ediyordu. Arkasından parlayan koşu takımları olan ve sekiz atın çektiği Pers Tanrısı Ahuramazda’nın kutsal savaş arabası ilerliyordu. Sembolük olarak hiçbir ölümlü onun arabasına binemediğinden, dizginleri tutan sürücü arabanın ardından yürüyordu. Sonrasında, güneşe adanmış büyük bir aygır ve beyaz giysiler içerisindeki on süvari geliyordu. Medler ve Elamidler kısa kılıç ve kargı, Dahlar ok ve yay, Hyrkaniler de savaş baltaları taşıyordu. Diğer yanda bütün bir şekilde silah kuşanmış Partlar, Babilliler, Ermeniler ve Kappadokialılar ilerliyordu. Arkalarından mızraklarının uç kısmında elma şeklinde altından yapılmış denge ağırlıkları bulunduğu için “elma taşıyıcılar” olarak bilinen seçkin Pers birlikleri geliyordu. Onların da arkasından altın gerdanlıklara sahip, altın sırmalar ve değerli taşlarla işlenmiş tunikler giyinmiş 10 bin asker yürüyordu. Onları yine gösterişli bir yapıya sahip 15 bin kişilik “Kralın Akıraları” takip ediyordu. En sonda ise; herkesten yüksekte bir şekilde, her iki tarafı da tanrıların altın ve gümüş kabartmalarıyla süslenmiş, savaş arabasıyla birlikte III. Dareios geliyordu.

⁹⁰⁸ Arr. *Anab.* II. 7. 6.

⁹⁰⁹ Kuşkusuz Dareios için açık arazide savaşmak daha faydalı olacaktı. Mevcut durum hakkında bilgi için bakınız: Plut. *Alex.* 20. 1.

⁹¹⁰ Diod. Sic. XVII. 31. 2; Arr. *Anab.* II. 6. 3; Curt. III. 8. 12; Plut. *Alex.* 19. 1, 20. 1.

Mor renkli bir gömlek ile altın işlemeli bir kaftan giyiyordu. Altın kemerine değerli taşlarla süslenmiş hançerini kuşanmıştı. Başındaki tacında ise beyaz altın ve lacivert taşlarla süslenmişti.⁹¹¹

III. Dareios, yaklaşık iki aylık bir yolculuktan sonra ordusunu Sokhoi’de düz bir ovaya yerleştirmiştir. Diodoros⁹¹² ve Curtius’a⁹¹³ göre Atinalı stratejist Khairidamos ordunun yola çıkmadan bölünmesini önermiş, ordunun ana kısmının Babil’de kalırken, kendisinin Yunan paralı askerleriyle birlikte Makedonlara karşı savaşmasını teklif etmişti. Bu tavsiye kabul görmediği gibi sonrasında da Arrianos⁹¹⁴ ve Plutarkhos’a⁹¹⁵ göre Sokhoi’dayken Pers ordusunun yaya ve süvari üstünlüğünün sağladığı avantajları ve manevra kabiliyetini rahatlıkla kullanabileceği açık araziden ayrılmasına itirazı da kabul görmemiştir.⁹¹⁶

III. Dareios, Sokhoi’ya geldikten sonra orduya yük olabilecek veya yavaşlatabilecek eşyaları ve haremi ile hazinesinin büyük kısmını savaş alanından uzak bir bölgeye göndermiştir.⁹¹⁷ Hızını arttıracak bu hamleyi yaptıktan sonra süratle düşmana fark ettirmeden Amanos Dağları’nın arkasından yaklaşık 150 km uzunluğunda bir yay çizerek İssos’a geldi.⁹¹⁸ Kral Yolunu takiben Suriye’ye kadar ilerledi. Bu hamle III. Aleksandros ve komutanları arasında şok etkisi yaratmış, III. Aleksandros inanmakta zorluk çekmiş,

⁹¹¹ J. Lendering, *Büyük İskender* ..., s. 120.

⁹¹² Diod. Sic. XVII. 30. 1.

⁹¹³ Curt. III. 2. 10.

⁹¹⁴ Arr. *Anab.* II. 6. 3.

⁹¹⁵ Plut. *Alex.* 20. 1.

⁹¹⁶ Savaş öncesi süreçle ilgili M. Arslan’ın şu şekilde yorumları mevcuttur: “Tarihin her döneminde olduğu gibi günümüzde de izlenebildiği üzere değişik nedenlerle manipüle edilen ve yanlış değerlendirilen olayların, gerçekleri görmemize engel olduğunu unutmamak gerekir. Zira bundan sonraki süreç, birçok antik yazarın ve modern tarihçinin biçimlendirdiği senaryoların aksine, tarafların savunma stratejisi içinde hareket ettiğini işaret eder. İskender, Dareios’u Amanos Dağları ile Akdeniz kıyı şeridi arasında kalan dar arazide karşılamayı yeğlemiş görünür. Dareios da önceleri Sokhoi’da ordu varlığı ve süvari eylemi bakımından avantajlı mevziisini terk etmeyi düşünmemiş olmalıdır. Bekleyişin uzaması iki tarafın da bir süreliğine konumlarını koruma kararıyla hareket ettiklerini işaret eder. Her iki taraf da rakibin seçtiği alanda çarpışmayı göze almak istemez.” M. Arslan, “İskender’in Küçük Asya ...”, ss. 136-158.

⁹¹⁷ Bu doğrultuda A. B. Bosworth’un şu yorumları mevcuttur: “Antik yazarlar, olayları bilmenin avantajıyla, inanılmaz gururunun Dareios’un gözüünü kör ettiğini söylemekte ve haklı olabilirler. Gerçekten kahraman bir savaşçı olan Kral, sayıca az olan düşmanı beklemeyecekti. Ayrıca erzak sorunu da vardı. Dareios, Amik Ovası’nda erzak için kara taşımacılığına bağımlıydı ve hasat zamanı çoktan geçtiğinden stokları kısa bir süre içinde bitecekti. Öte yandan, İskender’e erzak Kilikia’dan deniz yoluyla çok rahat bir şekilde geliyordu. Lojistik etmenler kaçınılmaz olarak Persleri inisiyatifli ellerine almaya zorlayacaktı ve aldılar...” A. B. Bosworth, *Büyük İskender’in Yaşamı* ..., s. 80.

⁹¹⁸ Pol. XII. 17. 2; Arr. *Anab.* II. 7. 1; Curt. III. 8. 13.

istihbaratın doğrulanması için en güvendiği adamlarını İssos'a doğru göndermiştir. Bu süreçte III. Dareios, ordusunu daha da ilerleterek Amanoslar'dan denize akan Pinaros'un güneyine birliklerini yerleştirmiştir.⁹¹⁹ Dolayısıyla, III. Dareios, III. Aleksandros'un sahil şeridi, Küçük Asya ve Kilikia ile bağlantısını kesmiş, Makedonları sahil şeridinde sıkıştırmıştır. III. Dareios da yaptığı manevralarla III. Aleksandros'u tuzağa düşürmek isterken aslında sayısal açıdan büyük olan ordusunu da sıkıştırmıştır. Dolayısıyla, geldiği noktada deniz ile Amanos Dağları'nın arası on dört stadia'ydı. (yaklaşık 2 km) Bu açıdan da kalabalık olan ordu istediği düzeni alamamış ve sayısal üstünlüğünün verdiği avantajı dar alanda kalınca kaybetmiştir.⁹²⁰ Makedon ordusunda süvariler phalanksların sağına ve soluna yerleştirilmişti. Teselyalılar ve müttefikler deniz, Makedonlar ise dağ tarafındaydılar. Arka çapraza, dağ tarafındaki Perslerin karşısına, okçular ve hafif piyadeler yerleştirilmişti. III. Aleksandros, piyade phalanksının hemen sağında, Makedon süvarisinin başındaydı.⁹²¹ Piyadelerin görevi; bulundukları yerde tutunmak, Pers piyadesinin kanadı bozmasını engellemek ve asıl saldırıyı yapacak olan III. Aleksandros ve süvarileri için uygun koşulları sağlamaktı.⁹²²

İki ordu birbirine yaklaştığında III. Aleksandros hızlı bir manevra yaparak Pers ordusu üzerine yönelmiş ve başlıca planını III. Dareios'a saldırmak üzerine oluşturmuştu.⁹²³ Ordusunun dizilimi de buna göre oldu.⁹²⁴ III. Aleksandros'un net bir zafer kazandığı savaşta,⁹²⁵ III. Dareios kaçmaya başlayınca, Pers kuvvetlerinin dağıldığı görülür.⁹²⁶ Büyük bir süvari savaşının yapıldığı bu alanda, Pers komutanlarından Atizyes, Rheomithres, Arsema, Boubakes ve Sabakes ölmüştür.⁹²⁷ Savaşta oluşan asker kayıplarıyla ilgili yine abartılı rakamlar söz konusudur.⁹²⁸ Bu yenilginin başlıca

⁹¹⁹ Arr. *Anab.* II. 7. 1; Curt. III. 8. 13; Pol. XII. 17. 2.

⁹²⁰ Pol. XII. 17. 4.

⁹²¹ Arr. *Anab.* II. 9. 1-2; Pol. XII. 21. 5-6; Curt. III. 11. 2.

⁹²² A. B. Bosworth, *Büyük İskender'in Yaşamı ...*, s. 82.

⁹²³ Arr. *Anab.* II. 7. 1; Curt. III. 8. 13.

⁹²⁴ Diod. Sic. XVII. 34. 5.

⁹²⁵ Arr. *Anab.* II. 7-13; Diod. Sic. XVII. 33-34; Curt. III. 7-11. 20; Plut. *Alex.* 20. 3-7; I. Worthington, *By the Spear: Philip ...*, s. 165.

⁹²⁶ Arr. *Anab.* III. 15; Diod. Sic. XVII. 34. 5; Plut. *Alex.* 20. 5; Görgü tanıklarının anlattıkları üzerine yapılan Pompei'deki House of the Faun'daki meşhur mozaik tam olarak bu sahneyi anlatmaktadır. Burada Dareios, yüksek savaş arabasında adeta yok olana veya esir alınana kadar canla başla savaştığı şekliyle resmedilmiştir. Diod. Sic. XVII. 34. 2-7; Curt. III. 11. 7-12. (Resim 1)

⁹²⁷ Curt. III. 11. 10.

⁹²⁸ Diod. Sic. XVII. 36. 6; Curt. III. 11. 27; Plut. *Alex.* 20. 5; Arr. *Anab.* II. 11. 8. Persler 10.000'i süvari olmak üzere 100.000 asker kaybetti.

sebeplerinden birisi Pers yüksek komuta kademesindeki komutanların birbirlerine güvenmemesi ve bu durumun karar alma mekanizmasında çok büyük sorunlara neden olmasıdır.⁹²⁹

4. 4. Gaugamela Savaşı (MÖ 331)

İssos'taki yenilginin ardından yaklaşık bir buçuk yıl geçmesine rağmen III. Dareios büyük ölçüde ordunun durumunu toparlayıp, eski gücüne kavuşturmuştu. Bu kadar kısa sürede bu organizasyonu başarabilmesi kuşkusuz diğer krallar arasında fark yaratan bir özellik olarak ön plana çıkmıştır. Örneğin; Kserkses, Yunanistan seferine çıkarken yaklaşık üç yıl, III. Artakserkses ise Mısır seferine çıkarken bundan çok daha fazla zamanı ordusunu toparlamak için harcamıştır. Bu doğrultuda III. Dareios'un savaşa girmeden önce özgüven tazelediği, hatalarından ders çıkardığı ve bu savaşa hazırlanmak için kendisine de yeteri kadar süre olanağı sağladığı rahatça söylenebilir. Dolayısıyla, III. Dareios'un İssos'a oranla çok daha kuvvetli bir ordu topladığı ortadadır. Her ne kadar batıdaki kaynaklarından artık yoksun olsa da Suriye, Kappadokia, Ermenistan'dan oldukça yüksek sayıda kuvvetler toplamış ve Baktriane ve Sogdiana'dan süvariler katılmış, Hindistan'dan dahi ek kuvvetler getirebilmiş, Sakalar da Büyük Kralın çağrısına uyarak orduya katılmıştır. Burada Sakaların süvari ve atlarının zırhlı olması dikkat çekicidir.⁹³⁰ Areia, Arakhosia ve Parthia bölgelerinden gelen süvariler de bu birliklere katılmıştır. A. B. Bosworth'a göre: piyadelerin kalitesi oldukça düşüktü ve kalabalık olmalarının dışında hiçbir artı özellikleri yoktu. III. Dareios, ordusunda daha uzun kılıç ve kargılar kullanmaya başladığından⁹³¹ silahların eskiye nispeten daha iyi durumda oldukları söylenebilir fakat Makedon phalanklarıyla baş edebilmeleri yine de imkansızdır.⁹³²

⁹²⁹ Curt. III. 2. 10-19; Diod. Sic. XVII. 30; Arr. *Anab.* II. 6. 3-6; Plut. *Alex.* 20. 1-4; M. Arslan, "İskender'in Küçük Asya Seferi ...", ss. 136-158.

⁹³⁰ Curt., IV. 9. 3; Arr. *Anab.* III. 13. 4.

⁹³¹ Diod. Sic. XVII, 53, 1; Curt. IV. 9. 3.

⁹³² A. B. Bosworth, *Büyük İskender'in Yaşamı ...*, s. 102.

Bu zaman diliminde orduda ücretli askerler nerdeyse kalmamıştı ancak Patron ve Glaukos komutasında hala küçük bir birlik mevcuttu.⁹³³ Pers ordusunun büyük çoğunluğu süvariden oluşmaktaydı ve bu birlikleri kullanabilmek için stratejik bir savaş alanı gerekliydi. Bu doğrultuda III. Dareios, İssos'ta olanların aksine daha rahat savaşabileceği ve genişliğine dikkat ettiği bir alan belirledi. Süvarileri ve savaş arabaları için bu bölgeyi önceden düzleterek, savaş sırasında engel çıkarabilecek her şeyi ortadan kaldırtmıştır. Bunlara ek olarak, çevresinde keskin noktaları bulunan küçük bir toptan oluşan “caltrap” isimli aletten de kullandı.⁹³⁴ (Resim 10) Bunları düşmanın potansiyel olarak kullanabileceği tüm yollarda çimlerin içerisine yerleştirdi. Bu alet, çevresinde keskin noktaları bulunan küçük bir demir toptan oluşuyordu. Eğer bunlar yere sık bir şekilde yerleşirse atlar üzerine basıyor ve bir daha kıpırdıyamıyordu. Komuta üssü olarak kendisine ismi “dört tanrı kenti” anlamına gelen ve Zagros Dağları'nın eteklerinde yüksek bir tepede uzanan Arba-ilu'yu seçti. Belirlenen bu mevki, eksiksiz bir savunma için çok elverişliydi. Ayrıca bu mevki, Kral Yolu, Ermenistan ve diğer doğu satraplıklarının yollarının kesiştiği bir noktada yer alıyor ve bu da seçilen mevkiyi planlama açısından ordunun toplanması için ideal bir merkez haline getiriyordu. III. Dareios'un seçtiği bu alanın yetmiş beş kilometre kuzeybatısındaki deve hörgücünü andıran tepe yer aldığından ve bu hayvanın Sami dilindeki adı “Gammalu” olduğundan dolayı savaşın adı bu şekilde adlandırılmış, Batılılar ise bunu Arbela ya da Gaugamela olarak değiştirmişlerdir.⁹³⁵

MÖ 331'de Gaugamela Ovası'nda gerçekleşen savaşta; Persler dönemin gördüğü en kalabalık ordulardan biriyle savaşa girmiş,⁹³⁶ III. Aleksandros ise büyük sayılardaki Pers ordusu⁹³⁷ karşısında kanat birliklerinin derinliğini azaltarak boyunu uzatmıştır.

⁹³³ Arr. *Anab.* III. 11. 7, 16. 2; Curt. V. 8. 3, 12. 4.

⁹³⁴ J. Abbot, *Büyük İskender*, Çev. S. Müller, Kanon Yayınları, İstanbul, 2020, s. 106.

⁹³⁵ J. Lendering, *Büyük İskender* ..., s. 188. Burasıyla ilgili şöyle bir hikaye mevcuttur: “*Burası ufak, sakın bir köydü. İsmi bir zamanlar hızlı bir deve üzerinde düşmanlarından kaçıp buraya sığınan kadim bir kralın hikayesinden alıyordu: ‘deve evi.’ Kral, hayvanına o kadar minnettardı ki, ona bir ev inşa etmiş ve köylülere hayatının geri kalanında ona bakmalarını emretmişti.*” Plut. *Alex.* 31; P. Freeman, *Büyük İskender* ..., s. 214.

⁹³⁶ Arrianos, Pers ordusuyla ilgili şunları söyler: “*Baktria'ya komşu olan bütün Hintliler, Baktrialılar ve Sogdianlar Dareios'a yardıma gelmişlerdi. Bunların hepsine Baktria satrapı Bessos komuta etmekteydi. Asyalı Skythlerin bir kavmi olan Sakalar bile bu orduya katılmışlardı. Fakat bunlar Bessos'un komutası altında olmayıp Dareios'un müttefiki idiler. Başlarında Mauakes bulunuyordu. Pers ordusunda atlı okçu olarak görev yapmaktaydılar. Arakhosia valisi Barsaentes, Arakhosialılara ve dağ Hintlisi adı verilen birlikleri komuta ediyordu Aria valisi Satibarzanes Arianlıları, Phrataphernes ise Parthlar, Hykranialılar ve Topirialıları komuta ediyordu. Bunların hepsi süvari idi. Atropates Medler, Kadusialılar, Albanlar ve*

Savaş esnasında birlikler şu şekilde organize olmuştur: Pers ordusunun sağ kanadının ucunda Baktria süvarileri, Daatlar ve Arakhosialılar vardı. Bunların yanında atlı veya yaya şekilde Persler bir arada bulunuyordu. Perslerin yanında Susalılar, bunların yanında da Kaduslar yer alıyordu. Bütün savaş safının merkezine kadar sol kanadın dizilimi böyleydi. Sağ kanadın sonunda Koile Suriyelileri, Mezopotamyalılar ve Medler yer alıyordu. Bunların yanında Parthlar ve Sakalar, bunların yanında da Topirialılar, Hyrkaniyalılar ve son olarak da Albanlar ve Sakesinler vardı. Bu kanat da savaş safının ortasına kadar uzanıyordu. Büyük Kral'ın yer aldığı merkezde onun yeğenleri, Elmalılar, Pers hassa birlikleri ve sürgün Kariyalılarla Mard okçuları bulunuyordu. Uksialılar, Babylonialılar, Erythra Denizi kıyısında yaşayanlar ve Sitakeneliler genişlikten ziyade derinliğe yönelik dizilmişlerdi. Sol kanadın önünde, Skyth atlıları, bin civarı Baktrialı ve yüz oraklı savaş arabası yer alıyordu. Filler ve elli oraklı savaş arabası, atlı muhafız askerlerinin yanında bulunuyordu. Sağ kanadın önünde Armenia ve Kappadokia atlılarıyla oraklı elli savaş arabası yer alıyordu. Hellen paralı askerleri, Büyük Kral ile Perslerin her iki yanında ve Makedonya phalanksının karşısında bulunuyordu. Bunun nedeni de phalanksı sadece onların durdurabileceğine inanılmasıydı.⁹³⁸

Aslında Pers ordusunun stratejisi teoride oldukça basit ve etkiliydi. Düşman safında gedikler açmak, bunları süvarilerle genişletmek ama aynı zamanda kendi saflarının

Sekesinleri komuta etmekteydi. Erythra Denizi civarında oturanlar Orontobates, Ariobarzanes ve Orkines'in komutaları altındaydılar. Oksialılarla Susianların komutanı Abulites Oğlu Oksathres idi. Bupares, Babylonialıları ve bunların yanına verilmiş olan sürgün Kariyalılarla Sitakenelileri komuta ediyordu. Armenialılar Orontes'le Mithraustes'in Kappadokialılar Ariakes'in ve Koile Suriyelileri ve Mezopotamyalılar da Mazaiaos'un komutasındaydılar. Dareios'un bütün ordusunun kırkbin atlı ve bir milyon yayadan oluştuğu tahmin ediliyordu. Bunlardan başka iki yüz on oraklı savaş arabası ve Indos'un diğer yanındaki Hintlilerin beraberinde getirdikleri yaklaşık on beş fil vardı." Arr. *Anab.* III. 8. 1-7; İskender'in ordusunda yer alan halklar ise şunlardır: Makedonlar, Yunanlar, Areialılar, Odrysialılar, Traklar, Paionialılar, Teselyalılar ve yabancı paralı askerler. Arr. *Anab.* III. 11. 8-12. 4. Ayrıca bu savaş sırasında Batı Asya'da ilk kez fillerin de kullanıldığından bahsedilmektedir. W. Sandys-W. Vaux, *Persler, Parthlar, Sasaniler* ..., s. 66.

⁹³⁷ Bu savaşta yine Pers ordusunun asker sayısı antik kaynaklarda oldukça abartılı verilmiştir. Curtius, 200.000 piyade ve 45.000 süvari (Curt. IV. 12. 13); Arrianos, 1.000.000 piyade ve 400.000 süvariden (Arr. *Anab.* III. 8. 6); Diodoros, 800.000 piyade ve 200.000 süvari (Diod. Sic. XVII. 39. 4); Plutarkhos, 1.000.000 asker (Plut. *Alex.* 31. 1). Tabi ki burada Perslerin sayısal üstünlüğü kesin olmakla birlikte, Makedon ordusuna göre oranı vermek ise olanaksızdır. I. Worthington, bu sayıyla ilgili mantıklı bir rakam olarak 100.000-150.000 rakamını zikretmektedir. I. Worthington, *By the Spear: Philip* ..., s. 188; Sayılar ve diğer tartışmalar için bakınız: A. M. Devine, "The Macedonian Army at Gaugamela: Its Strength and Length of Its Battle-Line", *AW* 19, 1989, ss. 77-90; A. M. Devine, "The Battle of Gaugamela: A Tactical and Source-Critical Study", *AW* 13, 1986, ss. 87-115; A. M. Devine, "Grand Tactics at Gaugamela", *Phoenix* 29, 1975, ss. 374-385; G. T. Griffith, "Alexander's Generalship at Gaugamela", *JHS* 67, 1947, ss. 77-89.

⁹³⁸ Arr. *Anab.* III. 11. 3-7.

düzenini korumak. Kendi safları bozulmadığı sürece III. Aleksandros'un süvarilerinin üstlerine doğrudan saldırması söz konusu olamazdı. Savaş arabaları ise görevlerini başarılı bir şekilde yerine getirirse, Makedonların saflarında geniş gedikler açılacağı kesin bir sonuç olarak düşünülüyordu.⁹³⁹

Makedon süvarileri yetenekli ve yeterliydi fakat düşmana saldırdıkları anda Makedon ordusunun yanları zayıflayacaktı. III. Aleksandros, bunu önlemek için ordunun kanatlarını geriye doğru uzatarak "basamak dizilişi" formunu uygulamıştır.⁹⁴⁰ Bu savaşta da öncelikli olarak kendine III. Dareios'u hedef olarak belirlemiş, bu doğrultuda da merkezde mızraklı ve kalkanlı askerlerini organize etmiştir. Kendisi Makedon birliklerinin sağ kanadında yer almış ve III. Dareios'un birliklerinin solundan ilerleyerek çarpık düzen stratejisini kullanmıştır. Bu stratejiye göre sağa doğru hareket eden süvariler bir phalanks birliğiyle birlikte hızlıca Pers ordusunun merkezine dönerek, Makedon süvarilerini izleyen Pers sol kanadından boşluğu görünce Büyük Kral'ın yer aldığı merkeze doğru dalmıştır. Bunun sonucunda III. Dareios bir anda karşısında III. Aleksandros'u ve askerlerini görmüştür. Pers ordusunun sol kanadı dağılmasına rağmen, diğer taraftaki Pers ve Hint taburları Makedonların arkasına sızmayı başarmış, Makedon Komutan Parmenion zor durumda kaldığı için III. Aleksandros'tan yardım istemiştir. Ancak III. Dareios'un savaş alanını terk ettiği görülünce Pers birlikleri savaşı daha fazla sürdürememiştir.⁹⁴¹

Savaş süreci şöyle gelişmiştir: Başlangıçta III. Aleksandros'un sağ kanadı çember içine alınmıştı. Kraliyet muhafızları safın tam ortasını tuttu ve sağa kayarak safın çapraz bir şekil almasına yol açtı.⁹⁴² Persler her ne kadar bu hamleye karşılık vermek isteseler de ordunun genel sayısının farklılığından dolayı harekete geçmekte geç kaldılar. Makedon safları yoğun bir biçimde sağa doğru saldırınca Persler de ağırlığı soldan sağa kaydırmak zorunda kaldılar. Sol kanattaki komutan Parmenion ve birlikleri artan bir Pers baskısıyla karşı karşıya kaldılar. Bu birliklerin başlıca görevi; III. Aleksandros sağda bir boşluk

⁹³⁹ A. B. Bosworth, *Büyük İskender'in Yaşamı* ..., s. 105.

⁹⁴⁰ Arr. *Anab.* III. 13; Diod. Sic. 17. 57.

⁹⁴¹ Arr. *Anab.* III. 14; Curt. IV. 9. 4-10. 17, 12-16; Diod. Sic. XVII. 53, 55-61; A. R. Burn, "Notes on Alexander's Campaigns, 332-330", *The Journal of Hellenic Studies*, Vol. 72, 1952, ss. 81-91; I. Worthington, *By the Spear: Philip* ..., s. 189.

⁹⁴² Arr. *Anab.* III. 13. 1; Curt. IV. 15. 1; Diod. Sic. XVII. 57. 6.

ararken, Pers saldırısına karşı direnmekti. III. Aleksandros, Pers saflarının en ucuna geldiğinde kanat muhafızlarından Baktriane ve Saka süvarileri onu karşıladılar. Menidas'ın en sağdaki paralı süvarilerinin Perslere ait kanat birlikleri ile karşılaşmaları sonucunda savaşın ilk kısmı başlamış oldu. III. Aleksandros tam düzleştirilmiş araziye ulaştığında, Büyük Kral savaş arabalarını savaşa sürdü. Ancak bu hamlenin sonucu hayal kırıklığı oldu. Agrianlardan ve kargı kullananlardan oluşan hafif piyade birliği atları vurmada ve savaş arabalarının yönünü değiştirmede büyük bir yetenek gösterdiler. Makedon saflarına ulaşmayı başaran ancak birkaç araba da açılan boşluklardan zarar vermeden geçebildiler ve Arkadaş Birliklerinin hizmetkarları ve arkalarında yer alan hypaspistlerce etkisiz hale getirildiler. Pers ordusunun sağ kanadından sorumlu Mazaeus'un daha az sayıda savaş arabası olmasına rağmen bunları süvarilerle birlikte kullanarak Makedon saflarındaki açılan boşlukları kullanarak zarar vermeyi başardı. Saldırı altındaki sol kanat zaman geçtikçe zor duruma düştüğü halde direnmeye devam etti. Sağ kanatta ise savaşın seyrine büyük oranda etki edecek gelişmeler yaşanmaktaydı. Menidas'ın paralı süvarileri III. Aleksandros'un kanat muhafızlarıyla birleşince, ortaya büyük bir süvari mücadelesi çıktı. Meydana gelen bir boşluk ile Arkadaş Birlikleri içeri doğru yüklendi. Ayrıca phalankslar da Pers saflarını arkaya doğru itmeyi başardılar. İssos Savaşı'nda olduğu gibi Büyük Kral zaman geçtikçe zor durumda kaldı ve baskıyı daha çok hissetti. Bunun sonucunda saflarını bozarak savaş alanından çekilmeye başladı.⁹⁴³

⁹⁴³ A. B. Bosworth, *Büyük İskender'in Yaşamı ...*, s. 106-108; J. Lendering'in savaşla ilgili yorumları ise şu şekildedir: “Karşılaşma öncesinde yaşananlar konusunda yeterince bilgi sahibi olmamıza karşın, karşılaşmanın kendisi hakkında bildiklerimiz o denli az ve kısıtlı. Yunan ve Romalı Antik Çağ yazarları anlatımlarında, 1 Ekim 331 tarihinde gerçekleştirilen manevra ve taaruzlara etraflıca değinmiş olsalar da olayların tam olarak nasıl cereyan ettiğini anlatmak mümkün değil. Nasıl aktarılmış olursa olsun, tüm kaynakların aktardıkları özetle, Dareios'u ölü ya da diri yakalamak için çok güçlü bir istek duyan İskender'in son derece atak davrandığı ve peşine düştüğü Büyük Kralı paniğe sürükleyip kovalayarak kaçırmamasının ardından, Dareios'un kaçtığı haberini alan Pers ordusu saflarının bozulduğu ve askerlerin de kaçmaya başladığı yönündedir. Belki de olaylar farklı cereyan etmişti. Gaugamela'daki çarpışma alanı topraktı, dolayısıyla Makedonlar ve Persler insanı boğan, kör eden yoğun toz bulutu altında çarpışmak zorunda kaldıklarından, olan biteni tam olarak kestirmeleri olanaksızdı. Ortalığı kaplayan toz bulutu eşliğinde gün boyu süren çarpışma sonrasında İskender savaş alanının tartışmasız galibiydi... Kesin olan diğer şey de çarpışmanın belirli bir noktasından sonra Mazaos'un Babilli süvarilerinin Makedon saflarında açılan gediklerinde zarar vermeyi başarmış olduğuydu. Bu durumun yarattığı fırsat, düşmana arkadan saldırıp çember içine alabilmek için yeterli olabilirdi; ancak Mazaos taktik değiştirerek Makedon ordugahını yağmalayıp ele geçirmeyi seçmişti... Dareios'un kılı kırk yaran hazırlıklarına ve düşmanı bir kukla gibi oynatmış olmasına karşın, çoğunluğu savaş deneyiminden yoksun askerlerinin mevcut koşullar altında cesaretleri kırılmış, çareyi kaçmakta bulmuşlardı. Dolayısıyla, Gaugamela Savaşı'nı savaş alanından kaçmak dışında bir eylemde bulunmayan kalabalık asker grubuna düzenlenen bir saldırı olarak yorumlarsak hiç abartılı olmayacaktır...” J. Lendering, *Büyük İskender ...*, s. 196.

Savaşın sonu Persler için artık bir yıkımdı. Bu mağlubiyetten sonra Perslerin merkezi otoritesi çökmüştür. Bu savaş, devletin direniş kapasitesi yok edilip, dağılma sürecine girmesine neden oldu.⁹⁴⁴ III. Aleksandros, aldığı bu büyük galibiyetten sonra, büyük bir şöhret kazandı. Dolayısıyla, Makedonlar için, Babil, Susa ile Persepolis'in yolu açılmış ve III. Dareios'un Krallık vasfı da fiilen sona ermiştir.

⁹⁴⁴ J. Keegan, *Savaş Sanatı Tarihi*, Çev. S. Koçak, Say Yayınları, İstanbul, 2019, s. 345.

SONUÇ

Pers ordu teşkilatının Assur ve Medlerin geleneklerinden etkilenecek oluşturulduğu ve yapısal olarak da bu halkların geleneklerini yansıttığı söylenebilir. Pers devleti kurulduktan sonra, Büyük Kyros dönemi itibariyle profesyonel bir ordu mevcut değil iken, sınırlar genişledikçe büyük ve profesyonel bir ordu biçimine dönüşmüştür. Komuta hiyerarşisinde Persler ve Medler her zaman üst kademelerde söz sahibi olmuştur. Özellikle, Yunanlar ile yapılan savaşlar sonrasında ağır zırhlı piyade eksikliği görülmüş, bu doğrultuda da başta Yunanlar olmak üzere paralı askerler de genişleyen Pers ordusu içerisinde görev yapmaya başlamıştır. Ordu profesyonelleştikten sonra; kara birlikleri, piyade, süvari ve savaş arabaları şeklinde örgütlenirken; donanma ise, Fenikeliler, Yunanlar ve Mısırlılar etrafında oluşturulmuştur. Bunun sebebi de Perslerin bir kara devleti oluşu, kendilerine ait bir deniz kültürlerinin olmayışı, gemi ve denizcilerinin de bulunmamasıdır.

Komutada en üst kademede Büyük Kral yer almış, ondan sonraki kademelerde hanedan üyeleri ile Pers ve Med aristokratları bulunmuş, diğer halklardan gelen birlikleri de o halkın içerisinde bir kumandan komuta edecek şekilde örgütlenme yapılmıştır. Krallar, önemli seferlerde bizzat başkomutan olarak ordunun başında sefere katılmışlardır. I. Dareios, İskit seferinde; Kserkses, Yunan seferinde; II. Artakserkses, Genç Kyros isyanında; III. Artakserkses, Fenike ve Mısır isyanlarında; III. Dareios da III. Aleksandros ile yapılan savaşlarda bizzat başkomutanlık yapan krallara örnek olarak gösterilebilir. Genel olarak Kral, başka ülkelere yapılan büyük seferlerde yer alırken, ülke içerisinde belli başlı isyan ve yerel savaş organizasyonlarında yer almadığı görülmektedir. Bu gibi durumlarda ordunun başında soylu ve kralla akrabalık ilişkileri bulunan kişiler ordunun başına komutan olarak vekaleten atanmıştır. Ordunun hiyerarşik düzenlenmesinde askerler on bin ve bin kişiden meydana gelen birliklere ayrılmıştır. Bu birlikler de kendi içerisinde yüzlük ve onluk birimlere ayrılarak başlarına o birim ile aynı halktan gelen liderler atanmıştır. Bu düzenlemeden anlaşılacağı gibi Pers ordusunun onluk düzende örgütlendiği rahatlıkla söylenebilir.

Pers ordusu içerisinde askeri eğitime daima önem verilmiş, bu eğitimler küçük yaşlardan itibaren uygulanmaya başlanmıştır. Bu eğitimlerde özellikle fiziksel dayanıklılık, silah kullanma yeteneği, birlikte hareket edebilme kabiliyeti ve sadakat en önemli görülen konu başlıkları olmuştur. Bu temel eğitimler, yirmili yaşlara kadar sürmüş, eğitimi alanların da ellili yaşlara kadar orduda aktif olarak görev alması beklenmiştir.

II. Kyros'tan I. Kserkses'e kadar olan süreçte Pers toprakları hızlı bir şekilde genişlemiştir. Bu yükselme döneminde ordunun zaferlerle dolu geçmişinde, mevcut askerlerin genç yaşta özel bir eğitim programıyla yetiştirilmesi kuşkusuz Pers ordusunun yenilmezliği üzerinde önemli bir etkiye sahip olmuştur. Özellikle, Ksenophon gibi antik kaynaklarda bu gençlerin nasıl eğitildiği ve ne gibi zorlu süreçlerden geçtiğine yer verilmektedir. Bu nedenle de gençlerin askeri eğitimlerinin aslında Pers ordusunun başarısında çok büyük oranda etkili olduğu tespit edilmiştir.

Pers topraklarında yer alan satraplık merkezlerinin aynı zamanda güvenlik noktası oluşturacak garnizonlar şeklinde olduğu görülmüştür. Satrapın emri altında olan bu garnizonlar, içi asker dolu olduğu için Pers topraklarını koruyacak önemli merkezler haline dönüşmüştür. Bunların dışında, iç güvenliği sağlamak için Perslerin, stratejik noktalara süvari kolonileri kurduğu, emekli askerleri buralara yerleştirdiği ve zaman zaman da paralı askerlerle buraları takviye ettikleri bilinmektedir.

Pers ordusunun kalabalık sayıları için lojistik veya iâşe dediğimiz kavramların temini büyük önem arz etmektedir. Bu doğrultuda yolların birbirine bağlanacak şekilde tasarlanması, bunların güvenliğinin sağlanması ve bu güzergahlar üzerinde depoların kurulması hususunda bizzat Büyük Kral'ın da emirlerinin olduğu ve bunların hızlı bir şekilde gerçekleştiği dikkat çekmektedir. Örneğin; I. Dareios ve I. Kserkses seferlerinden önce yol ve güzergahlarla ilgili bilgiler toplamış, haritalar çizdirmiş ve boğaza köprüler yaptırmışlardır. Dolayısıyla, kusursuz işleyen “Kral Yolu” şeklindeki bir haberleşme ve ulaşım ağının bulunması; kuşkusuz merkezi otoritenin güçlü kalmasına ve askeri istihbarata büyük oranda katkıda bulunmuştur. Bu da orduya ikmal ve haberleşme anlamında büyük kolaylıklar sağlamıştır.

Büyük miktarlarda asker sayısına sahip olan Pers ordusu için sefere çıkılırken ideal toplanma yerleri tespit etmek için de önemli organizasyonlar gerektirdiği görülmüştür. Bu doğrultuda göze çarpan en önemli toplanma noktaları olarak Kritalla, Sardes, Kilikya, Akka, Doriskos ön plana çıkmaktadır.

Çöküş süreciyle ilgili genel bir değerlendirme yapıldığında ise; her ne kadar özellikle Yunan kaynaklarında Pers tarihi Büyük Kyros'un kurduğu güçlü imparatorluğun giderek bozulup zayıflaması şeklinde tarif edilse de aslında, Persler'in, III. Aleksandros gelene kadar güçlerini koruduğu görülmektedir. Özellikle, Yunan ile Küçük Asya'nın siyasi ve askeri dengesinde zaman zaman direkt olarak, zaman zaman da dolaylı yoldan etkin bir rol oynadıkları göze çarpmaktadır.

Pers-Yunan savaşları tarihsel açıdan Doğu ve Batı medeniyetlerinin belki de ilk kez bu seviyede ve neredeyse tüm imkanlarıyla karşı karşıya geldiği; bunun yanı sıra, Doğu-Batı rekabetinin belki de çıkış noktası diyebileceğimiz bir öneme de sahiptir. Dolayısıyla, Yunanlarla yapılan savaşlar Pers ordusunun gücünü görme açısından önemli bir kırılma noktası olmuştur. Bu savaşlarda; Persler, göğüs göğüse muharebelerde donanım ve kabiliyet bakımından çok zayıf kalmış ve bu nedenle de art arda mağlubiyetler gelmiştir. Standart Pers askeri donanımı⁹⁴⁵ ile birlikte Perslerin savaşlarda kullandığı “Akinakes” olarak adlandırılan kısa kılıç ve standart piyade mızrakları ise Yunanlara göre çok daha kısa ve etkisiz kalmıştır. Yakın dövüş için geliştirilmiş bir zırh olmayınca kol, boyun ve yüz yaralanmaları ölümcül boyutlarda meydana gelmiştir. Yine aynı şekilde hasırdan yapılan kalkanlar, Yunan mızraklarına karşı çok zayıf kalarak bütün darbeyi piyadenin almasına neden olmuştur. Perslerin en seçkin birlikleri olarak bilinen “Ölümsüzler” bile Yunan hoplitleri karşısında zayıf kalmıştır. Dolayısıyla, rakipler arasında kıyaslanınca teçhizatlardaki bu dengesizlik neticesinde yenilgi kaçınılmaz olmuştur.

Pers ordusu zaman içerisinde çok uluslu bir yapıya sahip olmuş, ülkenin çok geniş sınırlarının her bir yanından askerleri bünyesinde barındırmıştır. Bunlar, zaman içerisinde ordunun bir bütün olarak hareket etmesine engel olmuş, iletişim dilinde ve askeri stratejilerdeki farklılıklardan dolayı kaotik bir insan grubuna dönüşmüştür. Her ne kadar

⁹⁴⁵ Yay, sadak, hasır kalkan (gerrhon), kılıç (kopis), balta (sagaris) ve iki kargıdan (pesta) oluşmaktadır.

komuta kademelerine Pers aristokrasisinden komutanlar atanıp, İrani birlikler üzerinden bir lider grup oluşturulmak istense de bu girişimler bir noktadan sonra sonuçsuz kalmıştır. Dolayısıyla, bu noktada Aryan olmayanların “sadakatle savaşıması” meselesi de sorgulanmaya açık bir durum olacaktır. Bir diğer sorunsal da özellikle, Herodotos’ta yer alan büyük miktarlardaki çeşitlilik aslında Kserkses’in askeri gücünü ve sınırlarını gösteren veriler olduğudur. Orada bahsi geçen halkların hepsinin aynı anda savaştığına dair elimizde bir bilgi mevcut değildir. Dolayısıyla, her ne şekilde olursa olsun Yunan kaynaklarında telaffuz edilen sayılara göre; bu kadar kalabalık ve çok çeşitliliği olan bir ordunun bir yerden başka bir yere gitmesi hem lojistik olarak çok büyük bir zahmettir hem de teknik sebeplerden dolayı mümkün değildir. Bu yüzden komutadaki sıkıntılar her zaman büyük sorunlara neden olmuştur.

Persler, doğuda yaptıkları seferlerde üstün askeri başarılar göstermiş ve “yenilmez” olarak görülmeye başlanmıştır. Ancak bu süreç, Yunanlar ile karşılaştıklarında son bulmuştur. Özellikle, Marathon bu konunun kırılma noktası olarak ön plana çıkmaktadır. Bu savaşın yansımaları Yunan düşünce dünyasında net bir şekilde görülmüştür. Yunanlar, önceleri Pers piyadesinden korkuyor, Med süvarisinden çekiniyor ve Pers giysilerini gülünç olmaktan ziyade korkunç ve ürkütücü buluyorlardı. Ancak Marathon’dan sonra bu psikolojik algı değişerek yerini Yunanların, Perslerin giyimini, özellikle pantolonlarını, absürt ve hatta “kadınsı” buldukları, kendi silah ve teçhizatlarına göre Pers piyadesi ile Med süvarisini hor gördükleri bir küçümseme havasına bırakmıştır. Yunanlar, Perslerin “yenilmez” olmadıklarını bizzat test ederek yaşamış ve aldıkları galibiyetle gelecek için moral kazanmışlardır. Salamis, Artemision ve Plataia galibiyetleri Yunanları daha da yüreklendirmiştir. Persler’in askeri gücü ve Yunanlara karşı sahip oldukları avantajlar çok fazla miktarda olmasına rağmen yine de kaybetmişlerdir. Özet olarak bunun bazı temel sebepleri vardır:

-Persler’in savaş gücünü Yunanlar kadar yoğunlaştıramaması: Thermopylai Savaşı’nda Yunanlardan birkaç kat, Plataia ve Marathon’da iki kat, III. Aleksandros’a karşı da yaklaşık iki kat fazlaydılar. Persler, bu savaşların hiçbirinde elindeki maksimum gücü bir anda savaş alanına sokamamış ve Yunanların savaşı dar ve kısıtlı alanlara taşıma

stratejilerine boyun eğerek, mevcut sayıların bir öneminin kalmadığı savaş alanlarında kaçınılmaz mağlubiyeti yaşamıştır.

-Donanma açısından sahip olunan yetersizlik: Kendi donanması olmayan Persler, bu eksikliği gidermek için Fenike, Yunan ve zaman zaman Mısır devletlerinin filolarını kullanmış, fakat bu halkların Persler'in emirlerine bağılılıkları kendi çıkarları oranında değişmekte olduğu için söz konusu bu yapı Persler açısından büyük oranda verimli olmamıştır.

Son dönemde ise karşı tarafta kişisel olarak III. Aleksandros'un askeri dehası da işin içine girince, Pers iktidarının, büyük bir coğrafya üzerinde uzun yıllar boyunca gösterdiği “yenilmez” yapısı son bulmuş, ordu zayıflayınca da eş zamanlı olarak devlet de tarih sahnesinden silinmiştir.

Persler'den sonraki yıllarda kurulan Part ve Sasani Devletlerinin ordularında ise büyük oranda bir Pers etkisinin görüldüğünü söylemek güçtür. Her ne kadar Part ve Sasani süvarileri gibi bazı ordu sınıflarında kısmi benzerlikler olsa da bölgenin uzun süre III. Aleksandros ve halefleri tarafından yönetilmesi nedeniyle bu coğrafyada daha çok Makedon sisteminin etkin olduğu görülmektedir. Dolayısıyla, Partlar ve Sasaniler ortaya çıktığında Akhaimenid döneminden büyük oranda geleneksel ve kültürel anlamda bir kopuş söz konusuydu. Bunlara ek olarak, askeri teknolojide meydana gelen değişimler, yeni stratejiler ve ordu yapılanması içerisindeki farklı sınıfların önemini kaybetmesi (Savaş arabaları vb.) gibi durumlar karşısında yeni ihtiyaçlara yönelik reformların yapıldığı görülmektedir. Bunun neticesinde de bahsi geçen bu yeni devletlerin ordusu için Akhaimenid dönemi ordu yapılanması ve teçhizatları artık “modası geçmiş” bir model olarak kalmıştır.

KAYNAKÇA

ANTİK KAYNAKLAR

- Aesch. *Pers.* (=Aiskhylos, *Persai*)
Kullanılan metin ve çeviri: H. W. Smyth, Cambridge, 1968.
- Arr. *Anab.* (=Arrianos, *Aleksandrou Anabasis*)
Kullanılan metin ve çeviri: P. A. Brunt, Cambridge, 1976-1983.
- Arr. *Ind.* (=Arrianos, *Indica*)
Kullanılan metin ve çeviri: P. A. Brunt, London, 1803.
- Ascl. *Tact.* (=Asclepiodotus, *Tacticus*)
Kullanılan metin ve çeviri: W. A. Oldfather, London-New York, 1923.
- Ctes. *Pers.* (=Ctesias, *Persica*)
Kullanılan metin ve çeviri: L. Llewellyn-Jones-J. R. Robson, London-New York, 2010.
- Curt. (=Quintus Curtius Rufus, *Historiarum Alexandri Magni Macedonis*)
Kullanılan metin ve çeviri: J. C. Rolfe, London, 1946.
- Diod. Sic. (=Diodoros Sicilus, *Diodori Bibliotheca Historica*)
Kullanılan metin ve çeviri: F. Vogel-K. T. Fischer, Leipzig, 1906.
- Hdt. (=Herodotos, *Historiae*)
Kullanılan metin ve çeviri: M. Ökmen, İstanbul, 2009.
- Just. *Epit.* (=Iustinus, *Epitoma Historiarum Philippicarum*)
Kullanılan metin ve çeviri: J. S. Watson, London, 1853.
- Nep. (=Cornelius Nepos, *On Great Generals, On Historians*)
Kullanılan metin ve çeviri: J. C. Rolfe, Cambridge, 1984.
- Plut. (=Plutarkhos, *Bioi Paralleloi: Themistocles, Camillus, Aristides, Cato Major, Cimon, Lucullus*)
Kullanılan metin ve çeviri: B. Perrin, London, 1914.
- Plut. (=Plutarkhos, *Bioi Paralleloi: Alcibiades, Coriolanus Lysander, Sulla*)
Kullanılan metin ve çeviri: B. Perrin, London, 1916.
- Plut. (=Plutarkhos, *Bioi Paralleloi: Aratus, Artaxerxes, Galba Otho*)
Kullanılan metin ve çeviri: B. Perrin, London, 1962.

- Plut. (=Plutarkhos, *Alexandros*)
Kullanılan metin ve çeviri: I. Çokona, İstanbul, 2017.
- Poly. *Strat.* (=Polyainos, *Strategemata*)
Kullanılan metin ve çeviri: R. Shepherd, Chicago, 1974.
- Pol. (=Polybius, *Historiai*)
Kullanılan metin ve çeviri: W. R. Paton, London, 1923.
- Procop. *Pers.* (=Procopius, *de Bello Persico*)
Kullanılan metin ve çeviri: H. B. Dewing, London, 1971.
- Str. (=Strabon, *Geographika*)
Kullanılan metin ve çeviri: H. Leonard, Cambridge, 1969.
- Thuc. (=Thukydides, *Historiae*)
Kullanılan metin ve çeviri: H. S. Jones-J. E. Powell, Oxford, 1942.
- Xen. *Cyn.* (=Ksenophon, *Avcılık Sanatı*)
Kullanılan metin ve çeviri: O. Demir, İstanbul, 2021.
- Xen. *Cyr.* (=Ksenophon, *Kyrou Paideia*)
Kullanılan metin ve çeviri: W. Miller, London, 1960.
- Xen. *Oec.* (=Ksenophon, *Oeconomicus*)
Kullanılan metin ve çeviri: H. A. Holden, London-New York, 1889.
- Xen. *An.* (=Ksenophon, *Onbinlerin Dönüşü*)
Kullanılan metin ve çeviri: O. Yarlığaş, İstanbul, 2011.
- Xen. *Lac.* (=Ksenophon, *Respublica Lacedaemoniorum*)
Kullanılan metin ve çeviri: E. C. Marchant-G. W. Bowersock, London, 1925.
- Xen. *Hell.* (=Ksenophon, *Yunan Tarihi*)
Kullanılan metin ve çeviri: S. Sinanoğlu, Ankara, 1999.

MODERN KAYNAKLAR

- Abbot, J., *Cyrus the Great*, Harper and Brothers Publishers, London, 1904.
- Abbot, J., *Büyük İskender*, Çev. S. Müller, Kanon Yayınları, İstanbul, 2020.
- Alanyalı H. S., “Philoxenos ve İskender Mozaïği”, *Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C.1, S. 3, 2001, ss. 13-30.
- Allen, L., *The Persian Empire A History*, The British Museum Company, London, 2005.
- Anderson, J. K., “The Battle of Sardis in 395 BC.”, *CSCA* 7, 1974, ss. 27-53.
- Andrews, A., “Thucydides and the Persians”, *Historia* 10, 1961, ss. 1-18.
- Anson, E. M., “The Persian Fleet in 334”, *Classical Philology* 84, ss. 44-49.
- Archer, C. I., ve diğerleri, *Dünya Savaş Tarihi*, Çev. C. Demirkan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2020.
- Arfaee, A., *The Geographical Background of the Persepolis Tablets*, A Dissertation Submitted to the Faculty of the Division of the Humanities in Candidacy for the Degree of Doctor of Philosophy, Chicago, 2008.
- Armayer, K., “Herodotus’ Catalogues of the Persian Empire in the Light of the Monuments and the Greek Literary Tradition”, *Transaction of the American Philological Association*, Vol. 108, 1978, ss. 1-9.
- Arnold, B. ve Michalowski, P., “Achaemenid Period Historical Texts Concerning Mesopotamia”, *Ancient Near East Historical Sources in Translation*, Oxford, 2006, ss. 407-430.
- Arslan, M., “İskender’in Küçük Asya Seferi ve İssos Muharebesi”, *Persler, Anadolu’da Kudret ve Görkem*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2017, ss. 136-158.
- Aslan, S., *MÖ 6.-4. Yüzyıllarda Pers Ordusu*, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Manisa, 2019.
- Atkinson, K. M. T., “The Legitimacy of Cambyses and Darius as Kings of Egypt”, *JAOS* 76, 1956, ss. 167-177.
- Axworthy, M., *İran: Aklın İmparatorluğu*, Çev. Ö. Gitmez, Say Yayınları, İstanbul, 2016.
- Badian, E., “The Battle of the Granicus: A new look”, *Ancient Macedonia II*, 1977, ss. 271-293.
- Badian, E., “Alexander in Iran”, *CHI* 2, 1985, ss. 420-501.

- Badian, E., "The Peace of Callias", *JHS* 107, 1987, ss. 1-39.
- Badian, E., "Darius III", *HSPH* 100, 2000, ss. 241-267.
- Bakır, T., "Anadolu'da Perslerin İzinde", *Persler, Anadolu'da Kudret ve Görkem*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2017, ss. 2-9.
- Balcer, J. M., "The Athenian Episkopos and the Achaemenid King's Eye", *AJPh.*, Vol. 98, 3/1977, ss. 252-263.
- Balcer, J. M., *Sparda by the Bitter Sea: Imperial Interaction in Western Anatolia*, Brown University, California, 1984.
- Balcer, J. M., "The Persian Wars against Greece: A Reassessment", *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, Bd. 38, H. 2, 1989, ss. 127-143.
- Balcer, J. M., *A Prosopographical Study of the Ancient Persians Royal and Noble 550-450 BC.*, Edwin Mellen Press, New York, 1993.
- Balcer, J. M., "The Ancient Persian Satrapies and Satraps in Western Anatolia", *AMI* 26, 1993, ss. 81-90.
- Balcer, J. M., *The Persian Conquest of the Greeks 545-450 BC.*, Universitätsverlag Konstanz, Konstanz, 1995.
- Ball, W., *Tek Dünyaya Doğru: Antik İran ve Batı*, Çev. A. Çağlayan, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2018.
- Barkworth, P., "The Organization of Xerxes Army", *Iranica Antiqua*, 27, 1993, ss. 149-167.
- Basett, S. R., "The Death of Cyrus the Younger", *CQ New Series* 49, 2, 1999, ss. 473-483.
- Bauer S. W., *Antik Dünya*, Çev. M. Moralı, Alfa Yayınları, İstanbul, 2013.
- Becman, D., "King Artaxerxes' Aegean Policy", *Journal of Persianate Studies*, Vol. 10, 2017, ss. 1-25.
- Bedford, P. R., "The Persian Near East", *The Cambridge Economic History of the Greco-Roman World*, Cambridge 2007, ss. 302-329.
- Benedict, W. ve Voigtlander, E., "Darius' Behistun Inscription; Babylonian Version", *JCS*, Vol.10, 1/ 1956, ss. 1-10.
- Bengston, H., *The Greeks and the Persians*, University of Ottawa Press, Ottawa, 1997.

- Berger, P. R, “Der Kyros-Zylinder mit dem Zusatzfragment BIN II Nr. 32 und die akkadischen Personennamen im Danielbuch”, *ZA*, 64, 1975, ss. 192-234.
- Bettalli, M., “Yunanlar ve Persler: İlk Temas”, *Antik Yunan*, Çev. L. T. Basmacı, Alfa Yayınları, İstanbul, 2018, ss. 154-158.
- Bettalli, M., “Yunanlar ve Persler: İhtilaf ”, *Antik Yunan*, Çev. L. T. Basmacı, Alfa Yayınları, İstanbul, 2018, ss. 159-164.
- Bigwood, J. M., “Ctesias as Historian of the Persian Wars”, *Phoenix* 32. 1, 1978, ss. 19-41.
- Bigwood, J. M., “The Ancient Accounts of the Battle of Cunaxa”, *AJPh* 104, 1983, ss. 340-357.
- Bigwood, J. M., “Ctesias, His Royal Patrons and Indian Swords”, *The Journal of Hellenic Studies* 115, 1995, ss. 135-140.
- Billows, R. A., *Maraton*, Çev. M. D. Karakılıç, Salon Yayınları, İstanbul, 2018.
- Bivar, A. D. H., “Achaemenid Coins, Weights and Measures”, *CHI* 2, 1985, ss. 610-639.
- Boardman, J., *Persia and the West*, Thames and Hudson, London, 2000.
- Borchhardt, J., *Die Bauskulptur des Heroons von Limyra: Das Grabmal des Lykischen Königs Perikles*, Gebr. Mann, Berlin, 1976.
- Boshworth, A. B., “Alexander and the Iranians”, *JHS* 100, 1980, ss. 1-21.
- Boshworth, A. B., *Büyük İskender'in Yaşamı ve Fetihleri*, Çev. H. Çalışkan, Dost Yayınları, Ankara, 2005.
- Boshworth, A. B., “Alexander the Great”, *CAH* VI, 2006, ss. 791-875.
- Bradford, E., *Thermopylae: The Battle For The West*, De Capo Press, New York, 2004.
- Briant, P., “Les Iraniens d'Asie Mineure après la chute de l'Empire achéménide. À propos de l'Inscription d'Amyzon”, *DHA* 11, 1, 1985, ss. 166-195.
- Briant, P., “Guerre, tribut et forces productives dans l'Empire achéménide”, *DHA* 12, 1, 1986, ss. 33-48.
- Briant, P., “Institutions Perses et Histoire Comparatiste dans l'Historiographie Grecque”, *AchHist* II, 1987, ss. 1-10.
- Briant, P., “Pouvoir Central Et Polycentrisme Culturel Dans L'Empire Achemenid.” *AchHist* I, 1987, ss. 1-31.

- Briant, P., “De Sardes A Suse”, *AchHist* VI, 1991, ss. 67-82.
- Briant, P., “Cyrus”, *The Oxford Classical Dictionary*, Oxford, 1996.
- Briant, P., “The Achaemenid Empire”, *War and Society in Ancient and Medieval World*, Center for Hellenic Studies, Cambridge, 1999, ss. 105-128.
- Briant, P., *From Cyrus to Alexander. A History of the Persian Empire*, Eisenbrauns, Winona Lake, Indiana, Eisenburg, 2002.
- Briant, P., “History and Ideology: The Greeks and Persian Decadence”, *Greeks and Barbarians*, Routledge, New York, 2002, ss. 193-210.
- Briant, P., “History of the Persian Empire”, *Forgotten Empire the World of Ancient Persia*, London, University of California Press, 2005, ss. 12-17.
- Briant, P., “The Empire of Darius III in Perspective”, *Alexander the Great: A New History*, Wiley-Blackwell, 2009, ss. 141-170.
- Briant, P., “From Indus to the Mediterranean: Administrative Organisation and Logistics of the Great Roads of the Achaemenid Empire”, *Highways, Byways, and Road Systems in the Pre-Modern World*, Wiley-Blackwell, 2012, ss. 185-201.
- Briant, P., *Darius: In the Shadow of Alexander*, Harvard University Press, London, 2015.
- Briant, P., “Persler Kimdir?”, *Persler, Anadolu’da Kudret ve Görkem*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2017, ss. 12-20.
- Briant, P., *Büyük İskender: Fetihler ve Siyaset*, Çev. N. Özyıldırım, Alfa Yayınları, İstanbul, 2019.
- Brosius, M., “Alexander and the Persians”, *Brill’s Companion to Alexander the Great*, Brill, 2003, ss. 169-193.
- Brosius, M., *The Persians*, Taylor and Francis Group Press, New York, 2006.
- Brosius, M., “Pax Persica and the Peoples of the Black Sea Region”, *Achaemenid Impact in the Black Sea Communication of Power, Black Sea Studies 11*, Aarhus 2010, ss. 29-40.
- Brosius, M., “Persian Diplomacy Between ‘Pax Persica’ and ‘Zero Tolerance’”, *Studien zur Alten Geschichte*, Band 16, 2012, ss. 150-164.
- Brunt, P. A., “Persian Accounts of Alexander's Campaigns” *CIQ*, 12, 1962, ss. 141-155.
- Buckler, J., *Aegean Greece in the Fourth Century BC*, Brill, Michigan, 2003.
- Burchardt, L., *Antik Çağ Askeri Tarihi*, Çev. H. Arslanbaba, Runik Kitap, İstanbul, 2021.

- Burn, A. R., "Notes on Alexander's Campaigns, 332-330", *The Journal of Hellenic Studies*, Vol. 72, 1952, ss. 81-91.
- Burn, A. R., *Persia and the Greeks: the Defence of the West, c. 546-478 BC.*, Stanford University Press, London, 1984.
- Burn, A. R., "Persia and the Greeks", *CHI* 2, 1985, ss. 292-391.
- Burton, R. F., *The Book of the Sword*, Chatto and Windus, Piccadilly, London, 1884.
- Burry, J. B., "The European Expedition of Darius" *The Classical Review* 11, no. 6, 1897, ss. 277-282.
- Cahill, N., "The Treasury at Persepolis: Gift-Giving at the City of the Persians", *AJA* 89, 3, 1985, ss. 373-389.
- Cahill, N. ve Kroll, J. H., "New Archaic Coin Finds at Sardis", *AJA* 109, 4, 2005, ss. 589-617.
- Cahill, N., "Lydia Satraplığı", *Persler, Anadolu'da Kudret ve Görkem*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2017, ss. 308-329.
- Calder, W. M., "The Royal Road in Herodotus", *The Classical Review* 39, 1925, ss. 7-11.
- Calmeyer, P., "Greek Historiography and Achaemenid Reliefs", *AchHist* II, 1987, ss. 11-26.
- Cambell, D. B., *Ancient Siege Warfare: Persians, Greeks, Carthaginians and Romans, 546-146 BC.*, Osprey Publishing, Oxford, 2005.
- Cameron, G. G., *History of Early Iran*, The University of Chicago Press, Chicago, 1936.
- Cameron, G. G., "Darius's Daughter and the Persepolis Inscriptions", *JNES* 1, 1942, ss. 214-219.
- Cameron, G. G., "Darius, Egypt, and the "Lands Beyond the Sea", *JNES* 2, 4, 1943, ss. 307-313.
- Cameron, G. G., "The Persepolis Treasury Tablets", *OIP* 65, Chicago, 1948.
- Cameron, G. G., "Persepolis Treasury Tablets Old and New", *JNES* 17, 1958, ss. 161-176.
- Cameron, G. G., "New Tablets from the Persepolis Treasury", *Journal of Near Eastern Studies* 24, No. 3, 1965, ss. 167-192.

- Cameron, G. G., "The Persian Satrapies and Related Matters", *JNES* 32, 1973, ss. 47-56.
- Carey, C., *Great Battles: Thermophylae*, Oxford, 2019.
- Carradice, I., "The 'Regal' Coinage of the Persian Empire", *Coinage and Administration in the Athenian and Persian Empire: The Ninth Oxford Symposium on Coinage and Monetary History*, Oxford, 1987, ss. 73-108.
- Casabonne, O., "Akamenid İmparatorluğu Büyük Kral ve Persler", *Arkeoatlas*, S. 6, 2007, ss. 20-35.
- Caspari, M. O. B., "Stray Notes on the Persian Wars", *JHS* 31, 1911, ss. 100-109.
- Cassin, J. ve Scott, J., *The Greek And Persian Wars 500-323 BC.*, Osprey Publishing, London, 1997.
- Cauer, D., "Achaimenidai" *Real-encyclopädie*, Bd. I, Stuttgart, 1894, ss. 200-204.
- Cawkwell, G., "The King's Peace", *CIQ* 31, 1981, ss. 69-83.
- Cawkwell, G., "The Peace between Athens and Persia", *Phoenix* 51, 1997, ss. 115-130.
- Cawkwell, G., *The Greek Wars: The Failure of Persia*, Oxford University Press, Oxford, 2005.
- Ceylan, N., *Eski Çağ'da İran Tarihi*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2023.
- Charles, M. B., "Immortals and Apple Bearers. Towards a Better Understanding of Achaemenid Infantry Units", *The Classical Quarterly* 61, Issue 1, 2011, ss. 114-133.
- Charles, M. B., "Herodotus, Body Armour and Achaemenid Infantry", *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, Bd. 61, H. 3, 2012, ss. 257-169.
- Charles, M. B., "The Persian Kardakes", *Journal of Hellenic Studies* 132, 2012, ss. 7-21.
- Charles, M. B., "Achaemenid Elite Cavalry: From Xerxes to Darius III", *CQ* 65, 2015, ss. 14-34.
- Ciampini, M. C., "Mısır'da Pers Devri ve Son Özerk Dönem", *Antik Yakındoğu*, Çev. L. T. Basmacı, Alfa Yayınları, İstanbul, 2018, ss. 276-281.
- Clarke, K., "Shipley G. ed. Pseudo-Scylax's Periplus: Text, Translation, and Commentary. Exeter: Bristol Phoenix Press, 2011", *Journal of Hellenic Studies* 133, 2013, ss. 227-228.
- Collon, G. ve J. Perrot, *The Palace of Darius at Susa. The Great Royal Residence Of Achaemenid Persia*, I. B. Tauris, New York, 2013.

- Connolly, P.-J. Gillingham-J. Lazenby, *The Hutchinson Dictionary of Ancient and Medieval Warfare*, Chicago-London, 1998.
- Cook, J. M., *The Persian Empire*, Barnes and Noble, New York, 1983.
- Cook, J. M., “The Rise of the Achaemenids and Establishment of Their Empire”, *Cambridge History of Iran: the Median and Achaemenian Periods*, Vol. 2, 1985, ss. 200-292.
- Cool Root, M., “Medes and Persians: The State of Things” *ArsOr* 32, 2002, ss. 1-16.
- Culican, W., *The Medes and Persians*, Frederick A. Praeger, London, 1965.
- Cortis, J.-J. Simpson, *The World of Achaemenid Persia*, I. B. Tauris, New York, 2010.
- Curtis, J., *Ancient Persia*, The British Museum Press, London, 2009.
- Curtis, V. S. ve S. Stewart, *Birth of The Persian Empire*, I. B. Tauris, London-New York, 2005.
- Çınar, B., “Antik Çağ’da Dört Ordu Sınıfı: Savaş Arabaları, Piyadeler, Süvariler ve Savaş Filleri”, *OANNES*, 4/2, 2022, ss. 417-448.
- Çoraklı, E., *Historia, Antikçağda Araştırma Fikrinin Doğuşu*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2017.
- Dandamaev, M. A., “Achaemenes”, *Encyclopaedia Iranica*, Vol 3, 1973.
- Dandamaev, M. A., “Cyrus: Cyrus the Great”, *Elr*. Vol. 6, Costa Mesa-California, 1993, ss. 516-521.
- Dandamaev, M. A., *A Political History of the Achaemenid Empire*, Brill, Leiden-New York-Köln, 1997.
- Dandamaev, M. A. ve V. G. Lukonin, *The Culture and Social Institutions of Ancient Iran*, Cambridge University Press, Cambridge, 1989.
- Darmesteter, J., *Avesta*, Çev. F. Adsay-İ, Bingöl, Avesta Basın Yayın, İstanbul, 2012.
- De Blois, L. ve R. J. Van Der Spek, *Ancient World*, Routledge, London-New York, 2008.
- Demand, N., “Herodotus and Metoikesis in the Persian Wars”, *AJPh* 109, 3, 1988, ss. 416-423.
- Demargne, P., “Profil et Frontalite au Sarcophage de Payava (Xanthos de Lycie)”, *A. M. Mansel’e Armağan*, Ankara, 1974, ss. 527-536.

- Demargne, P. ve P. Coupel, *Fouilles de Xanthos III, Le Monument des Nereides L'Architecture*, Klincksieck, Paris, 1969.
- Demir, M., “Eskiçağ Tarih Yazıcılığında Herodotos’un Yeri ve Önemi”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. XX, S. 2, 2005, ss. 59-78.
- Demir, M., “Eski Yunan Dünyasında Paralı Askerler”, *Eskiçağ’dan Modern Çağ’a Ordular: Oluşum, Teşkilat ve İşlev*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2008, ss. 71-93.
- Demir, M., *Lidyalılar: Mythos’tan Logos’a*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014.
- Demir, M., “Eski Anadolu Tarihyazıcılığında Ksenophon’un Yeri ve Önemi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 12, S. 68, 2019, ss. 345-357.
- Devine, A. M., “Grand Tactics at Gaugamela” *Phoenix*, Vol. 29, No. 4, 1975, ss. 374-385.
- Devine, A. M., “The Strategies of Alexander the Great and Darius III in the Issus Campaign (333 BC.)”, *AW* 12, 1985, ss. 25-38.
- Devine, A. M., “The Battle of Gaugamela: A Tactical and Source-Critical Study”, *AW* 13, 1986, ss. 87-115.
- Devine, A. M., “The Macedonian Army at Gaugamela: Its Strength and Length of Its Battle Line”, *AW* 19, 1989, ss. 77-90.
- Diler, A., “Anadolu-Pers Dönemi Sanatında İkonografi: Gelenek, Gerçeklik ve Paradoks”, *Persler, Anadolu’da Kudret ve Görkem*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2017, ss. 284-305.
- Droysen, G., *Büyük İskender Tarihi*, Çev. B. S. Baykal, Dharma Yayınları, İstanbul, 2007.
- Dupre, B., “Leonidas”, *Eski Çağ’ın Büyük Komutanları*, Çev. K. A. Çetinalp, Kronik Yayınları, İstanbul, 2021, ss. 91-100.
- Duran, M., “Satraplık Sisteminin Pers Yönetim Teşkilatındaki Yeri”, *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 34, Nisan 2015, ss. 61-86.
- Duran, M., *Pers Ordu Teşkilatı: MÖ 6-4. Yüzyıl*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Isparta, 2016.
- Duran, M., “Antik Kaynaklar Işığında Pers Çocuklarının ve Gençlerinin Askeri Eğitimi”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:18, S. 1, 2016, ss. 221-232.
- Duran, M., “Perslerin Askeri Çöküşü Üzerine Bir İnceleme”, *History Studies*, V. 9, I. 4, 2017, ss. 33-51.

- Durugönül, S., “Grabstele eines ‘Adligen’ aus Paphlagonien der dritten Satrapie”, *Forschungen in Galatien*, Bonn, 1994, ss. 1-14.
- Dusinberre, E., “Satrapal Sardis: Achaemenid Bowls in an Achaemenid Capital”, *AJA* 103, 1999, ss.73-102.
- Dusinberre, E., “King or God? Imperial Iconography and the “Tiarate Head” Coins of Achaemenid Anatolia”, *ASOR*, 2001, ss. 157-167.
- Dusinberre, E., *Aspects of Empire in Achaemenid Sardis*, Cambridge University Press, Cambridge, 2003.
- Dusinberre, E., *Empire, Authority, and Autonomy in Achaemenid Anatolia*, Cambridge University Press, Cambridge, 2013.
- Echevarria, A. J., *Military Strategy: A Very Short Introduction*, Oxford University Press, New York, 2017.
- Eckstein, M. A., “Bellicosity and Anarchy: Soldiers, Warriors and Combat in Antiquity”, *The International History Review* 27, No. 3, 2005, ss. 481-497.
- Eddy, S., “On the Peace of Callias”, *Classical Philology*, Vol. 65, No. 1, 1970, ss. 8-14.
- Eddy, S., “The Cold War between Athens and Persia, ca. 448-412 BC.”, *CPh* 68, 4, 1973, ss. 241-258.
- Eph’al, I., “Syria-Palestina Under Achaemenid Rule”, *CAH.*, Vol. 4, 1988, ss. 139-164.
- Ellis, J., *Cavalry*, G. P. Putnam’s Sons, New York, 1978.
- Eroğlu, E., “Pers Kralı Büyük Kyros’un Siyasi ve İktisadi Politikaları”, *History Studies*, C. 8/1, 2016, ss. 37-47.
- Evans, J. A. S., “Herodotos ve İonia İsyanı”, Çev. Ö. Çapar, *TAD* 13, 1980, ss. 79-88.
- Evans, J. A. S., “Cavalry About The Time of the Persian Wars”, *The Classical Journal* 82, No. 2, 1986, ss. 97-106.
- Farazmand, A., “Administration of the Persian Achaemenid World-State Empire: Implications for Modern Public Administration”, *International Journal of Public Administration* 21, 1998, ss. 25-86.
- Farkas, A., “Behistun Inscription”, *Cambridge History of Iran: The Median and Achaemenian Periods*, Vol. 2, 1985, ss. 829-831.
- Farr, E., *History of the Persians*, Robert Carter and Brothers, New York, 1850.

- Farrokh, K., *Sasanian Elite Cavalry Ad. 224-642*, Osprey Publishing, Oxford, 2005.
- Farrokh, K., *Shadows in the Desert: Ancient Persia at War*, Osprey Publishing, Oxford-New York, 2007.
- Ferril, A., “Herodotus and the Strategy and Tactics of Invasion of Xerxes”, *The American Historical Review*, vol. 72, No 1, 1966, ss. 102-115.
- Ferrucci, S., “Yeni Akhilleus: İskender Asya’da”, *Antik Yunan*, Çev. L. T. Basmacı, Alfa Yayınları, İstanbul, 2018, ss. 174-180.
- Ferrucci, S., “Arkaik Çağda Tarih yazımı”, *Antik Yunan*, Çev. L. T. Basmacı, Alfa Yayınları, İstanbul, 2018, ss. 944-954.
- Fields, N., *Thermopylae 480 BC. Last Stand of the 300*, Osprey Publishing, Oxford, 2007.
- Fol A.-Hammond, G. L., “Persia in Europe Apart From Greece”, *CAH.*, Vol. 4, 1988, ss. 234-253.
- Foss, C., “The Persians in Asia Minor and the End of Antiquity”, *EHR* 90, 357, 1975, ss. 721-747.
- Foss C., “The Battle of the Granicus: a new look”, *Ancient Macedonia* 2, 1977, ss. 495-502.
- Freeman, C., *Mısır, Yunan ve Roma: Antik Akdeniz Uygarlıkları*, Çev. S. K. Angı, Dost Kitabevi, Ankara, 2010.
- Freeman, P., *Büyük İskender*, Çev. C. C. Tarımcıoğlu, Kanes Yayınları, İstanbul, 2020.
- French, D., “Pre and Early-Roman Roads of Asia Minor. The Persian Royal Road”, *Iran*, 36, 1998, ss. 15-43.
- Frye, R., “Some early Iranian Titles”, *Oriens* 15, 1962, ss. 352-359.
- Frye, R., *The History of Ancient Iran*, C. H. Beck’sche Verlagsbuchhandlung, München, 1984.
- Fuller, J. F. C., *The Generalship of Alexander the Great*, Da Capo Press, Cambridge, 2004.
- Gabriel, A. R. ve S. K., Metz, *From Sumer to Roma, The Military Capabilities of Ancient Armies*, New York-Connecticut-London, 1991.
- Garrison, B. M., “Royal Achaemenid Iconography”, *The Oxford Handbook of Ancient Iran*, 2013, ss. 566-595.
- Gartwaite, G. R., *İran Tarihi*, Çev. F. Aytuna, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2018.

- Gates, C., "Tracking the Achaemenid Persians in Anatolia", *AJA* 109, 2005, ss. 789-792.
- Georges, P. B., "Darius in Scythia", *AJAH*, 12, 1987, ss. 97-147.
- Georges, P. B., "Persian Ionia under Darius: The Revolt Reconsidered", *Historia* 49, 2000, ss. 1-39.
- Gershevitch, I., (ed.) *Cambridge History of Iran II: The Median and Achaemenian Periods*, Cambridge University Press, Cambridge, 1985.
- Ghirshman, R., *Iran from the Earliest Times to the Islamic Conquest*, Pelican, Montreal-Victoria-Cape Town, 1954.
- Ghirshman, R., *Persia from the Origins to Alexander the Great*, Thames and Hudson, London, 1964.
- Ghita, C. E., "The Pontic Army: Intergrating Persian and Macedonian Traditions", *The Black Sea, Paphlogonia, Pontus and Phrygia in Antiquity*, Oxford, 2012, ss. 97-103.
- Ghorbanzadeh Dizaji, P., "Pers İmparatorluğu (Akhaimenid) Dönemi Erkek Giyim Kuşamı Üzerine Bir İnceleme", *Tykhe*, 2021, 6 (11), ss. 216-240.
- Goodspeed, G. S., "The Persian Empire from Darius to Artaxerxes", *The Biblical World*, Vol. 14, 4 / 1899, ss. 251-257.
- Goldman, B., "Darius III, The Alexander Mosaic and the Tiara Ortho", *Mesopotamia* XXVIII, 1993, ss. 51-69.
- Graf, D., "Persian Royal Road System", *AchHist. VIII*, Leiden, 1994, ss. 167-189.
- Graf, D., "Palestine in the Persian through Roman Periods", *Oxford Encyclopedia of Archaeology in the Near East*, Vol. 4, 1997, ss. 222-228.
- Gray, G. B., "The Conquest of Egypt by Cambyses", *CAH* IV, 1926, ss. 15-20.
- Gray, G. B. ve D. Litt, "The Foundation and Extension of Persian Empire", *CAH*, Vol 4, 1926, ss. 1-25.
- Gray, G. B.-M. Cary-D. Litt, "The Reign of Darius", *CAH*, Vol. 4, 1988, ss. 173-228.
- Green, P., *The Greco-Persian Wars*, University of California Press, Berkeley, 1996.
- Green, P., *Diodorus Siculus The Persian Wars to the Fall of Athens Book 11-14. 34 (480-401 BC.)*, University of Texas Press, Austin, 2010.

- Greenwalt, C-H.-A. M. Heywood, "A Helmet of the Sixth Century BC. from Sardis", *Bulletin of the American Schools of Oriental Research* 285, 1992, ss. 1-31.
- Griffith, G. T., "Alexander's Generalship at Gaugamela", *JHS* 67, 1947, ss. 77-89.
- Günaltay, Ş., *İran Tarihi: En Eski Çağlardan İskender'in Asya Seferine Kadar*, C. I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1987.
- Hackel, W., *The Marshals of Alexander's Empire*, Routledge, London-New York, 1992.
- Hallo, W. H. ve K. L. Younger, *The Context of Scripture, Vol. II: Monumental Inscriptions from the Biblical World*, Brill, Leiden-Boston, 2003.
- Hallock, R. T., *Persepolis Fortification Tablets*, Oriental Institute Publications, Chicago, 1969.
- Hammond, N. G. L., "The Battle of the Granicus River", *JHS* 100, 1980, ss. 73-88.
- Hammond, N. G. L., "Army Transport in the Fifth and Fourth Centuries", *GRBS* 24, 1983, ss. 27-31.
- Hammond, N. G. L., "The Expedition of Xerxes", *CAH* 4, 1989, ss. 518-592.
- Hammond, N. G. L., "Alexander's Charge at the Battle of Issus in 333 BC.", *Historia* 41, 1992, ss. 395-406.
- Handel, M., *Savaşın Ustaları: Klasik Stratejiler*, Doruk Yayınları, İstanbul, 2022.
- Hanfmann, G. M. A., *Sardis from Prehistoric to Roman Times. Results of the Archaeological Exploration of Sardis (1958-1975)*, Harvard University Press, Cambridge, 1983.
- Hansman, J., "Elamites, Achaemenians and Anshan", *Iran* X, 1972, ss. 101-124.
- Hansman, J., "Anshan in the Median and Achaemenian Period", *CHI*, II, 1985, ss. 25-35.
- Hanson, V. D., *Makers of Ancient Strategy, from the Persian Wars to the Fall of Rome*, Princeton University Press, Princeton-Oxford, 2010.
- Harrison, C. M., "Persian Names on Coins of Northern Anatolia", *JNES* 41, 3, 1982, ss. 181-194.
- Harrison, C. M., "Numismatic Problems in the Achaemenid West: The Undue Modern Influence of 'Tissaphernes'", *Oikistes Studies in Constitutions, Colonies and Military Power in the Ancient World*, Brill Published, Leiden, Boston, 2002, ss. 301-315.

- Haubold, J., "The Achaemenid Empire and The Sea", *Mediterranean Historical Review* 27, No. 1, ss. 5-24.
- Head, B. V., *The Coinage of Lydia and Persia; from the earliest times to the fall of the Dynasty of the Achaemenidae*, Trübner, London, 1877.
- Head, D., *The Achaemenid Persian Army*, Montvert, Yorkshire, 1992.
- Herzfeld, E., *Iran in Ancient East*, Oxford University Press, Oxford, 1941.
- Herzfeld, E., *The Persian Empire*, Franz Steiner, Weisbaden, 1968.
- Heuser, B., *The Evolution of Strategy: Thinking War from Antiquity to the Present*, Cambridge University Press, Cambridge, 2014.
- Hicks, J., *The Persians*, Time-Life Books, New York, 1975.
- Highbarger, E. L., "Teognis and the Persian Wars", *TAPhA* 68, 1937, ss. 88-101.
- Hignett, C., *Xerxes' Invasion of Greece*, Clarendon Press, Oxford, 1963.
- Hill, G. F., "Notes on the Imperial Persian Coinage", *JHS* 39, 1919, ss. 116-129.
- Holland, T., *Persian Fire*, Anchor, New York, 2007.
- Holland, T., "Büyük Kyros", *Eski Çağ'ın Büyük Komutanları*, Çev. K. A. Çetinalp, Kronik Yayınları, İstanbul, 2021, ss. 81-89.
- Hornblower, S., *The Greek World 479-323 BC.*, Routledge, New York, 2011.
- How, W. W., "Arms, Tactics and Strategy in the Persian War", *JHS* 43, 1923, ss. 117-132.
- Hyland, J. O., *Persian Intervention: The Achaemenid Empire, Athens and Sparta, 450-386 BC.*, John Hopkins University Press, Baltimore, 2018.
- Işık, F., "Perslerden Önce Anadolu", *Persler, Anadolu'da Kudret ve Görkem*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2017, ss. 24-49.
- Ivanov, M. S., *İran Tarihi*, Çev. H. Demiroğlu, Selenge Yayınları, İstanbul, 2021.
- Jacoby, F., *Die Fragmente Der Griechischen Historiker*, Leiden-Boston-Köln, 1995.
- Jamzadeh, P., "The Function of the Girdle on Achaemenid Costume in Combat" *Iranica Antiqua*, XXVII, 1987, ss. 267-276.
- Jamzadeh, P., "The Apadana Stairway Reliefs and the Metaphor of Conquest", *Iranica Antiqua*, XXVII, 1993, ss. 125-147.

- Johnson, D. M., “Persians as Centaurs in Xenophon’s *Cyropaedia*”, *TAPHA* 135, 1, 2005, ss. 177-207.
- Jursa, M., “Assur İmparatorluğu’nun Çöküşü ve Varisleri: Babiller, Medler ve Persler”, *Antik Yakındoğu*, Çev. L. T. Basmacı, Alfa Yayınları, İstanbul, 2018, ss. 250-257.
- Jursa, M., “Pers İmparatorluğu’nun Yapısı ve Assur Mirası”, *Antik Yakındoğu*, Çev. L. T. Basmacı, Alfa Yayınları, İstanbul, 2018, ss. 265-270.
- Jursa, M., “Büyük İskender’in Fetihleri”, *Antik Yakındoğu*, Çev. L. T. Basmacı, Alfa Yayınları, İstanbul, 2018, ss. 271-272.
- Kaptan, D., “On the Satrapal Center in Northwestern Asia Minor”, *Achaemenid Anatolia; Proceedings of the First Symposium on Anatolia in the Achaemenid Period*, Bandırma, 15-18 August 1997, ss. 57-64.
- Kaptan, D., “Anadolu’da Pers Dönemi Mühürleri”, *Persler, Anadolu’da Kudret ve Görkem*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2017, ss. 254-267.
- Katouzian, H., *The Persians: Ancient, Medieval and Modern Iran*, Yale University Press, London, 2009.
- Kaya, M. A., “Pers Büyük Kralı II. Kyros’un Yükselişi”, *EY* 11, 2017, ss. 59-88.
- Kaya, M. A., “Anadolu’da Pers Satraplıkları: Kuruluş, Yönetim ve Etnik Yapı”, *CEDRUS*, VI, 2018, ss. 159-179.
- Kaya, M. A., *Ege ve Eski Yunan Tarihi-II*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2022.
- Keen, A. G., “Persian Policy in the Aegean, 412-386”, *Ancient Civilizations* 13, 1998, ss. 93-100.
- Keegan, J., *Savaş Sanatı Tarihi*, Çev. S. Koçak, Say Yayınları, İstanbul, 2019.
- Keller, W. J., “Xenophon’s Acquaintance with the History of Herodotus”, *CJ* 6, 6, 1911, ss. 252-259.
- Kelly, T., “Persian Propaganda—A Neglected Factors in Xerxes’ Invasion of Greece and Herodotus”, *IrAnt* XXXVIII, 2003, ss. 173-219.
- Kent, G. R., “The Daiva-Inscription of Xerxes”, *Language*, Published by Linguistic Society of America, Vol. 13, 4 / 1937, ss. 292-305.
- Kent, G. R., *Old Persian: Grammer, Texts, Lexicon*, American Oriental Society, New Haven, 1953.

- Kent, G. R., "The Nakš-ı Rustam Inscriptions of Darius", *Language* 15, No. 3, 1989, ss. 160-177.
- Kholod, M., "Persian Political Propoganda in the War Against Alexander the Great", *Iranica Antiqua* XLVI, 2011, ss. 149-160.
- Khorasini, M. M., "Arms and Armor of Achaemenians and Sassanians", *Fezana Journal*, Summer Issue, 2006, ss. 87-93.
- Khorasini, M. M., *Arms and Armour from Iran: The Bronze Age to the End of the Qajar Period*, Legat Publishers, Tübingen, 2006.
- Kılıç, M., *Anadolu'da Savaş Stratejileri*, Doruk Yayınları, İstanbul, 2023.
- Kılıç, S., "Pers Ordusu", *Eskiçağ'dan Modern Çağ'a Ordular: Oluşum, Teşkilat ve İşlev*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2008, ss. 109-120.
- Kılıç, S., "Pers Hakimiyeti Altında Batı Anadolu'da Sikke Basımı", *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 15, S. 27, 2012, ss. 239-246.
- Kılıç, S., "Pers Eğitim Sistemi", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXX/1, 2015, ss. 181-198.
- Kılıç, S., "I. Dareios'un İskit Seferinin Nedenleri Üzerine", *ATDD*, 5 (16), 2018, ss. 301-316.
- Kitab-ı Mukaddes (Tevrat)*, Kitabı Mukaddes Şirketi, İstanbul, 2007.
- Konijnendijk, R., "Neither the Less Valorous nor the Weaker, Persian Military Might and the Battle of Plataia", *Historia* 61, 2012, ss. 1-17.
- Köker, H., *Pers Kralı Sikkeleri: Dareikos ve Siglos*, Myrina Yayınları, Ankara, 2023.
- Körpe, R., "Büyük İskender'in Troas'ta İzlediği Rota ve Granikos Savaşı", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, S. 10-11, 2011, ss. 95-108.
- Körpe, R., "Pers Hakimiyetinde Troas Bölgesi: Demografik Yapı ve Pers Yönetim Sistemi", *İsmail Fazlıoğlu Anı Kitabı*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınları, Edirne, 2012, ss. 157-166.
- Körpe, R., "Son Yapılan Araştırmaların Işığında Granikos Savaş Alanı", *17. Türk Tarih Kongresi*, Ankara, 15-17 Eylül 2014, ss. 401-413.
- Körpe, R., "Pers Kralı Kserkses Troia'da", *Çanakkale Troia*, 2019, ss. 20-23.
- Körpe, R., "Çanakkale Boğazı'nda İnşa Edilen İlk Köprünün Hikayesi", *Çanakkale Troia*, 2019, ss. 20-23.

- Körpe, R., “Granikos Savaşı’nda Pers Ordusunun Harekat Merkezi Zeleia Antik Kenti ve Lokalizasyonu”, *2. Uluslararası Bandırma ve Çevresi Sempozyumu*, Balıkesir, 17-18 Eylül 2019, ss. 192-250.
- Körpe, R., “Troas Bölgesi Arkeolojik Yüzey Araştırmalarının Işığında Pers Savunma Sistemi”, *OANNES*, 4/2, 2022, ss. 557-578.
- Körpe R.-M. F. Yavuz-B. Rose, “Persian Hilltop Settlements and Military Strategy in the Troad”, *Archaeological Institute of America 111th Annual Meeting*, Anaheim, 2010, ss. 127.
- Kraay, C. M., *Archaic and Classical Greek Coins*, University of California Press, London, 1976.
- Kuhrt, A., “The Cyrus Cylinder and Achaemenid Imperial Policy”, *JSOT* 25, 1983, ss. 83-97.
- Kuhrt, A., “Earth and Water”, *Achaemenid History III: Method and Theory*, Leiden, 1988, ss. 87-99.
- Kuhrt, A., *The Persian Empire: A Corpus of Sources from the Achaemenid Period*, Vol. 2, Routledge, New York, 2007.
- Kuhrt, A., *Eskiçağda Yakın Doğu*, C. II, Çev. D. Şendil, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009.
- Kuhrt, A., “Pers İmparatorluğu: Anadolu’da Persler”, *Aktüel Arkeoloji*, 25, 2012, ss. 22-37.
- Kuzmania, E. E., “Ancient Iranian and Near Eastern Elements in Scythian Art”, *Persica* XI, 1984, ss. 37-71.
- Laird, A. G., “Persian Army and Tribute Lists in Herodotus” *Classical Philology* 16, 1921, ss. 305-326.
- Lateiner, D., *The Historical Method of Herodotus*, Toronto University Press, Toronto, 1989.
- Lazenby, J. F., *Defence of Greece 490-479 BC*, Aris and Phillips, Warminster, 1993.
- Lendering, J., *Büyük İskender*, Çev. B. Sungur, Kronik Yayınları, İstanbul, 2018.
- Lewis, D. M., “The Persepolis Fortification Texts”, *Achaemenid History IV: Centre and Periphery*, Leiden, 1990, ss. 1-6.
- Lorentz, H., “Achaemenid Dynasty”, *Historical Dictionary of Iran I*, Lanham-Maryland-Toronto- Plymouth, 2007, ss. 4-6.

- Luckenbill, D. D., *Ancient Records of Assyria and Babylonia, Vol. I*, The University of Chicago Press, Chicago, 1926.
- Luttwak, E., *Strategy: The Logic of War and Peace*, Belknap Press of Harvard University Press, London, 2001.
- Maffre, F., “Pers Hakimiyeti Altında Anadolu Halkları”, *Persler, Anadolu’da Kudret ve Görkem*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2017, ss. 52-61.
- Mallowan, M., “Cyrus the Great”, *CHI* 2, 1985, ss. 392-419.
- Mann, M., *İktidarın Tarihi*, Cilt I, Çev. E. Saraçoğlu-S. Torlak-E. Kolay-O. Sevimli, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2012.
- Marincola, J., *Authority and Tradition in Ancient Historiography*, Cambridge University Press, Cambridge, 1997.
- Marsden, E. W., *The Campaign of Guagamela*, Liverpool University Press, Liverpool, 1964.
- Marsh, F. B., “Alcibiades and the Persian Alliance”, *The Classical Journal*, 28, 1932, ss. 12-21.
- Martin, T. R., *Eski Yunan*, Çev. Ü. H. Yolsal, Say Yayınları, İstanbul, 2012.
- Maurice, F., “The Size of the Army of Xerxes in the Invasion of Greece in 480 BC.”, *JHS* 50, 1930, ss. 210-235.
- Maurice, F., “The Campaign of Marathon”, *JHS* 52, 1, 1932, ss. 13-24.
- McCoey, W. J., “Memnon of Rhodes at the Granicus”, *The American Journal of Philology*, Vol. 110, No. 3, 1989, ss. 413-443.
- Meadows, A., “The Administration of the Achaemenid Empire”, *Forgotten Empire the World of Ancient Persia*, London, 2005, ss. 181-209.
- Merrillless, H. P., *Catalogue of the Western Asiatic Seals in the British Museum Cylinder Seals VI, Pre-Achaemenid and Achaemenid Periods*, British Museum Press, London, 2005.
- Mieroop, M. V., *Eski Yakındoğu Tarihi MÖ 3000-323*, Çev. S. Gül, Homer Kitabevi, İstanbul, 2018.
- Miller, M. C., *Athens and Persia in the Fifth Century BC. A Study in Cultural Receptivity*, Cambridge University Press, Cambridge, 2004.
- Miltenberg, L., “Artaxerxes III Ochus (358-338 BC) A Note on the Malign King”, *Zeitschrift des Deutschen Palastina Vereins*, Bd. 115, H. 2, 1999, ss. 201-227.

- Momigliano, A., *Modern Tarihçiliğin Klasik Temelleri*, Çev. G. Ayas, İthaki Yayınları, İstanbul, 2011.
- Morillo, S. ve M. F. Pavkovic, *Askeri Tarih Nedir?*, Çev. K. Özdil, Işık Yayınları, İzmir, 2020.
- Morria I. ve W. Scheidel, *The Dynamics of Ancient Empire: State Power from Assyria to Byzantium*, Oxford University Press, New York, 2009.
- Moysey, R. A., "Diodoros, The Satraps and the Decline of the Persian Empire", *AHB* 5, 1991, ss. 113-122.
- Munro, J. A. R., "Some Observations on the Persian Wars", *JHS* 19, 1899, ss. 185-197.
- Munro, J. A. R., "Some Observations on the Persian Wars" (Continued), *JHS* 22, 1902, ss. 294-332.
- Murrison, C. L., "Darius III and the Battle of Issus", *Historia* 21, 1972, ss. 399-423.
- Murray, O., "Herodotus and Oral History", *AchHist* II, 1987, ss. 93-115.
- Murray, O., "The Ionian Revolt", *CAH* 4, 1989, ss. 461-491.
- Nadon, C., *Xenophon's Prince: Republic and Empire in the Cyropaedia*, University of California Press, Berkeley, 2001.
- Nawotka, K., *Alexander the Great*, Cambridge Scholars Publishing, Cambridge, 2010.
- Nefedkin, A. K., "The Tactical Development of Achaemenid Cavalry", *Gladius*, Vol. 26, 2006, ss. 5-18.
- Nefiodkin, A. K., "On the Origin of the Seythed Chariots", *Historia* 53, 2004, ss. 369-378.
- Nelson, R., *Armies of the Greek and Persian Wars, Campaigns, Organisation, Tactics, Dress, Weapons*, War Games Research Group, Dallas, 1975.
- Nikolitsis, N., *The Battle of the Granicus*, Aströms Förlag, Stockholm, 1974.
- Nimchuk, C. L., "The 'Archers' of Darius: Coinage or Tokens of Royal Esteem?", *ArsOr* XXXII, 2002, ss. 55-79.
- O'Brien J. M., *Alexander the Great: The Invisible Enemy: A Biography*, Routledge, London, 1992.
- Olmstead, A. T., "Darius and His Behistun Inscription", *Amerikan Journal of Semitic Languages and Literature*, Vol. 55, 4/1938, ss. 392-416.

- Olmstead, A. T., *History of the Persian Empire*, University of Chicago Press, Chicago, 1948.
- Özüdoğru, Ş., “Pers Egemenliğinde Likya Tarihi ve Yönetimi”, *Aktüel Arkeoloji*, S. 25, 2012, ss. 106-119.
- Özkan, S., “Eski Yakın Doğu Sanatındaki Silah, Savaş ve Av Sahnelerinin Pers Sanatına Yansımaları”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 9/1, 2022, ss. 71-86.
- Özkan, S., “Behistun Yazıtı’nda Bahsi Geçen Fiziksel Şiddet İçerikli Cezalar”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 10-1, 2023, ss. 18-33.
- Parker, G., *Cambridge Savaş Tarihi*, Çev. F. Tayanç-T. Tayanç, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014.
- Pease, S. J., “Xenophon’s Cyropaedia”, the Compleat General”, *CJ* 29. 6, 1934, ss. 436-440.
- Peck, E. H., “Achaemenid Relief Fragments from Persepolis”, *Bulletin of the Detroit Institute of Arts* 79, No. 1/2, 1992, ss. 20-33.
- Perlman, S., “Greek Diplomatic Tradition and the Corinthian League of Philip of Macedon”, *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, Bd. 34, H. 2, 1985, ss. 153-174.
- Polat, G., “Anadolu’da Pers Etkili Taş Plastik Eserler”, *Persler, Anadolu’da Kudret ve Görkem*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2017, ss. 186-201.
- Pomeroy, S. B., *Antik Yunan’ın Kısa Tarihi*, Çev. O. Yarlığaş, Alfa Yayınları, İstanbul, 2018.
- Porten, B., *Archives from Elephantine. The Life of An Ancient Jewish Military Colony*, University of California Press, Berkeley, Los Angeles, 1968.
- Porten, B., *The Elephantine Papyri in English*, Brill, Leiden, New York, Köln, 1996.
- Porten, B., “Xerxes's Greek Campaign”, *Military History*, July, 2005, ss. 22-28.
- Postgate, J. N., *Taxation and Conscription in the Assyrian Empire*, Pontifical Biblical Institute, Roma, 1974.
- Potts, D. T., *The Archaeology of Elam: Formation and Transformation of an Ancient Iranian State*, Cambridge University Press, New York, 2004.
- Potts, D. T., “Cyrus the Great and the Kingdom of Anshan”, *Birth of the Persian Empire*, Vol. 1, London 2005, ss. 7-28.

- Potts, S., "Thermopylae, Battle of (480 BC)", *The Encyclopedia of War*, Onlinelibrary.wiley. com.
- Powell, J. E., *A Lexicon to Herodotus*, Cambridge University Press, Cambridge, 1938.
- Raaflaub, K. A., "Persian Army and Warfare in the Mirror of Herodotus' Interpretation", *Herodot und das Persische Weltreich, Akten des 3. Internationalen Kolloquiums zum Thema, Innsbruck, Weisbaden*, 2008, ss. 5-37.
- Rahe, P. A., "The Military Situation in Western Asia on the Eve of Cunaxa", *The American Journal of Philology* 101, No. 1, 1980, ss. 79-86.
- Rawlinson, H. C., "The Persian Cuneiform Inscription at Behistun", *JRAS*, Vol. X, 1847.
- Razmjou, S., "The Lan Ceremony and Other Ritual Ceremonies in the Achaemenid Period: The Persepolis Fortification Tablets", *Iran* 42, 2004, ss. 103-117.
- Richter, G. M. A., "Greeks in Persia", *AJA* 50, 1, 1946, ss. 15-30.
- Roaf, M., *Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi Mezopotamya ve Eski Yakın Doğu*, C. 9, Çev. Z. Kılıç, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996.
- Roberts, A., "Thoukydides", *Eski Çağ'ın Büyük Komutanları*, Çev. K. A. Çetinalp, Kronik Yayınları, İstanbul, 2021, ss. 109-117.
- Roberts, J. M., *The Pelican History of the World*, Penguin Books, London, 1980.
- Rogers, R. W., *History of Ancient Persia*, Charles Scribner's Sons, London, 1929.
- Root, M. C., *The King and Kingship in Achaemenid Art: Essays on the Creation of an Iconography of Empire*, Brill, Leiden, 1979.
- Rose, B. ve R. Körpe, "The Granicus River Valley Survey Project 2004", 23. *Araştırma Sonuçları Toplantısı Kitabı*, Cilt 2, Antalya, 2005, ss. 323-332.
- Rose, B. ve R. Körpe, "The Granicus River Valley Survey Project 2005", 24. *Araştırma Sonuçları Toplantısı Kitabı*, Cilt 2, Çanakkale, 2006, ss. 67-78.
- Rose, B. ve R. Körpe, "The Granicus River Valley Survey Project 2006", 25. *Araştırma Sonuçları Toplantısı Kitabı*, Cilt 2, Kocaeli, 2007, ss. 103-116.
- Rose, B. ve R. Körpe, "The Granicus River Valley Survey Project 2007", 26. *Araştırma Sonuçları Toplantısı Kitabı*, Cilt 2, Ankara, 2008, ss. 343-357.
- Roy, J., "The Mercenaries of Cyrus", *Historia* 16, 1967, ss. 292-323.

- Rung, E., “War, Peace and Diplomacy in Graeco-Persian Relations from Sixth to Fourth Century BC.”, *War and Peace in Ancient and Medieval History*, Cambridge University Press, Cambridge, 2008, ss. 22-50.
- Rung, E., “Some Notes on Karanos in the Achaemenid Empire”, *Iranica Antiqua* L, 2015, ss. 333-356.
- Sachs, A., “Achaemenid Royal Names in Babylonian Astronomical Texts”, *AJAH* 2, 1977, ss. 129-147.
- Sage, M., “Greco-Persian Wars (498-448 BC.)”, *The Encyclopedia of War*, Onlinelibrary.wiley. com.
- Samons, L. J., "Kimon, Kallias and Peace with Persia", *Historia* 47, 1988, ss. 129-140.
- Sandys, W. ve W. Vaux, *Persler, Parthlar, Sasaniler*, Çev. B. A. Uzun, Say Yayınları, İstanbul, 2022.
- Sarıkaya, S., “Babil Kuneiform Tabletleri ile Antik Kaynaklar Işığında Media, Lydia ve Küçük Asya Fatihi Büyük Kyros”, *Mediterranean Journal of Humanities*, 1/2, 2011, ss. 195-211.
- Sarıkaya, S., “Küçük Asya Klasik Dönem Historiografların Persika Eserleri ve Perslere Bakış Açıları”, *Mediterranean Journal of Humanities*, II/2, 2012, ss. 229-242.
- Sarıkaya, S., “Anadolu’da Pers Satraplık Sistemi”, *CEDRUS*, IV, 2016, ss. 75-90.
- Sarıkaya, S., *Plutarkhos, Artakserkses: Giriş, Çeviri ve Notlar*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2021.
- Sarıkaya, S., *Pers Kralı Artakserkses II Mnemon*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2021.
- Sarıkaya, S. ve M. Arslan, “Anadolu’da Persler: Savaş, İsyan ve Diplomasi”, *Persler, Anadolu’da Kudret ve Görkem*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2017, ss. 78-99.
- Schmidt, E. F., *The Treasury of Persepolis and Other Discoveries in the Homeland of Persians* Chicago, The University of Chicago Press, 1939.
- Schmidt, E. F., *Persepolis I, Structures, Relief, Inscriptions*, The University of Chicago Press, Chicago, 1953.
- Schmidt, E. F., *Persepolis II: Contents of the Treasury and other Discoveries*, Oriental Institute Publications, Vol. 69, 1957.
- Schmidt, E. F., *Persepolis III, The Royal Tombs and Other Monuments*, Oriental Institute Publications, Chicago, 1970.

- Schmitt, R., "Achaemenid Dynasty; from the Persian Clan of the Same Name ca. 700 to 330. BC.", *Elr.*, Vol.1, Londra-Costa Mesa, 1986, ss. 414-426.
- Schmitt, R., "Immortals", *Encyclopedia Iranica* XIII, Fasc. 1, 2004, ss. 2-3.
- Scott, J. A., "Miscellaneous Notes from Aelian", *CJ* 24, 1929, ss. 374-376.
- Sekunda, N., "Achaemenid Colonization in Lydia", *Rev. Et. Anc.*, 87, 1985, ss. 7-30.
- Sekunda, N., "Achaemenid Military Terminology", *AMI* 21, 1988, ss. 69-77.
- Sekunda, N., "Some Notes on the Life of Datames", *Iran* 26, 1988, ss. 35-53.
- Sekunda, N., "The Persians", *Warfare in the Ancient World*, 1989, ss. 82-103.
- Sekunda, N., *The Persian Army 560-330 BC.*, Osprey Publishing, London, 1992.
- Sekunda N., *Marathon 490 BC.-The First Persian Invasion of Greece*, Osprey Publishing, Oxford, 2002.
- Sekunda, N., "The Might of The Persian Empire", *The Ancient World of War*, London, 2008, ss. 67-86.
- Sekunda, N., *Antik Yunan Savaşçıları*, Çev. M. Aksan, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011.
- Sevin, V., "Anadolu'da Pers Egemenliği", *Anadolu Uygarlıkları* 2, İstanbul, 1982, ss. 268-277.
- Sevinç N.-R. Körpe-M. Tombul-B. Rose-D. Strahan-H. Kiesewetter-J. Wallrodt, "A New Painted Graeco-Persian Sarcophagus from Çan", *Studia Troica* 11, 2001, ss. 383-420.
- Sezer, D. S., "Büyük İskender'in Doğu Seferi ile Seferin İdari ve Yönetimsel Açısından Sonuçları", *II. Uluslararası İnsan ve Toplum Bilimleri Kongresi*, Bandırma, 2019, ss. 229-244.
- Sezer, D. S., "Pers Mülki İdare Yapısının Temel Taşı: Satraplık Sistemi", *V. Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Araştırmaları Kongresi*, Bandırma, 2019, ss. 783-793.
- Sezer, D. S., "Pers Tarihyazımı: Antik ve Modern Kaynaklar Üzerine Bir Değerlendirme", *VI. Uluslararası Tarih Eğitimi Sempozyumu*, Bolu, 2019, ss. 234-246.
- Shahbazi, A. S., "Army, Pre-Islamic Iran", *Encyclopedia Iranica* II, 1986, ss. 489-499.
- Shahbazi A. S., "The Achaemenid Persian Empire (550-330 BC)", *The Oxford Handbook of Iranian History*, 2012, ss. 120-141.

- Shea, D., *History of The Early Kings of Persia*, Adamant Media Corporation, London, 1828.
- Sheppard, R., *Alexander The Great at War, His Army, His Battles, His Enemies*, Osprey Publishing, Oxford, 2008.
- Shepperd, W., *Salamis 480 BC The Naval Campaign that Saved Greece*, Osprey Publishing, Oxford, 2010.
- Shrimpton, G., "The Persian Cavalry at Marathon", *Phoenix*, Vol. 34, No. 1, 1980, ss. 20-37.
- Sidebottom, H., *Antik Çağ'da Savaş*, Çev. F. Erduran, , İKÜ Yayınevi, İstanbul, 2021.
- Souza, P., *The Greek and Persian Wars: 499-386 BC.*, Osprey Publishing, New York, 2003.
- Spaulding, O. L., "Ancient Military Writers", *CJ* 28, 1932, ss. 657-669.
- Spaulding, O. L. ve H. Nickerson, *Ancient and Medieval Warfare*, Barnes and Noble, London, 1994.
- Spek, R. J., "Did Cyrus The Great Introduce a New Policy Towards Subdued Nations?", *Persica*, 10, ss. 278-283.
- Starr, C. G., *Antik Çağda Deniz Gücü*, Çev. G. Ergin, Homer Kitabevi, İstanbul, 2000.
- Stevanson, R. B., *Persica: Greek Writing about Persia in the Fourth Century BC.*, Scottish Academic Press, Edinburgh, 1997.
- Stolper, M. W., "Fifth Century Nippur: Texts of the Murasus and From their Surroundings", *Journal of Cuneiform Studies*, Vol. 53, 2001, ss. 83-132.
- Stolper, M. W., "Achaemenid Languages and Inscriptions", *Forgotten Empire the World of Ancient Persia*, London, 2005, ss. 18-24.
- Stoneman, R., *Xerxes: A Persian Life*, Yale University Press, Cornwall, 2015.
- Strauss, B., *The Battle of Salamis: The Naval Encounter That Saved Greece and Western Civilization*, Simon and Schuster Paperbacks, New York, 2005.
- Stronach, D., "Anshan and Parsa: Early Achaemenid History, Art and Architecture on the Iranian Plateau", *Mesopotamia and Iran in the Persian Period: Conquest and Imperialism, 539-331 BC.*, London, 1997, ss. 35-53.
- Strelkov, A. S., "Moscow Artaxerxes Cylinder Seal", *American Institute for Iranian Art and Archaeology* 5, 1937, ss. 17-21.

- Stuttard, D., *Antik Yunan Tarihi*, Çev. E. Gökyaran, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2016.
- Sun Tzu, *Savaş Sanatı*, Çev. P. Otkan-G. Fidan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2015.
- Sweeney, E. J., *The Rammessides, Medes and Persians*, Algora Publishing, New York, 2008.
- Swoboda, H., "Dareios", *RE*, Band 8-4, Stuttgart 1901, ss. 2184-2212.
- Sykes, P. M., *A History of Persia*, St. Martin's Press, London, 1958.
- Tallis, N., "Transport and Warfare, Forgotten Empire", *The World of Ancient Persia*, 2006, ss. 210-235.
- Tarn, W. W., "The Fleet of Xerxes", *JHS* 28, 1908, ss. 202-233.
- Tarn, W. W., *Alexander the Great, II Sources and Studies*, Cambridge University Press, Cambridge, 1948.
- Tavernier, J., *Iranica in the Achaemenid Period (ca 550-330 BC.): Lexicon of Old Iranian Proper Names and Loanwords*, Orientalia Lovaniensia Analecta, Leuven, 2007.
- Tekin, O., "Satraplar Anadolu'su", *Arkeoatlas*, S. 6, 2007, ss. 65-73.
- Tekin, O., "Büyük İskender: Doğu Seferi ve Hellenistik Çağ", *Hellenistik ve Roma Dönemlerinde Anadolu: Krallar, Devletler ve Kent Devletleri*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2019, ss. 2-11.
- Thompson, G., "Iranians Dress in the Achaemenid Period: Problems Concerning the Kandys and Other Garments", *Iran*, Vol. 3, ss. 121-126.
- Thompson, M., *Granicus 334 BC., Alexander's First Persian Victory*, Osprey Publishing, Oxford, 2007.
- Thompson, W. E., "The Peace of Callias in the Fourth Century", *Historia* 30, 1981, ss. 164-177.
- Tolman, H., *Ancient Persian Lexicon and Texte*, Create Space Independent Publishing, New York, 1908.
- Tolman, H., *The Behistan Inscription of King Darius*, Vanderbilt University, Nashville, 1908.
- Trundle, M., *Greek Mercenaries from Late Archaic Period to Alexander*, Routledge Taylor and Francis Group, New York, 2004.

- Tuplin, C., "Persian Garrisons in Xenophon and Other Sources", *AchHist* III, Leiden, 1988, ss. 67-70.
- Tuplin, C., "Xenophon and the Garrisons of the Achaemenid Empire", *AMI*, 20, 1989, ss. 167-245.
- Tuplin, C., "Modern and Ancient Travellers in the Achaemenid Empire: Byron's Road to Oxiana and Xenophon's Anabasis", *Achaemenid History VII*, Leiden, 1991, ss. 37-57.
- Tuplin, C., "Darius' Suez Canal and Persian Imperialism", *Achaemenid History VI, Asia Minor and Egypt: Old Cultures in a New Empire*, Leiden, 1991, ss. 237-283.
- Tuplin, C., "Persians as Medes", *Achaemenid History VIII*, Leiden, 1994, ss. 235-256.
- Tuplin, C., "Achaemenid Studies", *Historia* 99, 1996, ss. 1-224.
- Tuplin, C., "Xerxes March from Doriscus to Therme", *Zeitschrift für Alte Geschichte* 52, H. 4, 2003, ss. 385-409.
- Tuplin, C., "All the King's Men", *The World of Achaemenid Persia*, London-New York, 2005, ss. 51-61.
- Tuplin, C., "All the King's Horse: In Searches of Achaemenid Persian Cavalry", *History of Warfare* 59, *New Perspectives on Ancient Warfare*, Leiden-Boston, 2010, ss. 101-183.
- Vanderpool, E., "A Monument to the Battle of Marathon", *Hesperia* 35, 1966, ss. 93-106.
- Vasilev, M. I., *Darius and Xerxes towards Thrace and Macedonia*, Brill, Leiden-Boston, 2015.
- Vogelsang, W. J., *The Rise and Organizations of the Achaemenid Empire*, The Eastern Journal of the British Institute of Persian Studies an Evidence, Brill, Leiden, 1992.
- Vollmers, G. L., "Accounting and Control in the Persepolis Fortification Tablets", *The Accounting Historians Journal* 36, No. 2, 2009, ss. 93-111.
- Walker, C., *Mesopotamia and Iran in the Persian Period: Conquest and Imperialism, 539-331 BC.*, British Museum Press, London, 1997.
- Wallinga, H. T., "The Ancient Persian Navy and its Predecessors", *AchHist* I, 1987, ss. 47-77.
- Wallinga, H. T., *Xerxes' Adventure The Naval Perspective*, Koninklijke Brill, Leiden, 2005.

- Wardman, A., "Tactics and the Tradition of the Persian Wars", *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, Bd. 8, H. 1, 1959, ss. 49-60.
- Wardman, A., "Herodotus on the Cause of the Greco-Persian Wars: (Herodotos, I, 5)", *AJPh* 82, 2, 1961, ss. 133-150.
- Warry, J., *Alexander 334-323 BC., Conquest of the Persian Empire*, Osprey Publishing, London, 1991.
- Waters, M., "Cyrus and the Achaemenids", *Iran* 42, 2004, ss. 91-102.
- Weiskoph, M., *The So-Called Great Satrap's Revolt 366-360 BC.*, Franz Steiner, Weisbaden-Stuttgart, 1989.
- Widengren, G., "The Persians", *The Peoples of Old Testament Times*, Oxford, 1973, ss. 312-357.
- Wiesehöfer J., "Satrap", *DNP*, Band II, Stuttgart, 1996, ss. 108-110.
- Wiesehöfer, J., *Antik Pers Tarihi*, Çev. M. A. İnci, Telos Yayıncılık, İstanbul, 2003.
- Wiesehöfer, J., "The Achaemenid Empire", *The Dynamics of Ancient Empire*, Oxford, 2009, ss. 66-98.
- Wiesehöfer, J., "Greeks and Persians", *A Companion to Archaic Greece*, Blackwell Pub, 2009, ss. 162-185.
- Wiesehöfer, J., *Erken Pers: Antik Bir Dünya İmparatorluğunun Tarihi*, Çev. N. Ersoy, Totem Yayınları, İstanbul, 2020.
- Worthington, I., *By the Spear: Philip II, Alexander the Great and Rise and Fall of the Macedonian Empire*, Oxford University Press, Oxford, 2014.
- Wright, H. B., *The Campaign of Plataea*, University of Michigan Library, New Haven, 1904.
- Wylie, G., "Cunaxa and Xenophon", *L'antiquite classique* 61, 1992, ss. 119-134.
- Yalazı, E., "Klasik Çağ Hellen Siyasi İmgeleminde Persler: Bir Kent Devleti Tasavvuru", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 7 (3), 2020, ss. 1718-1757.
- Yalichev, S., *Mercenaries of the Ancient World*, Trans-Atlantic Pub., London, 1997.
- Yıldırım, N., *İran Kültürü*, Pinhan Yayıncılık, İstanbul, 2016.
- Young, T. C., "480/479 BC.-A Persian Perspective", *IA* 15, 1980, ss. 213-239.
- Young, T. C., "The Early History of the Medes and The Persians and the Achaemenid Empire to the Death of Cambyses", *CAH* IV, 1988, ss. 1-53.

Young, T. C., “The Consolidation of the Empire and Its Limits of Growth under Darius and Xerxes”, *CAH IV*, 1988, ss. 53-112.

Young, T. C., “Persians”, *Oxford Encyclopedia of Archaeology in the Near East*, Vol. 4, 1997, ss. 295-300.

Yoyotte, J., “The Egyptian Statue of Darius”, *The Palace of Darius at Susa, The Great Royal Residence of Achaemenid Persia*, I. B. Tauris, 2013, ss. 241-280.

Zaehner, R. C., *Zurvan: A Zoroastrian Dilemma*, Biblo and Tannen, Oxford, 1955.

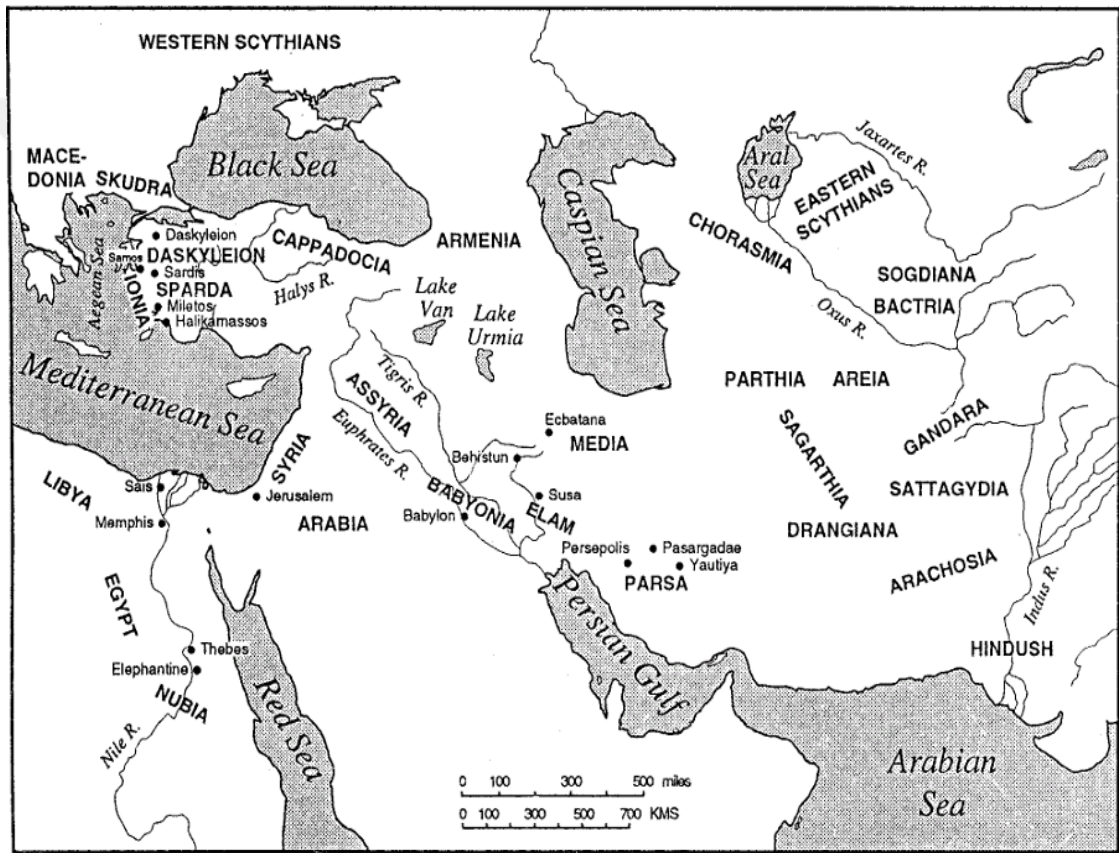

EKLER

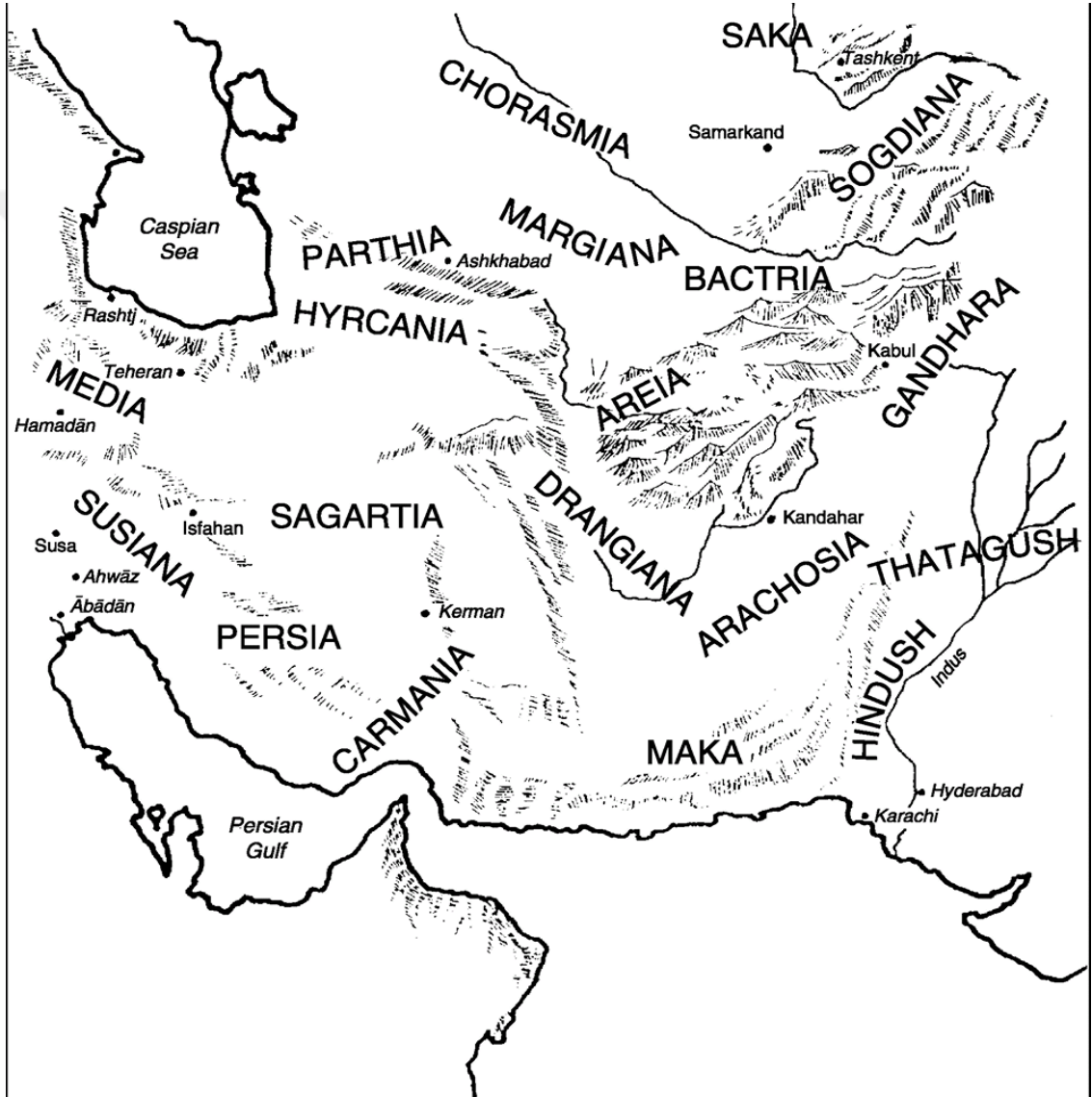

HARİTALAR

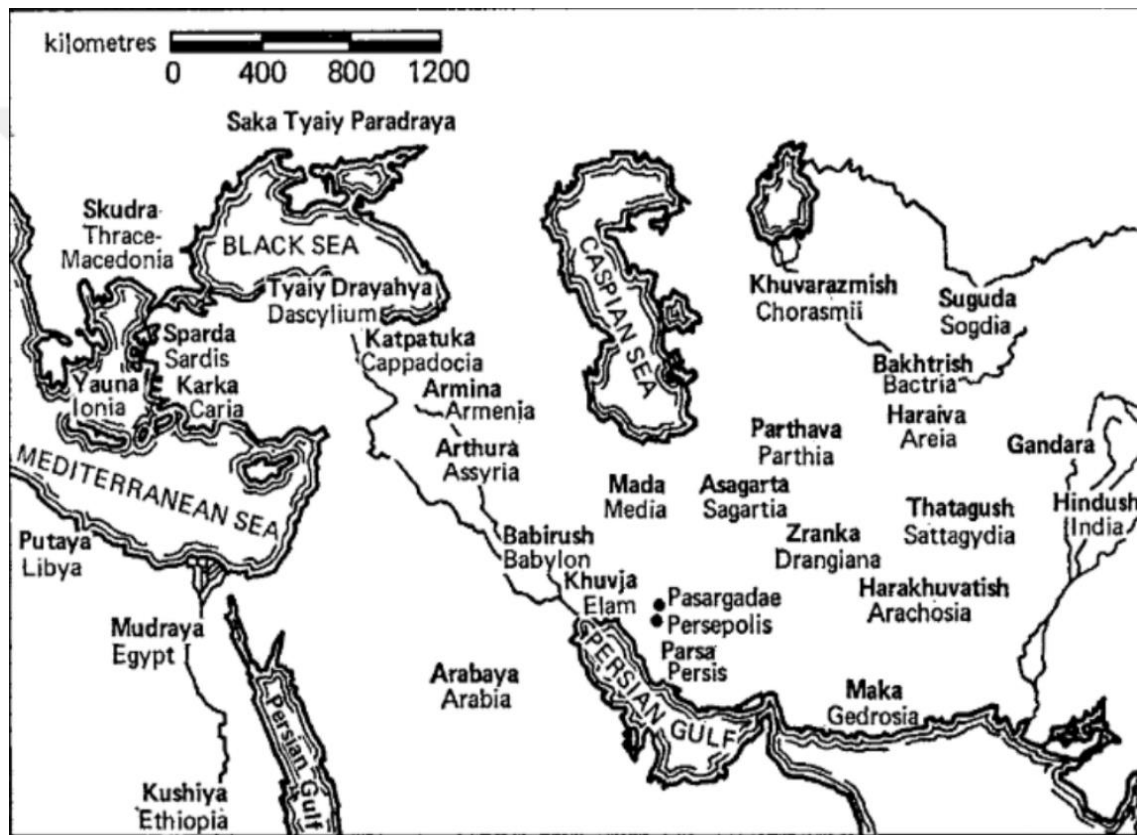
Harita 1: Pers İmparatorluğu (Akhaimenid) Haritası⁹⁴⁶

⁹⁴⁶ J. M. Balcer, *The Persian Conquest of the Greeks 545-450 BC.*, Universitätsverlag Konstanz, Konstanz, 1995, s. 345.

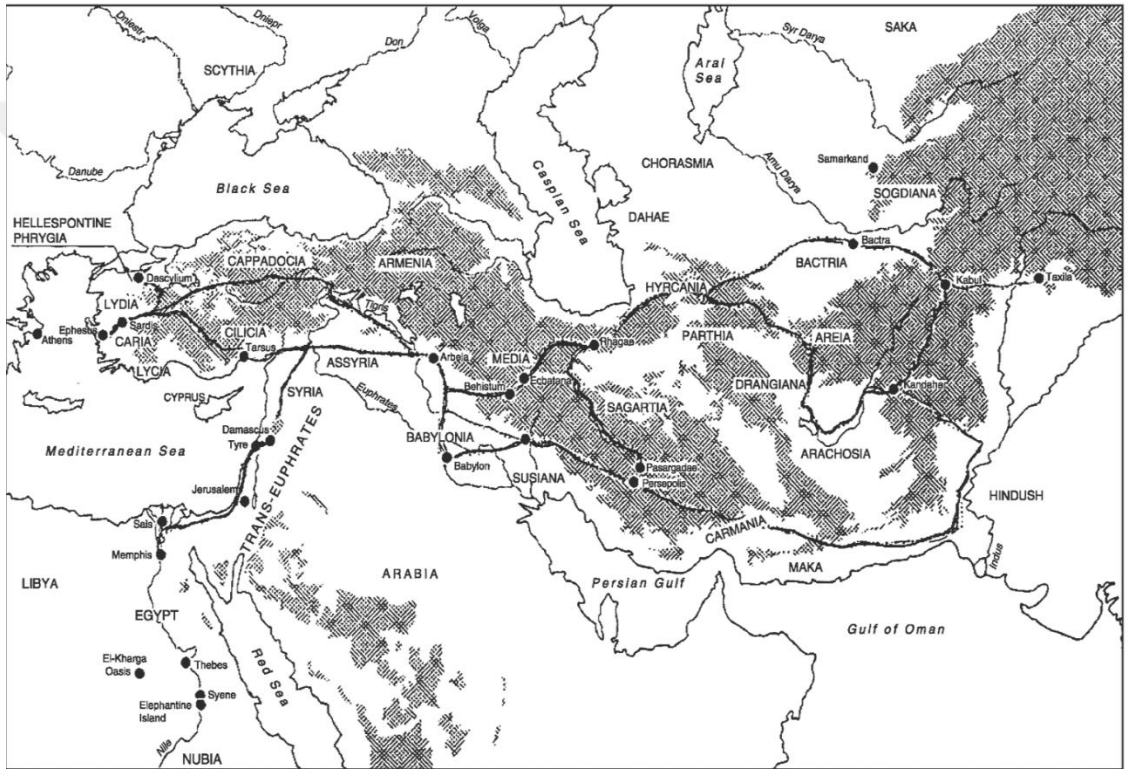
Harita 2: İran Coğrafyası⁹⁴⁷

⁹⁴⁷ A. Kuhrt, *The Persian Empire: A Corpus of Sources from the Achaemenid Period*, Vol. 2, Routledge, New York, 2007, s. 139.

Harita 3: Pers Satraphıkları⁹⁴⁸

⁹⁴⁸ P. Green, *The Greco-Persian Wars*, University of California Press, Berkeley, 1996, s. 14.

Harita 4: Pers İmparatorluğu'nun Başlıca Yolları⁹⁴⁹

⁹⁴⁹ A. Kuhrt, *The Persian Empire: A Corpus of Sources from the Achaemenid Period*, Vol. 2, Routledge, New York, 2007, s. 736.

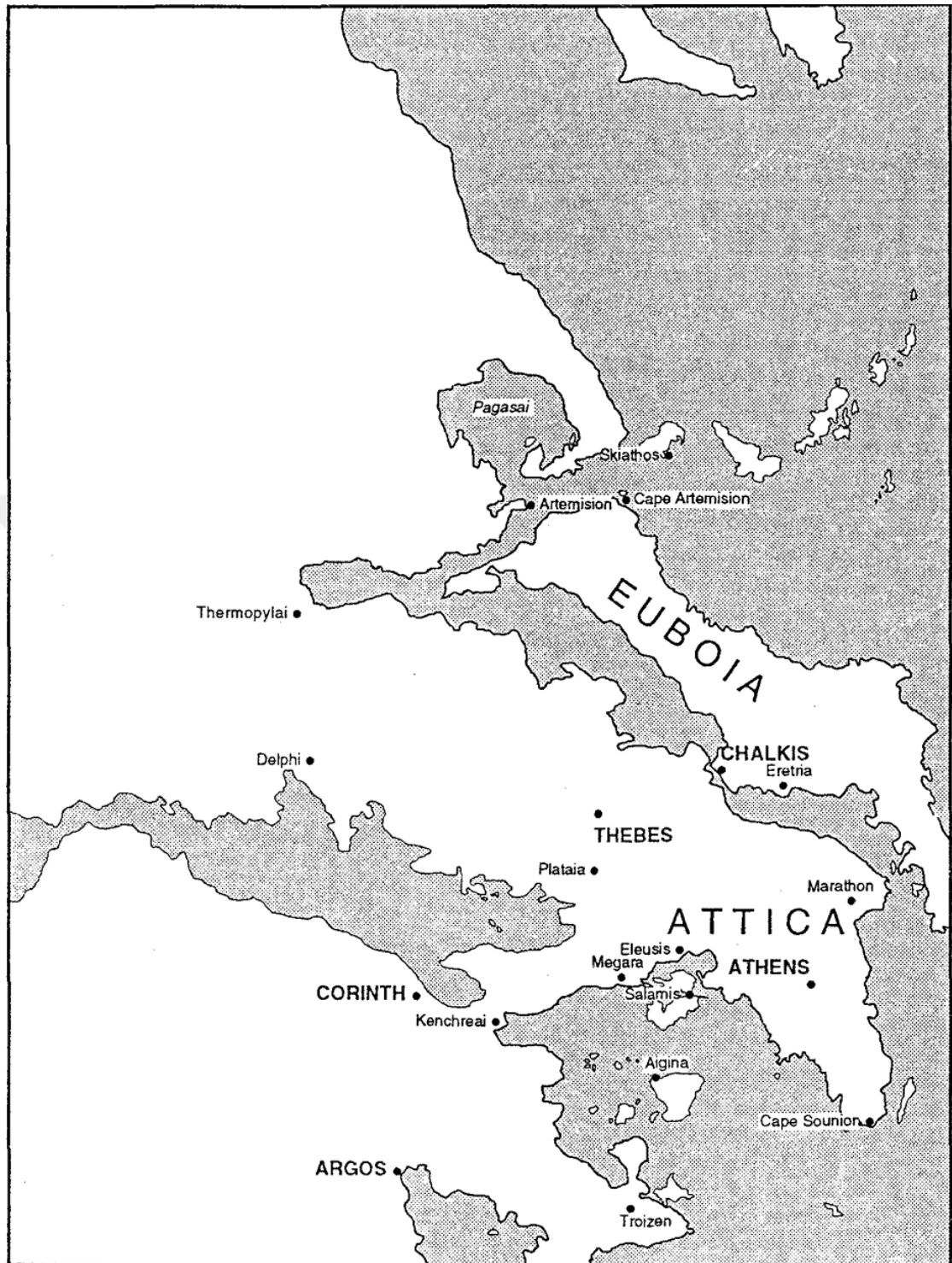
Harita 5: Küçük Asya ve Doğu Akdeniz⁹⁵⁰

⁹⁵⁰ P. Green, *Diodorus Siculus The Persian Wars to the Fall of Athens Book 11-14. 34 (480-401 BC.)*, University of Texas Press, Austin, 2010, s. 42.

Harita 7: Yunanistan Anakarasi⁹⁵²

⁹⁵² P. Green, *Diodorus Siculus The Persian Wars to the Fall of Athens Book 11-14. 34 (480-401 BC.)*, University of Texas Press, Austin, 2010, s. 10.

Harita 8: Yunanistan⁹⁵³

⁹⁵³ J. M. Balcer, *The Persian Conquest of the Greeks 545-450 BC.*, Universitätsverlag Konstanz, Konstanz, 1995, s. 346.

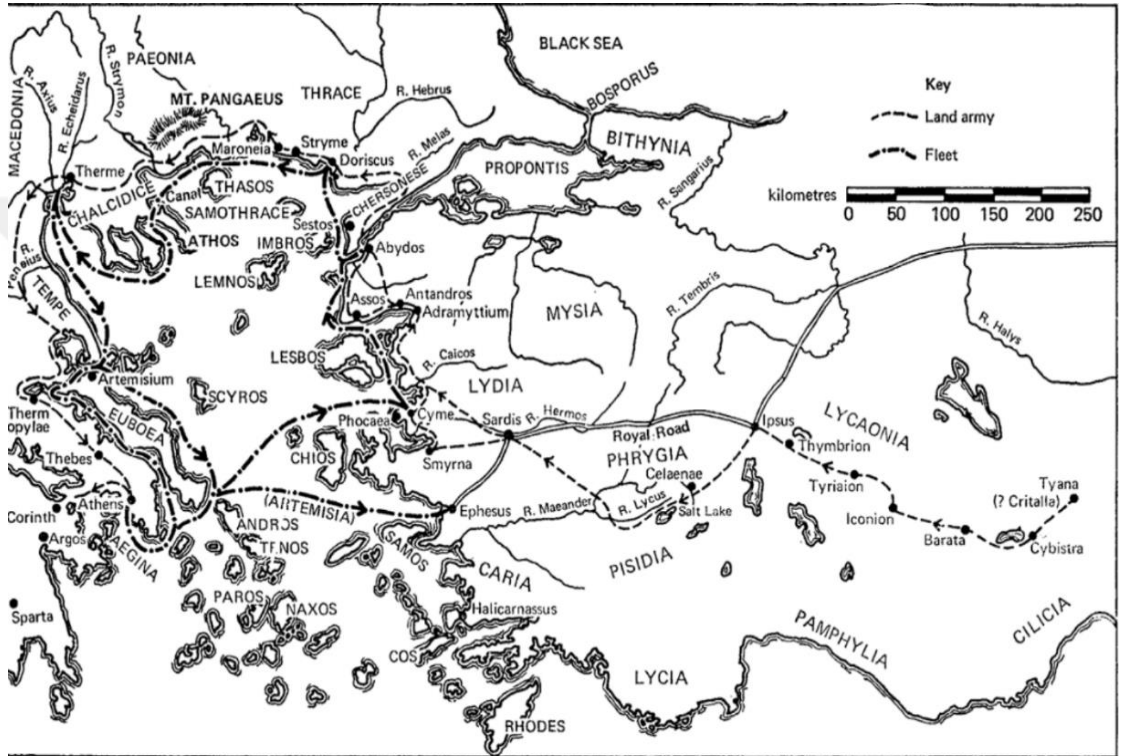
Harita 9: İonia İsyanı⁹⁵⁴

⁹⁵⁴ P. Briant, *From Cyrus to Alexander. A History of the Persian Empire*, Eisenbrauns, Winona Lake, Indiana, Eisenburg, 2002, s. 147.

Harita 10: Perslerin Yunanistan Seferi⁹⁵⁵

⁹⁵⁵ L. De Blois, L.-R. J. Van Der Spek, *Ancient World*, Routledge, London-New York, 2008, s. 90.

Harita 11: Kserkses'in Yunan Seferi Güzergahı⁹⁵⁶

⁹⁵⁶ P. Green, *The Greco-Persian Wars*, University of California Press, Berkeley, 1996, s. 76.

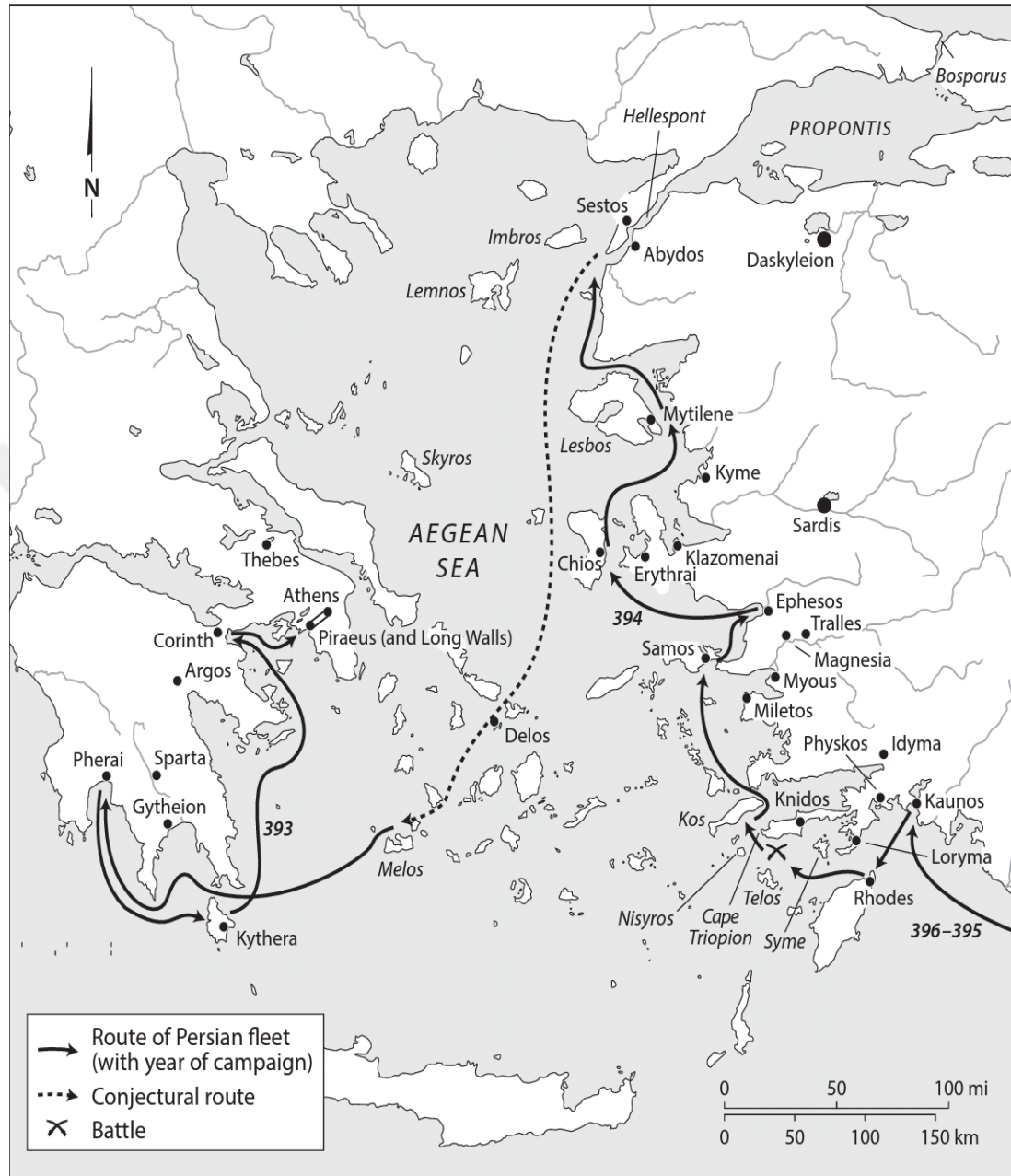
Harita 12: Kserkses'in Yunan Seferi⁹⁵⁷

⁹⁵⁷ P. Green, *The Greco-Persian Wars*, University of California Press, Berkeley, 1996, s. 90.

Harita 13: Kserkses'in Yunan Seferi⁹⁵⁸

⁹⁵⁸ P. Souza, *The Greek and Persian Wars: 499-386 BC.*, Osprey Publishing, New York, 2003, s. 50.

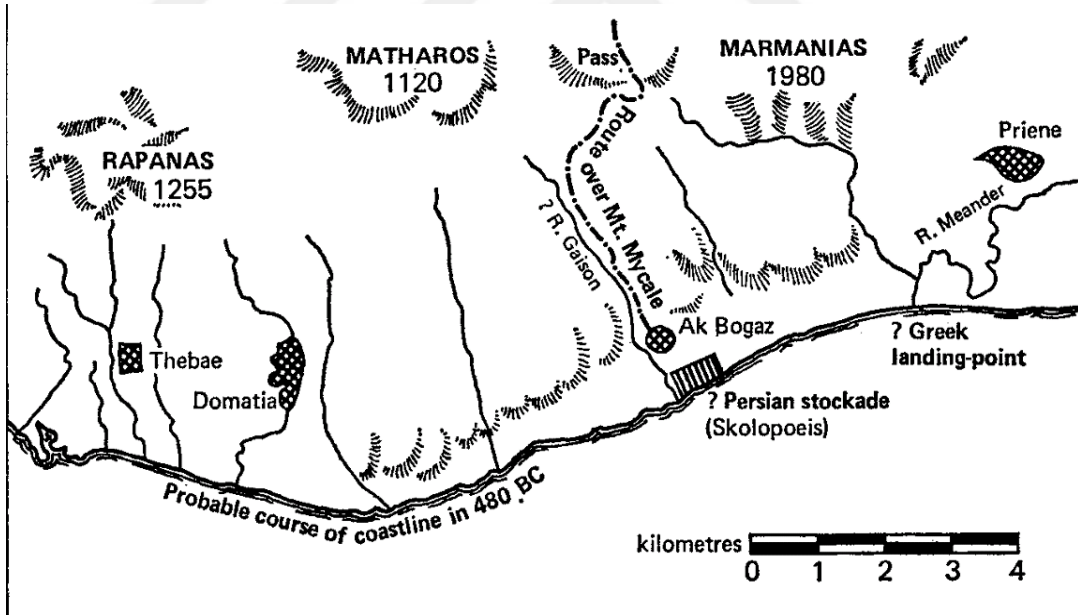

Harita 14: Ege Denizi'nde Pers Donanması⁹⁵⁹

⁹⁵⁹ J. O. Hyland, *Persian Intervention: The Achaemenid Empire, Athens and Sparta, 450-386 BC.*, John Hopkins University Press, Baltimore, 2018, s. 152.

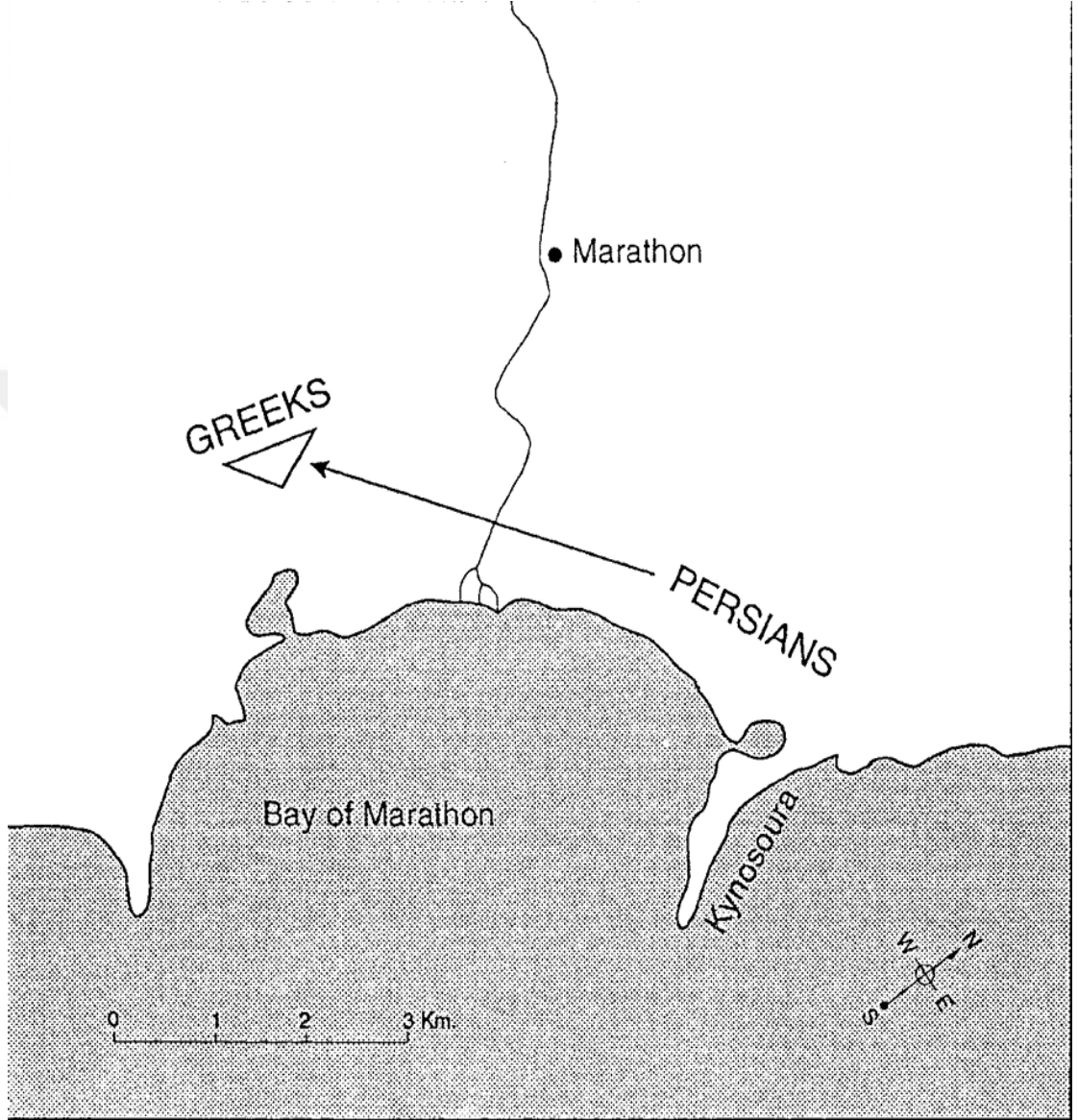
Harita 15: Thermopylai Geçidi⁹⁶⁰

Harita 16: Mykale Savaşı⁹⁶¹

⁹⁶⁰ J. Buckler, *Aegean Greece in the Fourth Century BC*, Brill, Michigan, 2003, s. 426.

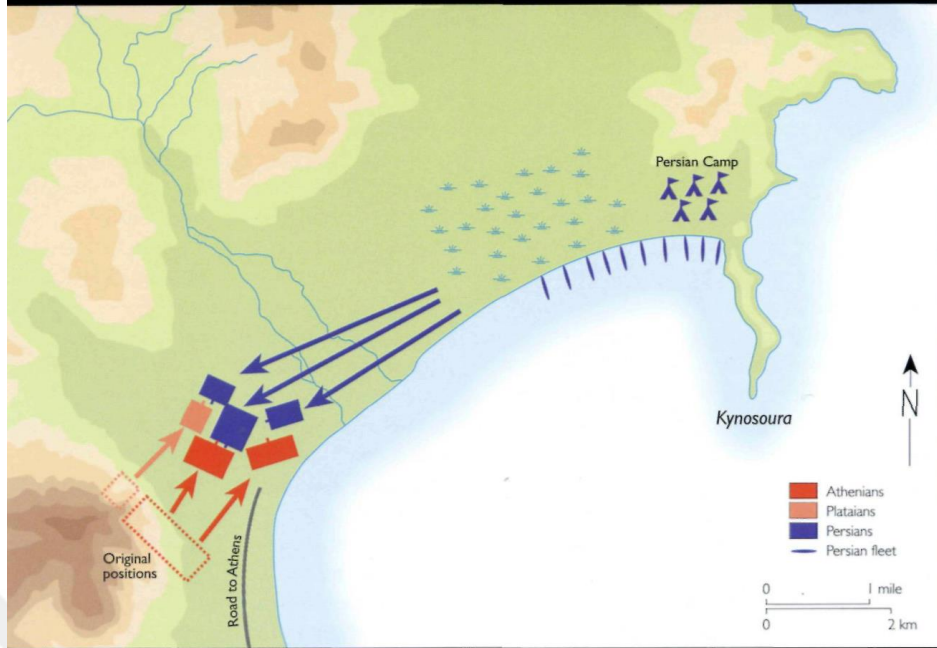
⁹⁶¹ P. Green, *The Greco-Persian Wars*, University of California Press, Berkeley, 1996, s. 279.

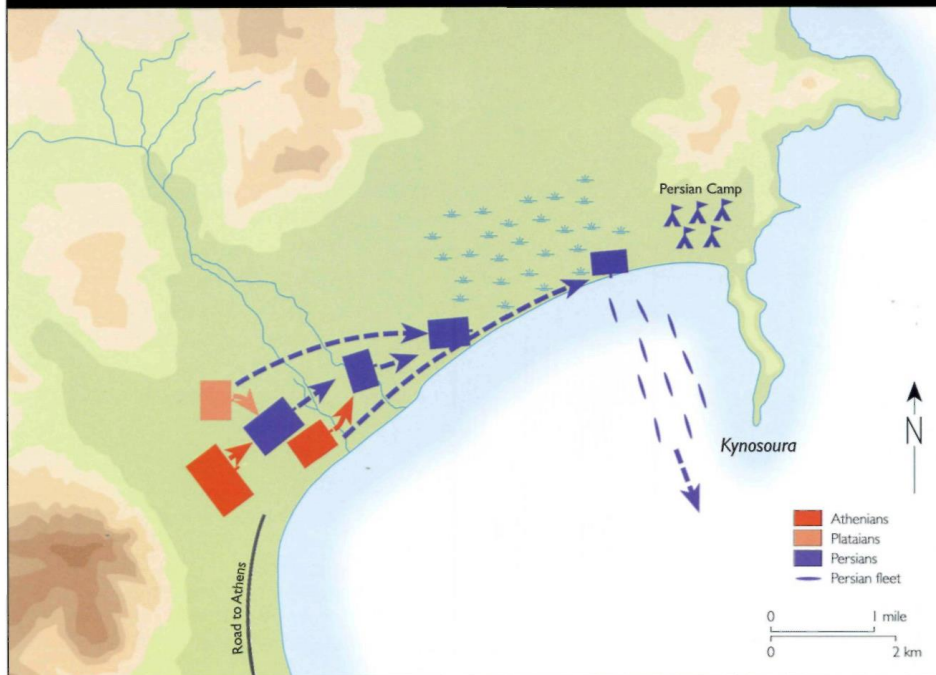
Harita 17: Marathon Savaşı⁹⁶²

⁹⁶² J. M. Balcer, *The Persian Conquest of the Greeks 545-450 BC.*, Universitätsverlag Konstanz, Konstanz, 1995, s. 347.

The battle of Marathon, 490: Phase one

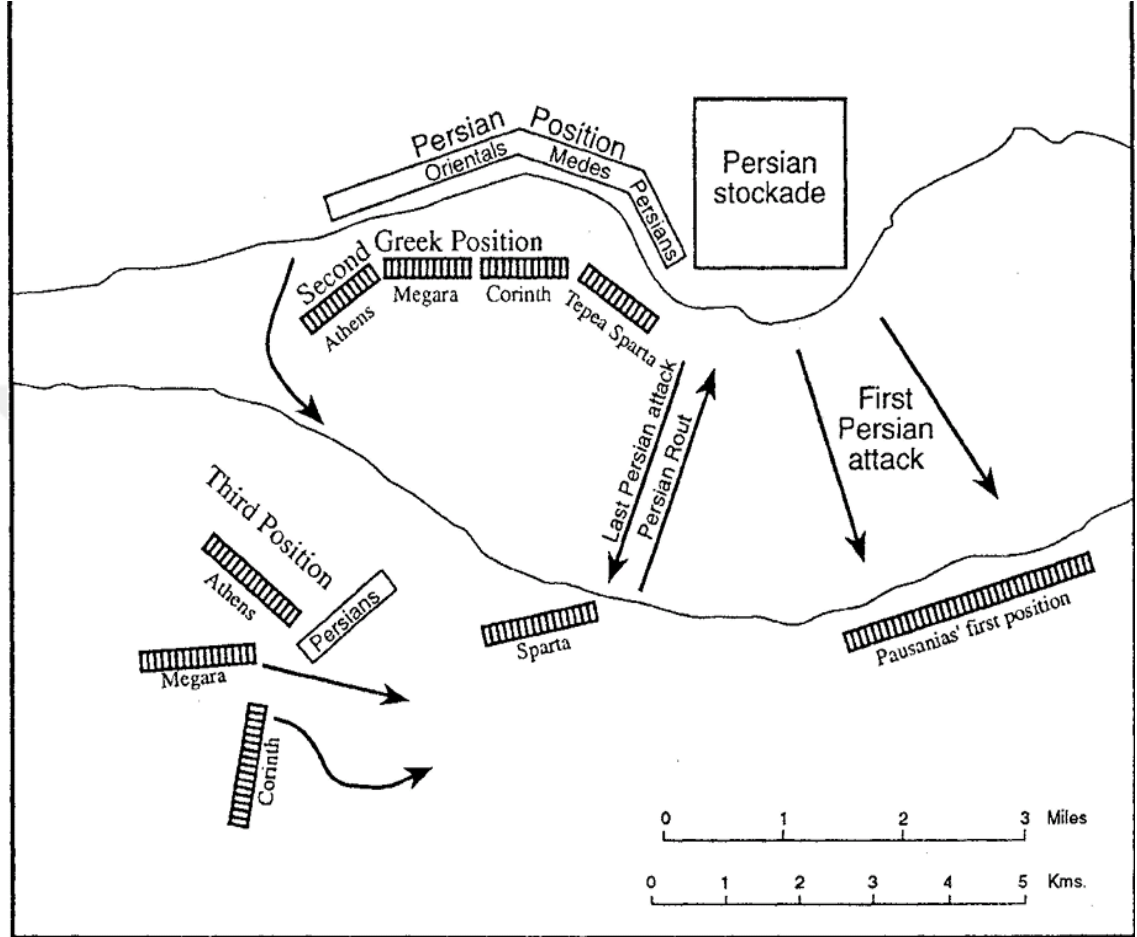

The battle of Marathon, 490: Phase two

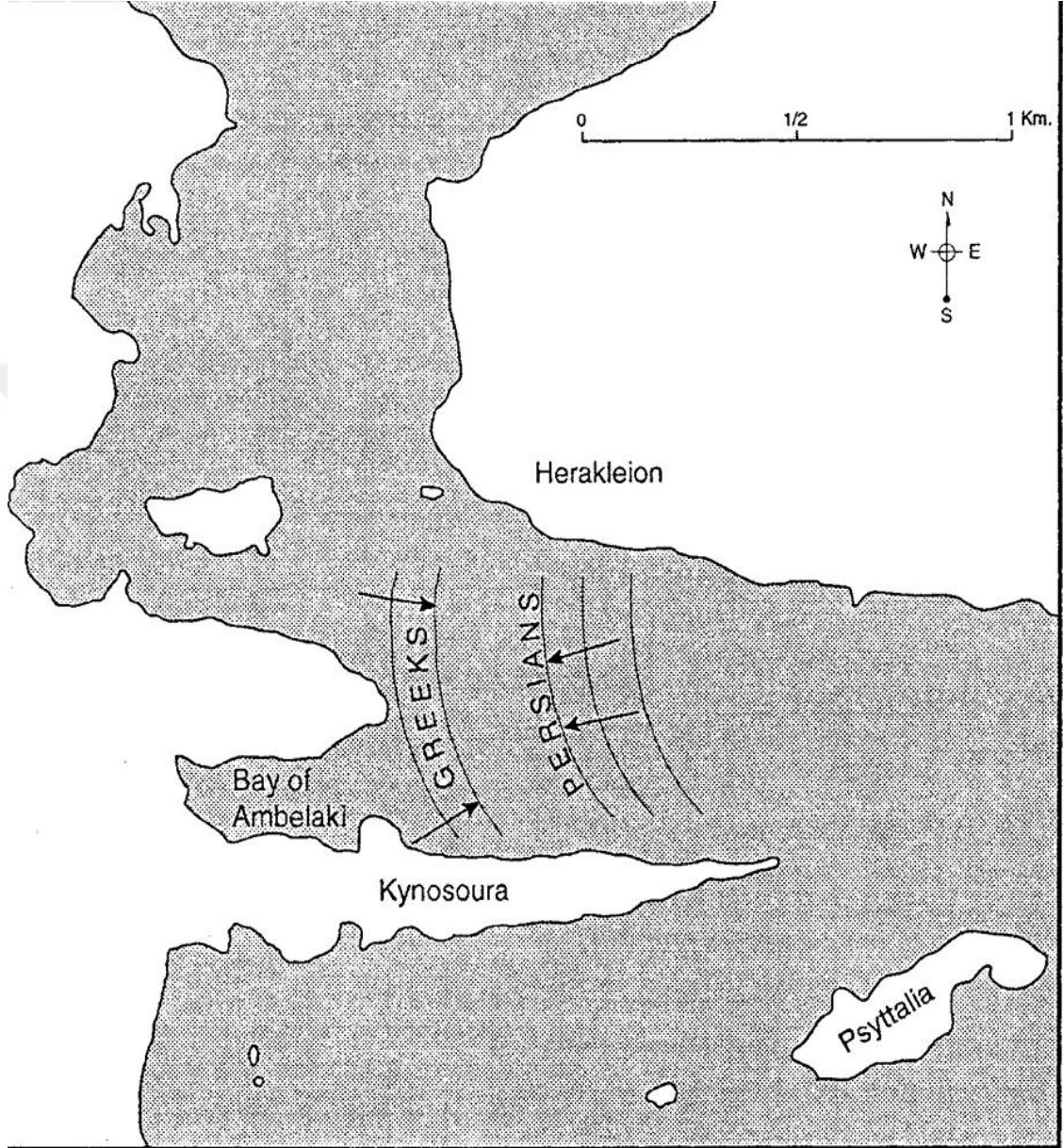
Harita 18: Marathon Savaşı⁹⁶³

⁹⁶³ P. Souza, *The Greek and Persian Wars: 499-386 BC.*, Osprey Publishing, New York, 2003, s. 35.

Harita 19: Plataia Savaşı⁹⁶⁴

⁹⁶⁴ J. M. Balcer, *The Persian Conquest of the Greeks 545-450 BC.*, Universitätsverlag Konstanz, Konstanz, 1995, s. 350.

Harita 20: Salamis Savaşı⁹⁶⁵

⁹⁶⁵ J. M. Balcer, *The Persian Conquest of the Greeks 545-450 BC.*, Universitätsverlag Konstanz, Konstanz, 1995, s. 348.

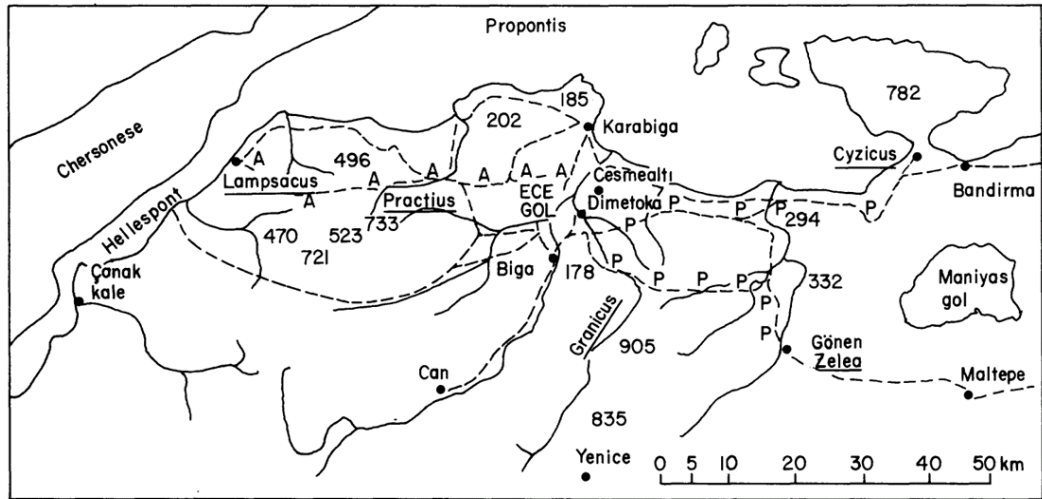
Harita 21: Salamis Savaşı⁹⁶⁶

⁹⁶⁶ P. Green, *Diodorous Siculus The Persian Wars to the Fall of Athens Book 11-14. 34 (480-401 BC.)*, University of Texas Press, Austin, 2010, s. 26.

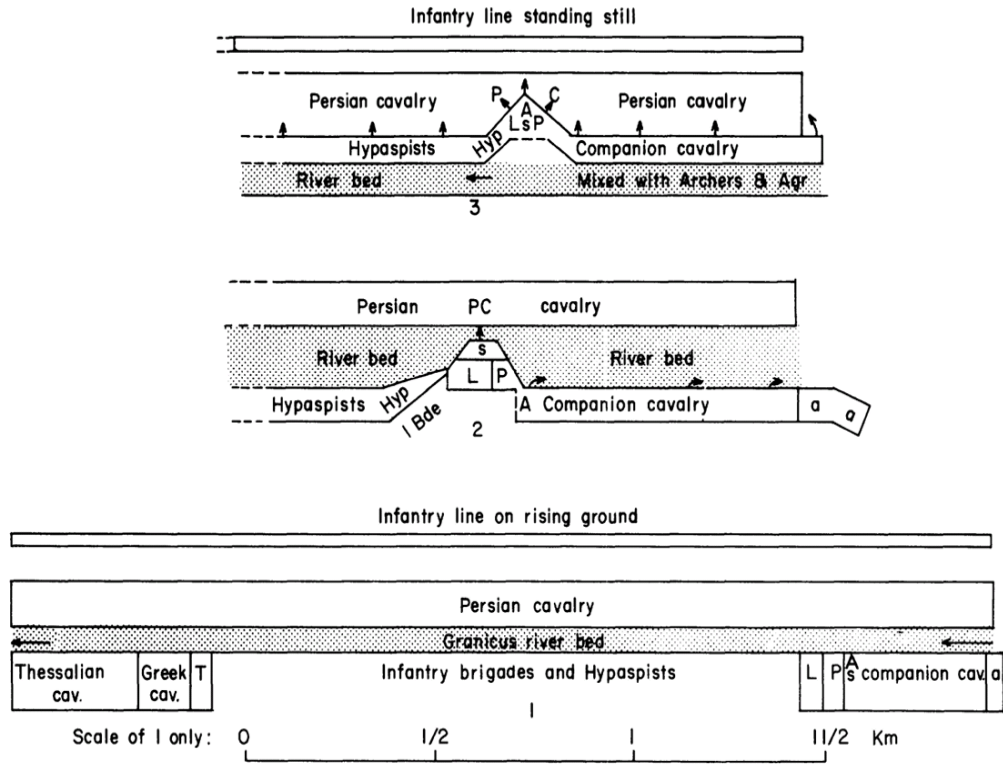
Harita 22: Salamis Savaşı⁹⁶⁷

⁹⁶⁷ T. Holland, *Persian Fire*, Anchor, New York, 2007, s. 322.

Harita 23: Granikos ve Çevresi⁹⁶⁸

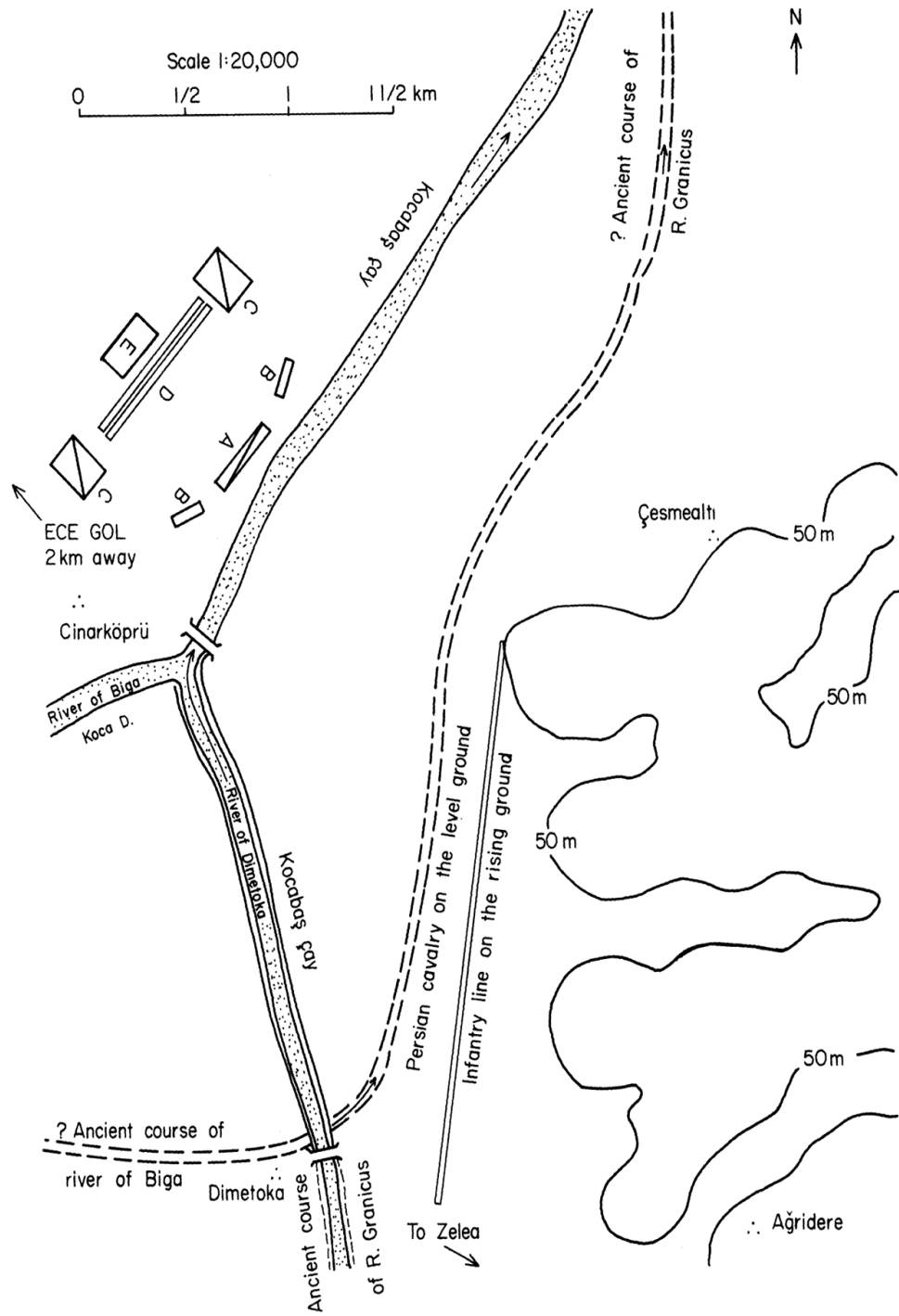
THE BATTLE OF THE GRANICUS RIVER

Harita 24: Granikos Savaşı⁹⁶⁹

⁹⁶⁸ N. G. L. Hammond, "The Battle of the Granicus River", *JHS* 100, 1980, ss. 76.

⁹⁶⁹ N. G. L. Hammond, "The Battle of the Granicus River", *JHS* 100, 1980, ss. 83.

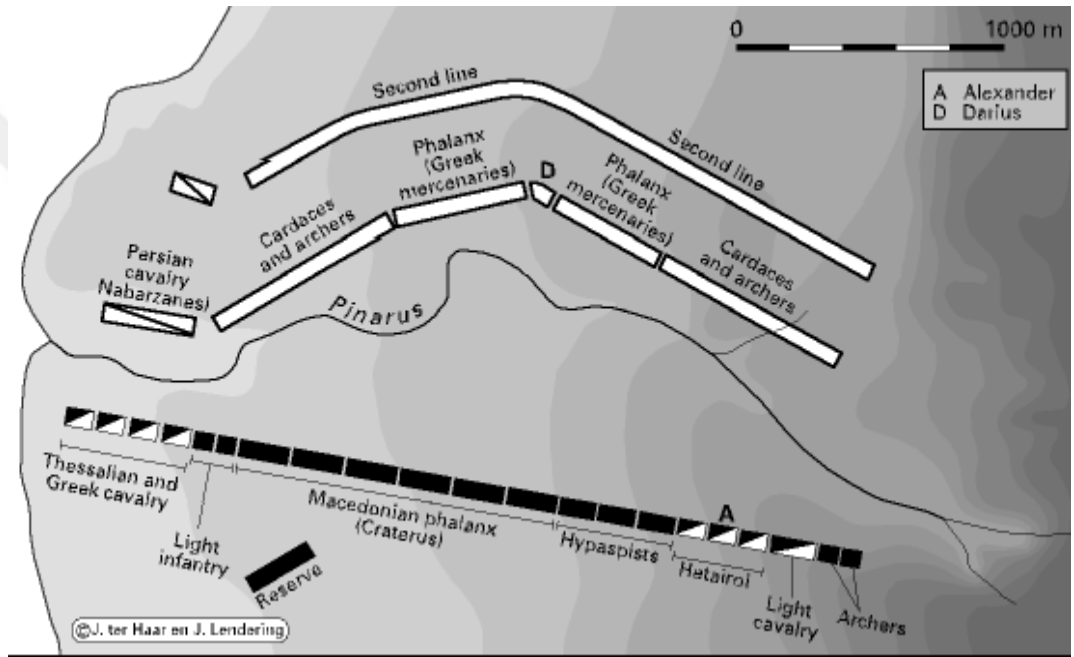
Harita 25: Granikos Savaşı⁹⁷⁰

⁹⁷⁰ N. G. L. Hammond, "The Battle of the Granicus River", *JHS* 100, 1980, ss. 79.

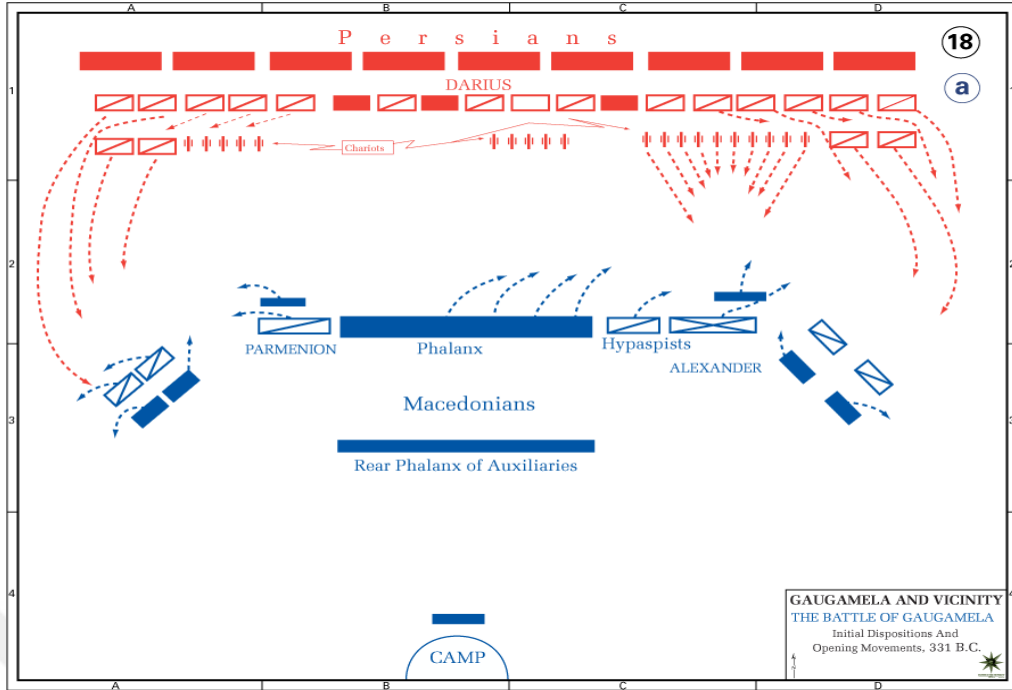
Harita 26: Issos Savaşı⁹⁷¹

⁹⁷¹ <https://www.livius.org/pictures/a/maps/map-of-the-issus-campaign/> Erişim Tarihi: 28. 09. 2023.

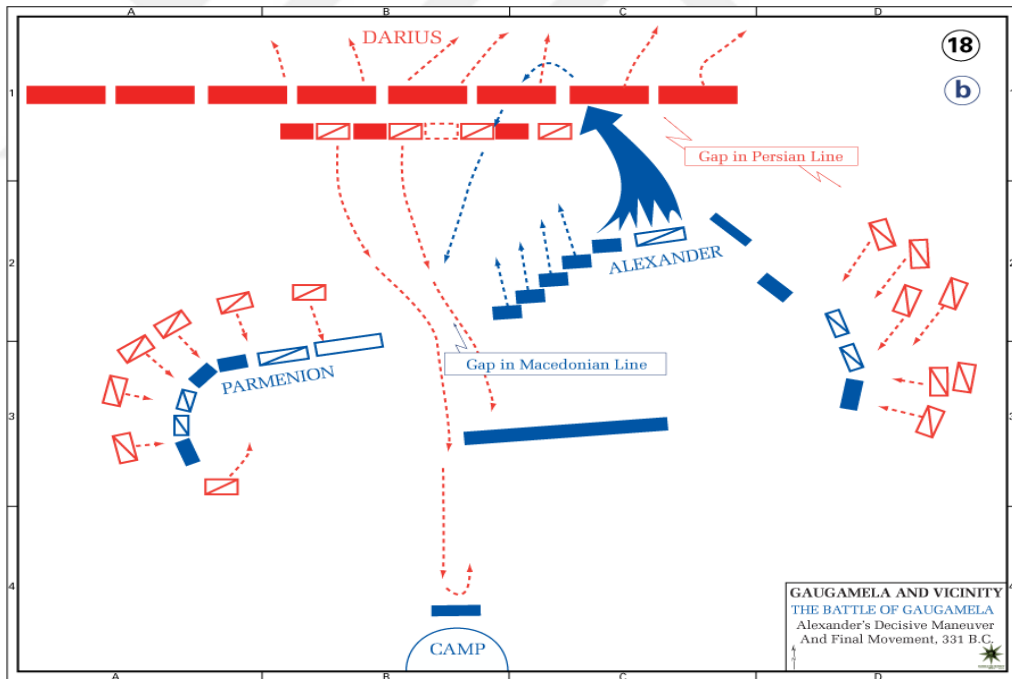

Harita 27: Issos Savaşı⁹⁷²

⁹⁷² <https://www.livius.org/pictures/a/maps/map-of-the-battle-of-issus/> Erişim Tarihi: 28. 09. 2023.

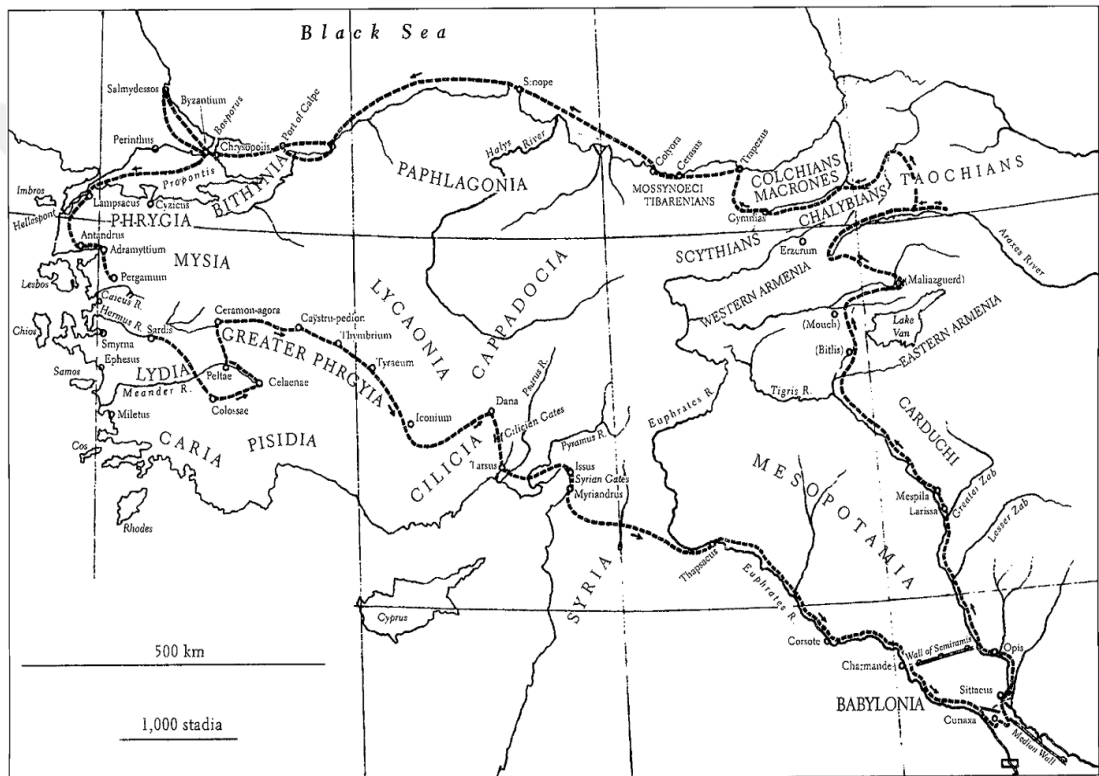
Harita 28: Gaugamela Savaşı⁹⁷³

Harita 29: Gaugamela Savaşı⁹⁷⁴

⁹⁷³ <https://www.worldhistory.org/image/150/map-of-the-battle-of-gaugamela---setup/> Erişim Tarihi: 28. 09. 2023.

⁹⁷⁴ <https://www.worldhistory.org/image/151/map-of-the-battle-of-gaugamela---alexanders-attack/> Erişim Tarihi: 28. 09. 2023.

Harita 30: Genç Kyros ve On Binlerin İzlediği Güzergah⁹⁷⁵

⁹⁷⁵ P. Briant, *From Cyrus to Alexander. A History of the Persian Empire*, Eisenbrauns, Winona Lake, Indiana, Eisenburg, 2002, s. 367.

Harita 31: Büyük İskender'in Doğu Seferi⁹⁷⁶

⁹⁷⁶ L. De Blois-R. J. Van Der Spek, *Ancient World*, Routledge, London-New York, 2008, s. 120.

Harita 32: Büyük İskender'in Granikos'tan İssos'a İzlediği Güzergah⁹⁷⁷

⁹⁷⁷ M. Thompson, *Granicus 334 BC., Alexander's First Persian Victory*, Osprey Publishing, Oxford, 2007, s. 82.

RESİMLER

Resim 1: III. Dareios ve Büyük İskender Savaş Alanı (Muhtemelen İssos Savaşı) Mozaïği
Pompeii, Naples Archaeological Museum⁹⁷⁸

Resim 2: Gemilerden Köprü Yapımı⁹⁷⁹

⁹⁷⁸ A. Kuhrt, *The Persian Empire: A Corpus of Sources from the Achaemenid Period*, Vol. 2, Routledge, New York, 2007, s. 437.

⁹⁷⁹ P. Green, *The Greco-Persian Wars*, University of California Press, Berkeley, 1996, s. 208.

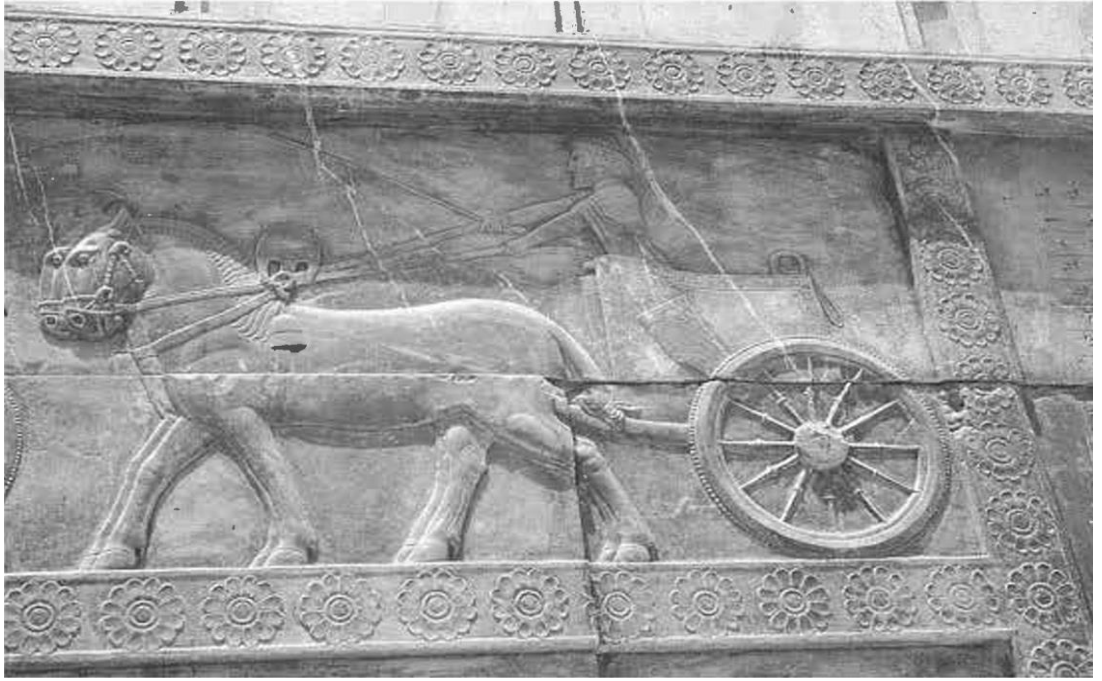
Resim 3: Savaş Arabası-I. Darcios Silindir Mührü⁹⁸⁰

Resim 4: Savaş Arabası-I. Darcios Silindir Mührü⁹⁸¹

⁹⁸⁰ A. Kuhrt, *The Persian Empire: A Corpus of Sources from the Achaemenid Period*, Vol. 2, Routledge, New York, 2007, s. 237.

⁹⁸¹ <http://www.achemenet.com/fr/item/?/musee-achemenide/musees-et-institutions/britishmuseum/department-of-the-middle-east/2583707> Erişim Tarihi: 29.09.2023.

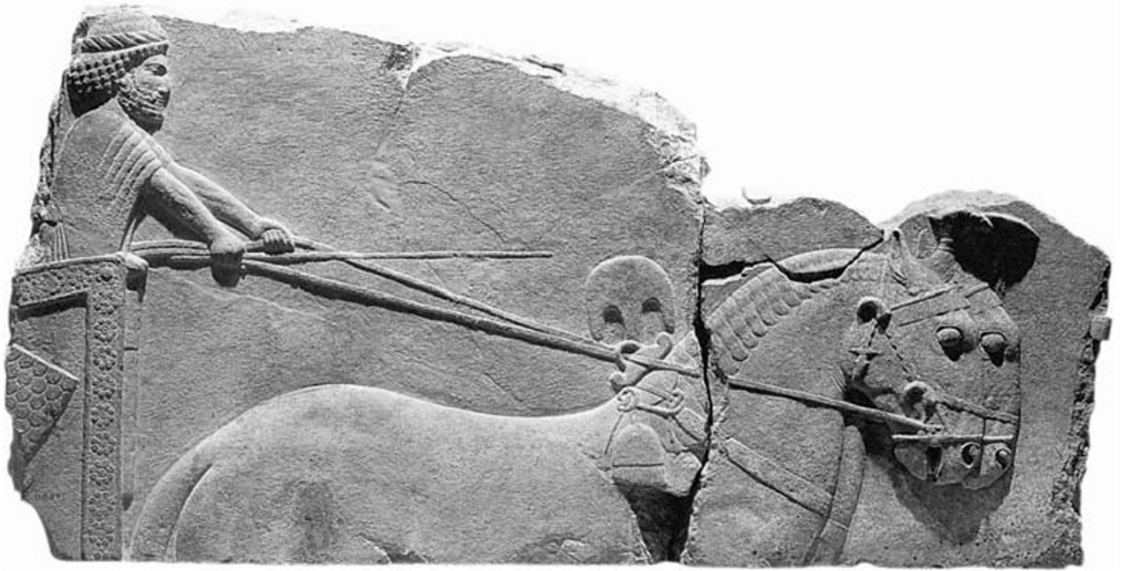

Resim 5: İki Tekerlekli Savaş Arabası⁹⁸²

⁹⁸² A. Kuhrt, *The Persian Empire: A Corpus of Sources from the Achaemenid Period*, Vol. 2, Routledge, New York, 2007, s. 520.

Resim 6: Altından Yapılmış Araba Modeli-British Museum⁹⁸³

Resim 7: Savaş Arabası ve Nesea Atları-British Museum⁹⁸⁴

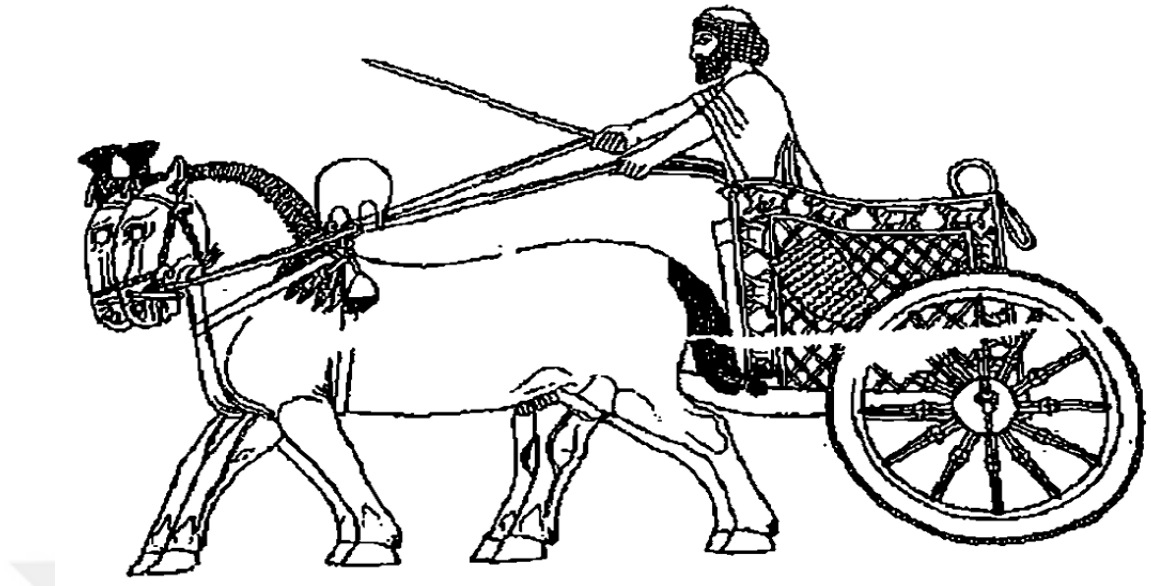
⁹⁸³ <http://www.achemenet.com/fr/item/?/musee-achemenide/musees-et-institutions/british-museum/department-of-the-middle-east/2583803> Erişim Tarihi: 29. 09. 2023.

⁹⁸⁴ T. Holland, *Persian Fire*, Anchor, New York, 2007, s. 214.

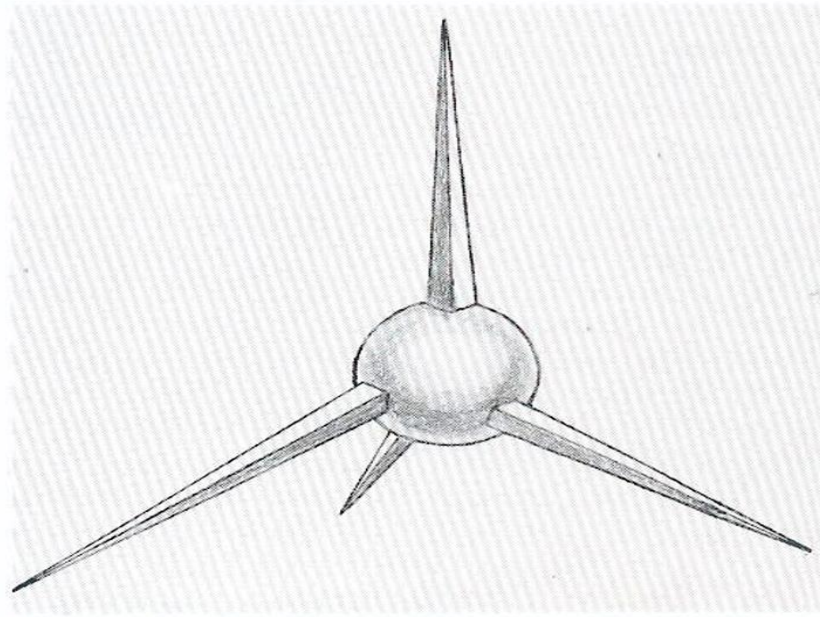

Resim 8: Bulla Üzerindeki Savaş Arabası-Bandırma Arkeoloji Müzesi⁹⁸⁵

⁹⁸⁵<http://www.achemenet.com/fr/item/?/musee-achemenide/musees-et-institutions/musee-archeologique-de-bandirma/2495803> Erişim Tarihi: 29. 09. 2023.

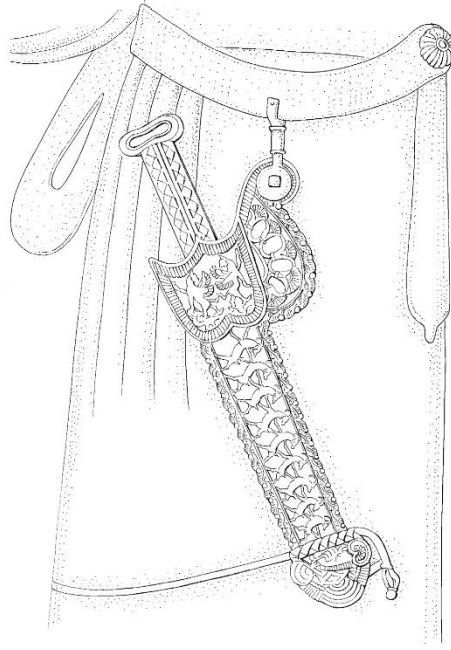
Resim 9: Pers Kraliyet Arabası⁹⁸⁶

Resim 10: Caltrap Örneği⁹⁸⁷

⁹⁸⁶ P. Briant, *From Cyrus to Alexander. A History of the Persian Empire*, Eisenbrauns, Winona Lake, Indiana, Eisenburg, 2002, s. 223.

⁹⁸⁷ Warry, J., *Alexander 334-323 BC., Conquest of the Persian Empire*, Osprey Publishing, London, 1991, 60.

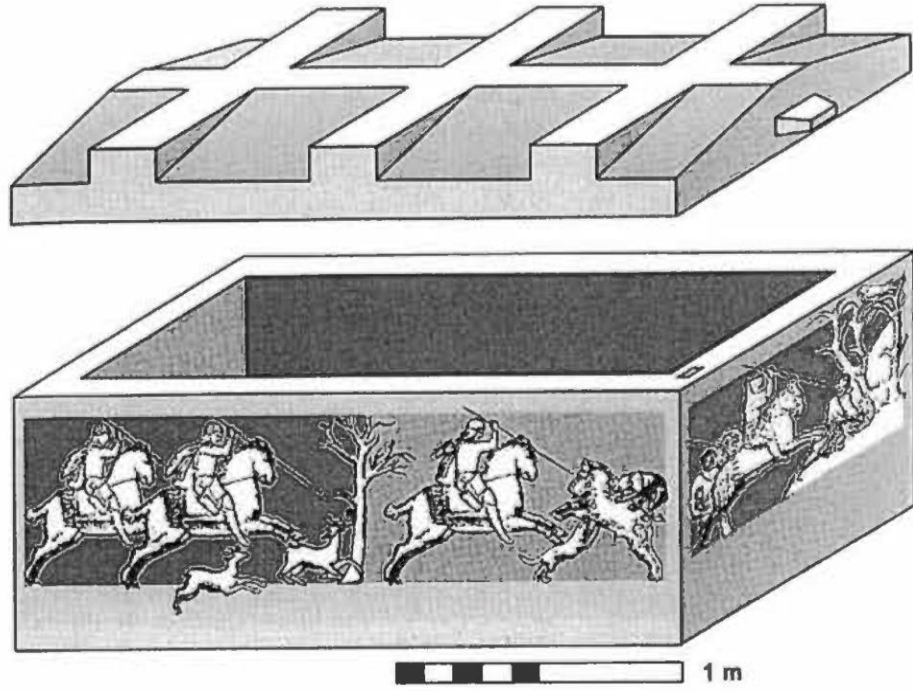
Resim 11: Akinakes⁹⁸⁸

Resim 12: Akinakes⁹⁸⁹

⁹⁸⁸ A. Kuhrt, *The Persian Empire: A Corpus of Sources from the Achaemenid Period*, Vol. 2, Routledge, New York, 2007, s. 533.

⁹⁸⁹ <http://www.achemenet.com/fr/item/?/musee-achemenide/musees-et-institutions/badisches-landesmuseum/2588852-3042359> Erişim Tarihi: 29. 09. 2023.

Resim 13: Çan Lahdi⁹⁹⁰

⁹⁹⁰ A. Kuhrt, *The Persian Empire: A Corpus of Sources from the Achaemenid Period*, Vol. 2, Routledge, New York, 2007, s. 866.

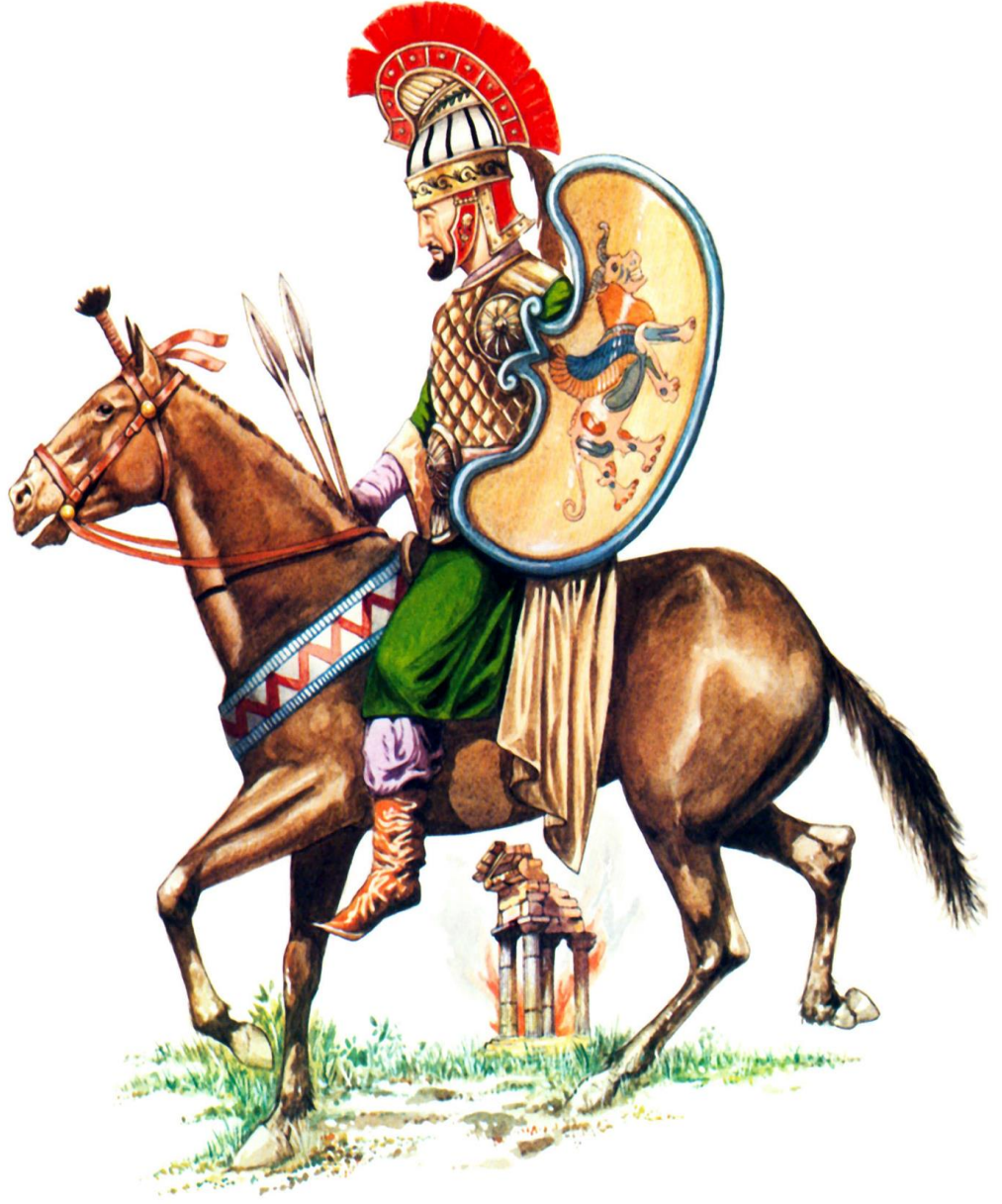
Resim 14: Pers Süvari Heykelciği-British Museum⁹⁹¹

Resim 15: Pers Süvarisi⁹⁹²

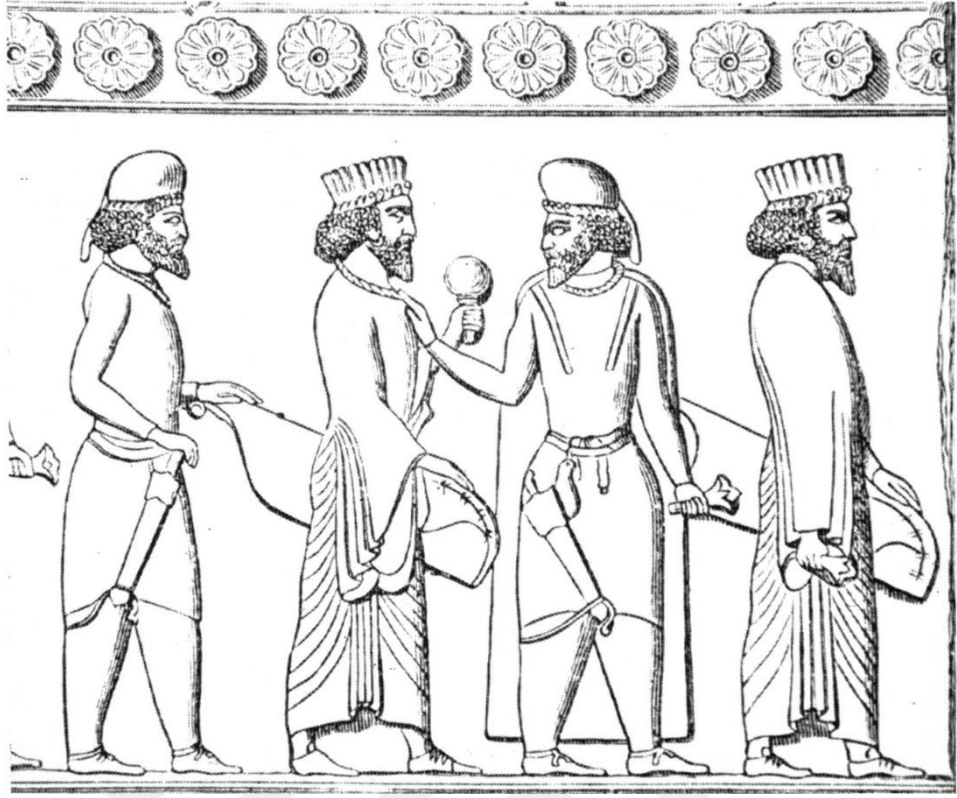
⁹⁹¹ <http://www.achemenet.com/fr/item/?/musee-achemenide/musees-et-institutions/british-museum/department-of-the-middle-east/2583761> Erişim Tarihi: 29.09.2023.

⁹⁹² N, Sekunda, *The Persian Army 560-330 BC.*, Osprey Publishing, London, 1992, s. 43.

Resim 16: Pers Süvarisi⁹⁹³

⁹⁹³ J. Cassin-J. Scott, *The Greek And Persian Wars 500-323 BC.*, Osprey Publishing, London, 1997, s. 24.

Resim 17: Pers Askerleri-Persepolis⁹⁹⁴

Resim 18: Akhaimenid Askerleri-Soldan Sağa: Mızraklı Asker, Savaşta Hazır Durumdaki Mızraklı Asker, Ölümsüz Piyadesi, Bayrak Taşıyıcı⁹⁹⁵

⁹⁹⁴ J. Cassin-J. Scott, *The Greek And Persian Wars 500-323 BC.*, Osprey Publishing, London, 1997, s. 36.

⁹⁹⁵ K. Farrokh, *Shadows in the Desert: Ancient Persia at War*, Osprey Publishing, Oxford-New York, 2007, s. 80.

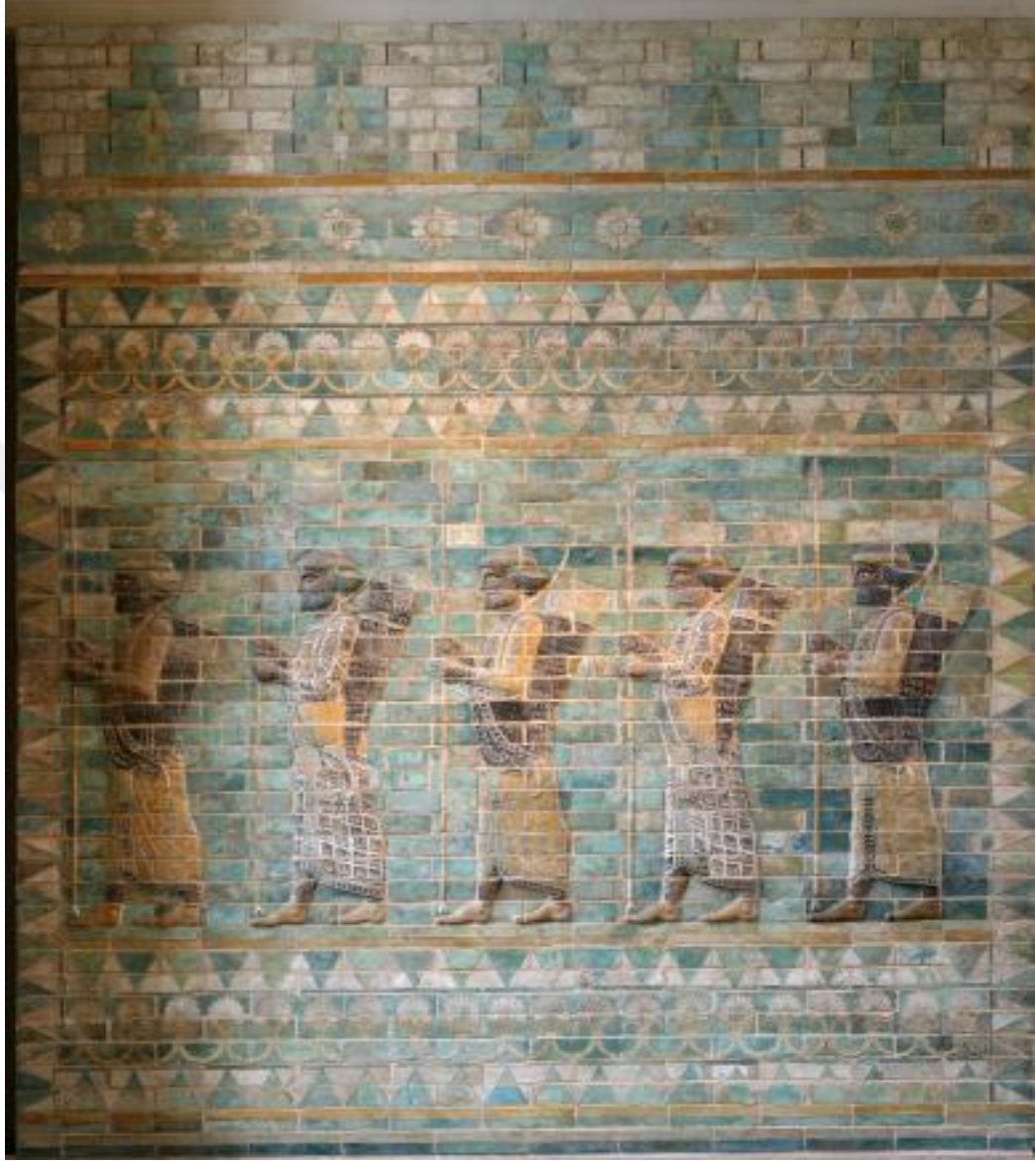
Resim 19: “Ölümsüzler” Birlikleri⁹⁹⁶

⁹⁹⁶ N. Sekunda, *The Persian Army 560-330 BC.*, Osprey Publishing, London, 1992, s. 33.

Resim 20: Okçular Frizi-Louvre Müzesi⁹⁹⁷

⁹⁹⁷<http://www.achemenet.com/fr/item/?/musee-achemenide/musees-et-institutions/musee-du-louvre/3018284> Erişim Tarihi: 01.10.2023.

Resim 21: Okçular Frizi-Louvre Müzesi⁹⁹⁸

⁹⁹⁸<http://www.achemenet.com/fr/item/?/musee-achemenide/musees-et-institutions/musee-du-louvre/3018311> Erişim Tarihi: 01.10.2023.

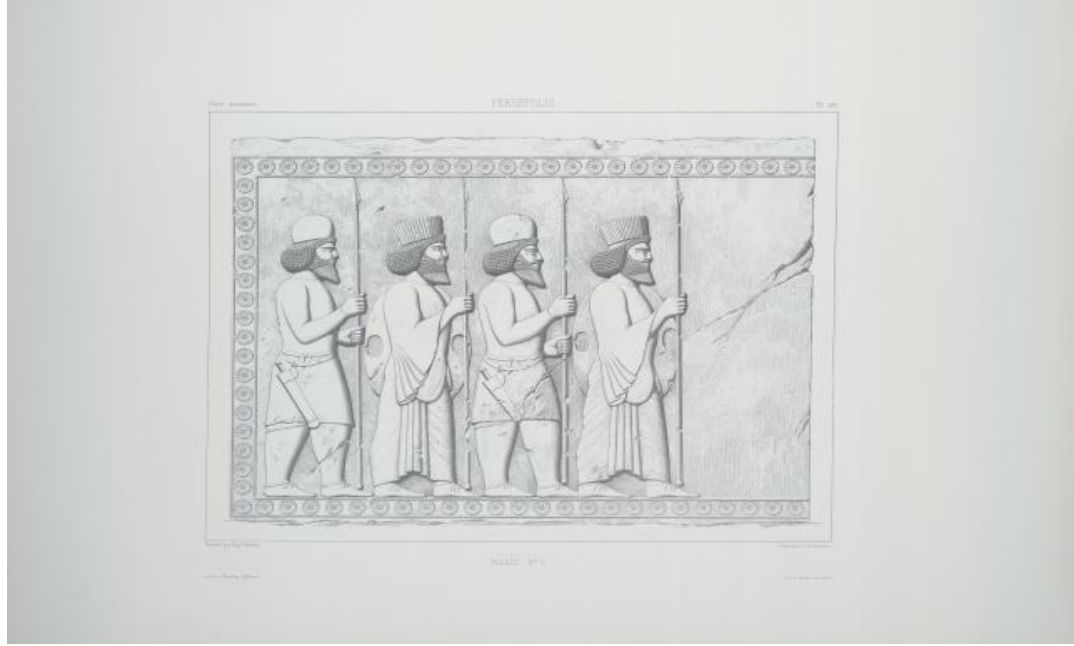

Resim 22: Pers Muhafızları-Louvre Müzesi⁹⁹⁹

⁹⁹⁹<http://www.achemenet.com/fr/item/?/musee-achemenide/musees-et-institutions/musee-du-louvre/3018374> Erişim Tarihi: 01.10.2023.

Resim 23: Pers Muhafızları-British Museum¹⁰⁰⁰

Resim 24: Pers Muhafızları-Persepolis¹⁰⁰¹

¹⁰⁰⁰<http://www.achemenet.com/fr/item/?/musee-achemenide/musees-et-institutions/british-museum/department-of-the-middle-east/2583863> Erişim Tarihi: 01.10.2023.

¹⁰⁰¹<http://www.achemenet.com/fr/item/?/ressources-iconographiques/voyageurs/pascal-coste/2381048> Erişim Tarihi: 01.10.2023.

Resim 25: Kraliyet Sikke Örnekleri-1 ¹⁰⁰²

¹⁰⁰² P. Briant, *From Cyrus to Alexander. A History of the Persian Empire*, Eisenbrauns, Winona Lake, Indiana, Eisenburg, 2002, s. 214.

Resim 26: Kraliyet Sikke Örnekleri-2 ¹⁰⁰³

¹⁰⁰³ A. Kuhrt, *The Persian Empire: A Corpus of Sources from the Achaemenid Period*, Vol. 2, Routledge, New York, 2007, s. 545.

Resim 27: Pers Sikkeshi-1¹⁰⁰⁴

Resim 28: Pers Sikkeshi-2¹⁰⁰⁵

¹⁰⁰⁴<http://www.achemenet.com/fr/item/?/musee-achemenide/musees-et-institutions/bibliotheque-nationale-de-france/monnaies/monnaies-royales/2880586> Erişim Tarihi: 01.10.2023.

¹⁰⁰⁵<http://www.achemenet.com/fr/item/?/musee-achemenide/musees-et-institutions/bibliotheque-nationale-de-france/monnaies/monnaies-royales/2880631> Erişim Tarihi: 01.10.2023.

Resim 29: Pers Sikkesi-3 ¹⁰⁰⁶

Resim 30: Pers Sikkesi-4 ¹⁰⁰⁷

¹⁰⁰⁶<http://www.achemenet.com/fr/item/?musee-achemenide/musees-et-institutions/british-museum/monnaies/monnaies-royales/3054428> Erişim Tarihi: 01.10.2023.

¹⁰⁰⁷<http://www.achemenet.com/fr/item/?musee-achemenide/musees-et-institutions/bibliotheque-nationale-de-france/monnaies/monnaies-royales/2880721> Erişim Tarihi: 01.10.2023.

Resim 31: Pers Sikkasi-5 ¹⁰⁰⁸

Resim 32: Pers Sikkasi-6 ¹⁰⁰⁹

¹⁰⁰⁸<http://www.achemenet.com/fr/item/?musee-achemenide/musees-et-institutions/british-museum/monnaies/monnaies-royales/3054269> Erişim Tarihi: 01.10.2023.

¹⁰⁰⁹<http://www.achemenet.com/fr/item/?musee-achemenide/musees-et-institutions/british-museum/monnaies/monnaies-royales/3054299> Erişim Tarihi: 01.10.2023.

PERS KRALLARI LİSTESİ

Teispes --- MÖ yaklaşık 650-620

I. Kyros --- MÖ yaklaşık 620-590

I. Kambyses --- MÖ yaklaşık 590-559

II. Kyros --- MÖ yaklaşık 559-530

II. Kambyses --- MÖ yaklaşık 530-522

I. Dareios --- MÖ yaklaşık 522-486

I. Kserkses --- MÖ yaklaşık 486-465

I. Artakserkses --- MÖ yaklaşık 465-425

II. Kserkses --- MÖ yaklaşık 425-424

II. Dareios --- MÖ yaklaşık 423-404

II. Artakserkses --- MÖ yaklaşık 404-359

III. Artakserkses --- MÖ yaklaşık 359-338

IV. Artakserkses --- MÖ yaklaşık 338-336

III. Dareios --- MÖ yaklaşık 336-330

ÖZGEÇMİŞ			
Adı-Soyadı	Deniz Serhad		SEZER
Doğum Yeri ve Yılı			
Bildiği Yabancı Dil	İngilizce-İyi		Fransızca-Temel
Eğitim Durumu	Başlama - Bitirme		Kurum Adı
Lise	2003	2007	Babaeski Anadolu Lisesi
Lisans	2007	2012	Pamukkale Üniversitesi
Yüksek Lisans	2013	2016	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Doktora	2018	2024	Bursa Uludağ Üniversitesi
Çalıştığı Kurum	Başlama -		Çalışılan Kurumun Adı
1.			
2.			
3.			
Üye Olduğu Bilimsel ve Meslekî			
Katıldığı Proje ve Toplantılar			
Yayınlar:	-“Göbekli Tepe Üzerine Bir Değerlendirme: ‘Kutsal Alan’, ‘Hiyeroglif’, ‘Şölen’, ‘İşbirliği’ ve Diğerleri”, <i>OANNES Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi</i>, C. 5, S. 2, 2023, ss. 413-450. -“Pers Tarihyazımı: Antik ve Modern Kaynaklar Üzerine Bir Değerlendirme”, <i>VI. Uluslararası Tarih Eğitimi Sempozyumu</i>, 10-12 Ekim 2019, Bolu. (Tam Metin Basım), ss. 234-246. -“Büyük İskender’in Doğu Seferi ile Seferin İdari ve Yönetimsel Açından Sonuçları”, <i>II. Uluslararası İnsan ve Toplum Bilimleri Kongresi</i>, 4-6 Ekim 2019, Bandırma. (Tam Metin Basım), ss. 229-244. -“Pers Mülki İdare Yapısının Temel Taşı: Satraplık Sistemi”, <i>V. Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Araştırmaları Kongresi</i>, 11-14 Temmuz 2019, Bandırma. (Tam Metin Basım), ss. 783-793. -“Türk Müzeciliğine Tarihsel Bir Bakış Açısı: ‘Anadoluluk Belleği’”, <i>VI. Genç Tarihçiler Öğrenci Sempozyumu</i>, 2-4 Mayıs 2019, Aksaray. (Sözlü Sunum)		
Diğer:			
İletişim (e-posta):			
Tarih:		09/05/2024	
İmza:			
Adı-Soyadı:		Deniz Serhad SEZER	